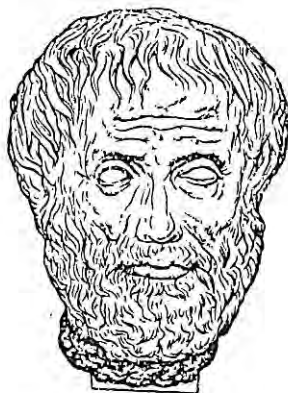

ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ-ΛΟΓΟΓΡΑ
ΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2003 - ΤΕΥΧΟΣ 50

ΧΡΗΣΤΟΥ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ

**Ο Μέγας Αλέξανδρος και η Φιλοσοφία.
Ο επηρεασμός του από την Φιλοσοφία
και οι φιλόσοφοι του περιβάλλοντός του.**

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

“εἰ τοίνυν μέγιστον μὲν οἱ φιλόσοφοι
φρονούσιν ἐπὶ τῷ τὰ σκληρὰ καὶ
ἀπαίδευτα τῶν ἡθῶν ἐξημεροῦν
καὶ μεθαρμόζειν, μυρία δὲ φαίνεταί
γένη καὶ φύσεις θηριώδεις μεταβαλὼν
Ἀλέξανδρος, εἰκότως
ἂν φιλοσοφώτατος νομίζοιτο”.

Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*,
λόγος α' 5, 329 Α

Στη θυγατέρα μου Ευαγγελία - Αργυρώ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΥΧΗ ΑΓΑΘΗ

ΕΔΟΞΕ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑΙ ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΗΣΤΟΝ ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ

ΤΩΙ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ ΒΡΑΒΕΙΩΙ

ΤΙΜΗΣ ΑΙ

ΟΤΙ ΜΕΤ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΤΕ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΠΟΛΛΗΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΟΝ ΣΥΝΕΓΡΑΨΕ ΠΟΝΗΜΑ

“Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ,,

ΑΝΕΙΠΕΙΝ ΔΕ ΤΑΣ ΤΙΜΑΣ ΕΝ ΤΗ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙ ΜΗΝΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

ΕΒΔΟΜΗ ΕΠΙ ΕΙΚΑΔΙ ΕΤΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΔΙΣΧΙΛΙΟΣΤΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ)

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ

Απόσπασμα

της εκθέσεως του Γενικού Γραμματέως
της Ακαδημίας Αθηνών Νικολάου Ματσανιωτή
που αναγνώσθηκε κατά την ατηνηγυρική συνεδρία της 27^{ης} Δεκεμβρίου 2002

ΤΑΣΗ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

2. Στις σελίδες των οκτώ κεφαλαίων της εμπειριστατωμένης επιστημονικής μελέτης εμφανίζονται φιλόσοφοι και ιστορικοί, σοφιστές και ρήτορες της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, άλλοι διάσημοι και άλλοι ολιγώτερο γνωστοί, και περιγράφεται η πνευματική φυσιογνωμία τους και η σχετική προς τον Μέγα Αλεξάνδρο δράση τους, ή και υποδηλώνεται ο επηρεασμός του από αυτούς.

Ο συγγραφέας της πραγματείας κινείται με οικειότητα στην ιστορική ατμόσφαιρα της εποχής σκείνης, πραγματεύεται το θέμα του σύμμετρα προς τις διάφορες πτυχές του, και πέτυχε να παρουσιάσει όσο το δυνατόν πιθανότερα το βαθμό και τρόπο επηρεασμού του Μεγάλου Αλεξάνδρου από τη φιλοσοφία.

Για τη μελέτη του με θέμα: *Ο Μέγας Αλέξανδρος και η Φιλοσοφία. Ο επηρεασμός του από την φιλοσοφία και οι φιλόσοφοι του περιβάλλοντός του* η οποία αποτελεί θετική συμβολή στην έρευνα για θέμα ιδιαίτερα σπουδαία, όπως είναι οι επιδράσεις της φιλοσοφίας στη διάπλαση και στις αποφάσεις μιας προσωπικότητας με δράση κοσμοϊστορική, απονέμεται το βραβείο *Αδαμάντιου Κοραή*, με χρηματικό έπαθλο € 6.000, στον κ. *Χρήστο Μπαλόγλου*.

Ακριβές Απόσπασμα

Αθήνα, 27 Δεκεμβρίου 2002

Ο Γενικός Γραμματέως

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Με μεγάλη χαρά η Εταιρεία μας δέχθηκε να συμπεριλάβει στις εκδόσεις της την αξιόλογη μελέτη του επίτ. μέλους της Χρήστου Π. Μπαλόγλου και να αποτελέσει αποκλειστικά την ύλη του 50ού τόμου της περιοδικής έκδοσής μας "ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ".

Η παρούσα επιστημονική εργασία που φέρει τον γενικό τίτλο "Ο Μέγας Αλέξανδρος και η Φιλοσοφία. Ο επηρεασμός του από την φιλοσοφία και οι φιλόσοφοι του περιβάλλοντός του" απέσπασε την περασμένη χρονιά Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (που συνοδευόταν με χρηματικό έπαθλο). Ο ίδιος διακεκριμένος επιστήμων έχει τιμηθεί και παλαιότερα (1995) με το Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για μελέτη του – έκδοση της Εταιρείας μας –, η οποία φέρει τον τίτλο "Η οικονομική σκέψη των Αρχαίων Ελλήνων".

Είναι μεγάλη μας τιμή που εκδώσαμε αυτή τη μοναδική μελέτη για τον άνθρωπο που άλλαξε την πορεία του πολιτισμού, τον στρατηλάτη Μέγα Αλέξανδρο. Πολύ περισσότερο αν αναλογισθεί κανείς την καθοριστική επίδραση που δέχθηκε στην παιδεία του από τον δάσκαλό του, τον Χαλκιδικιώτη πανεπιστήμονα, τον Σταγειρίτη φιλόσοφο Αριστοτέλη.

Ευχόμαστε στον αγαπητό Χρήστο Π. Μπαλόγλου να συνεχίσει την ανοδική πορεία του, η οποία τιμά τον ίδιο, τους οικείους και δασκάλους του και τα μέλη της Εταιρείας μας. Εμείς, θα συνεχίσουμε αμέριστα να του συμπαραστεκόμαστε σ' αυτήν την πολύτιμη προσφορά του στον Πολιτισμό και τα Γράμματα.

Βασίλειος Ν. Πάππας

Πρόεδρος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η άποψη που εκφράζει ο Πλούταρχος, ότι ο Αλέξανδρος κατώρθωσε με το έργο του να αναδειχθεί ως "φιλοσοφώτατος πάντων"¹, αναδεικνύει την σχέση του με τους φιλοσόφους της εποχής του και με την φιλοσοφία. Παράλληλα δικαιολογεί την ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα. Η προκήρυξη του εν λόγω θέματος από την Ακαδημία Αθηνών παρέσχε την πρόσφορη αφορμή για την συγγραφή της παρούσης μελέτης. Η βράβευσή της υπήρξε για τον γράφοντα πηγή βαθειάς χαράς και ικανοποίησης, και γι' αυτό και από την θέση αυτή εκφράζονται βαθειές ευχαριστίες προς τον Εισηγητή Ακαδημαϊκό Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο και τα λοιπά μέλη της Επιτροπής, τους Ακαδημαϊκούς Ευάγγελο Μουτσόπουλο και Ιωάννη Ζηζιούλα, Μητροπολίτη Περγάμου.

Ομολογώ χάριτες στον Πρόεδρο της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας της Χαλκιδικής, δικηγόρον κ. Βασίλειον Πάππαν, και στα λοιπά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας, γιατί είχαν την καλωσύνη να περιλάβουν την έκδοση της παρούσης μελέτης στην σειρά των εκδόσεών της. Η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία της Χαλκιδικής είχε εκδώσει και την παλαιότερη μελέτη μου με τίτλο "Η οικονομική σκέψη των Αρχαίων Ελλήνων"², που είχε εισέτι βραβευθεί από την Ακαδημία Αθηνών. Ας μην λησμονούμε ότι οι λόγιοι και στοχαστές της Χαλκιδικής, Αριστοτέλης και Καλλισθένης, επέδρασαν κατά τον πλέον καταλυτικό τρόπο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του Αλεξάνδρου.

Νέα Φιλαδέλφεια Αττικής, Θεοφάνεια 2003.

1. Πλούταρχου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'*, 5, 329α.

2. Χ. Π. Μπαλόγλου, *Η οικονομική σκέψη των Αρχαίων Ελλήνων*. Πρόλογος Βασ. Α. Κύρκου. Θεσσαλονίκη 1995. Το έργο απέσπασε πλήθος ευμενών κριτικών σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οι πρώτοι παιδαγωγοί του Αλεξάνδρου και η Κυνική φιλοσοφία	23
1.1 Εισαγωγή	23
1.2 Οι πρώτοι διδάσκαλοι του Αλεξάνδρου	24
1.3 Ο Κυνικός Φιλίσκος	27
1.4 Η σχέση του Αλεξάνδρου με την διδασκαλία της Κυνικής Σχολής	28
1.5 Η σχέση του Αλεξάνδρου με τον Διογένη τον Σινώπεα	33
1.6 Η συναναστροφή του Αλεξάνδρου με τον Κράτητα τον Θηβαίο	40
1.7 Η σύντομη συνάντηση του Αλεξάνδρου με την Ιππαρχία ..	42
1.8 Οι λόγοι εκστρατείας στην Ινδία	43
1.9 Σύντομη παρουσίαση της Φιλοσοφίας των Ινδών	46
1.10 Η συναναστροφή του Κυνικού Ονησικρίτου με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές	52
1.11 Η περιγραφή της χώρας των Μουσικανών και τα ιδεώδη της Κυνικής Σχολής	62
1.12 Συμπεράσματα	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η σχέση του Αλεξάνδρου με τον Αθηναίο ρήτορα Ισοκράτη	66
2.1 Εισαγωγή	66
2.2 Οι Πανελληνιστικές προτάσεις του Ισοκράτους και η επίδρασή τους στον Φίλιππο	67
2.3 Η σχέση Φιλίππου - Σπευσίππου - Ισοκράτους και η πρόκριση του Αριστοτέλους ως διδασκάλου	73
2.4 Η επιστολή του Ισοκράτους προς τον Αλέξανδρο	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ιδιότυπη σχέση του ρήτορος Αισχίνου με τον	

Αλέξανδρο	81
3.1 Εισαγωγή	81
3.2 Η κρίση του Φιλοστράτου για τον «σοφιστή» Αισχίνη	82
3.3 Η κρίσεις του Αισχίνου για τον Αλέξανδρο	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η σχέση της Ακαδημίας με την Μακεδονική Αυλή και ο επηρεασμός του Αλεξάνδρου	85
4.1 Γενικά	85
4.2 Η επίδραση της Ακαδημίας στην Μακεδονική Αυλή μέχρι την βασιλεία του Φιλίππου	86
4.3 Η σχέση του Φιλίππου Β με τον Σπεύσιππο	92
4.4 Η πορεία του Αριστοτέλους μέχρι την επιλογή του ως δα- σκάλου του Αλεξάνδρου	92
4.5 Η παρουσία και συμβολή του Ξενοκράτους του Χαλκη- δονίου	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η σχέση Αλεξάνδρου και Αριστοτέλους και η θέση του Περιπάτου	103
5.1 Εισαγωγή	103
5.2 Η διδασκαλία του Αριστοτέλους στον Αλέξανδρο	104
5.3 Η εφαρμογή και προσαρμογή των αριστοτελείων θέσεων από τον Αλέξανδρο	115
5.4 Η σχέση Αλεξάνδρου - Θεοφράστου και η αρνητική θέση του φιλοσόφου	117
5.5 Η σχέση Καλλισθένου - Αλεξάνδρου	119
5.6 Αναξιμένης ο Λαμψακηνός και η Ρητορική	120
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Αλέξανδρος, Αναξάρχος και Πύρρων	127
6.1 Εισαγωγή	127
6.2 Η παρουσία του Αναξάρχου στην Μακεδονική Αυλή	129
6.2.1 Η δολοφονία του Κλείτου και ο παρηγορητικός λόγος του Αναξάρχου	130
6.2.2 Η θεοποίηση των βασιλέων στην κριτική της ελληνικής φιλοσοφίας	132
6.2.2.1 Η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στο μαντείο του Άμμωνος	133
6.2.2.2 Η «Προσκύνησις» του Αλεξάνδρου και η άποψη του Ανα- ξάρχου	140
6.2.3 Η συναναστροφή του Αναξάρχου με τους Ινδούς Γυμνο- σοφιστές	144
6.3. Η παρουσία του Πύρρωνος στην Μακεδονική Αυλή	146

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Η παρουσία του Εκαταίου του Αβδηρίτη κατά την εποχή του Αλεξάνδρου	152
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Ο Αλέξανδρος και οι Στωϊκοί	156
7.1. Εισαγωγή	156
7.2. Η κρίση της Στοάς για τον Αλέξανδρο	157
7.3. Η «πολιτεία» του Ζήνωνος ως θεωρητική σύλληψη του έργου του Αλεξάνδρου	159
7.4. Διαφορές ανάμεσα στον Ζήωνα και στον Αλέξανδρο	163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Μια συνάντηση που δεν έγινε ο Αλέξανδρος με τον Δημόκριτο, Πλάτωνα και Μενέδημο	169
8.1. Εισαγωγή	169
8.2. Δημόκριτος	169
8.3. Πλάτων	169
8.4. Μενέδημος ο Ερετριεύς	170
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	171
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	185

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- A & A Antike und Abendland. Beiträge zum Verständnis der Griechen und Römer und ihres Nachlebens, Berlin.
- AJA American Journal of Archaeology, New York
- AJPh American Journal of Philology, Baltimore.
- AncSoc. Ancient Society, Louvain.
- ΑΡητΑ (Αριστοτέλους), Ρητορική προς Αλέξανδρον.
- Αρριανού,
Αλεξ. Αναβ. Αρριανού, Αλεξάνδρου Ανάβασις.
- ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕ-
ΔΟΝΙΑ ΙΙΙ Ανακοινώσεις κατά το Τρίτο Διεθνές Συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1977. Θεσσαλονίκη 1983 (IMXA 193).
- Αρχαίοι Κυνικοί. Ν. Σκουτεροπούλου, Οι Αρχαίοι Κυνικοί. Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια. Αθήνα: Γνώση, 1998.
- ASNP Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Classe di Lettere e Filosofia, Pavia.
- Athenaeum Athenaeum. Studi periodici di letteratura e storia dell' antichità, Pavia.
- Αθηνά ΑΘΗΝΑ. Σύγγραμμα Περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας, Αθήναι.
- Berve, Proso-
pographie, H. Berve, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, 2 Bde. München: C. H. Beck, 1926.
- Βκρ. Βιβλιοκρισία.
- Brunt, Arr. P. Brunt, Arrian, with an English Translation, vol. 1. Oxford 1976².
- CAH Cambridge Ancient History.
- Chiron Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München.
- CJ Classical Journal, London.
- C&M Classica et Mediaevalia, København.
- CPh Classical Philology, Chicago.

CQ	Classical Quarterly, Oxford.
CR	Classical Review, Oxford.
Diehl	Anthologia Lyrica Graeca, ed. E. Diehl, Leipzig: Teubner, 1949 ³ .
Διογ. Λαερτ.	Διογένητος Λαερτίου, Βίοι Φιλοσόφων.
Διοδ. Σικ.	Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκη Ιστορική.
DK	H. Diels und W. Kranz, eds, Die Fragmente der Vorsokratiker, 3 Bde. Berlin 1951/52, 1961 ¹⁰ .
DPhA	Dictionnaire de Philosophie Antique, Paris.
Δωδώνη	ΔΩΔΩΝΗ. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
E.A.M.	
«Το Λύκειον»	Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ».
ΕΕΦΣΠΑ	Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα.
E.I.E.	Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη.
Ελλ.	Ελληνικά. Φιλολογικόν, Λαογραφικόν και Ιστορικόν περιοδικόν Σύγγραμμα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
ΕΜΣ	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
Euseb., Praep.	
Evang.,	Ευσεβίου, Ευαγγελική Προπαρασκευή. 2 τόμοι. Αθήναι: Αποστολική Διακονία, 1960 (ΒΕΠΕΣ 25, 26)
FGrH	F. Jacoby, ed., Die Fragmente der griechischen Historiker. Berlin und Leiden 1923-1958.
Gigon	O. Gigon, Aristotelis opera III: Librorum deperditorum fragmenta. Berlin/New York: W. De Gruyter, 1987.
Gnomon	Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte Klassische Altertumswissenschaft, München.
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies, Durham (North Carolina).
G & R	Greece and Rome, Oxford.
Gymnasium	Gymnasium. Zeitschrift für Kultur der Antike und humanistische Bildung, Heidelberg.
Hermes	Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie, Wiesbaden.
Historia	Historia. Revue d'histoire ancienne, Wiesbaden.
HZ	Historische Zeitschrift, München.
IEE	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. Εκδοτική Αθηνών,

Αθήνα.

- ΙΛΕΧ Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία της Χαλκιδικής.
- ΙΜΧΑ Ίδρυμα Μελετών του Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη.
- JEA Journal of Egyptian Archaeology, Oxford
- JHI Journal of the History of Ideas, Penna-Philadelphia.
- JHS Journal of Hellenic Studies, London.
- JR Journal of Religion.
- Long/Sedley A. A. Long and D. N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, vol. 2.: Greek and Latin Texts with Notes and Bibliography. Cambridge - New York - Melbourne: Cambridge Univ. Press, 1987, 1989².
- Μακεδονικά Μακεδονικά. Περιοδικόν Σύγγραμμα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- ΜΕΓΑΣ
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Μέγας Αλέξανδρος. 2300 χρόνια από τον θάνατό του. Αφιέρωμα ΕΜΣ 1980, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 57.
- MIET Μορφωτικόν Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Mésogéios Mésogéios-Mediterranee, histoire peuples, lanques, cultures, Paris.
- Mus. Helv. Museum Helveticum. Revue suisse pour l' etude de l' antique classique, Basel-Bale
- Orosius Orosius, *Historiam adversus paganos*. I.W.Raymond. New York 1936.
- Π. Πελοποννησιακά. Περιοδικόν σύγγραμμα της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα.
- PBA Proceedings of the British Academy, Oxford.
- PG Jacques-Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graco-Latina*. 161 vols. Parisiis 1857-1866.
- Philologus Philologus. Zeitschrift für klassische Philologie.
- Πλάτων ΠΛΑΤΩΝ. Δελτίον Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων, Αθήνα.
- Πλουτάρχου, Αλεξ. Πλουτάρχου, Αλέξανδρος.
- ΠΠ Σπυρ. Λάμπρου, *Παλαιοιολόγια και Πελοποννησιακά*, 4 τόμοι. Αθήνα 1912-1930 (ανατ. Γρηγοριάδης, 1972).
- PP La parola del passato. Rivista di studi antichi, Napoli.
- R² Aristotelis Fragmenta, ed. V. Rose. Berolini 1831.
- R³ Aristotelis Fragmenta, ed. V. Rose, Lipsiae 1886.
- RAC Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart: A. Hierse-

- mann.
- RE Pauly's Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
- RhMus. Rheinisches Museum für Klassische Philologie, Frankfurt a. M.
- RPol. Revue of Politics, Chicago.
- Saeculum Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte, Freiburg.
- Σαρικήκη Arriανού, Αλεξάνδρου Ανάβασις. Εισαγωγή - Κείμενον - Μετάφρασις - Σημειώσεις Θ. Σαρικήκη, 2 τόμοι. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών 1988, 1998. (Κέντρο Εκδόσεως Έργων Ελλήνων Συγγραφέων)
- SbOAW Sitzungsberichte der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Schütrumpf,
Politik I. Aristoteles, Politik. Buch I. Übersetzt und erläutert von Eckart Schütrumpf. Berlin: Akademie Verlag, 1991 (Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung Bd. 9/1).
- Schütrumpf,
Politik IV. Aristoteles, Politik. Bücher III-IV. Übersetzt und erläutert von Eckart Schütrumpf. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996 (Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung Bd. 9/111).
- SicGymn. Siculorum Gymnasium, Palermo.
- SKEPSIS SKEPSI. A Journal for Philosophy and Interdisciplinary research, Athens - Olympia.
- SVF Stoicorum Veterum Fragmenta, ed. H. Von Arnim. 4Bde. Leipzig 1903-24. (repr. Stuttgart 1964).
- TAPhA Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Cleveland, Ohio.
- Velleius
Paterculus Velleius Paterculus, Res gestae divi Augusti. F. W. Shipley, Loeb 1924.
- WSt Wiener Studien für Klassische Philologie und Patristik, Wien.
- YCS Yale Classical Studies, Harvard.
- Zgs Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Freiburg
- Ζήνων ο Κιτιεύς Κ. Π. Μιχαηλίδη, μετά των συνεργατών Α. Λουκά και Έφη Χ/αντωνίου-Δημοσθένους, Ζήνων ο Κιτιεύς. Γενική Εποπτεία Π. Σταύρου. Λευκωσία 1999 (Αρχαία Κυπριακή Γραμματεία 5)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η άποψη που εκφράζει ο γηραιός Ισοκράτης στην αρχή της επιστολής του στον νεαρό διάδοχο του Μακεδονικού θρόνου Αλέξανδρο "ἀκούω δὲ σε πάντων λεγόντων ὡς φιλόανθρωπος εἶ καὶ φιλαθηναῖος καὶ φιλόσοφος, οὐκ ἀφρόνως ἀλλὰ νοῦν ἔχόντων"¹, ἀλλὰ καὶ ἡ τοποθέτηση του Πλουτάρχου, ὅτι ὁ Αλέξανδρος με τὸ ἔργο του κατάρθωσε νὰ ἀναδειχθεῖ ὡς "φιλοσοφώτατος" πάντων², ἀποδεικνύει, νομίζουμε, τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας, καὶ κυρίως τῶν φιλοσόφων τῆς εποχῆς στὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἐνασχόληση με τὸ συγκεκριμένο θέμα.

Ὁ Μ. Αλέξανδρος δὲν εἶναι μόνον πρότυπο ηγεμόνα· διψᾷ γὰρ κατακτήσεις, ἀλλὰ καὶ γὰρ γνώσεις. Ταξιδιώτης καὶ θαλασσοπόρος ἀναζητεῖ νέες ἐμπειρίες ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικά του Ἀχιλλέα, τοῦ Ὀδυσσέα, ἀλλὰ καὶ τῶν "θεῶν ἀνδρῶν" τῆς ὀψιμῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι φιλόσοφος³, δὲν εἶναι μόνον μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, που "νόμους τῶ βασιλεῖ ὑπέθετο, καθ' οὓς ἐκεῖνον ἐδέησε ζῆν", ὅπως γράφει ὁ Ψελλός⁴, ἀλλὰ συνδέεται με τὸν Θαλή, τὸν Ἀναξιμένη, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Τυανέα, τὸν Ἑρμὴ τὸν Τρισμέργιστο, τὸν Πορφύριο, τὸν Διογένη τὸν Κυνικό, τοὺς ἐπτὰ σοφοὺς. Γνώρισε τοὺς Ἰνδοὺς Βραχμάνες, συζήτησε μαζί τοὺς φιλοσοφικά θέματα καὶ "ἠγάσθη τῆς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀκροτάτης φιλοσοφίας", γράφει ὁ Γεώργιος Μοναχός⁵.

1. Ισοκράτους, *Αλεξάνδρω* 2 (Ep. 5)

2. Πλουτάρχου, *Περὶ Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, λόγος α'* 5, 329 Α.

3. Πλουτάρχου, *Περὶ Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, λόγος α'* 4, 328 Β: "ὀφθήσεται γὰρ οἷς εἶπεν, οἷς ἔπραξεν, οἷς ἐπαίδευσε φιλόσοφος". Πρβ. Τοῦ Ἰδίου, *ἐνθ. ἀν.*, 8, 330 Ε- 10, 331 Ε.

4. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ὅτε παρητήσατο τὴν τοῦ πρωτοασκηρῆτις ἀξίαν, *Orat. Min.* 8, 28-68, ἐδῶ 29-32 (Teubner). Ἀγνῆς Βασιλικοπούλου "Ὁ Μέγας Αλέξανδρος τῶν Βυζαντινῶν (Οἱ Βυζαντινοί, ἐπίγονοι τοῦ Μεγάλου Αλεξάνδρου)", *ΕΕΦΣΠΑ* ΛΒ' (1998-2000) 413-426, ἐδῶ σ. 417. Πρόκειται γὰρ γιὰ μιὰ ἐνδιαφέρουσα πραγματεία που διερευνᾷ τὶς ἀπόψεις τῶν Βυζαντινῶν λογίων γὰρ τὸν Αλέξανδρο.

5. Γεώργιος Μοναχός, 35, 11 (de Boor). Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 6-65.

Η διαμόρφωση της προσωπικότητός του, αλλά και η ενασχόλησή του με τα Γράμματα οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στο οικογενειακό του περιβάλλον, αλλά και στους πρώτους διδασκάλους που τον καθοδηγήσαν⁶. Ανάμεσά τους υπήρξε ο Κυνικός Φιλίσκος ο Αιγινήτης, και εδώ εμφανίζεται η πρώτη του επαφή με την Κυνική φιλοσοφία. Τούτο αποτελεί το αντικείμενο του πρώτου κεφαλαίου. Η συναναστροφή και συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον Κυνικό Διογένη, τον Θηβαίο Κράτητα, την Ιππαρχία, και κυρίως με τον Ονησίκριτο, αξιωματούχο του στην εκστρατεία διερευνώνται εξονυχιστικά, στο μέτρο του δυνατού, και αναδεικνύεται η επίδραση των δοξασιών των Κυνικών στο έργο του.

Η σχέση του ρήτορα Ισοκράτους με τον Φίλιππο και η συνεχής έως φορτική νουθεσία του για μια εκστρατεία στην Ασία ομολογουμένως θα άσκησαν κάποια επίδραση στον νεαρό διάδοχο. Συνεχής ήταν η μέριμνα του Αθηναίου ρήτορα να προκρίνει διδάσκαλο του Αλεξάνδρου από το περιβάλλον της Σχολής του. Η σύντομη επαφή του Ισοκράτους με τον Αλέξανδρο αποτελεί το θέμα του δεύτερου κεφαλαίου.

Το τρίτο κεφάλαιο, σύντομο σε έκταση, αναδεικνύει τον "σοφιστή" Αισχίνη, αντίπαλο του Δημοσθένους, σύγχρονο του Αλεξάνδρου και υπογραμμίζει τις κρίσεις του ρήτορα με τον Μακεδόνα στρατηλάτη.

Οι σχέσεις της Πλατωνικής Ακαδημίας με τον θρόνο της Μακεδονίας αποτελούν θέμα του τετάρτου κεφαλαίου. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, και, κατά την άποψή μας όχι ευρύτερα γνωστό, ότι ο Πλάτων, κατά παράκληση του βασιλέα Περδίκκα, αποστέλλει τον μαθητή του Ευφραίο τον Ωρείτη ως σύμβουλο του βασιλέα της Μακεδονίας. Η διάρρηξη των σχέσεων από τον Φίλιππο, η προσπάθεια επανασυνδέσεώς τους με τον Σχολάρχη της Ακαδημίας Σπεύσιππο, ανιψιό του και διάδοχο του Πλάτωνος και η προσπάθεια του να τοποθετήσει ως διδάσκαλο του Αλεξάνδρου φιλόσοφο της Ακαδημίας αποτελούν θέμα πραγματεύσεως αυτού του κεφαλαίου. Οι λόγοι προκρίσεως του Αριστοτέλους ως διδασκάλου του Αλεξάνδρου, που δεν είχε αποκτήσει ακόμα την φήμη και καταξίωση μελετώνται με αναφορά στο πνευματικό περιβάλλον και στην περιρρέουσα πολιτική πραγματικότητα. Ξεχωριστή θέση λαμβάνει

6. Θ. Σαρικάκη "Η αγωγή βασικός παράγων στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του Μ. Αλεξάνδρου", *ΕΕΦΣΠΑ* ΛΒ' (1998-2000) 37-49.

ο Ξενοκράτης, δεύτερος Σχολάρχης της Ακαδημίας μετά τον Σπεύσιππο.

Ο Αριστοτέλης υπήρξε ο φιλόσοφος, ο οποίος συνέδεσε το όνομα του με τον Αλέξανδρο. Επιλέχθηκε ως διδάσκαλος του εφήβου Αλεξάνδρου και επί τρία συναπτά έτη εδίδαξε τον νεαρό διάδοχο την ελληνική γραμματεία. Συνέχισε όμως να έχει επαφές με τον βασιλέα και στρατηλάτη Αλέξανδρο και υπήρξε έκδηλη η επίδραση του Σταγειρίτη. Στο περιβάλλον του Αλεξάνδρου μετείχαν και επιφανή μέλη του Περιπάτου, οι οποίοι έδρασαν όμως ως ιστορικοί. Η συναναστροφή του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη και τον Περίπατο είναι το θέμα του πέμπτου κεφαλαίου.

Η ιδιότυπη σχέση του Αλεξάνδρου με τους Ανάξαρχο και Πύρρωνα μελετάται στο έκτο κεφάλαιο. Η φιλοσοφία του Πύρρωνα αναπτύσσεται μετά την λήξη της εκστρατείας και επιστροφή του Πύρρωνα στην Ηλεία. Κοινό στοιχείο και των δύο φιλοσόφων, οι οποίοι έχαιραν σεβασμού από τον Αλέξανδρο είναι η επαφή τους και συνάντησή τους με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές.

Οι απόψεις των Στωϊκών για το έργο του Αλεξάνδρου περιγράφονται στο έβδομο κεφάλαιο. Η Στοά ιδρύθηκε μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου και η οποιαδήποτε αναφορά ή μνεία της σχέσεως Αλεξάνδρου-Στοάς στηρίζεται σε χωρίο του Πλουτάρχου, όπου προσπαθεί να αποδείξει ότι ο Ζήνων στην "Πολιτεία" του περιέγραψε θεωρητικά αυτό που πραγματοποίησε ο Αλέξανδρος: Είναι η ενσάρκωση του ηθικού νόμου, "νόμος έμψυχος", όπως παραδίδουν οι αρχαίοι ιστορικοί. Είναι εκείνος που επέβαλε "πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην".

Το ὄγδοο κεφάλαιο, σύντομο σε έκταση, στηρίζεται στο γεγονός ότι το μυθιστόρημα του (Ψευδο)Καλλιस्थένους μνημονεύει ότι ο Αλέξανδρος συναντήθηκε με τους Δημόκριτο, Πλάτωνα και Μενέδημο, πράγμα που φυσικά δεν αληθεύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οι πρώτοι παιδαγωγοί του Αλεξάνδρου και η Κυνική Φιλοσοφία

“Εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἦμην, Διογένης ἂν ἦμην, τουτέστιν
 ἡσχολούμεν ἂν περὶ λόγους,
 εἰ μὴ δι’ ἔργων ἐφιλοσόφουν”

Πλουτάρχου, *Περὶ Αλεξάνδρου τύχης ἢ
 Αρετῆς, λόγος α’ 10, 331F*

1.1 Εισαγωγή

Για την διαμόρφωση της πολυσυνθέτου και πολυταλάντου προσωπικότητας του Μ. Αλεξάνδρου δεν έχει δοθεί ικανοποιητική απάντηση, αν και από της εποχής του Johann Gustav Droysen (1808-1883)¹, του πρώτου από τους νεωτέρους ιστορικούς, ο οποίος ανεγνώρισε την μεγάλη σημασία που είχε το έργο του Μακεδόνα στρατηλάτη για την Παγκόσμια ιστορία, έχουν γραφεί πλείστα και αξιόλογα έργα². Αναμφισβήτητα το άμεσο οικογενειακό του περιβάλλον επέδρασε στην διαμόρφωση της προσωπικότητός του.

1. J. G Droysen, *Geschichte Alexanders des Grossen*. Berlin 1838. Η πρώτη αυτή έκδοση επανεκδόθηκε με επιμέλεια H. Berve. Stuttgart 1939. Το έργο κυκλοφόρησε σε δεύτερη έκδοση με τίτλο, *Geschichte des Hellenismus I, 1-2: Geschichte Alexanders des Grossen II, 1-2: Geschichte der Diadochen III, 1-2: Geschichte der Epigonen*. Gotha 1877-78. Αναφερόμαστε στην ελληνική έκδοση με τίτλο, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ρ. Αποστολίδη. Κριτική έκδοση συμπληρωμένη και ενημερωμένη από τους Έρκο και Στάντη Ρ. Αποστολίδη, Τόμοι 1-2 Αθήναι: Ελευθεροτυπία 1993.

2. Την σχετική βιβλιογραφία, βλ. στον Fr. Schachermeyr, *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Wien 1973, σσ. 691-697. Μια χρήσιμη ανασκόπηση της έρευνας κατά θέματα και αντίστοιχη βιβλιογραφία παρέχει το έργο του J. Seibert, *Alexander der Grosse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, το οποίο αποτελεί λαμπρό βοήθημα για σφαιρική θεώρηση των προβλημάτων της ιστορίας του Μ. Αλεξάνδρου.

Από την διερεύνηση της αγωγής³ που έλαβε από τους πρώτους διδασκάλους και εκπαιδευτές οδηγούμεθα στην διαπίστωση ότι από νέος ήλθε σ' επαφή με τους φιλοσόφους της εποχής του και την Φιλοσοφία.

1.2 Οι πρώτοι διδάσκαλοι του Αλεξάνδρου

Είναι φυσικό ο Αλέξανδρος, ως Βασιλόπαις, και προοριζόμενος να διαδεχθεί τον πατέρα του Φίλιππο στο Μακεδονικό θρόνο, να έλαβε μια επιμελή ανατροφή. Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι υπήρξε μια παράδοση στην Μακεδονική βασιλική αυλή, οι βασιλόπαιδες να λαμβάνουν λίαν επιμελημένη μόρφωση από παιδικής ηλικίας. Ας μην λησμονούμε, ότι και ο Φίλιππος, κατά μαρτυρία του Πλουτάρχου⁴, παρά την λίαν τότε ανώμαλη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Μακεδονία, και παρόλο που ήταν ορφανός από πατέρα, έτυχε επιμελούς ελληνικής παιδείας, χάριν στις φροντίδες της μητέρας του· εκπαιδεύθηκε όμως τόσο στρατιωτικώς, όσο και πολιτικώς κατά το τριετές διάστημα της ομηρίας του στη Θήβα, όπου και μυήθηκε στην πυθαγόρειο Φιλοσοφία⁵. Ήταν επομένως φυσικό να μεταδώσει την αγάπη προς την ελληνική παιδεία και στην φιλοσοφία ειδικότερα και στο γυιο του και διάδοχο του θρόνου Αλέξανδρο.

Η Ολυμπιάδα, μητέρα του Αλεξάνδρου, εμπιστεύθηκε την όλη επι-

3. Ειδικότερα για την αγωγή του Αλεξάνδρου και τους διδασκάλους του κατά τα νεανικά του χρόνια, βλ. Α.Δασκαλάκη "Η ελληνική νεότης του Μ. Αλεξάνδρου". *Πλάτων* 11(1959) 97-145. J. R. Hamilton "Alexander's Early Life", *G&R* XII (2) (October 1965) 117-124. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *Μακεδονικά* 7(1966/67). (Εις Μνήμη Αλεξ. Λέτσα) 1-30. Θ. Σαρικήκη, "Οι προ του Αριστοτέλους Διδάσκαλοι του Μ. Αλεξάνδρου", *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. 231-241. Του Ιδίου "Η αγωγή βασικός παράγων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Μ. Αλεξάνδρου", *ΕΕΦΣΠΑ* ΛΒ'(1998-2000) 37-49.

4. Πλουτάρχου, *Πελοπίδας* 26, 1.3. Πρβ. Διοδ. Σικ. XVI 2, 1.4. XV 67, 3-4. XVI 2, 2-3. XVI 2, 4-6.

5. Για τα νεανικά χρόνια του Φιλίππου και την θητεία του στην Θήβα κάνει εκτενή λόγο ο Γ. Γεμιστός Πλήθων στο ιστορικό έργο του, *Εκ των Διοδώρου και Πλουτάρχου περί των μετά την εν Μαντινεία μάχην εν κεφαλαίσις διάληψις* 1, 10, 1-6. Πλήθωνος Συμβουλευτικός προς τον Θεόδωρον περί της Πελοποννήσου, ΠΠ, IV, 113-135, εδώ σ. 117, 17-19. Πρβ. Χ.Π. Μπαλόγλου, *Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος Περί των Πελοποννησιακών Πραγμάτων*. Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2002, σ.190.

μέλεια της πνευματικής αναπτύξεως του Αλεξάνδρου στον συγγενή της Λεωνίδα⁶. Όπως αναφέρουν οι μαρτυρίες⁷, πρόκειται για άνδρα αυστηρού ήθους, ο οποίος είχε υπό την εποπτεία του τους υπόλοιπους παιδαγωγούς και δασκάλους του Αλεξάνδρου, χαρακτηρίζεται ως “τροφεύς” και “καθηγητής”⁸. Το ακριβές περιεχόμενο της διδασκαλίας του μας είναι άγνωστο· από ορισμένες ενδείξεις που διαθέτουμε, του δίδαξε κυρίως κανόνες πρακτικής συμπεριφοράς. Ο Λεωνίδας δεν ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία, λόγω της μεγάλης ηλικίας του, ο Μακεδόνας όμως στρατηλάτης διατήρησε αγαθές αναμνήσεις για τον πρώτο του δάσκαλο και παιδαγωγό. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 332 απέστειλε στον Λεωνίδα από τη Συρία ως δώρο 500 τάλαντα λιβάνι και 100 τάλαντα μύρο⁹. Μεταγενέστερα, οι Στωϊκοί¹⁰, οι οποίοι προσέδωσαν μομφή στα ελαττώματα του Αλεξάνδρου, υπεστήριξαν την άποψη ότι ορισμένα ελαττώματα του Αλεξάνδρου οφείλονται στην πλημμελή αγωγή που έλαβε από το Λεωνίδα.

Ως δεύτερος στην τάξη παιδαγωγός και διδάσκαλος του Αλεξάνδρου αναφέρεται ο Λυσίμαχος ο Ακαρνάν. Επειδή προερχόταν από την δυτική Ελλάδα, είναι πιθανόν να επιλέχθηκε από την Ολυμπιάδα¹¹. Ο Λυσίμαχος αποκαλούσε τον εαυτό του Φοίνικα, τον Αλέξανδρο Αχιλλέα και τον Φίλιππο Πηλέα, γεγονός το οποίο δηλώνει ότι πρώτος αυτός πρόέβαλε την μορφή του Αχιλλέως ως πρότυπον στον Αλέξανδρο¹². Πρά-

6. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 5,7.

7. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 5,7 (Ψευδο)Καλλισθένης I 13. Julius Valerius I, 7. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II, No 469, σσ. 235-236.

8. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 5,7: “Πολλοί μὲν οὖν περὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὡς εἰκός, ἦσαν αὐτοῦ τροφεῖς καὶ παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι λεγόμενοι, πᾶσι δ’ ἐφειστήκει Λεωνίδας, ἀνὴρ τὸ τε ἦθος αὐστηρὸς καὶ συγγενῆς Ὀλυμπιάδος [...] ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων διὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν οἰκειότητα τροφεὺς Αλεξάνδρου καὶ καθηγητὴς καλούμενος”.

9. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 25. Του ἰδίου, *Αποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν* 179E-F. Πλινίου, *NH XII* 62.

10. Διογένης Βαβυλωνίου σε Quintilianus I 1, 9. Berve, *Prosopographie* II, No 469, σ. 236.

11. Η. Μαργου, *Ιστορία της εκπαιδύσεως κατά την Αρχαιότητα*, μψ Θ. Φωτεινοπούλου. Αθήναι 1961⁵, σσ. 213-214. Θ. Σαδικάκη “Οι προ του Αριστοτέλους...”, *ένθ. αν.*, σ. 234.

12. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 5, 8. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II, No 481, σ. 241.

γματι, τον Αχιλλέα ζούσε ο Αλέξανδρος μαζί με τον Όμηρο, προς τον οποίο είχε ασυγκράτητη ροπή από την παιδική ηλικία¹³, τον θεωρούσε ποιητή μεγαλοπρεπή και κατάλληλο να παιδεύσει βασιλείς¹⁴ και γνώριζε απ' έξω την Ιλιάδα¹⁵ και πολλές περικοπές της Οδύσσειας¹⁶. Για τον Αλέξανδρο, ο Όμηρος δεν ήταν "ἀργός και ἀσύμβολος"¹⁷, ένα τερπνό, ράθυμο ανάγνωσμα: σε κάθε στιγμή της δράσεώς του και σε κάθε περίπτωση είχε μπροστά του ανάλογη σκηνή από τις αντίστοιχες της Ιλιάδος. Η ευδαιμονισμένη μορφή του Αχιλλέα οφείλεται στο "κλέος", τη φήμη και την αίγλη που του προσέδωσε ο Όμηρος¹⁸. Θεωρείτο "εὐδαιμονέστατος"¹⁹ ο Αχιλλέας, γιατί βρήκε τέτοιο "κῆρυκα", "praeconeim virtutis"²⁰. Τα μεγάλα έργα που επετέλεσε ο Αλέξανδρος έπρεπε ανάλογα να εξυμνηθούν κατά κάποιο τρόπο, "καταλογάδην" ή "ἐν μέτρῳ" ή "ἐν μέλει", όπως σημείωσε σχετικά ο Αρριανός²¹. Σε τούτο το σημείο φαίνεται ότι ο Αλέξανδρος μειονεκτούσε έναντι του Αχιλλέως. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι απαιτήσε να τον ακολουθήσουν στην εκστρατεία του φιλόσοφοι και ιστοριογράφοι, ποιητές και ζωγράφοι, οι οποίοι θα ήταν σε θέση να αναπαραστήσουν τα κατορθώματά του. Ήδη, όταν πέρασε στην Μικρασιατική παραλία, στο Ίλιο, είχε πεποιθήση για το έργο που θα επιτελούσε²².

Ο Λυσίμαχος ο Ακαρνάν ακολουθήσε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία του και ισχυριζόμενος ότι δεν ήταν χειρότερος ούτε πρεσβύτερος του Φοίνικος μετέσχε της εκστρατείας εναντίον των Αράβων του Αντιλιβάνου (332 π.Χ.). Όταν μάλιστα ο παιδαγωγός καταπονημένος και "βα-

13. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ'14,4: "πρὸς ὄντινα ἐκ παιδὸς φιλοτιμία αὐτῷ ἦν".

14. Δίωνος Χρυστοστόμου, *Λόγος IV Περί βασιλείας*, 6.

15. Την Ιλιάδα θεωρούσε "τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον". Πλουτάρχου, *Αλέξ.* 8,2.

16. Σύμφωνα με τον Δίωνα Χρυστόστομο, *Λόγος IV Περί βασιλείας* 39, ο Αλέξανδρος "μέγιστον ἐφρῶνει, ὅτι ἠπίστατο τὸ μὲν ἕτερον ποίημα ὅλον, τὴν Ἰλιάδα, πολλὰ δὲ καὶ τῆς Ὀδυσσείας".

17. Πλουτάρχου, *Αλέξ.* 26,3.

18. Εμμ. Μικρογιαννάκη "Συγκρίσεις του Μεγ. Αλεξάνδρου", *ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ III*, σσ. 169-183, εδῶ σ.178.

19. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α'12,2 .

20. Cicero, *Pro Archia* 10,24.

21. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α'12,2.

22. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α'12,6.

ρυνόμενος” παρεξέκλινε από την πορεία του, ο Αλέξανδρος διακινδύνευσε να τον διασώσει²³.

Ως “διδάσκαλοι γραμμάτων” του Αλεξάνδρου αναφέρονται ο Πολυνείκης ο Πελλαιός και ο Φιλίσκος ο Αιγινήτης. Ο πρώτος είναι γνωστός από τον (Ψευδο)Καλλισθένη²⁴ και τον Ιούλιο Ουαλέριο²⁵ και, επειδή δεν μνημονεύεται από άλλες πηγές, έχουν εκφρασθεί επιφυλάξεις, κατά πόσο είναι πρόσωπο υπαρκτό ή πλαστό²⁶. Τον δεύτερο γνωρίζουμε από τον Αιλιανό²⁷ και την Σούδα²⁸. Η προσωπικότητα του Φιλίσκου ενέχει, κατά την άποψή μας, ιδιαίτερη σημασία και χρήζει επισταμένης σπουδής, επειδή φέρεται ο “διδάσκαλος γραμμάτων” του Αλεξάνδρου και ως “ἀκουστής... τοῦ Κυνός Διογένους”²⁹. Η πληροφορία αυτή κρίνεται σημαντική, γιατί αποδεικνύει την πρώτη γνωριμία του Αλεξάνδρου με την κυνική φιλοσοφία.

1.3 Ο Κυνικός Φιλίσκος

Οι πληροφορίες για τον Φιλίσκο προέρχονται από την Σούδα:

*“Φιλίσκος. Αιγινήτης, ὁ διδάξας γράμματα Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα. Αὐτός δὲ ἀκουστής ἦν τοῦ Κυνός Διογένους, κατὰ δὲ Ἑρμιππον Στίλπωνος. Ἐγραψε διαλόγους, ὧν ἔστι Κόδρος”*³⁰.

“Αἰγινήτης· ὃς κατὰ θέαν ἐλθὼν τῶν Ἀθηναίων ἀκούσας Διογένους ἐφιλοσόφησεν. Ὁ δὲ τούτου πατὴρ ἀπέστειλεν ἐπ’ αὐτὸν τὸν ἀδελφόν, καὶ ταῦτον ἔπαθε καὶ οὗτος· καὶ ὁ πατὴρ πάλιν ἐπ’ ἀμφοτέρους ἐλθὼν ἐφιλοσόφησε καὶ αὐτός. Ἐγένετο δὲ αὐτοῦ ὀμιλητὴς καὶ Φωκίων ὁ χρηστός. Τελευτήσας δὲ ἐν Κορίνθῳ κεῖται, καὶ κύων ἔστιν ἐπὶ τῷ μνήματι”³¹.

Από τα δύο λήμματα του λεξικού Σούδα για την ζωή του Φιλίσκου,

23. Πλουτάρχου, *Αλέξ.* 24,10. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, *Αλέξ.* 55,2 ο Λυσίμαχος υπήρξε ένας από τους κατηγορούς του Καλλισθένους. Berve, *Prosopographie*, II, No 481, σ.242.

24. (Ψευδο)Καλλισθένους I 13: “διδάσκαλος δὲ γραμμάτων Πελλαιὸς Πολυνείκης”.

25. Julius Valerius I 7: “litteraturae Polynicus magister”.

26. Berve, *Prosopographie*, II, No 653, σ.325.

27. Αιλιανού, *Ποικίλη Ιστορία* XIV 11.

28. Σούδα, s.v. Φιλίσκος = Οι Αρχαίοι Κυνικοί, σ. 573, αρ. 6-7.

29. Σούδα, s.v. Φιλίσκος = Οι Αρχαίοι Κυνικοί, σ. 573, αρ. 6-7.

30. Σούδα, s.v. Φιλίσκος (n.359) = Οι Αρχαίοι Κυνικοί, σ.573, αρ. 6.

31. Σούδα, s.v. Φιλίσκος (n.362) = Διογ. Λαερτ. VI 75.

το δεύτερο, όπως σημειώνει ο K. von Fritz³² είναι μια αδέξια επιτομή από τον Διογένη Λαέρτιο είτε από την πηγή την οποία χρησιμοποίησε ο δοξογράφος συγγραφέας. Το πρώτο λήμμα, όπως και ο Αιλιανός, μας πληροφορεί ότι ο Φιλίσκος διετέλεσε δάσκαλος του Αλεξάνδρου. Περαιτέρω, το πρώτο λήμμα μας πληροφορεί ότι ο Φιλίσκος υπήρξε μαθητής του Στίλπωνος και συγγραφέας διαφόρων διαλόγων, ένας από τους οποίους είχε τον τίτλο "Κόδρος", μια πληροφορία που απουσιάζει στον Διογένη Λαέρτιο. Και τα δύο λήμματα αναγνωρίζουν τον Φιλίσκο ως μαθητή του Διογένη και κατά συνέπεια Κυνικό φιλόσοφο. Οι πληροφορίες όμως αυτές, παρατηρεί ο Fritz³³, χρονολογικά είναι σχεδόν ασύμβατες: Η δραστηριότητα και διδασκαλία του Φιλίσκου στον Αλέξανδρο θα πρέπει να τοποθετηθεί πριν από το 343 π.Χ., αφού γνωρίζουμε ότι όταν συνεπλήρωσε το 13ο έτος της ηλικίας του ο Αλέξανδρος, τη διδασκαλία του ανέλαβε ο Αριστοτέλης: τούτο όμως δύσκολα θα συνδυαζόταν με μια μαθητεία, ταυτόχρονα, του Φιλίσκου στον Στίλπωνα (380-300 π.Χ.).

1.4 Η σχέση του Αλεξάνδρου με την διδασκαλία της Κυνικής Σχολής

Η επαφή του Αλεξάνδρου με την Κυνική Φιλοσοφία και τις δοξασίες της Κυνικής "αίρέσεως" θα πρέπει να αναζητηθεί και στην παρουσία του Θεοπόμπου του Χίου (380-300 π.Χ.) στην Πέλλα. Πράγματι, ο χαρακτηριζόμενος "δεινός μυθολόγος"³⁴ και "κάλλιστα τῶν μὲν μυθικῶν [...] συγγραφεύς"³⁵, διακρινόμενος μαθητής της ρητορικής σχολής του Ισοκράτους, επισκέπτεται περί τα τέλη της δεκαετίας του 340 π.Χ. την Πέλλα και χαίρει της εκτιμήσεως του Φιλίππου. Στο έργο του "Φιλιππικά ἢ Ἱστορία", συγκείμενο από 58 βιβλία, περιλαμβάνει την ιστορία της βασιλείας του Φιλίππου. Η "Μεροπίς Γῆ" που εμπεριέχεται στο όγδοο βιβλίο των "Φιλιππικῶν"³⁶ είναι έντονα επηρεασμένη από τις δο-

32,33. K.V. Fritz "Philiskos", *RE* XIX (2)(1938) cols. 2382-2383.

34. Αιλιανού, *Ποικίλη Ἱστορία* III 18, 9.

35. FGtH B II 115F 74. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν* A 35 (C 43): "Θεόπομπος δὲ ἐξομολογείται φήσας ὅτι καὶ μύθους ἐν ταῖς ἱστορίαις ἔρει, κρείττον ἢ ὡς Ἡρόδοτος καὶ Κτησίας καὶ Ἑλλάνικος καὶ οἱ τὰ Ἰνδικὰ συγγράψαντες".

36. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν* Z 6 (C 299).

ξασίες της κυνικής διανοήσεως και προβάλλει την επιστροφή στον κατά φύσιν βίο. Ο Θεόπομπος προειλήφето ως παιδαγωγός του Αλεξάνδρου³⁷ και αναγνωρίζεται ως ο πρώτος συγγραφέας, ο οποίος εισήγαγε τις κυνικές αντιλήψεις στην ιστοριογραφία³⁸.

Οι πληροφορίες αυτές για την ύπαρξη δύο Κυνικών στην Μακεδονική Αυλή δεν πρέπει να διέλθουν ασχολίαστες. Αναγνωρίζεται μία παράδοση της κυνικής φιλοσοφίας στην Μακεδονική Αυλή³⁹, όπως αυτό συνάγεται από το έργο του Αντισθένης, ιδρυτού της Κυνικής φιλοσοφίας με τίτλο "Ἀρχέλαος ἢ περὶ βασιλείας"⁴⁰, το οποίο ασχολεῖτο με τις αρχές του μοναρχικού πολιτεύματος· ο Αρχέλαος παρουσιάζεται ως χαρακτηριστικό υπόδειγμα μονάρχη, σύμφωνα προς τα φιλοσοφικά ιδεώδη, τα οποία είχε μορφώσει η Κυνική σχολή περί μοναρχίας⁴¹. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο και το γεγονός ότι κατά την εκστρατεία του στην Ασία ο Αλέξανδρος συνοδευόταν από οπαδούς της Κυνικής Σχολής, οι οποίοι μάλιστα απήλασαν ιδιαίτερης εκ μέρους του ευνοίας⁴².

Η ύπαρξη μιας παραδόσεως της Κυνικής διδασκαλίας στην Μακεδονική αυλή, η οποία οπωσδήποτε θα ήταν γνωστή στον Αλέξανδρο, θα συνέβαλε ως ένα βαθμό στην επίδραση που είχαν σ' αυτόν ο μυθικός

37. J. R. Ellis, *Philipp II and the Macedonian Imperialism*. London 1976, σ. 160 και σ. 281, σημ. 4. Του Ιδίου "Η Μακεδονία του Φιλίππου", στον τόμο: Φίλιππος. *Βασιλεύς Μακεδόνων*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1980, σσ. 146-165, εδώ σ. 154.

38. Πράγματι, ο R. Hirzel "Zur Charakteristik Theopomps", *RhMus.* 47(1892) 359-89, χαρακτηρίζει τον Θεόπομπο ως μαθητή και οπαδό των Κυνικών. Ιδιαίτερα επηρεάστηκε από τον Αντισθένη, τον οποίο εκτιμούσε. Στο επιχείρημα του Hirzel πάντησε ο E. Rohde "Zum griechischen Roman", *RhMus.* 48 (1893) 110-40 και του Ιδίου, "Theopomp", *RhMus.* 49 (1894) 623-24. Ο G. Murray "Theopompus, or Cynic as Historian", εις G. Murray, *Greek Studies*. Oxford 1947, σσ. 149-70, θεωρεί τον Θεόπομπο ως τον πρώτο συγγραφέα, ο οποίος εισήγαγε τις κυνικές αντιλήψεις στην ιστοριογραφία. Πρβ. J.L. Moles "The Cynics and politics", εις A. Laks and M. Schofield, (eds), *Justice and Generosity*. Cambridge (Mass.) 1995, σσ. 128-158, εδώ σ.147, σημ. 59.

39. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *ενθ. αν.*, σ. 13.

40. Διογ. Λαερτ. VI 1,18.

41. Δ. Κανατσούλης, *Ο Αρχέλαος και αι μεταρρυθμίσεις του εν Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη 1948, σ. 112

42. Berve, *Prosopographie*, I, σσ. 67-68. II, σ.288, 35.

Ηρακλής και ο Πέρσης μονάρχης Κύρος. Ειδικότερα, ο Αντισθένης είχε γράψει έργο με τον τίτλο "Κύρος ή περί βασιλείας"⁴³. Σύμφωνα με την κυνική αντίληψη, ο Κυνικός σοφός είναι βασιλέας, γιατί άρχει του εαυτού του, ενώ ο "μαινόμενος" είναι βασιλέας λόγω μόνον και όχι έργω εφόσον δεν δύναται να «ήγεμονεύση, εαυτού» και να «πράξη» ότι «άληθώς» βούλεται⁴⁴. Αληθινός βασιλέας είναι ο δουλεύων Ηρακλής, ενώ δούλος είναι κατ' ουσίαν ο «λόγω» βασιλεύων Ευρυσθέας⁴⁵. Ο Αντισθένης, «ο Έλλην Φραγκισκανός χωρίς θεολογία», όπως εύστοχα έχει αποκληθεί⁴⁶, δεν περιοριζόταν στην απόδοση των ιδεών, του δασκάλου του Σωκράτους διαμέσω φανταστικών διαλόγων, αλλά έπλαθε ιδανικούς εκφραστές αυτών των ιδανικών. Έτσι στον Ηρακλή έδινε, μέσα από την μορφή του μυθικού ήρωα, την εικόνα του Κυνικού ο οποίος επιδιώκει τους πόνους. Ο μύθος αυτός ήταν εξαιρετικά δημοφιλής στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα και εύλογα ο Αντισθένης στράφηκε σ' αυτόν δεδομένου ότι του προσφέρονταν πολλές δυνατότητες για την αξιοποίησή του υπό κυνικό πρίσμα⁴⁷.

Ο Αλέξανδρος συνέκρινε τον εαυτό του προς τον Ηρακλέα⁴⁸, στον οποίο επεδείκνυε μεγάλο σεβασμό και ειδικά μετά την κατάληψη της Τύρου έκαμε σ' αυτόν θυσία. Η "φιλοτιμία" του Αλεξάνδρου προς τον Ηρακλέα αποδίδεται στο γεγονός ότι ο Ηρακλής ήταν από το ίδιο γένος⁴⁹. Είναι ενδεικτικό ότι ο Αλέξανδρος θέλησε να ανέβει και να καταλάβει την Άορνο Πέτρα, κάτι που δεν έχει επιτύχει ο Ηρακλής⁵⁰. Η επιτυχία του Αλεξάνδρου στο εγχείρημα αυτό, όπως μας το περιγράφει ο

43. Διογ. Λαερτ. VI 1,15. Στον κατάλογο του Διογένηος Λαερτίου το όνομα του Κύρου εμφανίζεται τέσσερις φορές, ενώ ο Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* V 220C γνωρίζει δύο έργα του Αντισθένη, με αυτό τον τίτλο.

44. Αρριανού, *Των Επικτήτου Διατριβών* Γ 26, 32.

45. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *Περί βασιλείας* Α' 56R. Cicero, *De officiis* I 20,70. Πρβ. Α.-Κ. Μπαγιόνα, *Η πολιτική φιλοσοφία των Κυνικών*. Αθήναι: Παπαζήσης, 1970, σ. 23.

46. W. Durant, *The story of civilization*. Part II: The Life of Greece. New York 1939, σ. 506.

47. R. Höistad, *Cynic Hero and Cynic King*. Uppsala 1948, σσ. 34-35.

48. Εμμ. Μικρογιαννάκη "Συγκρίσεις του ...", *ενθ.αν.* σσ. 179-180.

49. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 2,1. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ' 3,2. Βλ. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ'7,4. Δ'10,7. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *Περί βασιλείας* Δ', 60, 70-72.

50. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 28,1. Του Ιδίου, *Ινδική* 9, 4.

Διόδωρος ο Σικελιώτης⁵¹, τον έκαμε να θεωρεί το εαυτό του ανώτερο του Ηρακλέους. Σε προσφώνησή του προς τον στρατό κοντά στον ποταμό Ύφαση της Ινδικής καυχήθηκε: “Και ή Άορνος πέτρα ή τῷ Ηρακλεϊ ανά-λωτος πρὸς ήμῶν έχεται”⁵².

Η προσωπικότητα του Κύρου του Πρεσβυτέρου, του θεμελιωτή της Περσικής αυτοκρατορίας, υπήρξε προσφιλές θέμα της ενασχολήσεως του Αντισθένης. Στο πρόσωπο του Κύρου, ο ιδρυτής του Κυνισμού έβλεπε έναν ιδανικό άρχοντα, ο οποίος, ουσιαστικά, ενεργούσε με βάση σωκρατικές-κυνικές αρχές· φαίνεται επίσης ότι εκεί ο Αντισθένης θα είχε σχεδιάσει ένα παιδαγωγικό πρόγραμμα⁵³.

Ο Αλέξανδρος συνέκρινε τον εαυτό του και προς την Σεμίραμι⁵⁴, βασίλισσα των Ασσυρίων, αλλά και τον Κύρο, “τὸν πολυπραγμονέστατον τῶν κατὰ τήν Ἀσίην βασιλέων”⁵⁵. Στην Γεδρωσία δεν αγνοούσε “τῆς ὁδοῦ τήν χαλεπότητα”, αλλά μπήκε στην έρημο (325 π.Χ.), επειδή άκουσε ότι απ’ αυτούς που επεχείρησαν να την διαβούν σώθηκαν μόνο η Σεμίραμις και ο Κύρος με λίγους οπαδούς τους. Μόλις άκουσε την πληροφορία μπήκε σε άμιλλα προς αυτούς⁵⁶.

Ο Αλέξανδρος συναναστράφηκε με τους πλέον αντιπροσωπευτικούς διανοούμενους της κυνικής φιλοσοφίας, τον Διογένη και τον Κράτητα, αλλά είχε ως αξιωματούχο του τον Ονησίκριτο. Πριν προβούμε σε οποιαδήποτε ανάλυση της σχέσεώς του με τους Κυνικούς αυτούς, οφείλουμε να περιγράψουμε τις βασικές δοξασίες της Κυνικής φιλοσοφίας⁵⁷.

51. Διοδ. Σικ. ΙΖ’ 85,2.

52. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ε’ 26,5. Πρβ. Θ. Σαράντη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος από την ιστορία έως τον θρύλο*, τομ. Β’. Αθήναι 1970, σσ. 177-179.

53. Πρβ. τα σχόλια του Ν. Σκουτεροπούλου, εις *Οι Αρχαίοι Κυνικοί*, σ. 50.

54. Αρριανού, *Ινδική* 5,7.

55. Αρριανού, *Ινδική* 1, 1-3.

56. Εμμ. Μικρογιαννάκη “Συγκρίσεις...”, *ενθ. αν.*, σ.183.

57. Για την κατανόηση των δοξασιών της Κυνικής φιλοσοφίας βασικό παραμένει το θεμελιώδες έργο του D.R. Dudley, *A History of Cynicism from Diogenes to the Sixth Century A.D.* London 1937 [ανατ. Hildesheim: G. Olms,1967]. Αναλυτική, σχολιασμένη βιβλιογραφία περί Κυνικών, είχε δημοσιεύσει η Margarethe Billerbeck, επιμ., *Die Kyniker in der modernen Forschung*. Amsterdam: B.R. Gröner, 1991, σσ. 1-28 και σσ. 303-317. Το ενδιαφέρον για την Κυνική φιλοσοφία αναζωπυρώνεται τα τελευταία χρόνια όπως αποδεικνύουν η σύγκλιση συνεδρίων και η έκδοση των

Η Κυνική αίρεσις υπήρξε επιγέννημα ιδιότυπης, όχι όμως και σαφώς ανορθόλογης στάσεως απέναντι στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα άτομα και οι πόλεις κατά την εποχή ιδρύσεώς της: ουσιαστικά αποτελεί έναν νέο τρόπο ζωής, διαμορφωμένο στην σύγκρουση του ατόμου με το περιβάλλον του⁵⁸. Η απάρνηση του πλούτου, η απιστία στην τύχη, η καταφρόνηση του σώματος, η απόσχιση από την πόλη, συνιστούν τα κύρια διδάγματα του κυνικού φιλοσόφου. Στην επίτευξή τους αυτή τοποθετεί ο κυνικός φιλόσοφος την απόκτηση της ελευθερίας, την οποία όμως κενώνει από κάθε πολιτικό περιεχόμενο, υπολαμβάνοντάς την ως έννοια αυστηρώς ηθική⁵⁹. Η εσωτερική ελευθερία αποτελεί για τον κυνικό την ελευθερία που προσιδιάζει στον άνθρωπο, γιατί διασφαλίζει σ' αυτόν την ομοίωση προς τον θεό, την άρση δηλαδή της αντιφάσεως μεταξύ της επιθυμίας για ελευθερία και της επιθυμίας για απόκτηση εξωτερικών αγαθών⁶⁰. Έτσι, ο κυνισμός εισηγείται ένα τρόπο ζωής που απαλλάσσει τον άνθρωπο από το άγχος της βιωτικής μερίμνης, επειδή δε θεωρεί ότι μόνον ο θεός διάγει σε μια τέτοια κατάσταση, καλεί τον άνθρωπο να ομοιωθεί προς αυτόν, να αποσυνδεθεί δηλαδή από τις ανάγκες του βίου, καθιστώντας τον άνθρωπο σοφό, τον οποίο διακρίνουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα: η αδιαφορία για την ένδεια, επειδή είναι αυτάρκης· η ανεξαρτησία από την πατρίδα, αφού θεωρεί τον κόσμο ως πατρίδα· η ανεξαρτησία από τους κειμένους νόμους, γιατί έχει ως νόμο την αρετή· η ανεξαρτησία από την οικογένεια, εκτός εάν

κειμένων τους. Πρβ. R. Bracht Branham and Marie-Odile Goulet-Caze, επιμ., *The Cynics. The Cynic Movement in Antiquity and its Legacy*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1996. Επ' αυτού βλ. την βιβλιοκρισία του C. Baloglou, εις *SKEPSIS* XI (2000) 177-180. Βλ. την εξαιρετή έκδοση με μετάφραση και σχόλια του Ν. Σκουτεροπούλου, *Οι Αρχαίοι Κυνικοί*. Αθήνα: Γνώση, 1998, και την αναλυτική βιβλιοκρισία του Χ. Μπαλόγλου, εις *ΑΘΗΝΑ ΠΒ* (1999) 309-12, με αποτίμηση της προσφάτου βιβλιογραφίας περί Κυνικών.

58. Ν. Χρόνη, *Οι μετασχηματισμοί της Φιλοσοφίας από των Ελληνιστικών μέχρι των πρωτοχριστιανικών χρόνων*. Αθήνα 1988, σ. 41. [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 66].

59. R. Bracht Branham and Marie-Odile Goulet-Caze, "Introduction", εις: Ιδίων, επιμ., *The Cynics. The Cynic...*, ενθ.αν., σσ. 1-27.

60. Διογ. Λαερτ. VI 105.

επιθυμεί τεκνοποιΐα και τέλος, η ανεξαρτησία από κάθε θρησκεία και δόγμα, επειδή λατρεύει την αρετή και τον ενάρτετο βίο⁶¹. Για την απόκτηση της αρετής απαιτείται "πόνος", κόπος και διαρκής πάλη. Τροχοπέδη και ανασταλτικός παράγοντας στην επίτευξη της αρετής είναι η ηδονή, η οποία αναγνωρίζεται ως κακό από τους Κυνικούς⁶². Ο Κυνικός σοφός πολιτεύεται σύμφωνα με τους νόμους της αρετής, της οποίας την διδασκαλία έχει καταστήσει μοναδικό του μέλημα. Δεν διδάσκει σε ειδικές σχολές ή σε ειδικούς χώρους, αλλά οπουδήποτε ευρεθεί, είναι μάλιστα πεπεισμένος για την αξία των διδαγμάτων του.

1.5 Η σχέση του Αλεξάνδρου με τον Διογένη τον Σινωπέα

Η παραδιδόμενη επίσκεψη και συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον Διογένη στην Κόρινθο οφείλει να μελετηθεί με προσοχή⁶³. Ο Αλέξανδρος θα άκουσε για τον Διογένη από τον δάσκαλό του Φιλίσκο, εγνώριζε όμως και την γενναία στάση του φιλοσόφου κατά την συνάντησή του

61. Α. Ελευθεροπούλου, *Οικονομία και Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη 1931, σσ. 57-58.

62. Διογ. Λαερτ. IX 101

63. Οι περισσότερες από τις σωζόμενες μαρτυρίες για τον Διογένη έχουν ανεκδοτολογικό περιεχόμενο και προέρχονται από συγγραφείς πολύ μεταγενεστέρους απ' αυτόν, όπως ο Διογένης Λαέρτιος, Πλούταρχος, Επίκτητος, Δίων Χρυσόστομος, Μάξιμος Τύριος, Ιουλιανός, αφού με την εξαίρεση του Θεοφράστου -Διογ. Λαερτ. VI 22- κανένας σύγχρονός του συγγραφέας δεν παραδίδει κάτι γι' αυτόν. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται και η συνάντηση και συνομιλία του Διογένους με τον Αλέξανδρο. Ως πηγές για την από κοινού συνάντηση είναι οι Πλούταρχος, *Αλεξ.* 14. Του Ιδίου, *Περί φυγής* 15, 605E. Σιμπλίκιος, *Υπόμνημα εις Επίκτητον* 15, Ζωναράς, *Σύνοψις Ιστοριών* IV 9. W. Hoffmann, *Das literarische Porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum*. Leipzig 1907, σσ. 12-14. Πρβ. επίσης, Βασιλείου Καισαρείας, *Επιστολαί* I 12,3. Ιωάννου Χρυσόστομου, *Λόγος εις τόν μακάριον Βαβύλαν και κατά Ιουλιανού και προς Έλληνας* 8. Την απάντηση του Διογένους παραδίδουν οι Αρριανός, *Αλεξ.* Αναβ. Ξ' 2,1. Cicero, *Tusculunae disputationes* V 32, 92, Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium* IV 3,4. Διογ. Λαερτ. VI 38. Δίων Χρυσόστομος, *Περί Βασιλείας* Δ' 14. Την απόκριση του Αλεξάνδρου παραδίδουν οι Πλούταρχος, *Προς ηγεμόνα ακαίδευτον* 5, 782a-b. Του Ιδίου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής*, λόγος α' 10, 331e. Διογ. Λαερτ. VI 32.

με το Φίλιππο μετά την μάχη της Χαιρωνείας (338 π.Χ.)⁶⁴. Ο Διογένης επιτιμά και κατακρίνει τον Φίλιππο, ο οποίος αν και ήταν απόγονος του Ηρακλέους, κατέστρεψε τη Θήβα⁶⁵. Ο ίδιος με τον ρόλο αποστόλου⁶⁶ κατασκοπεύει και στηλιτεύει την απληστία και αφροσύνη του Φιλίππου και ο ρόλος του συνίσταται στο να αποτελεί έναν "άγγελον", "κατάσκοπον" ή "κήρυκα" σταλμένο από τον Δία για να οδηγή τους ανθρώπους στην ευδαιμονία⁶⁷.

Ο Διογένης (Σινώπη 412-Κόρινθος 323) ήταν γυιος του τραπεζίτη Ικεσία. Αναφέρεται ότι ο πατέρας του είχε την τράπεζα της πόλεως και εξορίσθηκε, επειδή προέβη σε παραχάραξη του νομίσματος⁶⁸. Ο Ευβουλίδης στο βιβλίο του για τον Διογένη, υποστηρίζει ότι αυτό το έκανε ο Διογένης και ότι έφυγε στην εξορία με τον πατέρα του. Χαρακτηριστική είναι η πληροφορία του ίδιου του Διογένους στον "Πόρδαλο", όπου αναφέρει για τον εαυτό του ότι παραχάραξε το νόμισμα⁶⁹.

Ο βασικός άξονας της σκέψεως και των δοξασιών του Διογένους αποκρυσταλλώνεται στη φράση: "ὄντως νόμισμα παραχαράτταν, μηδὲν οὕτω τοῖς κατὰ νόμον ὡς τοῖς κατὰ φύσιν διδοῦς"⁷⁰. Τι αποτυπώνει η φράση αυτή ειδικότερα⁷¹;

64. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Προς τους πολεμούντας τοις επί το μονάζειν ενάγουσιν* II 6. Αρχαίοι Κυνικοί, σ.203, αρ. 37.

65. Φιλοστράτου, *Τα εις τον Τυανέα Απολλώνιον* VII 2,3: "Διογένης ὁ Σινωπεύς [...] ὁ μὲν εὐθὺ Χαιρωνείας ἦκων ἐπέπληξεν ὑπὲρ Ἀθηναίων Φιλίππῳ περὶ ὧν Ἡρακλείδης εἶναι φάσκων ἀπᾶλλυ ὄπλοις τοὺς ὑπὲρ ἐκείνων ὄπλα ἡρμένους".

66. Τον αποστολικό χαρακτήρα του Κυνισμού τονίζει ο Επίκτητος. Αρριανού, *Επικτήτου Διατριβαί* III 22, 23.

67. Αρριανού, *Επικτήτου Διατριβαί* III 23. Πλουτάρχου, *Περὶ φυγῆς* 16, 606c.

68. Σχόλιο στον Λουκιανό, *Βίων πράσις* 7.

69. Διογ. Λαερτ. VI 80.

70. Διογ. Λαερτ. VI 71.

71. Ανάλυση του ανεκδότη που αναφέρεται στην παραχάραξη και στο ιστορικό υπόβαθρο, αλλά και στον αλληγορικό/μεταφορικό χαρακτήρα του, δίδει ο Η. Niehues-Pröbsting, *Der Kynismus des Diogenes und der Begriff des Zynismus*. Frankfurt a. M. 1988², σσ. 55-96. Αναφορικά με το ιστορικό υπόβαθρο συνιστάται το άρθρο του U. Donzelli "Del παραχαράττειν το νόμισμα", *SicGymn.* 11(1958) 96-107, αναφ. υπό Μ. Billerbeck, επιμ., *Die Kyniker...*, ενθ. αν., σ. 12, υποσ. 31. Ειδικά για τον μεταφορικό/αλληγορικό χαρακτήρα βλ. P. von Muhll "Interpretationen biographischer Ueberlieferung", *Mus Helv.* 23 (1966) 234-239, εδῶ σσ. 236-239.

Μ' αυτή την φράση ο Διογένης προσπαθεί να υποδηλώσει τον τρόπο με τον οποίο τοποθετείται έναντι του πολιτισμένου βίου⁷². Ειδικότερα, είναι γνωστό ότι κατά τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ., η προσοχή των στοχαστών στρέφεται προς το πρόβλημα των πρώτων αρχών και της εξέλιξης του κοινωνικού βίου των ανθρώπων και του υλικού πολιτισμού, ο οποίος αναπτύσσεται στο πλαίσιο αυτού του βίου. Τις απόψεις αυτές απηχούν ο "Μικρός Διάκοσμος" του Δημοκρίτου και οι ανθρωπολογικές θεωρίες των σοφιστών⁷³. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρητικές προσεγγίσεις των φιλοσόφων του 5ου αιώνα π.Χ., οι "πρώτοι" άνθρωποι ζούσαν βίο θηριώδη, άτακτο, κατοικούσαν "σποράδην", δεν γνώριζαν τέχνες, και χωρίς τα πλέον στοιχειώδη μέσα προφυλάξεώς τους, πέθαιναν εύκολα. Βασικά, αιτία του αφανισμού τους ήταν η έλλειψη της πολιτικής τέχνης⁷⁴.

Η "δρθη κατασκευή του βίου" ήταν πραγματικότητα στις αρχές της ιστορίας της ανθρωπότητας, υποστηρίζεται από τους Κυνικούς. Η φυσική κοινωνία των Κυνικών προσομοιάζει με την εικόνα του χρυσού γένους, όπως μας την περιγράφει ο Ησίοδος⁷⁵, όπου οι άνθρωποι δεν είχαν "καμιά έγνοια στο μυαλό τους και μακριά κι έξω από κόπους και δάκρυα [...]. Η ζωοδότρα γη ανάδινε μοναχή της πολύ και άφθονο καρ-

72. Η άποψη της "παραχαράξεως του νομίματος" δεν αποτελεί αποκλειστικό δόγμα του Διογένη. Εκφράζει μια δοξασία που απηχεί την κυνική σκέψη για την επιστροφή στον "κατά φύσιν" βίο.

73. DK 68 (55) B5. Κ. Δεσποτοπούλου "Η εργασία ως στοιχείο της οικονομίας, από τη σκοπιά της ελληνικής φιλοσοφίας", *Επιλογή* (Ετήσια έκδοση), Ιανουάριος 1991, σ.σ. 363-367, εδώ σσ. 363-364. Χ. Μπαλόγλου "Η εμφάνιση του πολιτισμένου βίου και η γένεση της ανάγκης για εργασία κατά τους Αβδηρίτες φιλοσόφους", *Τα Εκπαιδευτικά* 37-38 (Απρίλιος-Ιούνιος 1995) 83-90, εδώ σσ. 83-85. Πρβ. το έργο του Πρωταγόρα, *Περί της εν αρχή καταστάσεως*, το οποίο -όπως πιστεύεται- απηχεί ιδέες που αναφέρονται στην εξέλιξη του ανθρωπίνου είδους από την πρωτόγονη εποχή έως την συγκρότηση των πόλεων. Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 321 D2-327A2. Παρόμοιες ιδέες εκφράζει ο Ανώνυμος του Ιαμβλίχου, DK 89 6, 25 κ. εξ.,- Bas. A. Kyrkos, *Antiphon-Kritias-Anonymus Iamblichii*. Ioannina 1988, σ. 150, και ο Κριτίας στο έργο του *Σίσυφος σατιρικός* (DK 88 B 25 - Bas. A. Kyrkos, *ενθ. αν.* σσ. 106-108).

74. Α.-Κ. Μπαγιόνα, *Η πολιτική...*, *ενθ. αν.* σ. 49.

75. Ησίοδου, *Έργα και Ημέραι*, στιχ. 109-126.

76. Ησίοδου, *ενθ. αν.*, στιχ. 112-119.

πό⁷⁶. Η κυνική άποψη για τη φυσική κοινωνία, όπως την εκφράζει κατά τον πλέον καλύτερο τρόπο ο Διογένης, εμφανίζεται για ν' ανασκευάσει την παραδεδομένη άποψη της *Kulturgeschichte* του 5ου αιώνα, σύμφωνα με την οποία οι "πρώτοι άνθρωποι", όπως και οι "άγριοι" του Φερεκράτους⁷⁷, ζούσαν βίο υλικώς υποτυπώδη και ηθικώς βάρβαρο⁷⁸, και ότι η κοινωνικοϊστορική φάση, την οποία εκφράζει η δημιουργία των πολιτικών κοινωνιών, αποτελεί, ανεξάρτητα από τις ατέλειές της, σημαντική υλική και ηθική πρόοδο⁷⁹.

Σύμφωνα με τον Διογένη, το γεγονός ότι οι πρώτοι άνθρωποι ήταν "ψιλοί" ουδόλως εμπόδιζε την επιβίωσή τους, γιατί "ἐν μηδενὶ τόπω γίγνεσθαι ζῶον, ὁ μὴ δύναται ζῆν ἐν αὐτῷ"⁸⁰. Σε μια τέτοια κοινωνία πραγματοποιείται ο κατά φύσιν βίος, χαρακτηριστικά γνωρίσματα του οποίου είναι το "λιτόβιον" και το "ὑγιεινόν"⁸¹, η ύπαρξη "οικίας ἀρίστης", "ἥτις ἂν ἐπισκευῆς ἐλαχίστης δέηται"⁸². Ο "βίος" που πραγματώνεται σ' αυτές τις φυσικές "κοινωνίες" βρίσκεται σε αρμονία προς το φυσικό περιβάλλον, οι άνθρωποι είναι "ἀκτῆμονες" και για την "ὀλιγοδεῖαν" και για την ἔλλειψη κάθε "χρείας" ή ανησυχίας για την μελλοντική επιβίωσή τους⁸³. Απότοκη αυτής της καταστάσεως είναι ἄσκηση μόνον εκείνων των τεχνών που είναι "συνεργάτιδες εἰρήνης", -κατά την ἔκφραση του Φίλωνος-, και η απουσία επαγγελματιών "εὐολίσθων εἰς κακίαν", όπως η "ἐμπορία", "καπηλεία" και "ναυκληρία"⁸⁴. Αυτή η φυσική κοινωνία προσιδιάζει προς την "ἐπὶ Κρόνου" ἀνθρώπινη κοινωνία ή προς

77. Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 327 C-D

78. Ο Πρωταγόρας θεωρεί τον κατά φύσιν βίο, όπως τον περιγράφει ο Φερεκράτης στους "Αγρίους" του, ως συνώνυμο αναρχίας, αγριότητας, βαρβαρότητας και ως νοσηρή κατάσταση. Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 327C-D.

79. Χ. Π. Μπαλόγλου "Η οικονομική φιλοσοφία των Κυνικών (περιλήψεις αγγλιστί, γαλλιστί)", *Mésogeios* 4 (1999) 132-146, εδῶ σ. 136.

80. Fr. Mullach, επιμ., *Philosophorum Graecorum Fragmenta*, τομ. Β'· Paris 1881, Fr. 288.

81. FGr Hist. 134 F 24 (20).

82. FGr Hist. 134 F 17 (10a).

83. Α.-Κ. Μπαγιόνα, *Η πολιτική...*, ενθ. αν., σ. 52.

84. Φίλωνος Ιουδαίου, *Περί του πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι* (12), σ. 22 εκδ.

τις "οικίες" των Κυκλώπων και αποτελείται από αυτάρκειες και αυτόνομες οικονομικές μονάδες, οι οποίες δεν αναπτύσσουν ούτε ουσιαστικές ούτε ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους, όπως ισχυρίζεται ο Πλάτων⁸⁵.

Στην "Πολιτεία" του ο Διογένης περιγράφει -εξ όσων διασώζονται- μία τέτοιου είδους φυσική κοινωνία, η οποία δεν είναι σε θέση να αναπτύξει "χρηματιστική", γιατί αγνοεί και το θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας και τις σχέσεις ανταλλαγής⁸⁶. Παράλληλα, το νόμισμα είναι "νόμω" σύμβολο, με το οποίο μετράται η αξία των πραγμάτων, τα οποία, μ' αυτό το τρόπο, χαρακτηρίζονται ως "αγαθά". Γι' αυτό τον λόγο ο Διογένης "ἐν τῇ ἑαυτοῦ πολιτείᾳ νόμισμα εἶναι νομοθετεῖ ἄστραγάλου"⁸⁷. Είναι πολύ πιθανόν να είχε ως πρότυπο την οικονομία της Σπάρτης, όπου το νόμισμά της ήταν δύσχρηστο και δυσμετακόμιστο⁸⁸. Απόρροια αυτών των ιδεών του είναι η απόρριψη και περιφρόνηση από μέρους του τού πλούτου, της δόξας, της καλής καταγωγής. Καταδίκασε την "φιλαργυρίαν", την οποία θεωρούσε "μητρόπολιν πάντων τῶν κακῶν"⁸⁹.

Η χαλαρή δομή της φυσικής κοινωνίας, η οποία οφείλεται στο ότι "τὸν [...] βίον ράδιον ὑπὸ τῶν θεῶν δεδόσθαι"⁹⁰, δεν επιτρέπει την ανάπτυξη οιασδήποτε μορφής επιτακτικής σχέσεως, ἔστω και ως σχέσεως του αρχηγού προς τα μέλη της "οικίας". Τούτο συνάγεται από την ρήση

85. Πλάτωνος, *Πολιτικός* 271d-272a. Του Ιδίου, *Νόμοι* Γ 680 b3-680 c 1: "Περὶ τὴν τῶν Κυκλώπων οἰκησιν".

86. SVF I 590 = Φιλοδήμου, *Περὶ στωϊκῶν*, εἰς: W. Croenert, "Kolotes und Menedemos", *Studien zur Palaographie und Papyruskunde* 6 (1906), col. XIII, στ. 21. Επίσης, ο στωϊκός Χρῦσιππος αναφέρεται στο ἔργο του Διογένηος Φιλοδήμου, *ἐνθ. ἀν.*, coll. XIII, στ. 26, - col. XIV, στ. 29. Βλ. G. J. D. Aalders, *Political Thought in Hellenistic Times*. Amsterdam: A. Hakkert, 1975, σ. 57. J. Ferguson, *Utopias of the Classical World*. London: Thames & Hudson, 1975, σσ. 91-97. Φίλωνος Ιουδαίου, *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαίου...*, *ἐνθ. ἀν.* (12), σ. 22. D. Dawson, *Cities of the Gods. Communist Utopias in Greek Thought*. New York-Oxford: Oxford Univ. Press, 1992, σσ. 146-150.

87. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* IV 159c.

88. Ξενοφάντος, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* VII 5. Πλουτάρχου, *Λυκούργος* 9. Πλουτάρχου, *Αποφθέγματα Λακωνικά* 226 C 3. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* IV 141c. Πρβ. H. Michell "The iron money of Sparta", *Phoenix*, Suppl. to vol.1, Spring 1947, σσ. 42-44.

89. Διογ. Λαερτ. VI 50. XVI 72.

90. Διογ. Λαερτ. VI 44.

του Διογένους ότι "κοινάς εἶναι δεῖν τὰς γυναῖκας [...] τὸν πείσαντα τῇ πεισθείσῃ συνεῖναι· κοινούς δὲ διὰ τοῦτο καὶ τοὺς υἱέας"⁹¹.

Ο "ῥαδίος βίος" της φυσικῆς κοινωνίας των Κυνικῶν ἔχει ως συνέπεια τον εἰρηνικὸ χαρακτήρα της⁹², γιατί ἀπουσιάζει ἡ ψυχολογία του πολέμου. Τοῦτο εἶναι συνέπεια του γεγονότος ὅτι αὐτὴ ἡ κοινωνία δὲν στερεῖται κανενὸς ἀγαθοῦ, εἶναι αὐτάρκης κατὰ τὴν κυνικὴ ἀποψη, πράγμα που σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει λόγο νὰ διεξάγει ἐπιθετικὸ πόλεμο· ἡ φυσικὴ κοινωνία περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ "μαινόμενοι" δὲν ὑπάρχουν ἀκόμα σ' αὐτὴ τὴν φάση τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀρα δὲν πρόκειται νὰ διεξάγει οὔτε ἀμυντικὸ πόλεμο⁹³. Κάτω ἀπ' αὐτὸ το πρίσμα, ἐνδεχομένως, θα πρέπει νὰ ἐντάξουμε τὴν ρῆση του Διογένους γιὰ τὴν "πολιτεία τὴν ἐν κόσμῳ", ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη "ὀρθὴ πολιτεία"⁹⁴. Σ' αὐτὴ τὴν πολιτεία ἀπουσιάζουν "αἱ εὐγένεια", "αἱ δόξαι" καὶ τὰ "προκοσμῆματα κακίας"⁹⁵.

Σύμφωνα με τὸν Δίωνα Χρυσόστομο (40-117), ὁ Αλέξανδρος "ὁ μάλιστα δόξης ἐραστής"⁹⁶ μαθαίνοντας γιὰ τὸν Διογένη καὶ τὴν φήμη που εἶχε ἀποκτήσει ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας, τὸν καταφρονούσε μὲν γιὰ τὴν πενία καὶ τὴν εὐτέλεια τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ παράλληλα τὸν θαύμαζε καὶ "ἐξηλοτύπει τῆς τε ἀνδρείας τούτου καὶ τῆς καρτερίας, καὶ μάλιστα τῆς δόξης, ὅτι τοιοῦτος ὡς πᾶσι τοῖς Ἑλλήσι γινώσκοντο καὶ θαυμάζοντο"⁹⁷. Ὁ Αλέξανδρος, ὁ ὁποῖος ὑπενθύμισε στὸν Διογένη ὅτι ἦταν ἀπόγονος του Ἡρακλέους, δὲν ἀνεχόταν νὰ τὸν ξεπεράσει κάποιος στὴν δόξα που περνᾷ τὴν ζωὴ του "ῥαδίως οὕτως καὶ ἀπραγμόνως"⁹⁸. Ὁ Διογένης του ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ προκάτοχός του στὸ θρόνο βασιλέας Ἀρχέλαος ὑπῆρξε γιδοβοσκός⁹⁹. Ὁ Διογένης συγκρίνοντας τὴν ζωὴ του με τὴ ζωὴ καὶ τὶς

91. Διογ. Λαερτ. VI 71.

92. Διογ. Λαερτ. VI 85.

93. Α.-Κ. Μπαγιόνα, *ἐνθ.αν.* σσ. 54-55.

94. Διογ. Λαερτ. VI 72.

95. Μαρίας Α. Μίχα, *Το "φυσικὸ δίκαιο" στὸς Σοφιστὲς καὶ στὸς Κυνικούς*. Ἀθήνα-Ἰωάννινα: Δωδώνη, 1985, σσ. 48-49.

96. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περὶ βασιλείας Δ'* 4.

97. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περὶ βασιλείας Δ'* 7.

98. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περὶ βασιλείας Δ'* 11.

99. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περὶ βασιλείας Δ'* 71.

ανέσεις του Πέρση βασιλέα κατέληγε στο συμπέρασμα "πλεονεκτεῖν βασιλέως καὶ μᾶλλον τρυφᾶν", ἔκρινε μόνο τον εαυτό του "ἐλεύθερον" και πλέον ευδαίμονα και δεν καταδεχόταν "αὐτὸν τῶ Περσῶν βασιλεῖ παραβάλλειν", ο οποίος ως βασιλεύς είναι "ἀθλιώτατος πάντων"¹⁰⁰.

Η αδιάφορη και υπεροπτική στάση του Διογένους προκάλεσε τον γέλωτα στους ακολούθους του βασιλέα: ο Αλέξανδρος όμως ἔδωσε την απάντηση "εἶπερ Ἀλέξανδρος μὴ ἐγεγόνειν, ἠθέλησα ἂν Διογένης γενέσθαι"¹⁰¹. Ο Πλούταρχος διατυπώνει το ἀπόφθεγμα του Αλεξάνδρου "εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἤμην Διογένης ἂν ἤμην"¹⁰². Η σκέψη του Αλεξάνδρου δεν τοποθετεῖται στον χώρο της επιθυμίας και της ευχής, ἀλλὰ της ἐφικτῆς πραγματικότητας. Η θέση αὐτή του Αλεξάνδρου ἀποδεικνύει την ἐκτίμηση, ἀλλὰ και τον σεβασμό του Μακεδόνα στρατηλάτη προς τον ἀπράγμονα και ἀδιάφορο βίο του Διογένους. Ο "οὐράνιος κύων"¹⁰³, ο "ἄπολις" και "ἄοικος"¹⁰⁴ που του εἶχε ἀρκέσει ἕνας πίθος ἢ οποιαδήποτε γωνιά για να ζήσει ἀνετα 90 ἔτη, δεν χρειάζοταν στην ζωὴ του τίποτε: ο κόσμος ολόκληρος, χωρὶς να κάνει καν τον κόπο να τον κατακτήσει, ἦταν δικός του: "καὶ μάλιστα ἐμμεῖτο", ὅπως μας λέει ο Δίων Χρυσόστομος, "τῶν θεῶν τὸν βίον· ἐκείνους γὰρ μόνους φησὶν Ὅμηρος ῥαδίως ζῆν, ὡς τῶν ἀνθρώπων ἐπιπόνως καὶ χαλεπῶς βιούντων"¹⁰⁵. Πως να μην τον ἐξήλενε ο Αλέξανδρος, -που κατὰ μία παράδοση¹⁰⁶ ο κοσμοκράτωρ και κοσμοπολίτης πέθαναν την ἴδια ἡμέρα,- που αὐτός χρειάσθηκε τό-

100. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Διογένης ἢ περὶ τυραννίδος* 34-35. Πρβ. Cicero, *Tusculanae disputationes* V 32,92. Ο Κικέρων περιορίζεται στην απάντηση που ἔδωσε ο Διογένης στον Αλέξανδρο και υπογραμμίζει την αὐτάρκεια και υπεροχὴ του Κυνικὸύ μόνο σε σύγκριση με τον βασιλέα των Περσῶν. Ιουλιανού, *Πρὸς Ἡράκλειον Κυνικὸύ* 7, 211 b-c.

101. Διογ. Λαερτ. VI 32.

102. Πλούταρχου, *Αλεξ.* 14, 2-4.

103. Τον χαρακτηρίζει ο Κερκίδας ο Μεγαλοπολίτης σ' ἕναν στίχο μελιάμβου του. Διογ. Λαερτ. VI 76 κ. ἐξ. Fr. 54 Livrea=2 Bergk, 6 Diehl, 1 Powell, 1 Knox, 60 Lomiento.

104. Διογ. Λαερτ. VI 38.

105. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Διογένης ἢ περὶ τυραννίδος* 31.

106. Διογ. Λαερτ. VI 79: "Δημήτριος δ' ἐν τοῖς Ὀμωνύμοις φησὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας Ἀλέξανδρον μὲν ἐν Βαβυλῶνι, Διογένην δ' ἐν Κορίνθῳ τελευτῆσαι".

σους κόπους και τόσες εκστρατείες για να κάμει τον κόσμο δικό του¹⁰⁷; Δεν είναι χωρίς αξία να αναφερθεί ότι και ένας αυτοκράτορας, ο Ιουλιανός (331-363), είχε εντυπωσιασθεί από την προσωπικότητα του Διογένους και τον είχε προβάλλει ως έναν κορυφαίο της αρχαίας φιλοσοφίας, ισάξιο του Πυθαγόρα και του Σωκράτους, αποδίδοντας συνάμα σ' αυτόν μια όψιμη νεοπλατωνική-πυθαγόρεια ευσέβεια, εντελώς ξένη στον ιστορικό Διογένη¹⁰⁸.

Ο Αλέξανδρος θ' αναγνωρίσει το μεγαλείο της κυνικής φιλοσοφίας και τις δοξασίες του κοσμοπολιτισμού των Κυνικών κατά την συναναστροφή του με τον Κράτητα τον Θηβαίο.

1.6 Η συναναστροφή του Αλεξάνδρου με τον Κράτητα τον Θηβαίο

Ο Κράτης ο Θηβαίος (περ. 365-285 π.Χ.), ο οποίος αποκλήθηκε και "θυρεπανοίκτης"¹⁰⁹, δηλώνοντας τον άνθρωπο εκείνο που κατορθώνει να του ανοίγουν την θύρα της κατοικίας εξαιτίας της εκτιμήσεως προς την αρετή του, περιφρονούσε τον πλούτο "ἔργω καὶ λόγῳ". Αναφέρεται ότι δώρισε στην πατρίδα του τριακόσια τάλαντα, έλαβε την βακτηρία και το σακούλι, την "πήραν", και έζησε ως επαίτης κρούοντας οποιαδήποτε θύρα κατοικίας. Η συμπεριφορά αυτή του Κράτητος υποδηλώνει την βαθύτερη στάση και βιοθεωρία του που εντάσσεται στην κυνική άποψη για την φιλανθρωπία¹¹⁰. Η φιλανθρωπία εξασφαλίζει την ομόνοια ανάμεσα στους πολίτες της υγιούς πόλεως-πολιτείας, όταν εκδηλώνεται ως μέριμνα υπέρ των οικονομικά ασθενεστέρων πολιτών. Ας υπενθυμίσουμε, έστω και καθ' υπέρβαση, την στάση του Κυνικού Φιλοσόφου, πολι-

107. Π. Κανελλοπούλου, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος 490-146 π.Χ.*, τομ. Α', Βιβλίο Β', Κεφ. Β', Αθήνα: Γιαλλελής, 1982, σ. 376

108. Ιουλιανού, *Εις τους απαιδεύτους κύνας* 8, 187b-188b

109. Διογ. Λαερτ. VI 87-88

110. D. R. Dudley, *A History of Cynicism...*, ενθ. αν., σ. 43. Ο M. Hadas, *Hellenistic Culture. Fusion and Diffusion*. New York 1959, σσ. 15-16, παρατηρεί ότι λέγοντας ο Κράτης ότι πολιτογραφεί τον εαυτό του στην πατρίδα που ονομάζεται "αδοξία" και "πενία", έδωσε μια "θετική, φιλανθρωπική στροφή" στον κοσμοπολιτισμό του Διογένους.

τικού και ποιητή Κερκίδα του Μεγαλοπολίτη (290-220/17)¹¹¹, ο οποίος κατηγορεί τους θεούς για την άνιση κατανομή των αγαθών και υποστηρίζει ότι ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος αποφυγής της κοινωνικής αναταραχής είναι η ενίσχυση των πτωχοτέρων¹¹². Υπό το ίδιο πρίσμα οφείλουμε να ανιχνεύσουμε την συμπεριφορά και στάση ζωής του Κράτητος. Συμβουλεύει τον φιλόσοφο να διανείμει τα χρήματά του στον δήμο, γιατί είναι απαραίτητα στους πολλούς, αφού ο κυνικός σοφός δεν τα χρειάζεται¹¹³. Την χαρακτηριστική κυνική έννοια της αυτάρκειας την βρίσκουμε στον Κράτη, όταν προκαλεί τους θεούς να του προμηθεύσουν χόρτα, γιατί έχει μάθει να ζει ζωή λιτή και χωρίς να είναι δούλος¹¹⁴.

Η "ὄρθη κατασκευή τοῦ βίου" εμφανίζεται στην νήσο "Πήρη", μία πόλη "περίρρυπος", "ἣ οποία δεν ἔχει τίποτα καὶ σ' αὐτὴ δεν εἰσπλᾶει κανεὶς μικρὸς ἄνθρωπος παράσιτος"· σ' αὐτὴ τὴν πόλιν, ὅπου ο Κράτης περιγράφει τὴν κυνικὴ οὐτοπία του, βασιλεύει ἀπόλυτη εἰρήνη, γιατί οἱ ἄνθρωποι ἀσκοῦν φυτοφαγία, ἣ οποία τοὺς κάνει εἰρηνικοὺς:

*"ἀλλὰ θύμον καὶ σκόρδα φέρει καὶ σύκα καὶ ἄρτους,
ἐξ ᾧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
οὐχ ὄπλα κέντηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης"*¹¹⁵.

Σε στίχους που παρωδούν μία ομηρική περιγραφή της Κρήτης και με τον τοπικό κυνικό τρόπο του "σπουδογελοίου", όπου το σπουδαίο και το σοβαρό αναμιγνύονται με το γελοίο, ο Κράτης περιγράφει μια νησί-

111. D. R. Dudley, *ενθ. αν.*, σσ. 74-84. M.O. Goulet- Caze et J.L. Lopez Cruces, art. "Cercidas de Megalopolis" (C 83), dans R. Goulet, επιμ., *DPhA*, Paris 1994, t. II. σσ. 269-281.

112. Fr. I Li (POxy 1082, col II, 21-V,5 = 1D, 4 et 13P). Την κοινωνική-οικονομική διάσταση του μελιάμβου αναγνωρίζουν οι W.W. Tarn, *Hellenistic Civilization*. London: Arnold 1930², σ. 102, 246. E. Barker, *From Alexander to Constantine. Passages and Documents Illustrating the History of Social and Political Ideas 336 B.C.-A.D. 337*. Oxford: At the Clarendon Press, 1956, σσ. 58-59. I.M. Nachov "La poesie de la protestation et de la colere (Sotades, Phenix, Cercidas)", *VKF 5* (1973) 5-67, αναφ. υπό M. Billerbeck "Einführung", εις: M. Billerbeck, επιμ, *Die Kyniker in der...*, *ενθ.αν.*, σσ.1-28, εδώ σ. 16.

113. Διογ. Λαερτ. VI 88.

114. Πλουτάρχου, *Υγιεινά παραγγέλματα* 7 125f.

115. Διογ. Λαερτ. VI 85.

δα πρακτικής σοφίας μέσα σε μία θάλασσα από αφροσύνη και αποχαλίνωση¹¹⁶.

Ο κοσμοπολιτισμός του Κράτητος φανερώθηκε ολοκάθαρα όταν κυνικά απάντησε στον Αλέξανδρο, οποίος τον ρώτησε αν ήθελε να κτίσει εκ νέου την πατρίδα του την Θήβα "Καὶ τί δεῖ; πάλιν γὰρ ἴσως Ἀλέξανδρος ἄλλος αὐτὴν κατασκάψει"¹¹⁷. Ως πατρίδα του αναγνωρίζει την "ἄδοξίαν" και την "πενίαν", οι οποίες είναι ἄτρωτες στα χτυπήματα της τύχης· ἄλλωστε, ο οποιοσδήποτε θα μπορούσε με τη δύναμη των ὀπλων να την καταστρέψει εκ νέου¹¹⁸.

Η απάντηση του Κυνικού Κράτητος δείχνει κατά πρώτον την αρνητική στάση του κυνικού σοφού απέναντι στο κράτος και τους ισχυρούς ἄρχοντες, στον βαθμό και στο μέτρο που αυτά περιορίζουν την ελευθερία του ατόμου και υπονομεύουν την γαλήνη του. Η αδιάφορη στάση του Κράτητος στον Αλέξανδρο μπορεί να ερμηνευθεί, κατά δεύτερο λόγο, από την ανασφάλεια που αισθάνονταν τα άτομα στις ρευστές συνθήκες εκείνων των χρόνων.

1.7 Η σύντομη συνάντηση του Αλεξάνδρου με την Ιππαρχία

Από την διδασκαλία του Κράτητος επηρεάσθηκε η Ιππαρχία, πανέμορφη κόρη αριστοκρατικής και ευπόρου οικογενείας, από την θρακική Μαρώνεια, αδελφή του Κυνικού Μητροκλέους¹¹⁹, της οποίας την οικία επισκέφθηκε ο Φίλιππος¹²⁰. Η αναφορά του Διογένηους Λαερτίου που μας διασώζει την μαρτυρία στο όνομα της Ιππαρχίας και του Φιλίππου, γίνεται ταυτόχρονα με τα αντίστοιχα του Κράτητος και του Αλεξάνδρου¹²¹. Προφανώς, ο Φίλιππος θα είχε επισκεφθεί τον Ιππαρχία στην Μαρώνεια, ο Αλέξανδρος επισκεπτόμενος τον Κράτητα στην Θήβα

116. Ν. Σκουτεροπούλου, Σημειώσεις, εις Αρχαίοι Κυνικοί, σ. 542, αρ. 94.

117,118. Διογ. Λαερτ. VI 93. Πρβ. Φιλοστράτου, *Τα εις Τυανέα Απολλώνιον* VII 2, 3 και 3, 3. Αιλιανού, *Ποικίλη Ιστορία* III 6.

119. Διογ. Λαερτ. VI 96-98. Σούδα, s.v. Ιππαρχία.

120. Διογ. Λαερτ. VI 88.

121. Διογ. Λαερτ. VI 88 [= Αρχαίοι Κυνικοί, σ. 516, αρ.48]. "Καὶ Κράτητος μὲν, φησὶν [sc. Διοκλῆς], ὁ οἶκος ὑπ' Ἀλεξάνδρου, Ἰππαρχίας δὲ ὑπὸ Φιλίππου".

θα συναντήθηκε και με την Ιπαρχία, την σύζυγό του, η οποία ασπάσθηκε τα δόγματα της κυνικής διδασκαλίας και κυκλοφορούσε όπως και ο σύζυγός της. Η Ιπαρχία έγινε συνοδοιπόρος του Κράτητος, γιατί πίστευε, όπως εκείνος, “ότι η εγκράτεια που περιορίζει τις απολαύσεις σε πλαίσια καλώς οριοθετημένα, εξασφαλίζει την ηρεμία στις οικογένειες και τις πόλεις”¹²².

Από τους υπόλοιπους μαθητές του Διογένης ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η προσωπικότητα του Ονησικρίτου από την Αστυπάλαια (380/75-305/300 π.Χ.), γιατί έλαβε μέρος στην εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου, υπήρξε αξιωματούχος του και συνομίλησε -μέσω διερμηνέων- με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές.

Η παρουσία του Ονησικρίτου και η συναναστροφή του με τους Ινδούς γυμνοσοφιστές ενέχει και γενικότερο ενδιαφέρον για τα αίτια που οδήγησαν τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία στην Ινδική χερσόνησο.

1.8 Οι λόγοι της εκστρατείας στην Ινδία

Ο λόγος που οδήγησε τον Αλέξανδρο να εισβάλλει στην Ινδία, δεν υπήρξε απλά και μόνον η βούλησή του να ολοκληρώσει την κατάληψη όλων των εδαφών του Δαρείου, αφού τελικά προχώρησε πολύ περισσότερο και αφού, όπως ξέρουμε, είχε την πρόθεση να προωθηθεί βαθειά μέσα στην καρδιά της Ινδίας, πολύ πέραν του Ινδού ποταμού. Την πρόθεσή του αυτή δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει, γιατί ο στρατός του στασίασε στις όχθες του Ύφασι ποταμού, αρνούμενος να προχωρήσει¹²³. Ποιοί ήταν οι λόγοι που θέλησε ο ίδιος να υπερβεί τα σύνορα της περσικής αυτοκρατορίας; Ένας από τους λόγους θα πρέπει να αναζητηθεί στις περιγραφές του Εκαταίου¹²⁴, του Ηροδότου¹²⁵, ακόμα δε και του

122. Διογ. Λαερτ. VI 96-97. Πρβ. την εισήγηση της Μ. Πρωτοπαπά-Μαρνέλη στην Ημερίδα “Οι Αρχαίοι ημών πρόγονοι”. Αθήνα 1994 [Δήμος Αθηναίων-Δ/ση Κοινωνικής Μέριμνας & Υγείας].

123. Α.Γ. Τσοπανάκη “Ο Αλέξανδρος στον Ύφαση”, *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. 27-47.

124. Εκαταίος ο Μιλήσιος (549-486). Για τα σωζόμενα αποσπάσματα του έργου του “Περίοδος Γης” που αναφέρονται στην Ινδία, βλ. Δ. Κ. Βελισσαροπούλου, *Έλληνες και Ινδοί*, τόμ. Α’. Αθήνα 1990, σσ. 61-67.

125. Ηροδότου, *Ιστορίαι* Γ 91, 92, 94. Γ 38, 98-101, 102-3. Γ 106. Δ 94.

Κτησία¹²⁶, σύμφωνα με τις οποίες η Ινδία ήταν το τέρμα της οικουμένης¹²⁷.

Την εποχή, που ο Αλέξανδρος ήταν στην Ινδία, δηλαδή στο σημερινό Πακιστάν, ανατολικά του Ινδού και νοτιοανατολικά του Πουτζάμπ, βασίλευε ο Dhama Nanda. Η χώρα του απεκαλείτο "Βασίλειο της Maghada". Λίγο μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου, ο Σανδρόκοττος οργάνωσε μια επιτυχή επανάσταση κατά του Nanda και ανήλθε στον θρόνο¹²⁸. Ο Σανδρόκοττος ήταν σύμφωνα με τον Ιουστίνο ταπεινής καταγωγής¹²⁹, εγγονός φυλάρχου εγκαταστημένου σε χωριό που εκαλείτο Maugya, απ' όπου προέρχεται και το όνομα της δυναστείας που ίδρυσε. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο "Σανδρόκοττος δέ μειράκιον ὦν αὐτὸν Ἀλέξανδρον εἶδε, καὶ λέγεται πολλάκις εἰπεῖν ὕστερον ὡς παρ' οὐδὲν ἦλθε τὰ πράγματα λαβεῖν Ἀλέξανδρος, μισουμένου τε καὶ καταφρονουμένου τοῦ Βασιλέως διὰ μοχθηρίαν καὶ δυσγένειαν"¹³⁰.

Με αυτές τις γεωγραφικές γνώσεις είχε ξεκινήσει ο Μ. Αλέξανδρος από την Βακτριανή, βέβαιος όντας ότι έτσι είναι τα πράγματα, αφού και ο δάσκαλός του Αριστοτέλης έτσι φανταζόταν την οικουμένη¹³¹. Η φιλοδοξία του να ξεπεράσει τους Πέρσες βασιλείς ήταν γνωστή. Οι Πέρσες βασιλείς είχαν μεν τον τίτλο του υπερκυριάρχου της οικουμένης, ο τίτλος όμως αυτός δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, αφού η Ινδία εκείνη που εκτεινόταν ως την "Ανατολική θάλασσα" δεν περιλαμβανόταν στην αυτοκρατορία τους. Με την προώθησή του λοιπόν εκεί ήλπιζε ο Αλέξανδρος ότι θα έφθανε στα φυσικά σύνορα του κατοικημένου κόσμου.

Στην επιθυμία του να κυριεύσει και την υπόλοιπη Ινδία συνέτειναν ασφαλώς τόσο το ηφαιστειώδες πνεύμα του και η ακόρεστη περιέργειά του για ανακαλύψεις, όσο και οι διηγήσεις των τεσσάρων ιστορικών, τα έργα των οποίων προφανώς εγνώριζε. Οι σκέψεις αυτές επιβεβαι-

126. Δ. Κ. Βελισσαροπούλου, *ενθ. αν.*, σσ. 90-109.

127. Δ. Κ. Βελισσαροπούλου, *Ἑλληνες και Ινδοί. Η συνάντηση των δύο κόσμων*, τομ. Α', Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1990, σ. 125.

128. Δ.Κ. Βελισσαροπούλου, *Ἑλληνες...*, *ενθ. αν.*, σ.227.

129. Μ. Iuniani Iustini, *Epitoma Historiarum Philippicorum Pompei Trogi XV*, IV 62.

130. Πλούταρχου, *Αλεξ.* 62.

131. U. Wilcken, *Alexander der Grosse*. Leipzig 1931.

ώνουν την άποψη του Ul. Wilcken (1862-1944), ότι “η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου υπήρξε ένα ταξίδι ανακαλύψεων”, που συνετέλεσε σημαντικά στον εμπλουτισμό της ελληνικής επιστήμης και ιδιαίτερα της Γεωγραφίας, Βοτανικής και της Ζωολογίας¹³².

Επιπρόσθετα, η επιθυμία του Αλεξάνδρου να προωθηθεί στην Ινδία ενισχύθηκε μετά από τις διαπραγματεύσεις που είχε με τον άρχοντα των Ταξίλων¹³³, από τον οποίο έλαβε πρόσθετες πληροφορίες για την χώρα. Η ιδιαίτερα θερμή προσκόληση του άρχοντα των Ταξίλων στον Αλέξανδρο έχει τη ρίζα της στην έχθρα του με τον δυνατότερο γείτονά του, τον ηγεμόνα Πάρο, -ίσως απ’ το αρχαίο γένος των Παουράβα-, που εκτός από τον κοντινό Υδάσπη εξουσίαζε μία επικράτεια με περισσότερες από 100 πόλεις, είχε μεγάλη στρατιωτική δύναμη, και ως συμμάχους πολλούς γείτονες τοπάρχες¹³⁴.

Ο συνολικός χρόνος που ανάλωσε ο Αλέξανδρος στην καθ’ αυτήν Ινδία από την διάβαση του Ινδού ποταμού τον Μάρτιο 326 έως την αναχώρησή του για την Γεδρωσία τον Σεπτέμβριο 325 ανήρχετο σε 19 μήνες¹³⁵. Η διαπίστωση αυτή μας παρέχει την ένδειξη για το πόσο χρόνο -μέσα σε συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις- είχε ο Αλέξανδρος να γνωρίσει την Ινδία, τα ήθη και τα έθιμά της.

132. U. Wilcken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, ελλ. μτφ. Ιω. Τουλουμάκου. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, σσ. 338-340. Πρβ. J. B. Bury & Russwell Meiggs, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος μέχρι τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1998³, Κεφ. 18. A. B. Bosworth, *Conquest and Empire, the Reign of Alexander the Great*, ελλ. μτφ. Κ. Μακρή. Αθήνα: Οδυσσέας 1998, σσ. 221-245.

133. Ο ηγεμόνας της χώρας αυτής στον Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri VII* 12, 5 αποκαλείται Omphis, ενώ στον Διοδ. Σικ. ΙΖ. 86, Μώφιος. Και οι δύο συγγραφείς προσθέτουν ότι μετά τον θάνατο του πατέρα του, τον συμβούλευσε να ενωθεί με τον Αλέξανδρο, και εκείνος δεν δέχθηκε τον ηγεμονικό τίτλο “Ταξίλης”, πριν του το επιτρέψει ο Αλέξανδρος. Ο Αρριανός, *Αναβ. Αλεξ.* Ε’ 8, 2 τον αποκαλεί “ὕπαρχον τῆς πόλεως”. Πρβ. J. Seibert, *Alexander der Grosse...*, *ενθ. αν.*, σ. 153.

134. Q. Curti Rufi, *Historiam Alexandri VII* 12,6. J. G. Droysen, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, *ενθ. αν.*, σσ. 498-499.

135. V. Smith, *The early History of India*. Oxford: At the Clarendon Press, 1904, σσ. 107-108.

1.9 Σύντομη παρουσίαση της Φιλοσοφίας των Ινδών

Ελάχιστα γνωρίζουμε σχετικά με όσα είχε πληροφορηθεί ο Αλέξανδρος πάνω στις θρησκείες και τις βασικές φιλοσοφικές δοξασίες των Ινδών. Τα στοιχεία που διαθέτουμε προέρχονται από τα αποσπάσματα των ιστορικών του Μ. Αλεξάνδρου και του Μεγασθένη (περ. 350-290)¹³⁶ του πρώτου από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς που μελέτησε την κοινωνική δομή της Ινδίας¹³⁷. Από τα διασωθέντα αποσπάσματα προκύπτει αβίαστα το ζωηρό ενδιαφέρον του Μακεδόνα στρατηλάτη για τους Ινδούς ασκητές. Απόδειξη τούτου είναι η εντολή που έλαβε ο Ονησίκριτος να συναντήσει τους Ινδούς γυμνοσοφιστές είκοσι στάδια έξω από τα Τάξιλα¹³⁸. Η αναφορά του Ονησίκριτου θα πρέπει να τον είχε εντυπωσιάσει, αν αναλογισθούμε ότι πρώτα προσκάλεσε τον ηγέτη των Γυμνοσοφιστών Μάνδανη να τον ακολουθήσει, πρόσκληση την οποία αυτός απέρριψε και στην συνέχεια προσκάλεσε τον Κάνδαλο, ο οποίος αποδέχθηκε την πρόσκληση. Ο Μάνδανης, όμως αν και απέρριψε την πρόσκληση, δεν έκρυψε την εντύπωσή του από το γεγονός ότι ένας μεγάλος βασιλέας,

“αν και διοικεί τόσο μεγάλη αυτοκρατορία επιδιώκει και τη σοφία. Είναι έτσι ο μοναδικός εν όπλοις φιλοσοφών που (sc. ο Μάνδανης) είχε γνωρίσει ποτέ και θα ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμο για τον κόσμο, εάν εκείνοι που ήταν

136. Ο Μεγασθένης, σύμφωνα με τον Αρριανό, *Αλεξ. Αναβ.* Ε' VI 2, είχε υπηρετήσει στον σατράπη Σιβύρτιο της Αραχωσίας, διατέλεσε πρεσβευτής του Σελεύκου Νικάτορος στην αυλή του Σανδροκόττου στα Παλίμβοθρα.

137. Δύο ιστορικοί, ο Διόδωρος Σικελιώτης και ο Αρριανός, και ένας γεωγράφος, ο Στράβων, παραδίδουν στα έργα τους, κατά τρόπο αναλυτικό και άκρως αποκαλυπτικό, όσα περιγράφει ο Μεγασθένης. Πρόκειται για το έργο “Ινδικά” (Διοδ. Σικ. Β 35). Τα διασωθέντα αποσπάσματα του έργου στους προαναφερομένους συγγραφείς, συνέλεξε και εξέδωσε ο C. Müller, FHGr, vol. II, liber IV, σσ. 397-430. Πρβ. O. Stein, *Megasthenes und Kautilya. SbÖAW, phil-hist. Klasse* 191, 5 (1921). B. Breloer “Megasthenes über die indische Gesellschaft”, *ZDMG* 88 (1934) 130-63. A. Zambrini “Gli Indica di Megastene”, *ASNP*³ 12 (1982) 71-149, 15 (1985) 781-853. Δ. Βελισσαροπούλου, *ενθ. αν.*, Κεφ. 15.

138. Αναλυτική περιγραφή του διαλόγου Ονησίκριτου και Γυμνοσοφιστών γίνεται στην οικεία ενότητα.

σοφοί είχαν και την ικανότητα να πείθουν τους βουλομένους και αναγκάζουν τους απρόθυμους να γίνουν σώφρονες¹³⁹.

Ο σεβασμός που έτρεφε ο Αλέξανδρος για την ινδική σοφία τεκμαίρεται, και από την επιβλητική τελετή που διέταξε να γίνει κατά την αυτοπυρπόληση του Καλάνου στα Σούσα και την οποία περιγράφει τόσο ανάγλυφα ο Αρριανός στο Ζ' βιβλίο της "Αναβάσεως"¹⁴⁰.

Κατά τη συνάντησή του με Ινδούς Γυμνοσοφιστές ο Αλέξανδρος συνάντησε την ινδική αντίσταση. Παράδειγμα χαρακτηριστικό μιας τέτοιας προκλητικής, αλλά παράλληλα και υπερήφανης στάσεως ενός Ινδού Γυμνοσοφιστή μας διασώζει ο Αρριανός κατά την συνάντηση του Αλεξάνδρου στα Τάξιλα: "Βασιλέα Αλέξανδρε", αναφέρει ο Ινδός Γυμνοσοφιστής, "κάθε άνθρωπος δεν κατέχει παρά το μέρος της γης που πατεί. Εσύ όμως, άνθρωπος όπως όλοι μας, ήλθες από την μακρινή πατρίδα σου για να διαταράξεις την ησυχία του κόσμου και να φέρεις την δυστυχία στον ίδιο τον εαυτό σου και στους άλλους επί της γης αυτής. Και μολαταύτα, σύντομα και εσύ, όταν θα πεθάνεις δεν θα κατέχεις παρά τόση μόνη γη όση επαρκεί για τον τάφο σου"¹⁴¹. Ο πρωτόγνωρος ινδικός πατριωτισμός, βρήκε μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου τον δυναμικό ενσαρκωτή του στον Σανδρόκοττο. Με την πρόθυμη συνεργασία του ινδικού λαού ο σημαντικός αυτός Ινδός βασιλέας πέτυχε τον ολοσχερή ανάκτηση των έως τότε ελληνοκρατούμενων ινδικών εδαφών.

Στην συνάντηση του Αλεξάνδρου με του Ινδούς Γυμνοσοφιστές αναφέρονται και πολλοί άλλοι συγγραφείς που διαφέρουν όμως στις λεπτομέρειες μεταξύ τους. Ο Αρριανός τούς αποκαλεί "σοφιστάς"¹⁴² και τους κατατάσσει στην πρώτη κοινωνική τάξη των Ινδών¹⁴³. Ο Στράβων τούς αποκαλεί ομοίως "σοφιστάς"¹⁴⁴, ενώ ο Πλούταρχος "φιλοσόφους"¹⁴⁵. Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε μία διαφορά: οι Βραχμάνες αποτελούσαν τους συμβούλους των Ινδών ηγεμόνων, ενώ οι Γυμνοσοφιστές ήταν

139. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ 1 64 (C 715).

140. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ' 2.2 - 3.6.

141. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ' 1.6.

142. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* ΣΤ' 16.5. Ζ' 1.5.

143. Αρριανού, *Ινδική* ΙΙ 1-8.

144. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ 1. 61.

145. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 59.8.

ασκητές και ακολουθούσαν τον κατά φύσιν βίο¹⁴⁶.

Οι Γυμνοσοφιστές που συνήντησε ο Αλέξανδρος ή ο Ονησίκριτος και σύμφωνα με την μεταγενέστερη αφήγηση του μυθιστορήματος του Αλέξανδρου του (Ψευδο)Καλλισθένους¹⁴⁷ συνομίλησε με τον ηγέτη τους Δάνδαμι, δεν ήταν συστηματικοί φιλόσοφοι, αλλ' ασκητές. Για τον λόγο αυτό εκείνο που θα εντυπωσίασε τον Αλέξανδρο και τους συνοδούς του ήταν η βαθειά πίστη τους σε κάποια ακαθόριστη αρχή, η αυτοκυριαρχία τους, η καρτερία, η εγκράτεια και αδιαφορία για τα εγκόσμια, η καταφρόνηση του σώματος, η αταραξία στον πόνο και η απόκοσμη έκφρασή τους. Σύμφωνα με το διήγημα-μυθιστόρημα του (Ψευδο) Καλλισθένους¹⁴⁸, όταν ο Αλέξανδρος του δηλώνει ότι θα τους έδινε ό,τι και

146. J. R. Hamilton, *Plutarch, Alexander. A Commentary*. Oxford 1969, σ. 163, 178-179.

147. Το μοναδικό χειρόγραφο (Codex Parisinus Graecus 1711), που παραδίδει, όπως γενικά πιστεύεται, την παλαιότερη παραλλαγή του (Ψευδο)Καλλισθένη (α), είναι γραμμένο τον 11ο αιώνα. Τα νεώτερα γλωσσικά στοιχεία εν τούτοις σ' αυτό είναι τόσο πολλά, ώστε ούτε σ' αυτή την περίπτωση μπορεί ν' αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα ότι έχει μπροστά του τον "γνήσιο" (Ψευδο)Καλλισθένη. Όχι μόνο ο πρώτος συγγραφέας του πλέον διαδεδομένου μυθιστορήματος για τον Αλέξανδρο παραμένει μια αινιγματική μορφή, -ο νόμιμος κάτοχος του ονόματος "Καλλισθένης", ο συγγραφέας των "Ελληνικών" και των "Πράξεων Αλεξάνδρου" ήταν δεκατέσσερα χρόνια μεγαλύτερος απ' τον Αλέξανδρο κι εκτελέστηκε απ' τον τελευταίο λόγω δήθεν προδοσίας του, αλλά και ο χρόνος συγγραφής του πρώτου κειμένου μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να οριστεί γύρω στα 300 μ.Χ. Το ελληνικό αυτό μυθιστόρημα μεταφράστηκε για πρώτη φορά στα λατινικά από τον Ιούλιο Βαλέριο ανάμεσα στα 310 και 330 μ.Χ.. D. Holton, *Διήγησις του Αλεξάνδρου. The tale of Alexander. The rhymed version. Critical edition with an Introduction and Commentary*. Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 3-7 (BNB 1). Γιώργου Βελουδή "Εισαγωγή", εις: *Η Φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου. Διήγησις Αλεξάνδρου του Μακεδόνα*. Αθήνα: Ερμής, 1977 [1989], σσ. θ-ρι', εδώ ιβ'-ιγ'. Πρβ. Αίνου Πολίτη "Bkr: Georg Veloudis, Der neugriechische Alexander. Tradition in Bewahrung und Wandel (1968). Του ίδιου, *Alexander der Grosse. Ein alter Neugriecher (1969)*", *Ελλ.* 23 (2) (1970) 386-392.

148. Αναλυτική παρουσίαση της συναντήσεως του Αλεξάνδρου με τους Γυμνοσοφιστές λαμβάνει χώρα στην παραλλαγή (γ). Πρβ. *Der griechische Alexanderroman*. Rezension Γ. Herausgegeben von H. Engelmann. Meisenheim a Glan: A. Hain, 1963. Στην παραλλαγή αυτή στηρίζονται και τα άρθρα των H. van Thiel "Alexanders Gespraech mit den Gymnosophisten", *Hermes* 100 (1973) 343-358. R. Stoneman "Who are the Brahmins Indian Love and Cynic doctrine in Palladius' *de Bragmanibus* and his models",

αν του ζητούσαν, οι Γυμνοσοφιστές απαντούν "δώστε μας την αθανασία"¹⁴⁹, στον οποίο ο Αλέξανδρος απαντά "σ' αυτό δεν έχω εξουσία", οπότε οι Ινδοί τον ειρωνεύτηκαν και του είπαν "μα αφού είσαι θνητός, τότε γιατί κάνεις τόσους πολέμους;" Ο Αλέξανδρος ανταπαντά λέγοντας ότι όσα κάνει διοικούνται από την "άνωθεν πρόνοια" και στην ουσία αυτή είναι η μοίρα του:

*"Τοῦτα ἐκ τῆς ἄνωθεν προνοίας διοικεῖται, ἵνα καὶ ἡμεῖς δοῦλοι καὶ διάκονοι γενώμεθα τῆς ἐκείνων ἐπιταγῆς· οὐ γὰρ κινεῖται θάλασσα, εἰ μὴ ἄνεμος πνεύση, οὐδὲ σαλεύεται δένδρα, εἰ μὴ ριπίση πνεῦμα, οὐ γὰρ ἐνεργεῖται ἄνθρωπος εἰ μὴ ἐκ τῆς ἄνωθεν προνοίας. Κἀγὼ οὖν παύσασθαι θέλων τοῦ πολεμεῖν ἀλλ' οὐκ εἶμὲν ὁ τῆς γνώμης μου δεσπότης· εἰ γὰρ πάντες ὁμόγνωμοι εἴμεν, ἀργός ἐτύγχανεν ὁ κόσμος, θάλασσα οὐκ ἐπλέετο, γῆ οὐκ ἐγεωργεῖτο, γάμοι οὐκ ἐτετελοῦντο, παιδοποιΐα οὐκ ἦν· Πόσοι γὰρ ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' ἐμοῦ πολέμοις ἐδυστύχησαν ἄνδρες καὶ παιδία; ἄλλοι δὲν ἠτύχησαν ἐκ τῶν ἀλλοτρίων. Πάντες γὰρ τὰ πάντα λαμβάνοντες, ἐτέροις παραχωροῦσιν καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ὑπάρχει"*¹⁵⁰.

Το απόσπασμα αυτό παρουσιάζει κατά τον καλύτερο τρόπο την σημαντική διαφορά κοσμοθεωρίας μεταξύ των Βραχμάνων και του Βασιλέα. Οι μεν πρώτοι καταφρονώντας τα αγαθά του κόσμου αυτού επιζητούν την κάθαρση της ψυχής και την λύτρωση. Ο Βασιλέας, σ' ένα ξέσπασμα αδυσώπητου ρεαλισμού, χωρίς όμως φθηνό κυνισμό, περιγράφει τον κόσμο, όπως είναι στην πραγματικότητα. Και η πραγματικότητα είναι ο ρόλος του κακού χωρίς τον οποίο δεν θα εκινείτο η ζωή, όπου συχνά το κακό είναι πηγή ενεργείας. Οι απόψεις αυτές ομολογουμένως δεν στερούνται μεγαλείου, όσο και αν είναι ηθικά καταδικαστέες¹⁵¹.

CQ 44 (3)(1994) 500-510. Του Ιδίου "Naked Philosophers: The Brahmins in the Alexander Historians and the Alexander Romance", *JHS CXV* (1995) 99-114.

149. H. Engelmann, *Der griechische Alexanderroman. Rezension...*, ενθ. αν, σ. 258.

150. H. Engelmann, ενθ.αν, σσ. 258-260.

151. Δ. Κ. Βελισσαροπούλου, *Έλληνες και Ινδοί. Η συνάντηση δύο κόσμων*, τομ. Β' Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1990, σσ. 219-220.

Ο (Ψευδο)Καλλισθένης περιγράφει την συνάντηση του Δανδαμίου, -προφανώς πρόκειται για τον Μανδάνη που αναφέρει ο Ονησίκριτος, όπως θα δούμε στην συνέχεια,- και του Αλέξανδρου και τονίζει την διαφορετική φιλοσοφική προδιάθεση των δύο ανδρών. Ο Βραχμάνος σοφός επιθυμεί να διακονήσει τον Αλέξανδρο στην θείκη σοφία, τούτο όμως είναι αδύνατο, αισθάνεται ότι ο Αλέξανδρος δεν έχει χώρο στην ψυχή του για να την υποδεχθεί, γιατί είναι γεμάτη με "άπληστες επιθυμίες, ακόρεστη φιλαργυρία και διαμονιώδη φιλαρχία" που αυτή τη στιγμή μάχονται εναντίον του Δανδαμίου, γιατί προσπαθεί να τον πείσει να μη φονεύει έθνη και να μην χύνει το αίμα πολλών λαών. Και συμβουλεύει τον Αλέξανδρο να μην ζητεί τίποτε παραπάνω από εκείνα που έχει ο πτωχός, γιατί αν ακολουθούσε την συμβουλή αυτή όλα θα γίνονταν δικά του και δεν θα είχε ανάγκη από τίποτε άλλο. Και αν κατακτούσε ακόμη ολόκληρη την οικουμένη "τοσαύτην γῆν καθέξεις μόνον ὅσον ἐγὼ ἀνακείμενος ἢ ἐσὺ καθήμενος"¹⁵².

Η επιθυμία είναι "μήτηρ πενίας", συνεχίζει ο Δανδάμιος. Πλούσιος θα γινόταν ο Αλέξανδρος αν αποφάσιζε να ζήσει κοντά στους Βραχμάνους και αν αποκτούσε αυτά που είχαν. Ο Θεός είναι φιλικά διατεθειμένος έναντι του Δανδάμιου, τον εμπνέει και συνομιλεί μαζί του. Ο Δανδάμιος αποστρέφεται τους κακούς και ζει απλά μέσα στα δάση, γυμνός χωρίς πλούτο και φροντίδες. Στο σημείο αυτό ο Δανδάμιος επαναλαμβάνει όση περί ματαιότητας της εξουσίας είχε πει και περί αφοβίας του μπροστά στις απειλές εκτελέσεώς του, αν δεν συμμορφωθεί προς την πρόσκληση του Αλεξάνδρου¹⁵³.

Ο Αλέξανδρος δεν θύμωσε όταν άκουσε όλα αυτά από τον Δανδάμιο και απευθυνόμενος προς αυτόν, τον χαρακτήρισε "αληθινόν δάσκαλον των Βραχμάνων", που αναπλάθει τους ανθρώπους με τη σοφία του. Αναγνωρίζει ότι όσα του είπε ο Βραχμάνος σοφός είναι αληθινά. Τι θα μπορούσε όμως να κάνει αυτός που ζει συνεχώς με τον φόβο ακόμη και από τους φύλακες και από τους φίλους του που είναι χειρότερος; Ακολουθεί η περιγραφή του αγωνιώδους βίου του Αλεξάνδρου και της αδυναμίας

152. H. Engelmann, *ενθ. αν.*, σ. 266.

153. H. Engelmann, *ενθ. αν.*, σ. 272.

στην οποία βρίσκεται να εγκαταλείψει τον στρατό του, γιατί δεν τον αφήνουν οι υπασπιστές του¹⁵⁴.

Ο Δανδάμιος απορρίπτει μία νέα προσφορά δώρων του Αλεξάνδρου και αντ' αυτού απευθύνει έναν ύμνο προς τον Θεό. Ψέγει τον Αλέξανδρο, γιατί αφού πείσθηκε από "ψευδείς λόγους, κατέτρεξε τους Βραχμάνους". Συμβουλεύει τον Αλέξανδρο να μην δίνει πίστη σε συκοφαντίες¹⁵⁵ και τον προτρέπει να ακολουθήσει τον δικό τους τρόπο ζωής.

Ο Αλέξανδρος αφού άκουσε όλα αυτά

*"καί ιδών, θαυμάσας σφόδρα καί κατανυγείς ἐπὶ τοῖς
σοφοῖς καί ἀληθινοῖς λόγοις τοῦ Δανδάμεως, ἀπῆλθεν
ἀποφέρων πάντα ὅσα ἐνηνόχει δῶρα, πλὴν τοῦ ἐλαίου,
οὐ ἠνάλωσε τὸ πῦρ"*¹⁵⁶.

Εκτός από τα αναγραφόμενα στο μυθιστόρημα του (Ψευδο)Καλλισθένου¹⁵⁷, τα οποία ομολογουμένως ανήκουν στον χώρο του μύθου για την συνάντηση Αλεξάνδρου και Γυμνοσοφιστών, γνωρίζουμε ότι ο Έλληνας βασιλέας είχε συνοδευθεί στην Ινδία από τον μαθητή του Διογένη, Ονησίκριτο, από τον οπαδό του Δημοκρίτου Ανάξαρχο και τον μετέπειτα ιδρυτή της Σχολής των Σκεπτικών Πύρρωνα τον Ηλείο. Από τους τρεις αυτούς συνοδούς, ο Ονησίκριτος ενέχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί είναι ο πρώτος συγγραφέας που αναφέρει επαφή Ελλήνων με Ινδούς Γυμνοσοφιστές και περιγράφει τι ελέχθη σ' αυτή. Στον οικείο τόπο θα γίνει λόγος για τους άλλους δύο φιλοσόφους-συνοδούς του Αλεξάνδρου.

Αξίζει το σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε, έστω και καθ' υπέρβαση, πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή του Ονησίκριτου και στην απορρέουσα φιλοσοφική δοξασία του, ότι η ενασχόληση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων¹⁵⁸ με την Ινδία ήταν παρεκβατική. Γινόταν κυρίως

154. H. Engelmann, *ενθ. αν.*, σ. 276.

155. H. Engelmann, *ενθ. αν.*, σ. 280-282.

156. H. Engelmann, *ενθ. αν.*, σ. 296.

157. Οι υπόλοιπες παραλλαγές (Rezensionen) του (Ψευδο)Καλλισθένου που αφορούν την συνάντηση του Αλεξάνδρου με τους Γυμνοσοφιστές είναι πολύ συντομότερες. Για την καταγραφή τους πρβ. Δ. Βελισσαροπούλου, *ενθ. αν.*, σσ. 225-227.

158. Αναλυτική περιγραφή και παράθεση των χωρίων των Ελλήνων συγγραφέων

με αφορμή τον βίο του Αλεξάνδρου και την εκστρατεία του. Μοναδική εξαίρεση απετέλεσε ο Μεγασθένης, όπως προαναφέραμε. Τούτο συνάγεται από τη δήλωση του ίδιου του Αρριανού, ο οποίος γράφει ότι πρόθεσή του δεν ήταν να περιγράψει τις συνήθειες των Ινδών, αλλά "ὅπως γὰρ παρεκομίσθη Ἀλεξάνδρῳ εἰς Πέρσας ἐξ Ἰνδῶν ὁ στόλος, ταῦτα δέ μοι ἐκβολή ἔστω τοῦ λόγου"¹⁵⁹. Παρόμοια άποψη απαντά και στον Κ. Κούρτιο Ρούφο: "Λέγονται ένα σωρό πράγματα, αλλά μου φαίνεται προτιμότερο να μην διακόπτω παραπάνω την αφήγησή μου για την εκστρατεία του Μ. Αλέξανδρου"¹⁶⁰.

1.10 Η συναναστροφή του Κυνικού Ονησικρίτου με του Ινδούς Γυμνοσοφιστές.

Ο Ονησικρίτος¹⁶¹ ήταν γυιος του Φιλίσκου, του δασκάλου του Αλεξάνδρου, πολίτης της Αιγίνης και της Αστυπάλαιας, πατέρας του Φιλίσκου και του Ανδρoσθένους¹⁶². η γέννησή του τοποθετείται πριν το 375 π.Χ., αφού πριν το 334 διήκουσε με τους γυιους του τα μαθήματα του Κυνικού Διογένους στην Αθήνα. Είναι πασιφανές ότι η γνωριμία του με τον Αλέξανδρο έγινε μέσω του πατέρα του, και είναι ενδεικτικό ότι ο Αλέξανδρος αξιοποίησε τις γνώσεις του Ονησικρίτου περί ναυτιλίας, τοποθετώντας τον Ονησικρίτο κυβερνήτη του βασιλικού πλοίου κατά την κάθοδο του Αλεξάνδρου από τον Υδάσπη και τον Ινδό ποταμό προς την θάλασσα και στην συνέχεια "κυβερνήτη του στόλου", του οποίου ο Νέαρχος ανέλαβε το γενικό πρόσταγμα κατά τον περίφημο πλου που οδήγησε μέρος του στρατού του Αλεξάνδρου προς την Περσία. Η διάκρι-

που αναφέρονται στην Ινδία θα βρει ο αναγνώστης στο δίτομο έργο του Δ. Βελισσαροπούλου, *Έλληνες και Ινδοί. Οι συνάντηση δύο κόσμων*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1990.

159. Αρριανού, *Ινδική* XVII 6.

160. Q. Curti Rufi, *Historiam Alexandri* VIII IX 36.

161. Πρβ. W. Kroll "Onesikritos", *RE XVIII* (1) (1942), στ. 460-468. T.S. Brown, *Onesicritus. A Study in Hellenistic Historiography*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1949.

162. Διογ. Λαερτ. VI 84 (= Αρχαίοι Κυνικοί, σ. 570, αρ. 1).

ση ανάμεσα στους τίτλους του "ἡγεμόνος" για τον Νέαρχο¹⁶³ και "ἀρχικυβερνήτην" για τον Ονησίκριτο¹⁶⁴, έδωσε αφορμή σε πολλές συζητήσεις μεταξύ των ερευνητών γύρω από τον πραγματικό ρόλο καθενός αξιωματούχου¹⁶⁵. Δεν υπάρχει νομίζουμε, αμφιβολία ότι ο Νέαρχος υπερείχε στο αξίωμα του Ονησικρίτου¹⁶⁶, όπως επιβεβαιώνει το ακόλουθο περιστατικό. Ο Αλέξανδρος ανέθεσε, ομολογουμένως με κάποιο δισταγμό, λόγω του κινδύνου που περιέκλειε, το φθινόπωρο του 326 στο Νέαρχο τον παράπλου των ινδικών και περσικών ακτών. Όταν ο στόλος πλησίαζε, έπειτα από μύριες δυσχέρειες, τον Περσικό κόλπο, ο Νέαρχος διεφώνησε με τον Ονησίκριτο σχετικά με την κατεύθυνση που έπρεπε να ακολουθηθεί. Ο Ονησίκριτος υπεστήριξε να ακολουθηθεί ο συντομότερος δρόμος προς τον κόλπο, ενώ ο Νέαρχος του υπενθύμισε ότι εντολή του Αλεξάνδρου ήταν η αναγνώριση όλης της ακτής, πράγμα που δεν θα γινόταν αν ακολουθείτο η εισήγηση του Ονησικρίτου. Τελικά επικράτησε η άποψη του Νεάρχου¹⁶⁷.

163. Πλούταρχου, *Αλεξ.* 66, 3. Διοδ. Σικ. ΙΖ 107.1: "τοῖς ἡγουμένοις τοῦ στόλου". Ο Αρριανός, *Αλεξ. Αναβ.* ΣΤ'21, 3 και του Ιδίου, *Ινδική* 18.10 τον αποκαλεί "ναύαρχο". Στον Νέαρχο είχε ανατεθεί και η διοίκηση στρατού Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* ΣΤ 23.5. Του Ιδίου, *Ινδική* 20.8; 21.13; 24.5; 35.5; 35.6. Πρβ. Fr. Schachermeyer, *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens.* Wien 1973, σ. 462.

164. Σύμφωνα με τον Αρριανό, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ 5,6: "κυβερνήτης τῆς νεῶς τῆς βασιλικῆς", Ζ 20.9 "κυβερνήτης". Του Ιδίου, *Ινδική* 18,9: "τῆς δὲ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου νεῶς κυβερνήτης". Σύμφωνα με τον Στράβωνα, *Γεωγραφικῶν* ΙΕ' Ι 28 (C 698) "ἀρχικυβερνήτην" ΙΕ' ΙΙ 4 (C721) "ἀρχικυβερνήτην" και κατά τον Πλούταρχο, *Περὶ τῆς Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*, λόγος α' 10, 331e: "ἄρχοντα τῶν κυβερνητῶν".

165. Κατά την διάρκεια του πλου του στόλου μέσω του ποταμού Ὑφαση προς την Ινδία (326-325), ο Ονησίκριτος κατείχε το αξίωμα του κυβερνήτου του βασιλικού πλοίου. Κατά την επιστροφή μέσω του Ωκεανού (325-324) προήχθη σε ἀρχικυβερνήτη. Πρβ. H. Hauben "The expansion of Macedonian Sea-Power under Alexander the Great", *AncSoc7* (1976)79-105, εδῶ σσ. 91-92. Berve, *Prosopographie*, ΙΙ, σ. 288. L. Pearson, *The Lost Histories of Alexander the Great.* New York - Oxford 1960, σ. 83.

166. Το αξίωμα του "ἀρχικυβερνήτου" έφεραν τρεις αξιωματούχοι στον στρατό του Αλεξάνδρου: Ο Ονησίκριτος από την Αστυπάλαια, ο Πλιστίας ο Κώος και ο Τιμοσθένης ο Ρόδιος. L. Pearson, *The Lost Histories...*, ενθ. αν., σσ. 83-111. E. Badian "Nearchus the Cretan", *YCS* 24 (1975) 147-170, εδῶ σσ. 157-160. H. Hauben "Onesicritus and the Hellenistic". "Archikybernesis", W. Will und J. Heinrichs, επιμ, *Zu Alexander d. Grossen. Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.1986.* Amsterdam: A. Hakkert, 1987, σσ. 569-583.

Σύμφωνα με την πληροφορία που διασώζει ο Διογένης Λαέρτιος ο Ονησίκριτος συνέγραψε έργο με τίτλο "Πως Αλέξανδρος ήχθη"¹⁶⁸. Συγκρίνεται το σύγγραμμα αυτό του Ονησίκριτου με το έργο "Κύρου Παιδεία" του Ξενοφώντος.

Ο Αλέξανδρος αναθέτει στον Ονησίκριτο την αποστολή ενημερώσεως του γύρω από την φιλοσοφία των Γυμνοσοφιστών. Τίθεται όμως το ερώτημα, γιατί δεν ανέθεσε την αποστολή αυτή ο Αλέξανδρος στους δύο φιλοσόφους που τον συνόδευαν στην Ινδία, τους Ανάξαρχο και Πύρρωνα; Κατά μία άποψη¹⁶⁹ τούτο οφείλεται στην εκτίμηση που απολάμβανε ο Ονησίκριτος από τον Αλέξανδρο, η οποία είναι απότοκη του έργου του Κυνικού φιλοσόφου "Πως Αλέξανδρος ήχθη", όπου εγκωμιάζονται τα κατορθώματα του Μακεδόνα στρατηλάτη. Βέβαια, ο Ονησίκριτος βρισκόταν υψηλότερα στην ιεραρχία των συνοδών του Αλεξάνδρου από τους άλλους συνοδούς.

Η συνάντηση Ονησίκριτου και Γυμνοσοφιστών λαμβάνει χώρα σε απόσταση είκοσι σταδίων από την πόλη των Ταξίλων το 336 π.Χ. Ο Στράβων μεταφέρει την συνάντηση με τον ακόλουθο τρόπο:

"Ο Ονησίκριτος αναφέρει ότι αυτόν έστειλαν για να συναναστραφεί τους σοφούς. Ο Αλέξανδρος είχε ακούσει ότι κάθονται γυμνοί και ασκούνται στην καρτερία, τους εκτιμούν πολύ και, αν τους καλέσει κάποιος, δεν έρχονται, παρά καλούν αυτοί κι οι άλλοι ακολουθούν, αν θέλουν να κάνουν τα ίδια μαζί τους ή να ακούσουν τα λόγια του. Επειδή αυτά ήταν κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν ήταν πρόπον για τον Αλέξανδρο να μεταβεί στην συντροφιά τους, αλλά δεν ήταν και σωστό να τους αναγκάσει να κάνουν κάτι αντίθετο με την πάτρια πίστη του, γι' αυτό έδωσε εντολή να μεταβεί

167. Αρριανού, *Ινδική* XX 1.

168. Το έργο συνεγράφη κατά την περίοδο 320-305. Διοδ. Σικ. ΙΖ'91,4-6. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ'1 30=FGrH 134 F21. Q. Curti Rufi, *Historiam Alexandri* IX 1. 24-25. Ο Ονησίκριτος υμνεί και επαινεί τον Αλέξανδρο. W. Hoffmann, *Das literarische Porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum*. Leipzig 1907, σσ.9-11 (Leipziger Historische Abhandlungen).

169. Δ. Βελισσαροπούλου, *ενθ. αν.*, τομ. Α', σ. 166.

ο Ονησίκριτος [...]"

"Λέει ότι μίλησε με έναν απ' αυτούς, τον Κάλανο, που ακολούθησε τον βασιλέα ως την Περσία και πέθανε σύμφωνα με τα πατροπαράδοτά του έθιμα, μπαίνοντας σε φωτιά. Τότε πάντως τον βρήκε ξαπλωμένο σε πέτρες, πλησίασε, τον χαιρέτησε και του είπε γιατί τον έστειλε ο βασιλιάς: για ν' ακούσει τις σοφίες τους και να του τις μεταδώσει (τῆς σοφίας αὐτῶν καὶ ἀπαγγελῶν πρὸς αὐτόν).

Αν λοιπόν δεν υπάρχει αντίρρηση, είναι έτοιμος ν' ακούσει. Βλέποντάς τον εκείνος να φορά χλαμύδα, καπέλο και υποδήματα, τον κορόιδεψε και είπε:

Παλαιά όλα ήσαν γεμάτα φαγητά και σιτάρι, όπως σήμερα είναι γεμάτα σκόνη. Έτρεχαν κρήνες άλλες νερό, άλλες γάλα, άλλες μέλι άλλες κρασί και μερικές λάδι.

Από την περίσσεια και την πολυτέλεια οι άνθρωποι εκτραχηλίσθησαν.

Ο Δίας σιχάθηκε την κατάσταση και τα έκοψε όλα αυτά. Με κόπους θα ζει πλέον ο άνθρωπος. Όταν όμως η σωφροσύνη και οι άλλες αρετές επικράτησαν, επανήλθε και πάλι η αφθονία των αγαθών.

Αλλά η κατάσταση τώρα πια πλησιάζει στον κορεσμό και στην αλαζονεία με αποτέλεσμα να επικρέμεται ο κίνδυνος του αφανισμού των όντων. Αυτά του λέει και του συστήνει, αν θέλει να παρακολουθήσει, να βάλει αυτά που φορά και πάνω στις ίδιες πέτρες να καθίσει και να πάρει μέρος. Αυτός δίσταζε να το κάνει, οπότε ο Μάνδανις που ήταν ο πρεσβύτερος και σοφώτερος των σοφιστών (πρεσβύτερος καὶ σοφώτερος αὐτῶν) επέπληξε τον Κάλανο και τον κατηγορήσε ως αλαζόνα. Στην συνέχεια απευθύνθηκε προς τον Ονησίκριτο και του είπε ότι επαινεί τον βασιλέα (sc. τον Αλέξανδρο), γιατί ενώ έχει να διοικήσει μια τόσο μεγάλη αυτοκρατορία, επιδιώκει και την απόκτηση της σοφίας (καὶ εἰπεῖν ὡς τὸν μὲν βασιλέα ἐπαινοίη, διότι ἀρχὴ τοσαύτην διοικῶν ἐπιθυμοίη σοφίας).

Ο βασιλέας είναι ο μοναδικός "έν ὄπλοις φιλοσοφῶν" που είχε ποτέ γνωρίσει και θα ήταν πλέον επωφελές για τον κόσμο, εάν εκείνοι που έχουν την ικανότητα να πείθουν τους βουλομένους και να εξαναγκάζουν τους απρόθυμους να γίνουν σώφρονες, ήταν σοφοί. Θα έπρεπε όμως ο βασιλέας να τον συγχωρήσει εάν, λόγω της χρησιμοποίησής τριών διερμηνέων που εκτός από την γλώσσα δεν γνωρίζουν τίποτε περισσότερο από τους πολλούς, δεν θα του ήταν δυνατόν να μεταφέρει από την φιλοσοφία του τίποτε το ωφέλιμο.

Είναι σαν να ήθελε κάποιος να περάσει καθαρό νερό από το βούρκο (ὅμοιον γάρ ὡς ἂν εἰ διὰ βορβόρου καθαρὸν ἀξιοῖ τις ὕδωρ ῥεῖν)".

"Πάντως αυτό που είπε ο Μάνδανης στον Ονησίκριτο έτεινε στο εξής: Η καλύτερη φιλοσοφία είναι εκείνη που επιδιώκει την κατάργηση της λύπης ή της ηδονής από την ψυχή. Η λύπη και ο πόνος διαφέρουν μεταξύ τους, γιατί η μεν λύπη είναι εχθρά των ανθρώπων,

ο δε πόνος είναι φιλικός γιατί επιτρέπει στον άνθρωπο ν' ασκήσει το σώμα του για να ενισχύσει τις πεποιθήσεις του, πράγμα που συντελεί στο να τίθεται τέρμα στις "στάσεις" και καθιστά τον άνθρωπο ικανό να παρέχει συμβουλές τόσο ιδιωτικά όσο και δημόσια.

Είχε συμβουλευσει τον Ταξίλη να δεχθεί τον Αλέξανδρο, αφού, δεχόμενος άνδρα καλύτερό του θα έχει καλή μεταχείριση, ενώ, αν είναι χειρότερός του, θα τον βελτιώσει.

Μετά απ' αυτά ρώτησε, αν και στους Έλληνες επικρατούν παρόμοιες απόψεις.

Ο Ονησίκριτος του αποκρίθηκε ότι και ο Πυθαγόρας τέτοια υποστηρίζει, επιβάλλοντας αποχή από το κρέας, καθώς και ο Σωκράτης, αλλά και ο Διογένης, του οποίου υπήρξε μαθητής.

Ο Μάνδανης απάντησε ότι θεωρεί τους Έλληνες φρόνιμους, εκτός από ένα σημείο: προτιμούν τον νόμο από τη φύση (έν δ' ἁμαρτάνειν νόμον πρὸς τῆς φύσεως τιθεμένους).

Διαφορετικά δεν θα ντρέπονταν να ζουν γυμνοί, όπως αυτός,

και να ζουν λιτά. Τούτο διότι, πρόσθεσε ο Μάνδανις,
ο καλύτερος οίκος είναι εκείνος που δεν χρειάζεται επισκευές¹⁷⁰.

Η σημασία και σπουδαιότητα του κειμένου από την συζήτηση Ονησικρίτου και Γυμνοσοφιστών είναι καταφανής. Στην συνέχεια θ' αναδείξουμε τους λόγους αυτούς.

Πρώτα απ' όλα, στο κείμενο αυτό μας δίνεται μια πληροφορία για τους Ινδούς ασκητές και για πρώτη φορά περιγράφονται οι συνήθειές τους και οι απόψεις τους. Κατά δεύτερο λόγο, αναφέρεται με ευκρίνεια ότι κατά την συζήτηση αυτή μεσολαβούσαν ανάμεσα στον Ονησίκριτο και στον Μάνδανι¹⁷¹ διερμηνείς. Τούτο ήταν επιβεβλημένο λόγω της γλωσσικής δυσχερείας, στην οποία άλλωστε επέστησε την προσοχή του ο Μάνδανις. Σχετικά με αυτή, ο Pedech¹⁷² στην προσπάθειά του να μαντέψει ποιες θα μπορούσαν να ήσαν οι ενδιαμέσες γλώσσες που χρησιμοποιήθηκαν κατά την συνομιλία Ονησικρίτου-Μανδάνεως, αποδέχεται την άποψη του T.S. Brown, - του κατ' εξοχήν μελετητή που αποκατέστησε το έργο και την προσωπικότητα του Ονησικρίτου¹⁷³-, σύμφωνα με τον οποίο η μετάφραση ακολούθησε την εξής διαδικασία. Από την γλώσσα των Γυμνοσοφιστών, την βακτριανή ή την σογδιανή, η μετάφραση γινόταν στην αραμαϊκή ή περσική και στην συνέχεια στην ελληνική. Στην μεταφραστική αυτή διαδικασία οφείλουμε να προσθέσουμε και το γεγονός ότι οι διερμηνείς ήσαν μη πεπαιδευμένοι άνθρωποι, οι οποίοι δεν γνώριζαν φιλοσοφία. Όπως εύστοχα επεσήμανε ο Μάνδανις, η όλη διαδικασία και προσπάθεια ήταν "ὅμοια γὰρ ὡς ἂν εἰ διὰ βορβόρου καθαρὸν ἀξιοῖ τις ὕδωρ ῥεῖν"¹⁷⁴. Το γεγονός αυτό οδήγησε στο να εκφραστούν αμφιβολίες, αν ο Ονησίκριτος μεταφέρει τις πραγματικές απόψεις των Γυμνοσοφιστών. Επιπρόσθετα, προκύπτει το ερώτημα για

170. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν* ΙΕ'Ι 63-65 (C 715- C 716).

171. Beverly Berg "Dandamis: an Early Christian Portrait of Indian Asceticism", *C&M* 31(1970) 269-305.

172. P. Pedech, *Historiens compagnons d' Alexandre*. Paris: Les Belles Lettres, 1984, σ. 109.

173. Πράγματι, το έργο του T. S. Brown, Onesicritus. *A Study in Hellenistic Hagiography*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1949 παραμένει ως σήμερα θεμελιακό.

174. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν* ΙΕ'Ι 64 (C 716).

τα προϊόντα που απαριθμεί ο Μάνδανις, ότι προσέφεραν οι κάτοικοι των Ταξίλων στους Γυμνοσοφιστές: σύκα και σταφύλια, προϊόντα καθαρά ελληνικά. Διερωτάται επίσης, από που έμαθε ο Μάνδανις ότι ο Δίας, οργισμένος από την κακία των ανθρώπων "ήφάνισε πάντα και διά πόνου τόν βίον άπέδειξε". Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι στο σύντομο διάστημα που έμεινε ο Αλέξανδρος στην Ινδία, κατόρθωσε ο Μάνδανις, ο "σοφώτατος" των Γυμνοσοφιστών να ενημερωθεί γύρω από το ελληνικό πάνθεο και την ελληνική μυθολογία.

Το εγκώμιο που πλέκει ο Μάνδανις για τον Αλέξανδρο ως βασιλέα φιλόσοφο απηχεί τις ιδέες του Ονησικρίτου, ο οποίος αποβλέπει να παρουσιάσει τον βασιλέα ως το φωτισμένο φορέα πολιτισμού και φιλοσοφικών ιδεών προς τους βαρβάρους λαούς που κατοικούσε. Τούτο εξηγεί άλλωστε γιατί ο Ονησίκριτος αποφεύγει να κάνει οποιαδήποτε μνεία για την σφαγή των Βραγχίδων, τον φόνο του Κλείτου ή την εκτέλεση του Καλλισθένου. Είναι κατά συνέπεια άπιθano να έκανε μια τέτοια δήλωση και να έπλεξε ένα τέτοιας εκτάσεως εγκώμιο ο Μάνδανις και τούτο γιατί σε αποσπάσματα άλλων συγγραφέων, όπως του Αρριανού¹⁷⁵, ο Μάνδανις εκφράζει μια εντελώς επικριτική θέση έναντι της κατακτητικής πολιτικής του Αλεξάνδρου.

Ο ισχυρισμός του Μανδάνεως ότι η φιλοσοφία αποτρέπει τις "συστάσεις" και παρέχει την δυνατότητα στο φιλόσοφο να παρέχει συμβουλές "άφ' ὧν καί στάσεις παύοιεν καί σύμβουλοι πᾶσιν ἀγαθῶν παρεῖεν καί κοινῆ καί ἴδια"¹⁷⁶, αντανakλά σύμφωνα με το Pedech¹⁷⁷ τις απόψεις των Κυνικών που πρέσβευαν ότι η εγκατάλειψη της ψυχής στην αισθησιακή απόλαυση και στην πολυτέλεια είναι αίτιο που προκαλεί τις επαναστάσεις και τις τυραννίες λόγω της ανηθικότητας που εισβάλλει στην κοινωνία και στα άτομα, ενώ η στέρηση και ο πόνος οδηγούν προς τον αυτοέλεγχο και την αρετή. Η παρατήρηση του Μανδάνεως ότι ο καλύτερος οίκος είναι εκείνος που έχει ανάγκη από τις λιγότερες επισκευές, -"καί γάρ οἰκίαν ἀρίστην εἶναι ἤτις ἄν επισκευῆς ἐλάχιστα δέηται"¹⁷⁸-, μας υπενθυμίζει τον πίθο του Διογένη και το δισάκι του

175. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ 1.5.

176. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ'Ι 65 (C 716).

177. P. Pedech, *Historiens compagnons...*, ενθ. αν., σ. 109.

Κράτητος του Θηβαίου, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι ο Ονησίκριτος προπαγανδίζει είτε μεταφέρει τις απόψεις των επιφανών Κυνικών.

Σ' ένα διαφορετικό επίπεδο κινείται η σύγκριση που επιχειρεί να πραγματοποιήσει ο Ονησίκριτος με τον Διογένη και τον Πυθαγόρα αφενός και τον ανατολικό ασκητισμό των Γυμνοσοφιστών αφ' ετέρου¹⁷⁹. Η σύγκριση αυτή αποβαίνει σε βάρος του κυνισμού, γιατί στους Ινδούς Γυμνοσοφιστές ο Ονησίκριτος διακρίνει ασκητικά στοιχεία πολύ ριζικότερα από εκείνα που είχε συναντήσει στον Κυνισμό, πρωτίστως και κυρίως σε ό,τι αφορά το πρωτείο της "φύσεως" απέναντι στο "νόμον". Κι από την άποψη αυτή τοποθετεί τον Σωκράτη, τον Πυθαγόρα και τον Διογένη στο ίδιο επίπεδο¹⁸⁰.

Ο Ονησίκριτος παρουσιάζει τον πολιτιστικό ρόλο του Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Η τάση του Ονησικρίτου να εκθειάζει τον Αλέξανδρο ως φιλόσοφο εξηγεί γιατί δεν αναφέρεται στη σφαγή των Βραγχιδών: δεν θα συμβιβαζόταν με τον χαρακτηρισμό του ως φιλοσόφου, γιατί ένας φιλόσοφος που είναι προικισμένος με αυτοκυριαρχία δεν θα ήταν νοητό να προβαίνει σε φρικαλεότητες. Ο Πλούταρχος στα "Ηθικά" του¹⁸¹, ευθυγραμμίζεται με τις αντιλήψεις του Ονησικρίτου και αποδίδει στον Αλέξανδρο μια σειρά μέτρων που εισήγαγε και είχαν πρακτικές επιπτώσεις: εισήγαγε τον θεσμό του γάμου στους Υρκανούς, την τέχνη της αρόσεως της γης στους Αραχωσίους, την απαγόρευση της θανατώσεως των γέρων και αναπήρων γονέων στους Σογδιανούς και την κατάργηση του θεσμού της αυτοκτονίας της χήρας στην πυρά του νεκρού συζύγου της στους Ινδούς¹⁸². Στόχος των φιλοσόφων, κατά τον Πλούταρχο, είναι η εξημέρωση και προσαρμογή των σκληρών και απαιδεύτων και στον τομέα αυτό ο Αλέξανδρος δίκαια χαρακτηρίζεται "φιλοσοφώτατος"¹⁸³.

178. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ'Ι 65 (C 716).

179. Στράβωνος, *ενθ. αν.*, ΙΕ'Ι 65 (C 716).

180. R. Hoistad, *Cynic Hero and Cynic...*, *ενθ. αν.*

181. Πλούταρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'5*, 328B-329A.

182. Πλούταρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'5*, 328C: "τὴν δ' Ἀλεξάνδρου παιδείαν ἂν ἐπιβλέψης, Ὑρκανοὺς γαμῆν ἐπαίδευσεν καὶ γεωργεῖν ἐδίδαξεν Ἀραχωσίους, καὶ Σογδιανοὺς ἔπεισε πατέρας τρέφειν καὶ μὴ φονεύειν, καὶ Πέρσας σέβεσθαι μητέρας ἀλλὰ μὴ γαμῆν. ὃ θαυμαστὴς φιλοσοφίας, δι' ἣν Ἴνδοι θεοῦς Ἑλληνικοὺς προσκυνοῦσι. Σκύθαι θάπτουσι τοὺς ἀποθανόντας οὐ κατεσθίουσι".

Από την περιγραφή του Πλουτάρχου συνάγεται ότι ο Αλέξανδρος μπορεί να θεωρηθεί ως δεύτερος Ηρακλής, γιατί και αυτός θέλει να αναφέρει τους ανθρώπους στον κατά φύση βίο. Για το λόγο αυτό προβάλλεται ως υπόδειγμα ο βίος των Γυμνοσοφιστών, ο οποίος είναι ακόμα ευτελέστερος του βίου του Διογένους, γιατί δεν χρειάζονται ούτε καν "πήραν". Ο Αλέξανδρος υπερτερεί του Διογένους, γιατί "φιλοσοφεί δι' ἔργων". Η μείξη των γενών και ο κοσμοπολιτισμός που εισάγεται συνεχίζει τις ιδέες του Ιππίου και του σοφιστού Αντιφώντος¹⁸⁴ και δεν ακολουθεί την σύσταση του δασκάλου του Αριστοτέλους "να φέρεται στους Έλληνες ηγεμονικά προς τους βαρβάρους δεσποτικά"¹⁸⁵.

Τον φιλόσοφο-βασιλέα με αναφορά στον Αλέξανδρο θα υποδείξει ο Δίων Χρυσόστομος (40-117 μ.Χ.) στον Α' περί βασιλείας Λόγο του που συνέγραψε στην Αλεξάνδρεια και απευθυνόταν στον αυτοκράτορα Βεσπασιανό¹⁸⁶. Με αφορμή τον αυλητή Τιμόθεο, ο οποίος έψαλε μπροστά στον Αλέξανδρο κάποιο αργόρρυθμο τραγούδι¹⁸⁷, ο Δίων δηλώνει πως με την βοήθεια του Απόλλωνος, της Πειθούς και των Μουσών θα μιλήσει για το ποιος θα πρέπει να είναι ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά του χρηστού και συνετού βασιλέα απέναντι στους υπηκόους του¹⁸⁸. Ως πρώτη ιδιότητα αναγνωρίζεται η πίστη του βασιλέα στους θεούς¹⁸⁹ και στην συνέχεια η άγρυπνη φροντίδα για το καλό των υπηκόων, όπως ο

183. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'5*, 329A: "εἰ τοῖνυν μέγιστον μὲν οἱ φιλόσοφοι φρονοῦσιν ἐπὶ τῷ τὰ σκληρὰ καὶ ἀπαίδευτα τῶν ἡθῶν ἐξημεροῦν καὶ μεθαρμόζειν, μυρία δὲ φαίνεται γένη καὶ φύσεις θηριώδεις μεταβαλῶν Ἄλεξάνδρος, εἰκότως ἂν φιλοσοφώτατος νομίζοιτο".

184. Ph. Merlan "Alexander the Great or Antiphon the Sophist", *CPh XLV* (3)(July 1950) 161-166.

185. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'6*, 329B: "οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἑλλήσιν ἡγεμονικῶς τοῖς δε βαρβάροις δεσποτικῶς χράμενος...".

186. Ο λόγος αυτός του κυνικού φιλοσόφου των Ρωμαϊκών Χρόνων ανήκει στο είδος των "ηγεμόνων κατόπτρων" (mirror for princes, Fürstenspiegel, speculum principis), που ε γνώρισε μεγάλη άνθηση στους Ελληνιστικούς χρόνους, αλλά και στους Ρωμαϊκούς. Πρβ. P. Hadot "Fürstenspiegel", *RAC VIII* (1972).

187. Δίωνος Χρυσσοτόμου, *Περί Βασιλείας Α' 43R*.

188. Δίωνος Χρυσσοτόμου, *ενθ. αν.*, 47R.

189. Δίωνος Χρυσσοτόμου, *ενθ. αν.*, 49R.

ποιμήν για το ποίμνιό του¹⁹⁰. Αναγνωρίζεται ότι ο βασιλέας πρέπει να είναι "φιλέταιρος δὲ καὶ φιλοπολίτης καὶ φιλοστρατιώτης"¹⁹¹, ιδιότητες που ικανοποιεί ο Αλέξανδρος¹⁹².

Ας σημειώσουμε όμως, όπως προκύπτει από την περιγραφή του Πλουτάρχου, ότι ο Αλέξανδρος ίδρυσε αρκετές πόλεις στην Ινδία¹⁹³, οι οποίες είχαν όλα τα χαρακτηριστικά των ελληνικών πόλεων. Τούτο έφερε τον Αλέξανδρο κοντά στην κλασική αντίληψη περί πολιτισμένου βίου και τον απομάκρυνε από τους Κυνικούς. Για τον λόγο αυτό το κείμενο του Πλουτάρχου "Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς" εκφράζει περισσότερο το τι ανέμεναν οι Κυνικοί από τον Αλέξανδρο. Οι κυνικοί του αναγνωρίζουν την ευγενή φύση, όπως αυτό συνάγεται από τα γραφόμενα του Ονησικρίτου. Πιστεύουν όμως ότι η φύση του έχει αλλοιωθεί από τον βασιλικό "τύφο" του. Η αξίωσή του όπως θεωρείται "υιός του θεού" και η επιβολή της "προσκυνήσεως" δεν τυγχάνουν της αποδοχής των Κυνικών. Δεν αναγνωρίζουν την ίδρυση πόλεων, αφού πιστεύουν στην επιστροφή στον "άγριο" βίο και για τούτο ο Ονησικρίτος, προπαγανδίζει τον ασκητισμό των Γυμνοσοφιστών. Βέβαια, οι Κυνικοί οι οποίοι κατέκριναν τις δηώσεις και καταστροφές των ελληνικών πόλεων από τους Μακεδόνες, - όπως ο Κράτης την "καταστροφήν" των Θηβών από τον Αλέξανδρο-, ελπίζουν ότι με τη Μακεδονική κυριαρχία θα ανατραπούν οι παρά φύση θεσμοί της αρχαίας Ελληνικής πόλεως-πολιτείας, και ότι θα άρχουν νόμο όσοι δικαιούνται να άρχουν φύσει. Στα πλαίσια αυτά οφείλουμε να δικαιολογήσουμε και υπό το οπτικό αυτό πρίσμα λαμβάνει χώρα η παρουσία του Ονησικρίτου σε όλη την εκστρα-

190. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *ενθ. αν.*, 49R-50R

191. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *ενθ. αν.*, 53R

192. Πρβ. A. Heuss "Alexander der Grosse und die politische Ideologie des Altertums", *A & A IV* (1954) 65-104, εδῶ σσ. 92-93

193. Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, λόγος α'5*, 328E: "Ἀλέξανδρος δ' ὑπὲρ ἑβδομήκοντα πόλεις βαρβάρους ἔθνεσιν ἐγκτίσας καὶ κατασπείρας τὴν Ἀσίαν Ἑλληνικοῖς τέλεσι τῆς ἀνημέρου καὶ θηριώδους ἐκράτησε διαίτης". Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ'28.4. Q. Curti Rufi, *Historiam Alexandri VII* 3, 23. Διοδ. Σικ. ΙΖ'8.1. Πρβ. V. Tschirikover, *Die hellenistischen Staedtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1927, σσ. 138-154 [Philologus, Suppl. XIX, H.1].

τεία. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ούτε στερείται αξίας η περιγραφή ενός λαού που επιχειρεί ο Ονησίκριτος και ζει σύμφωνα με τα κυνικά ιδεώδη.

1.11 Η περιγραφή της χώρας των Μουσικανών και τα ιδεώδη της Κυνικής Σχολής.

Ο Ονησίκριτος περιγράφει τα ήθη και έθιμα των Μουσικανών, λαού της περιοχής του Ινδού. Η περιγραφή όμως αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί εκθέτει στοιχεία για την οργάνωση της κοινωνίας και για την οικονομική ζωή του λαού αυτού.

Ο Ονησίκριτος εγκωμιάζει τη χώρα των Μουσικανών σε πολλά. "Πολλά έχουν αναφερθεί ως κοινά χαρακτηριστικά και για τους υπόλοιπους Ινδούς, όπως η μακροβιότητά τους που φθάνει τα 130 χρόνια [...], η γερή τους κράση και η λιτότητα του βίου τους, αν και η χώρα τους παρέχει τα πάντα σε μεγάλη αφθονία. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι ότι έχουν οργανώσει είδος δημοσίων συσσιτίων, που θυμίζουν τα αντίστοιχα των Λακώνων, όπου τρώνε κρέας κυνηγιού. Δεν χρησιμοποιούν ούτε χρυσάφι ούτε ασήμι, αν και έχουν ορυχεία. Αντί δούλους χρησιμοποιούν νέους στο άνθος της ηλικίας τους, όπως οι Κρήτες τους Αφαιμώτες και οι Λάκωνες τους είλωτες. Δεν καλλιεργούν τις επιστήμες με την επιβαλλομένη ακρίβεια από την ιατρική. Θεωρούν μάλιστα ότι η υπερβολική άσκηση μερικών απ' αυτές είναι κακή, ως π.χ. στην περίπτωση της πολεμικής τέχνης και των παρεμφερών προς αυτή. Δεν προσφεύγουν σε δίκες παρά μόνον για φόνο και εξύβριση, πράγματα για τα οποία δεν είναι σε κανενός το χέρι να μην υποφέρει. Απεναντίας, τα συμβόλαια είναι στο χέρι του καθενός να τα διατηρήσει, να ξέρει ποιος παραβιάζει την εμπιστοσύνη του άλλου και ποιος είναι αξιόπιστος. Με τον τρόπο αυτό δεν γεμίζουν τις πόλεις τους με αντιδικίες"¹⁹⁴.

Η περιγραφή του Ονησίκριτου απηχεί τις ιδέες του Κυνισμού. Ο λιτός και κατά φύσιν βίος, η απουσία χρηματιστικής, -οι κάτοικοι γνωρίζουν την χρήση των μετάλλων, αλλά δεν τα χρησιμοποιούν-, η απουσία δούλων, η απέχθεια προς τις στρατιωτικές τέχνες. Η αναφορά

194. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ'Ι 34 (C 701-C 702).

στα ήθη και έθιμα είτε θεσμούς της Σπάρτης¹⁹⁵ ενισχύει την άποψη ότι ο Διογένης κατασκεύασε την "Πολιτεία" του σύμφωνα με το σπαρτιατικό υπόδειγμα¹⁹⁶. Αντίστοιχη άποψη υιοθετεί και ο Ονησίκριτος. Η απασχόληση και θεραπεία των κατοίκων με την ιατρική, που αντιπροσωπεύει την ανάπτυξη της επιστήμης, θα πρέπει να μελετηθεί με την κατάργηση του θεσμού της δουλείας. Όλοι οι κάτοικοι εργάζονται. Η ύπαρξη δημοσίων συσσιτίων ενδέχεται να προϋποθέτει την καθιέρωση της κοινοκτημοσύνης, αν και δεν κατονομάζεται ρητά. Η μη ύπαρξη πολεμικών τεχνών, καθώς και δικών ενισχύει την φιλία και ομόνοια ανάμεσα στους κατοίκους, που προβάλλονται ως δύο παλλάδια στην κυνική διανόηση.

Η περιγραφή του Ονησικρίτου για την χώρα των Μουσικανών ανήκει στο είδος της "πολιτικής μυθιστορίας"¹⁹⁷ (*Staatsromane*), που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στους Ελληνιστικούς Χρόνους. Η ιδεώδης, όσο και ειδυλλιακή περιγραφή της πανίδας και χλωρίδας της χώρας των Μουσικανών, η εμφάνιση των μακρόβιων ανθρώπων, η μη ύπαρξη δουλείας, η μη ανάπτυξη της χρηματιστικής αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της "Παγχαΐας Γης" του Ευημέρου του Μεσσηνίου (340-260 π.Χ.)¹⁹⁸ και της "Ηλίου Πόλεως" του Ιαμβούλου (μεταξύ 3ου και 2ου π.Χ.

195. Για την σπαρτιατική επίδραση στο έργο του Ονησικρίτου, βλ. M. Huys "The Spartan practice of selective infanticide and its parallels in Ancient Utopian Tradition", *AncSoc.* 27(1996) 47-74, εδw σσ. 59-65.

196. Πλουτάρχου, *Λυκούργος* 39.

197. Η συγγραφή τέτοιων έργων υπήρξε αποτέλεσμα της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου. Έτσι τα χαρακτήρισε προσφwς ο R. von Mohl, "Die Staatsromane. Ein Beitrag zur Literatur-Geschichte der Staatswissenschaften" *ZgS* 2 (1845) 24 κ. εξ. (=R. von Mohl, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, τομ. 1ος. Erlangen 1855, σσ. 165-190). Ο v. Mohl συναρτά τον όρο με τις ουτοπίες της σύγχρονης εποχής. Χρησιμοποιήθηκε όμως και ο ίδιος όρος και για τα έργα της ελληνιστικής εποχής. Πρβ. E. Rohde, *Der griechische Roman*. Leipzig 1876. F. Kleinwächter, *Die Staatsromane. Ein Beitrag zur Lehre vom Communismus und Socialismus*. Wien 1891 (ανвт. Amsterdam: Liberac, 1967).

198. Διοδ. Σικ. Ε' 41-46 (=FGrH A I 63F 1-3). Για την συλλογή όλων των αποσπασμάτων που πραγματεύονται την ζωή και το έργο του Ευημέρου, πρβ. M. Winiarczyk, ed, *Euhemerus Messenius Reliquiae*. Stutgardiae et Lipsiae: Teubner, 1991. Πρβ. M. Winter, *Compendium Utopiarum. Typologie und Bibliographie literarischer Utopien*.

αιώνα)¹⁹⁹.

Σύγχρονοι μελετητές²⁰⁰ αμφισβήτησαν τις πληροφορίες που παραδίδει ο Ονησίκριτος και ειδικά εκείνες για την απέχθειά του προς την πολεμική τέχνη. Ως κυβερνήτης του βασιλικού πλοίου κατά την κάθοδο του Ινδού προς την θάλασσα, ο Ονησίκριτος δεν μπορούσε να μην αντιληφθεί την λυσσαλέα στρατιωτική αντίσταση που προέβαλαν οι Μουσικανοί. Σχετικές μαρτυρίες διασώζονται στον Αρριανό²⁰¹, Διόδωρο Σικελιώτη²⁰² και Κόϊντο Κούρτιο Ρούφο²⁰³. Βέβαια, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι ο Ονησίκριτος όταν μνημονεύει τα γνωρίσματα της κοινωνίας των Μουσικανών, τοποθετεί την έλλειψη της εξασκήσεως όπλων και "των ομοίων" δίπλα με την απουσία δικών, πράγμα που δηλώνει ότι στην ειδυλλιακή αυτή χώρα δεν νοείται ούτε γίνεται λόγος για κλοπή είτε φόνο με αίτια την απόκτηση πλούτου.

1.12 Συμπεράσματα

Ο Αλέξανδρος συνεστράφη και διαλογίστηκε με τους εξέχοντες εκπροσώπους των Κυνικών, τον Φιλίσκο, τον Διογένη και τον Κράτητα. Είχε ως αξιωματούχο στο στράτευμά του τον μαθητή του Διογένους, Ονησίκριτο. Γνώρισε τις δοξασίες των Κυνικών και είναι πασιφανές, από

Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979. C. Baloglou "Euhemerus of Messene: Economic Thought and Policy on Hellenistic Times", *Mésogeios* 13-14 (2001) (Hommage a Johannes Irmscher), σσ. 73-93.

199. Διοδ. Σικ. Β. 55, 1-60, 3. Οι κάτοικοι της "Ηλίου Πόλεως" δεν γνωρίζουν την δουλεία, ασχολούνται στον μακρύ χρόνο τηςσχόλης με την μουσική και τις καλές τέχνες, ιδιαίτερα όμως με την αστρονομία. Διοδ. Σικ. Β 57, 3-4. Πρβ. Χ. Μπαλόγλου "Η κοινωνική και οικονομική οργάνωση της " Πολιτείας του Ηλίου " του Ιαμβούλου", *Πρακτικά Κ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ε.Ι. Ε.* (Θεσ/νικη 28-30 Μαΐου 1999). Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 19-31. C. Baloglou "The social and economic organization of Iambulus' " Sun State" ", *SKEPSIS XI* (2000) 159-172. Την σύνδεση της περιγραφής του Ονησίκριτου με τις αντίστοιχες "ουτοπίες" της ελληνιστικής εποχής πραγματοποιεί ο T.S. Brown, *Onesicritus. A Study in Hellenistic...*, ενθ. αν, σσ. 54-77.

200. P. Pedech, *Historiens...*, ενθ. αν, σ. 115.

201. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ'15, 5-17.

202. Διοδ. Σικ. ΙΖ' 102, 5-4.

203. Q. Curti Rufi, *Historiam Alexandri*, IX 8.8.

τις περιγραφές του Ονησικρίτου και το ανεκδοτολογικό υλικό των μεταγενεστέρων φιλοσόφων, ότι οι Κυνικοί προσδοκούσαν να πραγματοποιήσει ο Μακεδόνας στρατηλάτης την "ορθή κατασκευήν του βίου".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η σχέση του Αλεξάνδρου με τον Αθηναίο ρήτορα Ισοκράτη

“Ἀκούω δέ σε πάντων λεγόντων
 ὡς φιλόανθρωπος εἶ καὶ φιλαθήναιος
 καὶ φιλόσοφος, οὐκ ἄφρόνως
 ἀλλὰ νοῦν ἔχόντως”.

Ισοκράτους, Αλεξάνδρῳ, 2

2.1 Εισαγωγή

Ο χαρακτηρισμός που αποδίδει ο Αθηναίος ρήτορας Ισοκράτης¹ στην επιστολή του προς τον Αλέξανδρο, ως διάδοχο του θρόνου, με την φράση “Ἀκούω δέ σε πάντων λεγόντων ὡς φιλόανθρωπος εἶ καὶ φιλαθή-

1. Ο Ισοκράτης, γυιός του Θεοδώρου (Pros. Att. No 7716) γεννήθηκε το 435/4 στον Δήμο της Ερχειάς. Πλουτάρχου, *Βίοι των δέκα ρητόρων* 836f. Διογ. Λαερτ. III 3. Η οικονομική ευρωστία της οικογενείας του, -ο πατέρας του Θεόδωρος υπήρξε ιδιοκτήτης εργαστηρίου κατασκευής αυλών-, του επέτρεψε να τύχει λαμπράς εκπαίδευσως. Διδάσκαλοι του υπήρξαν οι σοφιστές Πρωταγόρας, Πρόδικος και Γοργίας. Επίδραση ομολογουμένως άσκησε στην διαμόρφωση του ήθους του η μαθητεία του στον Σωκράτη. Στον “Φαίδρο” (279a), ο Σωκράτης ομιλεί για τον Ισοκράτη ως ένα νέο ευφυή και φιλομαθή, στον οποίο μπορεί να στηρίξει κανείς πολλές ελπίδες “φύσει γάρ ένεστί τις φιλοσοφία τῆ τοῦ άνδρός διανοία”. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος κατέστρεψε οικονομικώς τον πατέρα του Ισοκράτους και ανάγκασε τον Αθηναίο ρήτορα να ασκήσει για μια δεκαετία περίπου (403-392) το επάγγελμα του λογογράφου. Το 390 π.Χ. ιδρύει την Ρητορική Σχολή στην περιοχή μεταξύ Λυκείου και Κυνοσάργους. Η Σχολή του κατέστη περιώνυμος και έλαβε φήμη πανελληνία. Ο Ισοκράτης απεβίωσε το 338π.Χ., λίγο χρόνο μετά τη μάχη της Χαίρωνείας.

ναιος και φιλόσοφος² δικαιολογεί, νομίζω, την ιδιαίτερη ενασχόληση με την σχέση Ισοκράτους-Αλέξανδρου. Η φιλοσοφία ταυτίζεται κατά τον Ισοκράτη με την έννοια της παιδείας, και μάλιστα της παιδείας προς πολιτική αρετή³. Αυτό μας οδηγεί στην διερεύνηση της οποιαδήποτε επιδράσεως του Ισοκράτους στον νεαρό διάδοχο. Περαιτέρω, οι ιδέες του Ισοκράτους για μια ένωση όλων των Ελλήνων υπό έναν ηγεμόνα και η ανάληψη μιας πανελληνίου εκστρατείας κατά των Περσών, όπως αυτές εκφράζονται στον "Φίλιππο" και στις επιστολές του Ισοκράτους προς τον Μακεδόνα μονάρχη θα ήσαν γνωστές στον Αλέξανδρο και ως ένα βαθμό επηρέασαν τις αποφάσεις του. Η διερεύνηση της οποιαδήποτε σχέσεως ή επιδράσεως του Ισοκράτους επί του Αλεξάνδρου, όπως αυτή προκύπτει βάσει της επιστολής, θα πρέπει να γίνει με βάση το ιστορικό πλαίσιο της συγγραφής της επιστολής και την περιρρέουσα πολιτική συγκυρία, αλλά και των αγαστών σχέσεων του Αθηναίου ρήτορα με την Μακεδονική Αυλή.

2.2 Οι Πανελληνιστικές προτάσεις του Ισοκράτους και η επίδρασή τους στον Φίλιππο.

Ο Αθηναίος διδάσκαλος της ρητορικής και αυτοπροαίρετος σύμβουλος⁴ των ισχυρών της εποχής του⁵ έχει επιδοθεί σε συγγραφή έργων που αποσκοπούν να συμβουλευσουν, να νουθετήσουν, να διδάξουν τον ηγεμόνα πως θα διοικήσει την πόλη. Κατ' άλλη διατύπωση αποσκοπεί

2. Ισοκράτους, *Ερ.5, Αλεξάνδρω 2*.

3. Ο χαρακτήρας της Ρητορικής Σχολής ήταν ανθρωπιστικός. Δεν επρόκειτο απλά και μόνον για μια ρητορική σχολή, αλλά για μια σχολή φιλοσοφίας. Βασ. Λαούρδα, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*. Αθήναι: Εκδόσεις του Λόγου, 1944, σσ. 36-37. Χρ. Θεοδωράτου "Ισοκράτους Βίος και έργον", εις: *Ισοκράτους Λόγοι*, τομ. Γ. Αθήναι: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός n.d., σσ. 7-17, εδώ σσ. 9-10. Θ. Τζαννετάτου "Η ρητορική και ο Ισοκράτης", *Πλάτων* 12(1960)139 - 154. P. Hadot "Fürstenspiegel" *RAC VIII* (1972) col. 555 - 632, εδώ col. 574.

4. Ο Ισοκράτης δεν υπήρξε ο μοναδικός, γιατί το πρόβλημα της παιδείας των ηγεμόνων ήταν φλέγον κατά τον 4ο π. Χ. αιώνα. W. Jaeger, *Paideia*, τομ. Γ. Berlin 1947, σ. 146. H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*. München 1967, σσ. 347-8.

5. "Isocrates had a weakness for rulers" αναφέρει χαρακτηριστικά ο H. Bengtson, *The Greek and the Persians*, engl. transl. by J. Conway. New York 1968, σ. 273.

να "κατασκευάσει" το ιδεώδες πρότυπο, στο οποίο οφείλει να τείνει ο ηγεμόνας για την ευημερία των πολιτών⁶. Σ' αυτό αποσκοπούν τα έργα του "Νικοκλής", "Προς Νικοκλέα" και "Ευαγόρας", τα οποία συνθέτουν τους κυπριακούς λόγους του Ισοκράτους⁷. Τα έργα αυτά ανήκουν στο λογοτεχνικό είδος των "ηγεμονικών κατόπτρων" (*speculum principis*, *Fürstenspiegel*)⁸.

Η αυγή του νέου αιώνα, του αιώνα του Ισοκράτους, ευρίσκει πρόσφορες τις ιδέες για πολιτική ένωση των Ελλήνων. Πρωτεργάτες της Πανελληνίου αυτής κινήσεως αναφέρονται ο Γοργίας, δάσκαλος του Ισοκράτους και ο Λυσίας. Ο πρώτος στον "Ολυμπικό" του λόγο, που εξεφώνησε στην Ολυμπία κατά την διάρκεια των Πανελληνίων αγώνων του 392 π.Χ. εξήρε την ανάγκη ομονοίας των Ελλήνων, "τρέπων δέ", κατά την έκφραση του Φιλοστράτου, "ἐπὶ τοὺς βαρβάρους καὶ πείθων ἄθλα ποιῆσθαι τῶν ὄπλων μὴ τὰς ἀλλήλων πόλεις, ἀλλὰ τὴν τῶν βαρβάρων χώραν"⁹. Αντίστοιχες ιδέες είχε εκφράσει σε ανάλογο "λόγον μέγιστον" και ο Λυσίας το 384 π.Χ.¹⁰.

Ο Ισοκράτης σε σχέση με τους ομοτέχνους του βαίνει ένα βήμα παραπέρα. Προσδίδει στην ιδέα της "ὁμονοίας" του "γένους τῶν Ἑλλήνων"¹¹ -το οποίο ας σημειωθεί αντιδιαστέλλει προς τους βαρβάρους, οι οποίοι αποτελούν ὄχι "γένος", αλλά ασυγκρότητη μάζα ανθρώπων¹²,-

6. Ισοκράτους, σφ. 2, *Προς Νικοκλέα* 19: "Οἶκει τὴν πόλιν ὁμοίως ὥσπερ τὸν πατρῶον οἶκον...".

7. Μ. Κοκολάκη, *Φιλολογικά Μελετήματα εἰς τὴν Αρχαίαν Ἑλληνικὴν Γραμματείαν*. Αθήνα 1976, σσ. 115-128.

8. Ο ὅρος "ηγεμονικό κάτοπτρο" εμφανίζεται για πρώτη φορά σε γραπτό κείμενο στη Δύση με τὸν ὄρο "Speculum regum" και η πατρότητά του αποδίδεται στον Gottfried von Viterbo (ca. 1125 - ca. 1192). P. Hadot "Fürstenspiegel", *RAC* VIII (1972) col. 555-632, ἐδῶ col. 556.

9. Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστῶν* Α' 9.

10. Minor M. Markle, III "Support of Athenian Intellectuals for Phillip: A Study of Isocrates' *Philippus and Seusippus*' Letter to Philipp", *JHS* XCVI (1976) 80-99, ἐδῶ σ. 80.

11. "Τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος" εἶναι ἔκφραση τοῦ Ισοκράτους, *Πανηγυρικός* 68, η οποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ "Ἑλληνικόν γένος" τοῦ Πλάτωνος, *Πολιτεία* Ε 470c: "Το... Ἑλληνικόν γένος αὐτὸ αὐτῶ οἰκεῖον εἶναι καὶ ξυγγενές".

12. Ισοκράτους, *Περὶ ἀντιδόσεως* 293: "Τὸ γένος τὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν βαρβάρων (sc. προέχει καὶ διαφέρει)".

την αναγκαία ολοκλήρωση, θέτοντας συγκεκριμένο στόχο, υποδεικνύοντας μεθόδους και μέσα πραγματοποιήσεως.

Το 380 π.Χ. δημοσιεύει τον "Πανηγυρικό" του -τον "politisch bedeutendste seiner Schriften"¹³, το "αριστούργημα της ρητορικής τέχνης"¹⁴-, κατά την περίοδο των Πανελληνίων αγώνων στην Ολυμπία σε μια ευνοϊκή για τα ελληνικά πράγματα συγκυρία, η οποία επιβεβαιώνεται από την εξασθένηση των Περσών. Τονίζεται η ανάγκη ομονοίας και εκτίθενται τα δεινά, στα οποία έχουν περιπέσει οι Έλληνες λόγω της εσωτερικής διαμάχης και της πενίας¹⁵. Προπαγανδίζει την από κοινού ηγεσία των δύο δυνάμεων της εποχής, της Σπάρτης και των Αθηνών, στον κοινό κατά των Περσών πόλεμο.

Η αποτυχία της προσπαθείας του αυτής τον έκανε ν' αναζητήσει άλλους ηγέτες, οι οποίοι θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν το αίτημά του. Αποτείνεται στον Ιάσονα τον Φερών στα τέλη της δεκαετίας του 370 π.Χ.¹⁶, στον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο τον Πρεσβύτερο το 368 π.Χ.¹⁷ και στον βασιλέα της Σπάρτης Αρχίδαμο τον Γ' το 356¹⁸, οι οποίοι ως διακεκριμένοι ηγέτες στήριζαν διαδοχικώς τις προσδοκίες του Ισοκράτους, αλλά δεν κατόρθωσαν να τις δικαιώσουν. Οι δύο πρώτοι γρήγορα βρήκαν τον θάνατο, ο δε τρίτος, γιατί είχε προέλθει στο μέσο άλλος ηγέτης. Ο βασιλέας της Μακεδονίας Φίλιππος Β' λάμβανε για τον σάφρονα δυναμισμό του εξέχουσα προβολή μεταξύ των Ελλήνων.

Μετά από δεκαετή πείσιμονα αγώνα μεταξύ Μακεδονίας και Αθηνών, όπου ο Φίλιππος θα καταλάβει την Όλυνθο (348) και θα παγιώσει την θέση του στην καρδιά της Ελλάδος (Ιούλιος 346), συνάπτεται τον Μάρτιο 346 η Φιλοκράτειος ειρήνη μεταξύ των αντιμαχομένων¹⁹. Ο

13. J. Beloch, *Griechische Geschichte. Bd II: Bis auf Aristoteles und die Eroberung Asiens*. Strassburg 1897, σ. 530.

14. Θ. Τζαννετάτου "Η πολιτική ένωση των Αρχαίων Ελλήνων και ο Ισοκράτης", *ΕΕΦΣΠΑ* 12 (1961-62) 437 - 457, εδw σ. 452.

15. Ισοκράτους, *Πανηγυρικός* 168.

16. Ισοκράτους, *Ep.* V 119. Πρβ. Ξενοφώντος, *Ελληνικά* VI 1.12 Ισοκράτους, *Ep.* VI 1.

17. Ισοκράτους, *Ep.* I 7-8.

18. Ισοκράτους *Ep.* IX 17-19.

19. Βλ. Αισχίνου, *Περί παραπρεσβείας*. Δημοσθένους, *Περί του Στεφάνου*.

Φίλιππος αποκτά την δυνατότητα να αποκαταστήσει την τάξη στο βασίλειό του και να ασχοληθεί με τη διασφάλιση των δυτικών συνόρων, τα οποία απειλούνταν από πολεμοχαρείς γείτονες²⁰. Τον Απρίλιο 346 απευθύνει ο Ισοκράτης το εγκύκλιο γράμμα που φέρει τον τίτλο "Φίλιππος"²¹. Ο Αθηναίος ρήτορας, παρέχει θαυμάσιο μάθημα πολιτικής ιστορίας με μια πλέον παραστατική έκθεση της πολιτικής καταστάσεως στον ελλαδικό χώρο. Οι τέσσερις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδος, η Σπάρτη²², το Αργος²³, η Θήβα²⁴ και η Αθήνα²⁵, από τις οποίες εξαρτάται η ομόνοια και των άλλων, κουρασμένες και εξαντλημένες από τους πολέμους και τις μεταξύ τους έριδες, για διαφορετικούς η καθεμία λόγους, έχουν ανάγκη ειρήνης, ομονοίας και συμφιλίωσης. Η Περσική αυτοκρατορία, παράλυτη στο εσωτερικό της, είναι ο μέγας ασθενής, όπως απέδειξε η ανταρσία του βασιλόπαιδος Κύρου και η κάθοδος των μυριών, η αποστασία της Αιγύπτου, ο αγώνας του Ευαγόρα. Στη συνέχεια διακηρύσσει ότι μόνον ο Μακεδόνας μονάρχης είναι σε θέση ως "ευεργέτης" των Ελλήνων, να βάλει τέλος στον αιώνιο διχασμό τους και να συνενώσει τις δυνάμεις του Ελληνισμού σ' έναν εθνικό κατά της Περσίας πόλεμο. Για πολλές χιλιάδες ανθρώπους που ζούσαν τώρα περιρισμένοι και πεισμένοι στο πάτριο έδαφος, που κατασπαράσσονταν μεταξύ τους στον αγώνα πάντων κατά πάντων, ανοιγόταν στην Μ. Ασία μια εκτεταμένη χώρα και παρέχονταν αφάνταστες δυνατότητες οικονομικής αναπτύξεως²⁶. Δεν παραλείπει παράλληλα να προβάλλει τον Ηρακλέα, όχι μόνο για τα κατορθώματα του νου και της ρώμης, αλλά κυ-

20. Διοδ. Σικ. XVI 69.7. XVI 93. 6. Pompeius Trogus, prol. 8. Θεόπομπος, FGrH 115 F 182. Δημοσθένους, *Περί του Στεφάνου* 42-44, 67. Πρβ. H. Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μτφ. Γ. Γαβρίλη. Επιμέλεια Μ. Σακελλαρίου. Αθήνα: Μέλισσα, 1991, σ. 288.

21. Για την ακριβή χρονολόγηση του "Φιλίππου" βλ. G. Mathieu, *Les idées politiques d'Isocrate*. Paris 1925, σσ. 155-56. Βασ. Λαούρδα, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*. Αθήνα: Λόγος, 1944, σσ. 104-07.

22. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 49-50.

23. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 51-52, 74.

24. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 53-55.

25. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 56-57.

26. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 90-100.

ρίως, γιατί ο Ηρακλής, σύμφωνα με την ελληνική παράδοση, είχε κατορθώσει να καταπαύσει τις αδελφοκτόνους έριδες μεταξύ των πόλεων και να τις συνενώσει σε κοινή εκστρατεία κατά των Ασιατών της Τροίας, των οποίων την δύναμη συνέτριψε μέσα σε λίγες ημέρες, στήνοντας και το ανάλογο τρόποιο²⁷. Απόγονος του Ηρακλέους είναι τώρα ο Φίλιππος²⁸, ο οποίος οφείλει να μιμηθεί τις αρετές και τις πράξεις του προγόνου του, καταπαύοντας τις έριδες των ελληνίδων πόλεων και να ηγηθεί τον νέο κατά των βαρβάρων της Ασίας πόλεμο²⁹. Η πανελληνίου κύρους σε λόγο παιδείας και ήθους προσωπικότητα του Φιλίππου, οι ιδιαίτεροι δεσμοί του προς τους λογίους, πολλοί από τους οποίους υπήρξαν μαθητές του³⁰, -όπως ο Θεόπομπος ο Χίος-, και η όλη μακροχρόνια ηγετική δράση του που είχε προηγηθεί υπήρξαν τα αίτια για την συγγραφή αυτού του συμβουλευτικού λόγου προς τον Μακεδόνα μονάρχη.

Οι απόψεις και παραινέσεις του Ισοκράτους προς τον Φίλιππο δεν ολοκληρώνονται στο κείμενο αυτό. Θα επανέλθει με επιστολές του³¹, όπου θα προσπαθήσει να προβάλλει τα χαρακτηριστικά του ιδανικού

27. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 109-113.

28. Ο Ισοκράτης χαρακτηρίζει τους Μακεδόνες ως "έθνος ούχ όμόφυλλον" (*Φίλιππος* 108), αλλά συνδέοντας τον Φίλιππο με τον Ηρακλέα (*Φίλιππος* 114) τον παρουσιάζει Έλληνα. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται ότι ο Ισοκράτης δεχόταν ότι όχι μόνο ο βασιλέας των Μακεδόνων, αλλά και οι Μακεδόνες ήσαν Έλληνες. Απ. Δασκαλάκη "Ο Ισοκράτης και τα περί "ουχ ομοφύλου γένους" των Μακεδόνων", *Αθηνά ΝΕ* (1951) 226 κ. εξ.. Του Ιδίου, *Ο Ελληνισμός της Αρχαίας Μακεδονίας*. Αθήνα 1960, σσ. 413-15. Με την αναφορά του στον Ηρακλέα, ως προγόνου του βασιλέα των Μακεδόνων, ο Ισοκράτης αποδέχεται τις απόψεις των ιστορικών Ηροδότου, *Ιστορίαι* VIII 137 και Θουκυδίδου, *Ιστοριών* Β 99.

29. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 154. Επ' αυτού πρβ. H.C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*. Cambridge: At the University Press, 1965, σσ. 69-70 και την κριτικήν ερμηνεία του S. Perlman "Isokrates' advice on Philip's attitude towards barbarians (V 154)", *Historia* 16 (1967) 338-343.

30. Διον. Αλικ., *Ισοκράτης*, I: "τούς κρατίστους τῶν Ἀθήνησ' τε καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι παιδεύσας, ὧν οἱ μὲν ἐν τοῖς δικανικοῖς ἐγένοντο ἄριστοι λόγοις, οἱ δ' ἐν τῷ πολιτεύεσθαι καὶ τὰ κοινὰ πράττειν διήνεγκαν, ἄλλοι δὲ τὰς κοινὰς τῶν Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πράξεις ἀνέγραψαν". Πρβ. Fr. Blass, *Die attische Beredsamkeit*, τομ. Β'. Leipzig 1892², σ. 62 κ. εξ.

31. Ισοκράτους, *Φιλίππω*, Ερ. II. Του Ιδίου, *Φιλίππω*, Ερ. III.

ηγεμόνα, του “φιλανθρώπου και φιλοπόλιδος”³², όπως είχε πράξει στον λόγο του “Προς Νικοκλέα”. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να σημειώσουμε ότι αντίστοιχες απόψεις για τον ιδανικό ηγεμόνα αρχηγό, διέτυπωσε και ο Πλάτων και η Ακαδημία, με την οποία δεν είχε ο Ισοκράτης τις καλύτερες σχέσεις. Όμως υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στους Πλάτωνα και Ισοκράτη. Ο Θησέας³³, ο Αγαμέμνων³⁴, ο Ηρακλής³⁵, ο Ευαγόρας³⁶, ο Τιμόθεος³⁷, που εγκωμιάζει ο Ισοκράτης, είναι η καλύτερη απάντηση στην φράση του ΣΤ’ βιβλίου της “Πολιτείας”. Έναν άνθρωπο τέλειο “ἀρετή παρισώμενον καὶ ὁμοιωμένον μέχρι τοῦ δυνατοῦ τελείως ἔργω τε καὶ λόγῳ, δυναστεύοντα ἐν πόλει ἑτέρα τοιαύτη”³⁸ ποτέ δεν έχουν δει.

Ο Ισοκράτης απευθύνει το κείμενό του προς το Φίλιππο το 346 π.Χ., όταν ο Αλέξανδρος ήταν δέκα ετών και η ανάγκη ευρέσεως διδασκάλου για τον βασιλόπαιδα εκρίνετο επιτακτική. Με τον τρόπο αυτό φιλοδοξούσε ο Αθηναίος ρήτορας να αναλάβει αυτός και η Σχολή του την διαπαιδαγώγηση του Αλεξάνδρου, πράγμα το οποίο θα ανέβαζε στην εκτίμηση των συμπολιτών του και του Ελληνικού κόσμου τον Ισοκράτη και την Σχολή του³⁹. Τούτο εμφανίζεται και στην πρώτη επιστολή που απευθύνει στον Φίλιππο το 344⁴⁰, μετά από έναν τραυματισμό του Μακεδόνα μονάρχη⁴¹, όπου του υπενθυμίζει την υποχρέωσή του για συμφι-

32. Ισοκράτους, *Προς Νικοκλέα* 15: “Ἀρχεσθαι μὲν οὖν ἐντεῦθεν χρῆ τοὺς μέλλοντας τι τῶν δεόντων ποιήσειν. Πρὸς δὲ τούτοις φιλάνθρωπον εἶναι δεῖ καὶ φιλόπολιν”.

33. Ισοκράτους, *Ελένης εγκώμιον* 18-37.

34. Ισοκράτους, *Παναθηναϊκός* 70-87.

35. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 109-115.

36. Ισοκράτους, *Ευαγόρας*.

37. Ισοκράτους, *Περὶ της αντιδόσεως* 107-139.

38. Πλάτωνος, *Πολιτεία* ΣΤ 498e.

39. Minor M. Markle, III “Support of Athenian Intellectuals...”, *ἐνθ’ αν.*, σσ. 85-86.

40. Για την ακριβή χρονολόγηση αυτής της επιστολής βλ. Ed. Meyer “Isokrates’ Zweiter Brief an Philipp and Demosthenes’ 2. Philippika”, *Sitzungsberichte der königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.- hist. Klasse XXXI* (1909) 758-79. G. Mathieu, *Les idées...*, *ἐνθ. αν.*, σσ. 164-165.

41. Ο τραυματισμός του Φιλίππου συνέβη κατά την διάρκεια εκστρατείας του κατά του βασιλέα των Ιλλυριών Πλευράτου, σε μάχη κατά την οποία τραυματίστηκαν 150 έφιπποι σωματοφύλακές του. Ισοκράτους, *Ερ.* II, 11-12

λίωση όλων των Ελλήνων υπό την αιγίδα του και ανάληψη εκστρατείας κατά των βαρβάρων⁴².

Ο Ισοκράτης δεν κατώρθωσε τελικά να επιβάλλει μαθητή του ως διδάσκαλο του Αλεξάνδρου. Οι ιδέες του όμως για μια πανελλήνια εκστρατεία κατά των Περσών θα βρουν ομολογουμένως απήχηση στον Αλέξανδρο, στον οποίο οι απόψεις του Αθηναίου ρήτορα θα ήσαν γνωστές και ως έναν βαθμό τον επηρέασαν⁴³. Άλλωστε ο Ισοκράτης θα επανέλθει με ειδική επιστολή προς τον Αλέξανδρο, προς το τέλος πλέον της ζωής του.

Η μη πρόκριση όμως διδασκάλου για τον Αλέξανδρο από το περιβάλλον της Ρητορικής Σχολής του Ισοκράτους, αλλά από το περιβάλλον της Ακαδημίας κρίνεται, κατά την άποψή μας, ουσιώδους σημασίας ζήτημα, αφού συνδέεται με τη φιλοσοφική και πολιτειακή διαπαιδαγώγηση του Διαδόχου και μελλοντικού κοσμοκράτορα. Για να ερμηνεύσουμε την στάση αυτή και την επιλογή του Φιλίππου κρίνουμε σκόπιμο να ανατρέξουμε στην πολιτική συγκυρία.

2.3 Η σχέση Φιλίππου - Σπενσίππου - Ισοκράτους και η πρόκριση του Αριστοτέλους ως διδασκάλου

Η Φιλοκρατείας ειρήνη υπήρξε η καλύτερη ευκαιρία για την ανασύνταξη των δυνάμεων όχι μόνον για τον Φίλιππο, όπως είδαμε, αλλά και για τον Δημοσθένη. Πράγματι, ο Αθηναίος ρήτορας μετά από ένα προπαγανδιστικό ταξίδι στην Πελοπόννησο (344/3) για ανεύρεση συμμάχων, το οποίο δεν στέφθηκε από επιτυχία, στρέφεται προς την Περσία⁴⁴. Μία περσική πρεσβεία μεταβαίνει στην Αθήνα, η οποία όμως δεν καταφέρει τίποτα. Ο Φίλιππος θορυβείται και προσπαθεί να μετριάσει τις επιπτώσεις της Φιλοκρατείας ειρήνης για την Αθήνα. Αποστέλλει⁴⁵

42. Ισοκράτους, *Ερ.* II, 11-12

43. Απ. Δασκαλάκη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός*. Εν Αθήναις: ΟΕΔΒ, 1979, σσ. 47-48.

44. Δημοσθένους, *Κατά Φιλίππου* 71. Του Ιδίου, *Κατά Φιλίππου* Δ' 31. Του Ιδίου, *Προς την επιστολήν Φιλίππου* 5.

45. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Δημοσθένους, *Περί Παραπρεσβείας* 181, η πρεσβεία του Πύθωνος πρέπει να ήλθε στην Αθήνα κατά τα τέλη του θέρους του 343.

στην Αθήνα μια αντίστοιχη πρεσβεία για διαπραγματεύσεις, στην οποία προΐσταται ο Πύθων, ένας μαθητής του Ισοκράτους⁴⁶. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύεται ο Ισοκράτης και απευθύνει την πρώτη του επιστολή προς τον Μακεδόνα μονάρχη. Ο Πύθων έχει εντολή να διευκολύνει τον Φίλιππο. Στις συζητήσεις που έγιναν ανάμεσα στις αντιμαχόμενες δυνάμεις δεν υπήρξε κανένα αποτέλεσμα⁴⁷.

Η αποτυχία της αποστολής του Πύθωνος του Βυζαντίου στην Αθήνα δίνει την ευκαιρία στον Σχολάρχη της Ακαδημίας, ανιψιό και διάδοχο του Πλάτωνος, Σπύσιππο⁴⁸ να απευθύνει επιστολή προς τον Φίλιππο⁴⁹, σε μια στιγμή και κατά την εποχή που ο Φίλιππος αναζητούσε έναν δάσκαλο για τον γυιο και διάδοχό του. Παράλληλα η συγκυρία είναι ευνοϊκή και για την Ακαδημία για να επανασυνδέσει τις σχέσεις της με την Μακεδονική Αυλή, οι οποίες είχαν διαρραγεί από την αποπομπή του πλατωνικού Ευφραίου του Ωρείτη από τον Φίλιππο⁵⁰. Η Ακαδημία δεν διατηρούσε σχέσεις για δεκαέξι ολόκληρα χρόνια με την Μακεδονία. Τώρα, όμως, που ο Φίλιππος αναδεικνύεται ως αδιαμφισβήτητος ηγέτης σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο, η Ακαδημία στρέφεται προς αυτόν για να τον επηρεάσει για την επιλογή διδασκάλου από τα μέλη της. Με τον τρόπο αυτό, θα αποκτούσε επιρροή στο μεγαλύτερο βασίλειο της εποχής.

Ο Σπύσιππος στρέφεται κατά του Ισοκράτους και αναγνωρίζει την

46. Ο Πύθων αναγνωρίζεται ως "διαβεβημένος επί τῆ τοῦ λόγου δεινότητι" (Διοδ. Σικ. ΙΣΤ'85, 3), αλλά "ἐφάνη καταδεέστερος" του Δημοσθένους, ο οποίος "σεμνύνεται τῆ πρὸς τὸν ῥήτορα τοῦτον δημηγορία". Διοδ. Σικ. ΙΣΤ' 85,4. Για τον Πύθωνα πρβ. Ζωσίμου, *Vit. Isocr.* p. 256, 91. Schol. on Aesch. ii 125. Βλ. Minor M. Markle III "Support of ...", *ἐνθ. ἀν.*, σ. 93.

47. Η Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, *ἐνθ. ἀν.*, σ. 290.

48. Ο Σπύσιππος υπήρξε γυιός της αδελφής του Πλάτωνος, Δηθύθυνη την Ακαδημία από το 348, -θάνατος του Πλάτωνος-, μέχρι τον θάνατό του, το 339.

49. Δύο χωρία της επιστολής (Ep. Socr. XXX), §7 και §14, περιλαμβάνουν ενδείξεις για την χρονολόγηση της επιστολής, που τοποθετείται το φθινόπωρο ή το αργότερο τον χειμώνα 343. E. Bickermann and J. Sykutris "Speusipps Brief an König Philipp", *Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse* 80(1928) 36 κ. εξ.

50. Για τις σχέσεις της Ακαδημίας με τον Μακεδονικό θρόνο την εποχή που ζούσε και δίδασκε ο Πλάτων γίνεται λόγος στον οικείο χώρο.

Ρητορική του Σχολή ως αντίπαλο της Ακαδημίας. Κατά τρόπο φορτικό επαναλαμβάνει τις ελλείψεις του "Φιλίππου"⁵¹, διαμαρτύρεται για την κριτική του Ισοκράτους στον Πλάτωνα⁵² και επιτίθεται προσωπικώς κατά του Αθηναίου ρήτορα⁵³. Κριτική δέχεται και ο Θεόπομπος⁵⁴, ο μαθητής του Ισοκράτους, ο οποίος βρίσκεται στη Μακεδονική αυλή και προκρίνει ως καλύτερο και πλέον ενδεδειγμένο δάσκαλο του γιου του τον μαθητή και συνεργάτη του Αντίπατρο από την Μαγνησία⁵⁵. Για να προσεγγίσει περισσότερο το Φίλιππο και να τον πάρει με το μέρος του, προσπαθεί να νομιμοποιήσει τις απαιτήσεις του Μακεδόνα μονάρχη στην Αμφίπολη και Χαλκιδική με τα προσφιλή στην Αρχαιότητα μυθολογικά επιχειρήματα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι αναφέρεται στο έργο του μαθητού του με τίτλο "Ελληνικά πράξεις"⁵⁶, στο οποίο δικαιολογείται η εμφάνιση των Μακεδόνων στην Όλυμπο πριν από τον αποικισμό των Αθηναίων⁵⁷.

Ο Φίλιππος δεν θα εισακούσει τη συμβουλή του Σπευσίππου ούτε θα αναγορεύσει τον ήδη διαμένοντα Θεόπομπο δάσκαλο του Αλεξάνδρου. Θα στραφεί στην Μικρά Ασία, όπου στα παράλια της ζει ο Αριστοτέλης. Πριν αναφερθούμε στους λόγους αυτής της επιλογής, που με τον τρόπο αυτό σηματοδοτεί την έναρξη των σχέσεων και επαφών του Αλεξάνδρου με τον Περίπατο, οφείλουμε να αναφερθούμε στην επιστολή του Ισοκράτους προς τον Αλέξανδρο. Αν και ο Ισοκράτης έμαθε την απόφαση του Φιλίππου, δεν σταμάτησε να διατηρεί τις σχέσεις του με τους Μακεδόνες βασιλείς. Εκτός από την πρώτη του επιστολή προς τον Φί-

51. Epist. Socrat. XXX, 1-5, 8-11, 13-14. Πρβ. Epist. Socrat. XXX 2: "Ισοκράτης μὲν γὰρ οὔτε τὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα γενομένας εὐεργεσίας ὑπὸ σοῦ καὶ τῶν σῶν προγόνων δεδήλωκεν οὔτε τὰς ὑπὸ τινῶν κατὰ σοῦ γεγενημένας διαβολὰς λέλυκε...".

52. Epist. Socrat. XXX 2.

53. Epist. Socrat. XXX 4, 11, 13.

54. Epist. Socrat. XXX 12 [=FGrH B II 115 T7]: "πυνθάνομαι δὲ καὶ Θεόπομπον παρ' ὑμῶν μὲν εἶναι πάνυ ψυχρόν, περὶ δὲ Πλάτωνος βλασφημεῖν,...".

55. Epist. Socrat. XXX 30 [=FGrH B II 115 F7= FGrH II A 69 T1]: "ἵνα οὖν Θεόπομπος παύσῃται τραχὺς ὢν, κέλευσον Ἀντίπατρον παραναγῶνναι τῶν Ἑλληνικῶν πράξεων αὐτῶι...".

56. Το έργο συνεγράφη το 345 π.Χ., ήταν δηλαδή πρόσφατο.

57. FGrH II A 69 F1 και F2.

λιππο (344), ακολουθεί και δεύτερη στα 338 μετά την μάχη της Χαιρωνείας⁵⁸, ενώ ενδιάμεσα έχει επικοινωνήσει με τον στρατηγό του Φιλίππου, Αντίπατρο, κατά το διάστημα που Μακεδονική πρεσβεία βρισκόταν σ' επαφές στην Αθήνα (φθινόπωρο 344 - άνοιξη 342)⁵⁹. Σ' αυτή την επιστολή συνιστά στον Αντίπατρο ως διδασκάλους και παιδαγωγούς του Αλεξάνδρου τον Διόδωτο και τον γυιό του⁶⁰.

2.4 Η επιστολή του Ισοκράτους προς τον Αλέξανδρο

Η επιστολή προς τον Αλέξανδρο συνεγράφη τον 342/1, λίγο χρόνο μετά την ανάθεση της διδασκαλίας στον Αριστοτέλη. Ο Ισοκράτης θα δυσαρεστήθηκε όταν έμαθε την απόφαση του Φιλίππου και αποφασίζει να αποστείλει την επιστολή αυτή, η οποία εντάσσεται μέσα στα πλαίσια του αγώνα τον οποίο ο ίδιος δεν έπαψε να δίνει εναντίον των φιλοσοφικών σχολών, και κυρίως εναντίον της Ακαδημίας, σχετικά με την διαπαιδαγώγηση που έπρεπε να δοθεί στον μελλοντικό βασιλέα της Μακεδονίας⁶¹.

Στην αρχή της επιστολής του ο Ισοκράτης ζητεί την συμπάθεια και την συγγνώμη του Αλεξάνδρου, γιατί πολλοί νομίζουν ότι "ήδη με παραφρονείν διά τὸ γήρας μηδὲ παντάπασι ληρεῖν"⁶², μια δήλωση⁶³ που έμμεσα καταφέρεται κατά των αντιπάλων του⁶⁴. Αμέσως στην συνέχεια υπογραμμίζει τις αρετές και τα προτερήματα του αποδέκτου της επιστο-

58. Ισοκράτους, *Ep.* 3. Τῷ Φιλίππῳ

59. Ισοκράτους, *Ep.* 4. Τῷ Αντιπάρτῳ

60. Ισοκράτους, *Ep.* 4, 10

61. B. von Hagen "Isokrates und Alexander", *Philologus* 68(1908) 113-133, εδῶ σσ. 120-121.

62. Ισοκράτους, *Ep.* 5 Αλεξάνδρῳ, 1.

63. Αποτελεῖ κοινὸ τόπο στον Ισοκράτη να ζητεῖ συγγνώμη για τὸ γήρας του. βλ. Ισοκράτους, *Ευαγόρας* 73. Του Ἰδίου, *Ep.* 1. *Διονυσίῳ* 1. Του Ἰδίου, *Τοὺς Ἰάσονος παισίν* 2. Του Ἰδίου, *Περὶ Εἰρήνης* 145. Του Ἰδίου, *Περὶ Αντιδόσεως* 9. Του Ἰδίου, *Παναθηναϊκός* 270. Του Ἰδίου, *Ep.* 3. *Τῷ Φιλίππῳ* 4. Του Ἰδίου, *Ep.* 4. *Τῷ Αντιπάρτῳ* 13.

64. Ο Ισοκράτης θα ἔχει ὑπόψη του τὴν κατηγορία του Σπενσίππου στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Φίλιππο, ὁ ὁποῖος θα τονίσει ὡς μειονέκτημα τὸ γήρας του Ἰσοκράτους. *Epist. Socrat.* XXX 4. E. Bickermann und J. Sykutris, *ἐνθ. αν.*, σσ. 23-25.

λής: "φιλόανθρωπος [...] καὶ φιλαθήναιος καὶ φιλόσοφος"⁶⁵. Και ασχολείται με την φιλοσοφία, ένα θέμα που τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα και επιστά την προσοχή του Αλεξάνδρου. Επιστά την προσοχή στους ανθρώπους που πρέπει να συναναστρέφεται⁶⁶, μια έμμεση αποδοκιμασία του Αριστοτέλους. Συνιστά να μην απορρίπτει την διαλεκτική συζήτηση, "τὴν περὶ τὰς ἔριδας"⁶⁷, παρόλο που αναγνωρίζει ότι δεν είναι το είδος της φιλοσοφίας που προσιδιάζει σε μελλοντικούς βασιλείς⁶⁸. Αντίθετα, οφείλει να εξασκείται με την ρητορική "προαιρείσθαι δὲ τὴν παιδείαν τὴν περὶ τοὺς λόγους"⁶⁹, με την οποία, όπως είναι γνωστό, είχε ασχοληθεί και ο Φίλιππος κατά την ομηρεία του στην Θήβα⁷⁰. Η ενασχόλησή του με την ρητορική θα τον βοηθήσει να ασχοληθεί με τα κοινά και να λαμβάνει αποφάσεις με πρακτικά προβλήματα⁷¹. Στο σημείο αυτό δεν διαφοροποιείται ο Ισοκράτης με τους στόχους του ρητοραπολιτικού που διατυπώνει στην "Ρητορική προς Αλέξανδρον" ο περιπατητικός Αναξιμένης ο Λαμψακηνός⁷². Στο τέλος της επιστολής του ο Ισοκράτης προβαίνει σε μια πρόβλεψη, η οποία είναι παράλληλα και προφητεία που θα επαληθευθεί: Ο Αλέξανδρος θα ξεπεράσει όλους τους άλλους σε φρόνηση, προαναγγέλλοντας με τον τρόπο αυτό τη λαμπρή σταδιοδρομία του Μακεδόνα πρίγκιπα⁷³.

65. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 2.

66. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 2: "Τῷ τε γὰρ πολιτῶν ἀποδέχεσθαι σε τῶν ἡμετέρων οὐ τοὺς ἡμεληκότας αὐτῶν καὶ πονηρῶν πραγμάτων ἐπιθυμοῦντας, ἀλλ' οἷς συνδιατρίβων ἔ' οὐκ ἂν λυπηθείς συμβάλλων τε καὶ κοινωνῶν πραγμάτων οὐδὲν ἂν βλαβείης οὐδ' ἀδικηθείς, οἷοις περ χρὴ πλησιάζειν τοὺς ἐν φρονούντας".

67. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 3.

68. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 3.

69. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 4

70. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περὶ βασιλείας β'* 25.

71. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 4.

72. Το θέμα της σχέσεως Αναξιμένου-Αλεξάνδρου αναπτύσσουμε στο κεφάλαιο περί Περιπατητικῶν.

73. Ισοκράτους, *Ep.* 5, 5: "ἐλπίδας γὰρ τῷ τε πατρὶ καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχεις ὡς, ἂν πρεσβύτερος γενόμενος ἐμμείνης, τούτοις, τοσοῦτον προέξεις τῇ φρονήσει τῶν ἄλλων ὅσον περ ὁ πατήρ σου διενήνοχεν ἀπάντων". Ανάλογη πρόβλεψη είχε διατυπώσει και ο Σωκράτης, Πλάτωνος, *Φαίδρος* 279 A, όταν είχε προφητεύσει την λαμπρή σταδιοδρομία του Ισοκράτους. Πρβ. B. von Hagen "Isokrates und Alexander", *ἐνθ' αν.*, σ. 121.

Ο Ισοκράτης συγγράφει την επιστολή του μόλις πέντε έτη μετά τον θάνατο του Πλάτωνος και όταν ο Αριστοτέλης είχε αναλάβει παιδαγωγός του Αλεξάνδρου. Ο Αριστοτέλης είχε μία εικοσαετή θητεία στην Ακαδημία και όταν ανέλαβε παιδαγωγός του Αλεξάνδρου δεν είχε αποκτήσει ακόμα την φήμη του μεγάλου φιλοσόφου. Κατά συνέπεια, αναγνωρίζεται ο ίδιος ως μαθητής της Ακαδημίας, φορέας των ιδεών της και η μομφή που ασκεί ο Ισοκράτης κατά του Αριστοτέλους στρέφεται ουσιαστικά κατά της Ακαδημίας. Ας μην λησμονούμε ότι έως τα τέλη του 338π.Χ. ο Αριστοτέλης φερόταν ως Σχολάρχης της Ακαδημίας⁷⁴.

Η κριτική που ασκεί ο Ισοκράτης κατά των δοξασιών της Ακαδημίας στην επιστολή του προς τον Αλέξανδρο, έστω και σε συνοπτική και περιληπτική μορφή, δεν είναι νέα. Η άποψή του ότι η φιλοσοφία δεν είναι χρήσιμη σε εκείνους που αποβλέπουν σε πρακτικούς σκοπούς απαντά και στο έργο του "Κατά των Σοφιστών"⁷⁵, ενώ η άποψή του ότι ο μελλοντικός ηγεμόνας οφείλει να ασκείται στα κοινά υπάρχει στο έργο του "Ελένης εγκώμιον"⁷⁶. Πιο έντονα εμφανίζεται η κριτική του κατά της Ακαδημίας στο έργο του "Παναθηναϊκός", ένα έργο που είναι σύγχρονο της επιστολής προς τον Αλέξανδρο και συνεγράφη, όταν ο Αριστοτέλης βρισκόταν στη Μακεδονία⁷⁷. Στον "Παναθηναϊκό" θα εκφράσει την προτίμησή του για την ρητορική⁷⁸. Ο επόμενος Πίνακας δείχνει την ομοιότητα στην διατύπωση των επιχειρημάτων του Ισοκράτους και αποδεικνύει ότι ο ρήτορας χρησιμοποιεί τα ίδια εκφραστικά μέσα:

74. Πρβ. P. Merlan "The Successor of Speusippus", *TAPhA* 77 (1946)103-111

75. Ισοκράτους, *Κατά των Σοφιστών* 7-8, 14, 21. Πρβ. H. Gomperz "Isokrates und die Sokratic", *WSt* 27(1905)163-207, εδώ σσ. 171-174.

76. Ισοκράτους, *Ελένης εγκώμιον* 1, 3-6. Πρβ. H. Gomperz, *ένθ. άν.*, σσ. 174-177.

77. Αποτελεί το τελευταίο έργο του Ισοκράτους. Η συγγραφή του άρχισε το 342, αλλά μια ξαφνική ασθένεια, -ο Ισοκράτης ήταν 94 ετών,- τον ανάγκασε να διακόψει την εργασία του, την οποία ολοκλήρωσε μετά από τρία έτη, το 339. Πρβ. Βασ. Λαούρδα, *Ο Ισοκράτης και η Εποχή του*. Αθήνα: Ο Λόγος, 1944, σ. 117. Ph. Merlan "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great", *Historia* 3(1954-55) 60-81, εδώ σ. 68.

78. Ισοκράτους, *Παναθηναϊκός* 9, 16-19, 26-28, 30-32. Πρβ. H. Gomperz "Isokrates und die Sokratic", *WSt* 28(1906) 1-42, εδώ σσ. 12, 18-25.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Παναθηναϊκός 30

... καλῶ πεπαιδευμένους... τοὺς καλῶς
χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ
τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι

Αλεξάνδρω 4

τὴν παιδείαν τὴν περὶ τοὺς
λόγους οἷς χρώμεθα περὶ
τάς πράξεις τὰς
προσπιπτούσας καθ' ἐκά-
στην τὴν ἡμέραν

Η επιστολή του Ισοκράτους χαρακτηρίζεται ως "a masterpiece"⁷⁹. Ο Αθηναῖος ρήτορας συμπυκνώνει στο σύντομο, αλλά περιεκτικό αυτό κείμενό του την φιλοσοφική του δοξασία. Σε ποιο σημείο επηρέασε τον Αλέξανδρο είναι ένα ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί μόνο μέσα από τα στενά όρια της επιστολής.

Πράγματι, ο Αλέξανδρος με την πολιτεία του ως βασιλέας θα αποβλέπει σε πρακτικούς καθαρά σκοπούς. Οι συμβουλές του Ισοκράτους προς τον Φίλιππο θα πραγματοποιηθούν από τον Αλέξανδρο. Πραγματικά, η συμβουλή, αλλά και παραίνεση του Ισοκράτους που εκφράζεται στον "Φίλιππο", "χώραν ὅτι πλείστην ἀφορίσασθαι καὶ διαλαβεῖν τὴν Ἄσιαν, ὡς λέγουσι τινες, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Σινώπης, πρὸς δὲ τούτοις κτίσαι πόλεις"⁸⁰, που εκφράζει την αγωνία του για το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό θα πραγματοποιηθεί από τον Αλέξανδρο. Η πραγματοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου, συνεχίζει ο Ισοκράτης, θα αναδείξει τον άνδρα "μέγα... καὶ φιλέλληνα... ἀποχρησάμενον τοῖς τοιούτοις πρὸς τοὺς βαρβάρους"⁸¹, ιδιότητες που θα αποκτήσει ο Αλέξανδρος.

Η παραίνεση του Ισοκράτους για ένα από κοινού πόλεμο "μετὰ τῶν Ἑλλήνων" κατὰ των βαρβάρων "πρὸς οὓς προσήκει τοὺς ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότας πολεμεῖν"⁸² πραγματοποιείται τελικά από τον Αλέξανδρο. Η προσαγόρευση των βασιλέων της Περσίας με τον τίτλο του "μέγα" που γί-

79. Λαμβάνεται από P.H. Merlan "Isocrates, Aristotle and...", *ἐνθ. ἀν.*, σ. 75, ο οποίος εκφράζει την αντίθεσή του στον F. Blass, *Die attische Beredsamkeit*, τομ. B. Leipzig 1892², σ. 78.

80. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 120.

81. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 122.

82. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 115.

νεται από τον Ισοκράτη⁸³ θέλει να δηλώσει το κίνητρο μιας πανελληνίου εκστρατείας, η επιτυχία της οποίας θα προσδώσει τον ίδιο τίτλο και σ' εκείνο που θα την πραγματοποιήσει. Πραγματικά, ο Αλέξανδρος φαίνεται να επηρεάζεται από τις συμβουλές αυτές του Ισοκράτους προς τον πατέρα του Φίλιππο. Η αναφορά του Ισοκράτους στον Ηρακλέα ως πρόγονο των Μακεδόνων και η αναφορά στα κατορθώματά του, τα οποία οφείλουν να γίνουν πρότυπο για τον Μακεδόνα μονάρχη συγκινούν τον Αλέξανδρο, ο οποίος ως νέος Ηρακλής πραγματοποιεί την πανελλήνια εκστρατεία.

Η επίδραση του Ισοκράτους στον Αλέξανδρο θα μπορούσε να ολοκληρωθεί εδώ. Όμως, υπάρχει και μια σημαντική διαφορά που τόνισε ο Ισοκράτης στον "Πανηγυρικό" του, όπου σημειώνει την διαφορά των Ελλήνων από τους βαρβάρους. Με την φράση του "Εξεταζόμενοι πρὸς αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις καὶ προκαλινδούμενοι καὶ πάντα τρόπον μικρὸν φρονεῖν μελετῶντες, θνητὸν μὲν ἄνδρα προσκυνοῦντες καὶ δαίμονα προσαγορευόντες, τῶν δὲ θεῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων ὀλιγοῦντες"⁸⁴ εκφράζει τον πανελλήνιο αποτροπιασμό εναντίον της προσκυνήσεως⁸⁵. Τούτο όμως, υπήρξε μια πολιτική που ενσάρκωσε ο Αλέξανδρος, αντιτιθέμενος στις παραινέσεις του Ισοκράτους⁸⁶.

83. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 124: "αἰσχροὺς περὶ ὄραν [...] τοὺς βαρβάρους εὐπορωτέρους ὄντας τῶν Ἑλλήνων, ἔτι δὲ τοὺς μὲν ἀπὸ Κύρου τὴν ἀρχὴν ἔχοντας, ὄν ἢ μήτηρ εἰς τὴν ὁδὸν ἐξέβαλε, βασιλέας μεγάλους προσαγορευομένους..." και Του ιδίου, *Ερ. III Τῷ Φιλίππῳ* 5 "ὅταν [...] τὸν [...] βασιλέα τὸν νῦν μέγαν προσαγορευόμενον ποιήσης τοῦτο πράττειν ὅτι ἂν σὺ προστάτης".

84. Ισοκράτους, *Πανηγυρικός* 151

85. Πρβ. B. von Hagen "Isokrates und...", *ἐνθ. ἀν.*, σ. 133.

86. Και αν ακόμα δηλώνει ο Ισοκράτης στον Φίλιππο 114 "Λέγω δ' οὐχ ὡς δυνησόμενον ἀπάσας σε μιμήσασθαι τὰς Ἡρακλέους πράξεις, οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν θεῶν ἐνία δυνηθεῖεν", τούτο το πράττει δια λόγους κολακείας προς τον βασιλέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ιδιότυπη σχέση του ρήτορος Αισχίνου με τον Αλέξανδρο

“ἐπωνυμίαν δ’ Ἀλεξάνδρῳ
Μαργίτην ἐτίθετο”

Αισχίνου,
Κατά Κτησιφώντος 160

3.1 Εισαγωγή

Η αναφορά του ονόματος του Αισχίνη του Ατρομήτου¹, του γνωστού ρήτορα του “Κανόνος” και αντιπάλου του Δημοσθένους κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα ανάμεσα στους φιλοσόφους της εποχής του Αλέξανδρου αποτελεί ομολογουμένως κάτι πρωτόγνωρο, αν όχι και ζήτημα, το οποίο εκφεύγει από την παρούσα μελέτη. Αφορμή, όμως, για να συμπεριλάβουμε τον Αισχίνη ανάμεσα στους συγχρόνους του Αλέξανδρου φιλοσόφους αποτελεί η μαρτυρία του Λημνίου σοφιστή Φλαβίου Φιλοστράτου του δευτέρου², ο οποίος στο έργο του “Βίοι σοφιστών” αναλαμβάνει με μεγάλη σοβαρότητα να ιστορίσει τη ζωή και την δράση των εκπροσώπων της

1. Ο Αισχίνης του Ατρομήτου, από τον δήμο Κοθωκίδαι -Pros. Att. Nr. 354-, γεννήθηκε το 390/89 (Αισχίνου, Κατά Τιμάρχου 49) και πέθανε στην Σάμο, όπου είχε καταφύγει μετά την εξορία του στην Ρόδο, το 315 π.Χ.. Πλουτάρχου, *Δημοσθένης* 24. Του Ιδίου, Βίοι των δέκα ρητόρων 840C-E.

2. G. W. Bowersock, *Greek sophists in the Roman Empire*. Oxford 1969, σσ. 1 κ. εξ. Μ. Κοκολάκη, *Η δεύτερη Σοφιστική και οι Φιλόστρατοι*. Αθήνα 1980, σσ. 5 κ. εξ. E. L. Bowie “The Importance of Sophist”, εις J. J. Winkler and G. G. Williams, επιμ., *Greek Later Literature*. Cambridge 1982, σσ. 29-59.

αρχαίας και της δεύτερης Σοφιστικής³ και τοποθετεί τον Αισχίνη ως "αρχηγέτη" της δεύτερης σοφιστικής⁴. Η αναφορά αυτή του Φιλοστράτου, η οποία αναγνωρίζει και κρίνεται εσφαλμένη⁵, μας δημιουργεί το κίνητρο ν' ασχοληθούμε, έστω και εν συντομία με τις σχέσεις Αισχίνου-Αλεξάνδρου.

3.2 Η κρίση του Φιλοστράτου για τον σοφιστή Αισχίνη

Ως πρόγονος-πατέρας όλης της Σοφιστικής, αρχαίας και δεύτερης, θεωρείται ο Γοργίας, ενώ αναγνωρίζεται τόσο από τους Αρχαίους όσο και από τους σύγχρονους ερευνητές ο Πρωταγόρας μάλλον παρά ο Γοργίας πατέρας και αρχηγέτης της Σοφιστικής⁶. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Φιλόστρατος θεωρεί σημαντικότερο για την Σοφιστική τον λόγο, το όργανο και όχι την μέθοδο. Αυτό όμως αφορά την ρητορική και όχι τη Σοφιστική. Δεν γνωρίζουμε αν ο Φιλόστρατος είχε συνείδηση αυτής της διαφοράς. Η συμπεριφορά και τα γραφόμενα του Φιλοστράτου είναι ενδεικτικά της νοοτροπίας των εκπροσώπων της λεγομένης δεύτερης Σοφιστικής. Από τους εκπροσώπους της δεύτερης Σοφιστικής απουσιάζει το "παιδεύειν ανθρώπους", που διακήρυξε ο Πρωταγόρας ως επάγγελμα των σοφιστών. Φυσικά ήταν αδιανόητη για τους εκπροσώπους της δεύτερης Σοφιστικής η διδασκαλία της "πολιτικής τέχνης" (ή αρετής), που δέχεται ως αντικείμενο της διδα-

3. Πρόθεσή του είναι να βιογραφήσει όχι μόνον τους "οὗτω κυρίως προσηθέντας σοφιστάς" (Α'479), αλλά και όσους από "τούς φιλοσοφήσαντας ἐν δόξῃ τοῦ σοφιστεῦσαι". Είναι προφανής η προτεραιότητα των σοφιστών έναντι των φιλοσόφων, της ρητορικής έναντι της φιλοσοφίας. Πρβ. Βασ. Α. Κύρκου "Η Αρχαία Σοφιστική και η λεγομένη Δευτέρα Σοφιστική (σχεδιάγραμμα συγκριτικής μελέτης)", *Δωδώνη* 11(1982) 411-426, εδῶ σ. 416.

4. Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστών* Α 481: "ἤρξε δὲ τῆς μὲν ἀρχαιοτέρας Γοργίας ὁ Λεοντίνος ἐν Θειταλοῖς, τῆς δὲ δευτέρας Αἰσχίνης ὁ Ἄτρομητος..."

5. Βασ. Α. Κύρκου, "Η Αρχαία Σοφιστική...", *ἐνθ. αν.*, σ. 419.

6,7. Ο Πρωταγόρας είναι ο μόνος άλλωστε και ο πρώτος που διεκήρυξε θαρραλέα ότι είναι σοφιστής και επαγγέλλεται την παιδεία. Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 317b: "ὁμολογῶ τε σοφιστὴς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους". Αντίθετα, ο Γοργίας ποτέ δεν είπε πως είναι σοφιστής, ομολογεί ότι είναι γνώστης μόνον της ρητορικής τέχνης. Πλάτωνος, *Γοργίας* 449a: "τίνα σὲ χρὴ καλεῖν ὡς τίνος ἐπιστήμονα τέχνης-ρητορικής, ὡς Σώκρατες".

σκαλίας του ο Πρωταγόρας⁷. Έτσι εξηγείται και λύνεται η βασική απορία να συμπεριλάβει ο Φιλόστρατος τον Αισχίνο ως "αρχηγέτη" της δεύτερης Σοφιστικής. Οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι ο Αισχίνης μετά την εκφώνηση του "Κατά Κτησιφώντος" λόγου του (330 π.Χ.)⁸ και την καταδικαστική εις βάρος του απόφαση αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αθήνα και μετέβη στην Ρόδο⁹, που ίδρυσε Ρητορική Σχολή.

3.3 Οι κρίσεις του Αισχίνου για τον Αλέξανδρο

Στον "Κατά Κτησιφώντος" λόγο του ο Αισχίνης προτάσσει με μεγάλη τέχνη τους νόμους της πόλεως¹⁰ και προσπαθεί ν' αποδείξει ότι ο Δημοσθένης, και εάν ακόμα ήταν άξιος να στεφανωθεί, πάλι δεν είναι τούτο επιτετραμμένο, γιατί δεν λογοδότησε για την διαχείριση των χρημάτων της επισκευής των τειχών και την καθόλου άσκηση του λειτουργήματός του ως Επιστάτου επί της ανοικοδομήσεως των τειχών¹¹. Επιπρόσθετα τονίζει ότι οι νόμοι απαγορεύουν να στεφανωθεί πολίτης Αθηναίος έξω από τον χώρο της Εκκλησίας του Δήμου και μάλιστα στο θέατρο του Διονύσου¹². Του δίνεται η ευκαιρία να στραφεί κατά του ιδιωτικού βίου του Δημοσθένους¹³, αλλά και κατά των χειρισμών του στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας έναντι του Φιλίππου και του Διαδόχου του. Πληροφορούμαστε ότι ο Δημοσθένης είχε προσάψει στον Αλέξανδρο τα προσωνύμια "μαργίτης"¹⁴ και "νεανίσκος"¹⁵, τα οποία αποδίδει τώρα ο Αισχίνης στον Δημοσθένη. Τα συναισθήματά του προς τον Αλέξανδρο εμφανίζει ο Αισχίνης, όταν προσπαθεί να ειρωνευθεί τον Δημοσθένη. Αναγνωρίζει το μεγαλείο του Μακεδόνα μονάρχη¹⁶, σε μια εποχή

8. Θεοφράστου, *Χαρακτήρες* 7. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II σ. 15 No 33.

9. Αισχίνου, *Επιστολαί* I: Φιλοκράτει χαίρειν, 5.

10. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 16-18, 23-24.

11. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 24-28.

12. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 31-33, 34-36.

13. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 51-57.

14. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 160: "ἐπωνυμίαν δ' Αλεξάνδρῳ Μαργίτην ἐτίθετο".

15. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 161: "Ἦδη δ' ἐψηφισμένον Θετταλῶν ἐπιστρατεύειν ἐπὶ τὴν ὑμετέραν πόλιν, καὶ τοῦ νεανίσκου τὸ πρῶτον...".

16. Αισχίνου, *Κατά Κτησιφώντος* 163-165, 167, 219.

κατά την οποία η εκστρατεία του στην Μικρά Ασία είναι σε εξέλιξη.

Η καταδικαστική απόφαση του δικαστηρίου για τον Αισχίνη, σήμαινε και την υποχρεωτική εξορία του Αθηναίου ρήτορα. Μετέβη αρχικά στην Έφεσο, όπου προσπάθησε να έλθει σ' επαφή με τον Αλέξανδρο¹⁷, πράγμα που δεν κατέστη δυνατό. Μετά από πολυετή παραμονή εκεί προσπάθησε να μεταβεί στην Βαβυλώνα, όπου είχε επιστρέψει ο Αλέξανδρος, μετά την εκστρατεία του από την Ινδία. Έμαθε τον θάνατό του και γι' αυτό δεν μετέβη¹⁸. Αργότερα, μετέβη στην Ρόδο, όπου ίδρυσε την ρητορική σχολή, όπως προαναφέραμε. Οποιαδήποτε άλλη αναφορά είτε μνεία ή μαρτυρία για προσωπική επαφή ή επηρεασμό του Αλεξάνδρου από τον Αισχίνη δεν αναφέρεται.

17. Πλουτάρχου, *Βίοι των δέκα ρητόρων* 840C

18. Φιλοστράτου, εις Φωτίου cod. LXI p. 20a 25. Β. Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 44.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η σχέση της Ακαδημίας με την Μακεδονική Αυλή
και ο επηρεασμός του Αλεξάνδρου

4.1 Γενικά

Η οποιαδήποτε σχέση είτε συναναστροφή του Αλεξάνδρου με την Ακαδημία του Πλάτωνος και ειδικότερα με επιφανή μέλη της πρέπει να γίνει με προσοχή. Και τούτο, γιατί ο Πλάτων δεν γνώρισε προσωπικά τον Αλέξανδρο -όταν ο Πλάτων αποβιώνει το 348, ο Αλέξανδρος είναι μόλις οκτώ ετών-, ούτε υπάρχει οποιαδήποτε αναφορά κάποιας συναντήσεως του διαδόχου του Πλάτωνος και Σχολάρχου της Ακαδημίας Σπευσίππου (ca 408-339/38) με τον Αλέξανδρο¹. Αντίθετα, ο Αλέξανδρος εξετίμα ιδιαίτερος τον Ξενοκράτη τον Χαλκηδόνιο (394-314 π.Χ), τον "γνησιώτατον τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πλάτωνος"², ο οποίος ανέλαβε μετά τον θάνατο του Σπευσίππου Σχολάρχης της Ακαδημίας. Επιπρόσθετα, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγουν οι δεσμοί που είχε η Μακεδονική Αυλή με την Ακαδημία. Στο πλαίσιο αυτό θα διερευνηθεί και η πρόσκληση του Αριστοτέλους ως δασκάλου του Αλεξάνδρου. Στο σημείο αυτό αξίζει, νομίζουμε, να διερευνήσουμε τις σχέσεις των βασιλέων της Μακεδονίας με την Ακαδημία για να κατανοήσουμε την πνευματική επαφή του Αλεξάνδρου με το κορυφαίο αυτό ίδρυμα.

1. Το μόνο στοιχείο που συνδέει τον Αλέξανδρο με τον Σπεύσιππο είναι η επιστολή που αποστέλλει ο Σχολάρχης της Ακαδημίας προς τον Φίλιππο, όπου του συστήνει ως διδάσκαλο του Αλεξάνδρου τον Αντίπατρο από την Μαγνησία.

2. Διογ. Λαερτ. IV 12.

4.2 Η επίδραση της Ακαδημίας στην Μακεδονική Αυλή μέχρι την βασιλεία του Φιλίππου

Αναγνωρίζεται³ ότι ο Αρχέλαος Α' (βασ. 414/3-400/399 π.Χ) πέτυχε να επιβάλλει για πρώτη φορά την Μακεδονία ως έναν αποφασιστικό παράγοντα της μεγάλης πολιτικής. Σύμφωνα με την κρίση του Θουκυδίδη⁴, ο Αρχέλαος προσέφερε για την εσωτερική συγκρότηση του βασιλείου και για την οργάνωση του μακεδονικού στρατού πολύ περισσότερα απ' ό,τι όλοι μαζί οι οκτώ προκάτοχοί του βασιλείς⁵. Με μια σειρά από σπουδαία οικονομικά και πολιτικά μέτρα, με την κατασκευή οδικού δικτύου⁶ και την ένταξη της Μακεδονίας στο περσικό νομισματικό σύστημα αύξησε κατά πολύ την ευημερία της χώρας του. Δεν ήταν μικρότερη και η φήμη του ως προστάτη των μουσών: Στην Αυλή του, που ήταν εγκατεστημένη στην Πέλλα, έζησαν σπουδαίοι καλλιτέχνες, όπως ο επικός Χοιρίλος, ο μουσικός Τιμόθεος από την Μίλητο, ο τραγικός Αγάθων, ο ζωγράφος Ζεύξις, ο εποποιός Νικήρατος, ο διθυραμβοποιός Μελανιππίδης⁷. Ο Ευριπίδης εποίησε στην Πέλλα τις "Βάκχες" και ύμνησε τον μεγάλο Μαικήνα με το δράμα "Αρχέλαος", στο οποίο μεταξύ των άλλων παρουσιάζεται και η προγονική ιστορία των Μακεδόνων⁸. Οι φιλόσο-

3. Δημ. Κανατσούλη, *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μεγάλου Κωνσταντίνου*. Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 20-24 [ΕΜΣ.-ΙΜΧΑ 71]. Η Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία)*, μτφ. Α. Γαβρίλη. Πρόλογος Μ.Β. Σακελλαρίου. Αθήνα: Μέλισσα, 1991, σσ.281-282. N.G.L. Hammond, *Το Μακεδονικό Κράτος, Γένεση, Θεσμοί, Ιστορία*, μτφ. Δ. Γκούσκου - Ε. Σακελλαρίου. Αθήνα: Παπαζήσης, 1999, σσ.131-132.

4. Θουκυδίδου, *Ιστοριών Β 100, 2*. Πρβ. σχετικά Μ. Koehler "Makedonien unter König Archelaos", *SB. der Berliner Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Klasse*, 1893, σσ. 496 κ.εξ.

5. Θουκυδίδου, *Ιστοριών Β 100,2*: "...και τῆ ἄλλῃ παρασκευῆ κρείσσονι ἢ ξύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλῆς ὀκτώ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι".

6. Θουκυδίδου, *Ιστοριών Β 100, 2*: "...τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ ὠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τὰλλα διεκόσμησε..."

7. Δ. Κανατσούλη, *Ιστορία της Μακεδονίας... ἐνθ. αν.*, σ. 21-22.

8. Το αυτοτελές δράμα "Αρχέλαος", αναφερόταν στον αρχηγέτη και μυθικό ήρωα των Μακεδόνων Κάρανο, τον οποίο ο ποιητής για να κολακεύσει τον υψηλό προστάτη του, μετωνόμασε σε Αρχέλαο. Α. Momigliano, *Filippo di Macedone*. Roma 1934, σ.25, σημ. 3, αναφ. υπό Η. Bengtson, *Ιστορία της... ἐνθ. αν.*, σ. 426, σημ.23. W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd. I., 1940, σ. 627.

φοι της εποχής του ασχολήθησαν με την προσωπικότητά του: Ο Σωκράτης⁹ προς τον οποίο είχε απευθύνει πρόσκληση να επισκεφθεί την Πέλλα ο Αρχέλαος και ο Κυνικός Αντισθένης.

Τον θάνατο του Αρχελάου διεδέχθησαν εσωτερικές ανωμαλίες και διενέξεις, έριδες και εμφύλιοι σπαραγμοί για την ανάδειξη του διαδόχου-βασιλέα, οι οποίες κάλυψαν την πρώτη δεκαετία του 4ου αι. π.Χ. Η κατάσταση φαίνεται να σταθεροποιείται και να ομαλοποιείται με την ανάρρηση στον θρόνο του νεαρού Περδίκκα Γ' (βασ. 365-359 π.Χ), ο οποίος κατώρθωσε να κατακτήσει τον σπουδαίο λιμένα της Αμφιπόλεως και αναδιοργάνωσε το τελωνειακό σύστημα της Μακεδονίας, προσκαλώντας τον Αθηναίο ρήτορα Καλλίστρατο τον Αφιδναίο¹⁰.

Ο Περδίκκας, νεαρός ών -μόλις είκοσι ετών όταν ανέβηκε στον θρόνο, κατορθώνει να απαλλαγεί από τον Πτολεμαίο τον Αλωρίτη, που ήταν σύζυγος της μητρός και επίτροπός της, αλλά επεδίωκε την βασιλεία για τον εαυτό του¹¹. Απευθύνεται προς την Ακαδημία για την εύρεση συμβούλου, ικανού, ο οποίος θα συμβάλλει στην εμπέδωση της τάξεως στο βασίλειο και στην ευκοσμία στην επικράτειά του.

Ο Πλάτων ανταποκρινόμενος στο αίτημα του Μακεδόνας βασιλέα του απευθύνει την Ε' επιστολή του και του συνιστά ως σύμβουλό του τον Ευφραίο τον Ωρείτη, τον οποίο αποδέχεται ο Περδίκκας¹². Η ερώτηση

9. Πλάτωνος, *Αλκιβιάδης* 141d-142b. Του Ιδίου, *Γοργίας* 470c-471d. Πρβ. Κ. Βουρβέρη, *Πλάτων και Έλληνες πλεν Αθηναίων*. Αθήναι 1973, σσ. 49-51 [Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία 25].

10. Οικονομικών Β II 22, 1350a 16-22, όπου αναλύεται η οικονομική πολιτική του ρήτορα Καλλιστράτου. *Υπερείδου Υπέρ Ευξενίππου εισαγγελίας απολογία προς Πολύευκτον* 18. Δημοσθένους, *Κατά Πολυκλέους* 48. Λυκούργου, *Κατά Λεωκράτους* 93.

11. Για την χρονική περίοδο της βασιλείας του Περδίκκα γράφουν οι N.G.L. Hammond and G. T. Griffith, *Ιστορία της Μακεδονίας*, τόμ. Β', ελλ. μτφ. Α. Κοσματοπούλου, επιμέλεια Θ. Γεωργιάδη. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης 1995, σ. 237, ότι η Μακεδονία ήταν ένα βασίλειο το οποίο "κατεύθυναν κατά το δοκούν οι Θηβαίοι, το πατρωνάριζε ο Πλάτων, το αναδιοργάνωνε ως προς τα οικονομικά ο Καλλίστρατος". Συνεχίζοντας ο Hammond λέει ότι "όταν ο Πλάτων έπαψε να δίνει συμβουλές στον Περδίκκα, ακόμη και να του παρέχει έναν σύμβουλο που θα τον εκπροσωπούσε, φυσικό ήταν να υποθέσει κανείς ότι το μέλλον του Περδίκκα ήταν πλέον εξασφαλισμένο".

12. Πρβ. την εξονυχιστική και άκρως εμπεριστατωμένη ανακοίνωση του Καθηγητού Εμμ. Μικρογιαννάκη "Ευφραίος ο Ωρείτης (Φιλόσοφος και Πολιτικός)", Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (30-31 Μαΐου 2000) "ΑΘΗΝΑ και

του Περδίκκα προς την Ακαδημία για την αναζήτηση συμβούλου αποδεικνύει το κύρος του Ιδρύματος αυτού των Μουσών, αλλά μαρτυρεί παράλληλα και τον πρωταγωνιστικό ρόλο που επιθυμούσε να διαδραματίσει η Ακαδημία στην όλη πολιτική κατάσταση της Ελλάδος και των επί μέρους πόλεων. Ας μην λησμονούμε ότι ο Πλάτων μετέβη προσωπικώς στις Συρακούσες, ενώ άλλα επίλεκτα μέλη της Ακαδημίας, όπως ο Ερμείας, ο Έραστος, ο Κορίσκος, ανέλαβαν ηγετικές θέσεις σε διαφόρους πόλεις.

Ο Πλάτων ελπίζει ότι ο Ευφραΐος με τις ικανότητες και την παιδεία του θα μπορέσει να φανεί "χρήσιμος" και να εύρει την "φωνήν" που αρμόζει στο πολίτευμα¹³. Αν την βρει και προχωρήσει η πολιτεία σύμφωνα με αυτήν "λόγω και έργω", τότε θα είναι θαλερή και υγιής. Το πρόβλημα κατά συνέπεια εντοπίζεται στην εύρεση "τῶν τῆς μοναρχίας λόγων". Αναζητείται συγκεκριμένος, ιδιάζων "λόγος", μία λογική του πολιτεύματος, γνώση της δομής και της λειτουργικότητας του στον ύψιστο βαθμό. Αναγνωρίζεται ως τόσο "σπουδαίο" αυτό το εύρημα, ώστε αυτό θα επιχειρηθεί ν' ανευρεθεί από τον Ευφραΐο επί τόπου μαζί με άλλους.

Η εμφάνιση του Ευφραΐου στην Μακεδονία θα πρέπει να συνεξετασθεί με τις αντιλήψεις της Ακαδημίας για το άριστο πολίτευμα. Μετά το 365 και κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του Πλάτωνος (357-347), στο διάστημα που εντάσσεται και η δράση του Ευφραΐου, η Ακαδημία κατασταλάζει στην άποψη ότι δύο είναι οι μητέρες των πολιτειών, η μοναρχία και η δημοκρατία¹⁴. Και τα δύο πολιτεύματα χρειάζονται μετριασμό. Παραδείγματα αναφέρονται στο Γ' βιβλίο των "Νόμων" από την Περσία και από την Αθήνα. Αμιγής μοναρχία και δημοκρατία δεν ευδοκιμούν. Και εξηγεί ο Πλάτων φάσεις της Περσικής μοναρχίας επί Κύρου Β', Καμβύση, Δαρείου Α' και Ξέρξη, όπως και της Αθηναϊκής Δημοκρατίας κατά τον 5ο π.Χ αιώνα.

Ο Ευφραΐος σύμφωνα με τον Αθήναιο, απέκτησε μεγάλη δύναμη

ΕΣΠΕΡΙΑ". Οι επιδράσεις της αρχαίας Αθήνας στην διαμόρφωση του συγχρόνου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, επιμ. εκδόσεως Δ.Ν. Κούτρα. Αθήνα: Αφοί Παπαδάκη, 2001, σσ. 181-192. [Ε.Α.Μ. "Το Λύκειον"].

13. Πλάτωνος, *Επιστολή Ε'* 321d: "ἔστιν δὴ τις φωνὴ τῶν πολιτειῶν ἐκάστης καθαπερεί τινων ζῶων, ἄλλη μὲν δημοκρατίας, ἄλλη δι' ὀλιγαρχίας ἢ δ' αὐτὴ μοναρχίας".

14. Πλάτωνος, *Επιστολή Ε'* 322α.

στην Μακεδονία: "παρά Περδίκκα τῷ βασιλεῖ διατρίβων ἐν Μακεδονία οὐχ ἦττον αὐτοῦ ἐβασίλευε"¹⁵. Δεν είναι εκτός πραγματικότητας και συγκρίσεως αν παραβάλλουμε την δραστηριότητα του Ευφραίου στην Πέλλα με την αντίστοιχη του Πλάτωνος στην Σικελία¹⁶. Ο Ευφραῖος έβαλε γραμμὴ στην Πέλλα και "οὕτω ψυχρῶς συνέταξε τὴν ἑταίριαν τοῦ βασιλέως ὥστε, οὐκ ἔξῃν τοῦ συσσιτίου μετασχεῖν εἰ μὴ τις ἐπίσταιτο γεωμετρεῖν ἢ φιλοσοφεῖν"¹⁷.

Ο Ευφραῖος συνέβαλε στην ανάδειξη του Φιλίππου και συνέστησε στον Περδίκκα "ἀπομερίσαι τινὰ χώραν Φιλίππῳ"¹⁸, προέτεινε στον βασιλέα να παραχωρήσει στον νεότερο αδελφό του κάποια περιοχή. Η ανάδειξη του Φιλίππου ως βασιλέως της Μακεδονίας (359 π.Χ) σήμαινε και την αντίστροφη μέτρηση της παραμονής του Ευφραίου στην Πέλλα. Ο Φίλιππος δεν ήταν διατεθειμένος να έχει πλησίον του τον Ευφραῖο ως ισότιμό του, ως τον είχε ο αδελφός του. Ο Ευφραῖος αναγκάζεται να μεταβεί στην γενέτειρά του στους Ωρεούς.

Η αποπομπή του Ευφραίου από την Πέλλα σήμανε και την διακοπή των σχέσεων της Πλατωνικής Ακαδημίας με την Μακεδονική Αυλή. Ο Φίλιππος θα στραφεί προς την Ρητορική Σχολή του Ισοκράτους απ' όπου θα προσκαλέσει τον μαθητή του Αθηναίου ρήτορα, ιστορικό Θεοπόμπο τον Χίο. Η διακοπή είτε ρήξη των σχέσεων του Φιλίππου με την Ακαδημία δεν υπήρξε οριστική με την αποπομπή του Ευφραίου. Ενδιαφέρον προξενεί η διερεύνηση των αιτίων επανασυνδέσεως με τον Σχολάρχη της Ακαδημίας Σπεύσιππο.

4.3 Η σχέση του Φιλίππου Β' με τον Σπεύσιππο

Με την επικράτηση του Φιλίππου στον ελλαδικό χώρο σχηματίσθηκε στην ελληνική κοινή γνώμη η εντύπωση, ότι οι έως τότε πόλεις-κράτη που είχαν ηγετικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα είχαν ολοκληρώσει τον κύκλο τους στα πολιτικά πράγματα¹⁹. Την άποψη αυτή εκφράζει

15. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* ΙΑ' 508e

16. Εμμ. Μικρογιαννάκη "Ευφραῖος ο Ωρείτης (Φιλόσοφος και Πολιτικός)", *ενθ. αν.*, σσ. 185-186.

17. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* ΙΑ' 508e.

18. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* ΙΑ' 506e.

19. Ιω. Τουλουμάκου, *Συμβολή στην έρευνα της ιστορικής συνειδήσεως των Ελλήνων στην εποχή της Ρωμαϊκής κυριαρχίας*. Αθήνα 1972, σ. 21.

τόσο ο Ισοκράτης και ο μαθητής του Θεόπομπος, όσο και ο Σπεύσιππος. Ειδικότερα, ο Ισοκράτης θα διακηρύξει το 346 στο έργο "Φίλιππος": "οΐδα γὰρ ἀπάσας ὤμαλισμένας ὑπὸ τῶν συμφορῶν, ὥσθ' ἡγοῦμαι πολὺ μᾶλλον αὐτάς ἀίρησεσθαι τὰς ἐκ τῆς ὁμοιοῖας ὠφελείας ἢ τὰς ἐκ τῶν τότε πραττομένων πλεονεξίας"²⁰. Ο Θεόπομπος δεν σκέπτεται διαφορετικά, όταν χωρίζει ὅπως εἶναι γνωστό, την "ελληνική ιστορία" του (Ελληνικά), την οποία περατώνει με το έτος 394 π.Χ (ήττα της Σπάρτης στην ναυμαχία της Κνίδου), από τα "Φιλιππικά" του²¹. Ο Θεόπομπος, έχοντας αριστοκρατικές-συντηρητικές αντιλήψεις καταδικάζει την αθηναϊκή δημοκρατία στην παρέκβαση "περὶ τῶν Ἀθήνησι δημαγωγῶν" που πραγματοποιεί στο δέκατο βιβλίο των "Φιλιππικῶν" του²². Οφείλουμε βέβαια να σημειώσουμε ότι η κριτική του Χίου ιστορικού κατά της Αθηναϊκής Δημοκρατίας οφείλεται και σε προσωπικούς λόγους, αν αναλογισθούμε ότι η δημοκρατική παράταξη της Χίου είχε εξορίσει τον πατέρα του για τα φιλολακωνικά του φρονήματα, μετά την νίκη του Χαβρία κατά των Σπαρτιατῶν στην Νάξο, το 376 π.Χ.²³. Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Θεόπομπος αν και δεν κατέστη δυνατόν, να αναλάβει δάσκαλος του Αλεξάνδρου²⁴, συνέχισε να διατηρεί σχέσεις μ' αυτόν. Έτσι, θα γράψει σχετικό εγκώμιο²⁵ προς τον βασιλέα πια Αλέξανδρο μετά την απελευθέρωση της πατρίδος του Χίου από τις δυνάμεις του Μέμνονος του Ροδίου που την είχαν καταλάβει²⁶. Σε άλλο κείμενό του προς τον Αλέξανδρο, με

20. Ισοκράτους, *Φίλιππος* 40. Πρβ. και του Ιδίου, *Φίλιππος* 48.

21. FGtH B II 115 T1. Διοδ. Σικ. XIII 42, 5 = FGtH B II 115 T13: "Θεόπομπος δὲ τὰς Ἑλληνικὰς πράξεις διελθὼν ἐπ' ἔτη ἑπτακαίδεκα καταλήγει τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν περὶ Κνίδον ναυμαχίαν ἐν βύβλοις δώδεκα". Πρβ. Διοδ. Σικ. XIV 84,7

22. Πρβ. W. Connor, *Theorompus and fifth-century Athens*. Cambridge (MA): Harvard Univ. Press, 1968, σσ. 19-76, αναφ. ὑπὸ Κ. v. Fritz, "Rezension: W. Robert Connor, *Theorompus and Fifth Century Athens*(1968)", *Gnomon* 42 (1) (1970) 58-65, ἐδῶ σ. 60.

23. FGtH B II 115 T2. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Bd. III,1: *Die griechische Weltherrschaft*. Berlin and Leipzig 1925, σ. 402. Ιω. Τουλουμάκου, *Συμβολή στην έρευνα της...ενθ. αν.*, σ.14.

24. Στον οικείο τόπο αναλύουμε τους λόγους που ανάγκασαν τον Φίλιππο να επιλέξει τον Αριστοτέλη ως δάσκαλο του Αλεξάνδρου.

25. FGtH B II 115 F255-257.

26. Η Χίος καταλήφθηκε από τον Μέμνονα, "τοῦ τε ναυτικοῦ παντὸς ἡγεμῶν ἐκ βασιλέως Δαρείου καθεστηκῆς καὶ τῆς παραλίου ξυμπάσης" (Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Β' 1,1) το 334 π.Χ. και απελευθερώθηκε από τον Ηγέλοχο την άνοιξη του 332 π.Χ. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ. 2,2. Πρβ. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* IV 5, 14-18.

την μορφή συμβουλευτικού²⁷, επιστά την προσοχή του βασιλέα προς την αποφυγή της τρυφής και του πλουτισμού.

Την φιλομακεδονική πανελλήνια ιδέα θα υποστηρίξει και ο Σπεύσιππος. Ο ίδιος, όχι μόνον παραδεχόταν την επεκτατική πολιτική του Φιλίππου εις βάρος των Αθηνών, αλλά και δεν δίσταζε να την υποστηρίξει στην ελληνική κοινή γνώμη με ιστορικά επιχειρήματα. Στην επιστολή του προς τον Φίλιππο αναφέρει ο Σχολάρχης της Ακαδημίας το έργο του μαθητού του Αντιπάτρου από την Μαγνησία. Οι εδαφικές αξιώσεις του Φιλίππου στην Χαλκιδική δικαιολογούνται με το επιχείρημα ότι η περιοχή αυτή ανήκε στον προπάτορα του Φιλίππου, τον Ηρακλέα. Κατά συνέπεια οι Αθηναίοι δεν πρέπει να διεκδικούν τις πόλεις της Χαλκιδικής²⁹. Παράλληλα, ο Σπεύσιππος τονίζει και "τάς εὐεργεσίας" του βασιλέα της Μακεδονίας Αλεξάνδρου Α' (498-454) προς τους Έλληνες κατά την διάρκεια των Περσικών πολέμων³⁰.

Η επιστολή του Σπευσίππου και η μνεία του ονόματος του μαθητού του Αντιπάτρου από την Μαγνησία έχει σαφή πολιτικό και ιδεολογικό στόχο: Να επανασυνδέσει την Ακαδημία με τον Φίλιππο και να επιβάλλει τον Αντίπατρο ως δάσκαλο του Αλεξάνδρου.

Ο Φίλιππος θα στραφεί προς τον Αριστοτέλη προς απογοήτευση τόσο του Σπευσίππου όσο και του ανταγωνιστού του Ισοκράτους. Ποιοι λόγοι οδήγησαν τον Φίλιππο σε μια τέτοια επιλογή; Ποια ήταν και η τύχη και η πορεία του Αριστοτέλους στην Μακεδονική Αυλή; Υπήρξε στην συνέχεια οποιαδήποτε προσπάθεια επηρεασμού του Αλεξάνδρου από την Ακαδημία; Τα θέματα αυτά εξετάζονται λαμβάνοντας υπόψη την περιρρέουσα πολιτική συγκυρία.

27. Cicero, Ad. Att. XII 40, 2: "Συμβουλευτικόν saepe conor; nihil reperio et guidem mecum habeo et Αριστοτέλους et Θεοπόμπου libros προς Αλέξανδρον".

28. F GrH II B115 F252, 253, 254.

29. E. Bickermann & J. Sykutris "Speusipps Brief an König Philipp", *SB der Saechsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, Phil.-Hist. Klasse, 80 (1928), H. 3, παραγρ. 5, σ. 25.

30. E. Bickermann & J. Sykutris, *ένθ. αν.*, παραγρ. 3-4.

4.4 Η πορεία του Αριστοτέλους μέχρι την επιλογή του ως δασκάλου του Αλεξάνδρου.

Γεννημένος ο Αριστοτέλης το 384 π.Χ στην μικρή πόλη Στάγειρα της Χαλκιδικής, αποικία ιωνική, έζησε τα παιδικά του χρόνια στην Πέλλα, πρωτεύουσα της Μακεδονίας, όπου ο πατέρας του Νικόμαχος ήταν ιατρός του βασιλέα Αμύντα Γ' (βασ. 393/2-370/69 π.Χ), πατέρα του Φιλίππου Β'³¹ πατέρα του Αλεξάνδρου. Από τότε χρονολογείται και η πρώτη γνωριμία του Φιλίππου με τον Αριστοτέλη.

Μετά τον θάνατο του πατέρα του και σε ηλικία δεκαεπτά ετών ο Αριστοτέλης έρχεται στην Αθήνα και εισέρχεται στην κοινότητα της Ακαδημίας. Επί είκοσι συναπτά έτη (367-347) έμεινε στην Αθήνα, όπου έζησε με αδιάπτωτη πνευματική ένταση και επιδόθηκε στην έρευνα. Η σχολή αριθμούσε 20 χρόνια ζωής όταν εισήλθε σ' αυτήν ο Αριστοτέλης. Ο Πλάτων, εξήντα ετών, βρισκόταν την εποχή εκείνη στις Συρακούσες.

Όταν ο Πλάτων πέθανε σε ηλικία ογδόντα ετών, ο Αριστοτέλης ήταν 37 ετών. Προβάλλει έντονα το πρόβλημα της διαδοχής του Πλάτωνος. Ο Σταγειρίτης φιλοδοξεί να διαδεχθεί αυτός τον δάσκαλό του. Όμως, τότε θα συναντήσει την πρώτη απογοήτευση. Διάδοχος του Πλάτωνος γίνεται ο ανιψιός του Σπεύσιππος³². Οι λόγοι είναι ποικίλοι και διάφοροι. Ο Σπεύσιππος υπήρξε ο "αρχαιότερος" και δοκιμασμένος σύντροφος και συνοδοιπόρος του Πλάτωνος στις πολιτικές του εξορμήσεις στην Σικελία³³, ο Αθηναίος πολίτης με το εξαιρετο άλλωστε κύρος και για το

31. Ο Αμύντας Γ' είχε αποκτήσει από τον πρώτο του γάμο με την Γυγαία τρεις γιουούς, τους Αρχέλαο, Αρριδαίο και Μενέλαο και από τον δεύτερο γάμο του με την Ευρυδική τρεις γιουους τους Αλέξανδρο Β' (βασ. 370/69-369/8), Περδίκκα Γ' (βασ. 365-359) και Φίλιππο Β' (359-336), και μία θυγατέρα την Ευρυνόη. Δημ. Κανατσούλη, *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι...*, ένθ. αν., σσ.170-171.

32. Ο Σπεύσιππος (ca. 408-339/38) ήταν γυιος της Πωτώνης, αδελφής του Πλάτωνος.

33. Ο Σπεύσιππος είχε συνοδεύσει τον θείο του Πλάτωνα στο τρίτο ταξίδι του στην Σικελία (361/60). Πλουτάρχου, *Δίων* 22, 2-4. Για τα βιογραφικά του Σπευσίππου πρβ. P. Merlan "Zur Biographie des Speusippos", *Philologus* 103 (1959) 198-214. M. Isnardi Parente, *Speusippo-Frammenti*. Napoli 1980, σσ. 67-77. [La Scuola di Platone I]. L. Taran, *Speusippus of Athens - A Critical Study with a Collection of the Related Texts and Commentary*. Leiden 1981, σσ. 114-134 [Philosophia Antiqua 39].

αυστηρό ήθος του, ο ανώτερος άρα και σε διοικητική εμπειρία. Ο Αριστοτέλης εξάλλου όχι μόνον ήταν πολύ νεώτερος από τον Σπεύσιππο και σε ηλικία όχι μόνον δεν είχε τους αντίστοιχους τίτλους από ενεργό δράση στις πολιτικές επιχειρήσεις της Ακαδημίας, όχι μόνο δεν είχε την ανάλογη διοικητική εμπειρία του Σπευσίππου, όχι μόνο δεν ήταν Αθηναίος πολίτης, αλλά μέτοικος, αλλά προπάντων δεν είχε παρουσιάσει, ούτε φυσικά πραγματοποιήσει έργο αντάξιο ενός Σχολάρχου της Ακαδημίας³⁴. Κατά τον τρόπο αυτό δεν αποτελεί "σκάνδαλο"³⁵ η μη ανάδειξή του στην θέση του Πλάτωνος. Η δυσαρέσκεια που δημιουργήθηκε απ' αυτήν την εξέλιξη δεν είχε καμμία επίδραση στις φιλοσοφικές θέσεις του πραγματικού διαδόχου.

Στους λόγους της μη εκλογής του Αριστοτέλους ως Σχολάρχου της Ακαδημίας και της απότοκης αναχωρήσεώς του από την Αθήνα αξίζει να αναφέρουμε και την περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα. Η πρόσφατη καταστροφή της Ολύνθου (349) και η συνεπακόλουθη διάλυση του συνδέσμου των Χαλκιδικών πόλεων είχαν αυξήσει το αντιμακεδονικό μένος. Η καταγωγή του Αριστοτέλους, η θητεία του πατέρα του ως ιατρού στην βασιλική αυλή και η επιστολογραφία του με τον Φίλιππο και την Ολυμπιάδα³⁶ κατέστησαν την διαμονή του στην Αθήνα δυσχερή³⁷. Αψευδής μάρτυρας των κατηγοριών της αντιμακεδονικής μερίδος κατά του Αριστοτέλους είναι ο Δημοχάρης, ανιψιός του Δημοσθένους³⁸, ο οποίος αρκετά χρόνια αργότερα (307) θα καταφερθεί κατά του Δημη-

34. Κ. Δεσποτοπούλου, *Φιλοσοφικά Μελετήματα* 1963-1965. Αθήναι: Φέξη, 1965, σσ. 175-177 για την διερεύνηση των αιτιών της μη εκλογής του Αριστοτέλους ως Σχολάρχου της Ακαδημίας.

35. Λαμβάνεται από Κ. Δεσποτόπουλο, *Φιλοσοφικά Μελετήματα...ένθ. αν.*, σ. 177.

36. Πρβ. *Harpor.* p. 227, 14-20 *Dind.* (=Suda p. 572).

37. Κ.Δ. Γεωργούλη, *Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης* (1962). Πρόλογος Κ. Ι. Δεσποτοπούλου. Βιβλιογραφική ενημέρωση Ιω. Γ. Καλογεράκου. Θεσσαλονίκη: ΙΛΕΧ, 2000 σσ. 35-36.

38. Euseb., *Praep. Evang.*, ΙΕ', β', 2,6: "τὴν μὲν Δημοχάρους γὰρ κατηγορίαν κατὰ τῶν φιλοσόφων τί χρῆ λέγειν; οὐ γὰρ Ἀριστοτέλην, μόνον ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους κακῶς εἴρηκεν. ἔτι γὰρ μὴν αὐτὰς τὰς διαβολὰς σκοπῶν ἂν τις ληρῆιν αὐτὸν φαίη. λέγει γὰρ ἐπιστολὰς Ἀριστοτέλους ἄλῳναί κατὰ τῆς πόλεως Ἀθηναίων, καὶ Στάγειρα τὴν πατρίδα προδοῦναι Μακεδόσιν αὐτόν, ἔτι δὲ κατασκαφείσης Ὀλύνθου μὴ νύειν ἐπὶ τοῦ λαφυροπωλείου Φιλίππου τοὺς πλουσιωτάτους τῶν Ὀλυνθίων".

τρίου του Φαληρέως.

Ο Αριστοτέλης φεύγει μαζί με τον Ξενοκράτη τον Χαλκηδόσιο³⁹ το 347 π.Χ. και δεν επιστρέφει στην γενέτειρά του Στάγειρα, που είχε καταστραφεί πρόσφατα, το 349 π.Χ., από τον Φίλιππο, αλλά πηγαίνει στην Ασσο, στην νότια παραλία της Τρωάδος, απέναντι από την Λέσβο. Η περιοχή δεν του ήταν άγνωστη. Ορφανός σε μικρή ηλικία ο Αριστοτέλης πήγε για πρώτη φορά στον Αταρνέα, στα μικρασιατικά παράλια, στον Πρόξενο, τον οποίο μνημονεύει τιμητικά στην διαθήκη του⁴⁰. Το γεγονός ότι η αδελφή του Αριστοτέλους Αριμνήστη είχε παντρευτεί τον Πρόξενο συνέτεινε αποφασιστικά στην επιλογή του Αταρνέως ως τόπου διαμονής του Αριστοτέλους⁴¹. Τώρα είχε αναδειχθεί ηγεμόνας του Αταρνέως ο Ερμείας⁴², τον οποίο αναφέρει ο Πλάτων στην ΣΤ' επιστολή του⁴³, προσηλυτισμένος στην φιλοσοφία από δύο μέλη της Ακαδημίας, τον Έραστο και τον Κορίσκο, οι οποίοι ζούσαν στην Ασσο⁴⁴.

Ο Ερμείας για να εξασφαλισθεί έναντι των Περσών, οι οποίοι μετά την

39. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΓ' 1 57 (C. 610): "...μετέπεμψατο τόν τε Ἀριστοτέλην καὶ Ξενοκράτην καὶ ἐπεμελήθη αὐτῶν".

40. Ο Πρόξενος ήταν φίλος του πατέρα του Αριστοτέλους και είχε εγκατασταθεί στον Αταρνέα. Ο γιος του Νικάνωρ υπήρξε συμμαθητής του Αλεξάνδρου και ακροατής του Αριστοτέλους στην Μίεζα, ανέλαβε στρατιωτικό αξίωμα κατά την εκστρατεία στην Περσία. Στην διασωθείσα από τον Διογένη Λαέρτιο διαθήκη του Αριστοτέλους διαβάζουμε ότι ο φιλόσοφος λαμβάνει μέριμνα για την κατασκευή και ανάθεση εικόνων του Προξένου, του Νικάνωρος και της μητέρας του Προξένου. Διογ. Λαερτ. V 11-16. Πρβ. H.B. Gottschalk "Notes on the wills of the Peripatetic Scholars", *Hermes* 100 (1973) 314-42.

41. Πρβ. A. H. Chroust, *Aristotle-New Light on his Life and on some of his lost Works*, τομ. Α'. London 1973, σ. 41.

42. Ο Ερμείας σύμφωνα με τον Στράβωνα, "ἦν εὐνοῦχος τραπεζίτου τινὸς οἰκείτης". Παρακολούθησε μαθήματα του Πλάτωνος και Αριστοτέλους στην Αθήνα και επέστρεψε στην Μικρασιατική ακτή: "γενόμενος δ' Ἀθήνησιν ἠκροάσατο καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. ἐπανελθὼν δὲ τῷ δεσπότῃ συνετυράνησεν, πρῶτον ἐπιθεμένῳ τοῖς περὶ Ἀταρνέα καὶ Ἄσσον χωρίοις". Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΓ' 1 57 (C610).

43. Πλάτωνος, *Επιστολή ΣΤ'* 323 a-b: "Κορίσκῳ δὲ καὶ Ἐράστῳ πάλιν Ἐρμείου ἀντέχεσθαι σύμβουλος εἰμι καὶ πειρᾶσθαι ταῖς ἀνθέξεσιν ἀλλήλων εἰς μίαν ἀφικέσθαι φιλίας συμπλοκὴν". Πρβ. W. Schmitthemer "Über eine Formveraenderung der Monarchie seit Alexander d. Gr.", *Saeculum* 19 (1968) 31-46, εδῶ σ. 43.

44. Οι Έραστος και Κορίσκος κατάγονταν από την Σκήψη της Τρωάδος και ανήκαν στον σωκρατικό κύκλο. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΓ' 1 54 (C 608): "Ἐκ δὲ τῆς Σκήψεως οἱ τε Σωκρατικοὶ γεγόνασιν Ἐραστος καὶ Κορίσκος".

Ανταλκίδειο ειρήνη (387 π.Χ) κυριαρχούσαν στην Μικρά Ασία, ήλθε σε διαπραγματεύσεις με τον Πέρση βασιλέα και έλαβε απ' αυτόν επίσημη αναγνώριση και αξίωμα, αφού κατέλαβε σεβαστό χρηματικό ποσό. Η μετά των σωκρατικών είτε πλατωνικών Εράστου και Κορίσκου συναναστροφή ομολογουμένως συνετέλεσε στην δημιουργία αυτού ως προστάτη των Μουσών⁴⁵. Ο Ερμείας χάρισε στο παρακλάδι αυτό της Ακαδημίας τους οικονομικούς πόρους της Άσσου. Κατά συνέπεια δεν ήταν τυχαία η επιλογή της Άσσου, αφού υπήρχε χώρος οικείος στον Αριστοτέλη.

Στην Άσσο ίδρυσε ο Αριστοτέλης την πρώτη σχολή του, με την σύμπραξη και των άλλων εκεί πλατωνικών, αλλά και με την συμμετοχή και νέων από άλλες περιοχές, όπως του Θεοφράστου από την Ερεσό της Λέσβου. Στον χώρο αυτό ο Αριστοτέλης δίδαξε πολλαπλά, στοχάστηκε, συνέχισε την συγγραφική του εργασία και απέκτησε πλούσια εμπειρία σε ζητήματα οικονομίας και πολιτικής πρακτικής από την αναστροφή του και με τον Ερμεία⁴⁶. Συνέχισε την διδασκαλία του και την συγγραφική του εργασία στην Μυτιλήνη, όπου μεταβαίνει μετά από πρόσκληση του Θεοφράστου και θα παραμείνει για άλλα δύο χρόνια⁴⁷.

Από την Μακεδονία προσκαλεί την εποχή αυτή⁴⁸ ο Φίλιππος τον γνώριμό του από τα παιδικά χρόνια Αριστοτέλη να αναλάβει διδάσκαλος του γιου του Αλεξάνδρου. Η εκλογή του Αριστοτέλους ως διδασκάλου του Αλεξάνδρου από τους αρχαίους ακόμη χρόνους απεδόθη στην

45. D. E. W. Wormell "The Literary Tradition concerning Hermias of Atarneus" *YCS* 5 (1935) 55-92. J. Bidez "Hermias d' Atarnee", *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politique de l' Academie Royale de Belgique* 29 (1943) 133-146. J. M. Zemb, *Αριστοτέλης. Η προσωπικότητα και η φιλοσοφία του μέσα από το έργο του*, έλλ. μτφ. Α. Βερυκοκάκη-Αρτέμη. Επιμέλεια-Πρόλογος Βασ. Α. Κύρκου. Αθήνα: Λιβάνης, 1979, σσ. 67-68.

46. Philod. Ind. Acad. col. V. 7-13 Dorandi: "παραγενομ[έ]νοις δ' αὐ]τοῖς τὰ τε ἄλλα πάντα/επι[δό]θη κοινὰ κ]αὶ πόλιν ἔδωκεν/ οἰκ[εῖ]ν τὴν Ἀσ[σ]όν, ἐν ἣ ἐκεῖνοι τε/ δια[τρί]βοντες ἐφιλοσόφουν εἰς/ ἓνα [περί]πατον συνίοντες καὶ [πάν]τα [τὰ δέ]ονθ' Ἑρμῖας δη[που] παρετ[ε] / θή[κει]". Πρβ. C. Pavese "Aristotele e I filosofi ad Asso", *PP* 77 (1961) 113-119.

47. W. Jaeger, *Aristoteles-Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*. Dublin/Zürich 1967, σσ. 116-118.

48. Τούτο λαμβάνει χώρα το 343/2 επί άρχοντος Αθηνών Πυθοδότου (Όλυμπ. 109,2). Διογ. Λαερτ. V 11. Πρβ. I. Düring, *Aristotle in the Biographical Tradition*. Göteborg 1957, σσ. 249-58.

επιθυμία του Φιλίππου να αναθέσει την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση του μέλλοντος διαδόχου του Μακεδονικού θρόνου στην μεγαλύτερη διάνοια της εποχής. Ο Πλούταρχος δικαιολογεί την επιλογή αυτή γράφοντας ότι "μετεπέμψατο (sc. Φίλιππος) τῶν φιλοσόφων τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον Ἀριστοτέλην, καλὰ καὶ πρέποντα διδασκάλια τελέσας αὐτῷ"⁴⁹. Στην πληροφορία αυτή του Πλουτάρχου, ο οποίος τοποθετεί τον Αριστοτέλη ως πνευματική κορυφή της Ελλάδος, υφίσταται και η επιστολή του Φιλίππου η οποία ελέγχεται ως πλαστή⁵⁰ προς τον Αριστοτέλη με την ευκαιρία της γεννήσεως του γιού του: "ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν. Πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς ἔχω χάριν, οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδός, ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτόν γεγονέναι. Ἐλπίζω γὰρ αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἀξιον ἔσσεσθαι καὶ ἡμῶν καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς"⁵¹. Αν η επιστολή αυτή συνεγράφη το 356 π.Χ., το έτος της γεννήσεως του Αλεξάνδρου, ο Αριστοτέλης ήταν μόλις 28 ετών και φυσικά δεν ήταν η εξέχουσα προσωπικότητα στον ελληνικό χώρο, όπως παρουσιάζεται στην επιστολή⁵². Κατά συνέπεια, οι πληροφορίες αυτές αποτελούν αναμφίβολα επινόηση των μεταγενεστέρων και ιδίως των οπαδών της Αριστοτελικής Σχολής, οι οποίοι θέλοντας να προσδώσουν μεγαλύτερο κύρος στον ιδρυτή της και να εμφανίσουν ως συνέπεια της διδασκαλίας του Αριστοτέλους το έργο του Αλεξάνδρου, επινόησαν την σχέση αυτή⁵³.

Όταν ο Αριστοτέλης πρόσκαλείται στην Πέλλα από τον Φίλιππο είναι μόλις 41 ετών, το 343/2, και ο Αλέξανδρος δεκατριών ετών. Ο Αριστοτέλης είχε βέβαια μια πενταετή εμπειρία ως διδάσκαλος στην Άσσο και στην Λέσβο, δεν είχε αποκτήσει όμως ακόμη την φήμη του κορυφαί-

49. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος* 7.1

50. Berve, *Prosopographie* II, σ. 70, αρ. 135.

51. Η επιστολή διασώθηκε στον Λατίνο συγγραφέα Γέλλιο. Πρβ. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *Μακεδονικά* 7(1966-67), σ.2, σημ.2.

52. O A. Weigall, *Alexandre le grand*. Paris 1934, σ. 86, θεωρεί αυτή αυθεντική.

53. W. Jaeger, *Aristoteles*. Berlin 1923, σ.120. U. Wilcken, *Alexander der Grosse*. Leipzig 1931, σσ. 47-48. H. Berve, *Griechische Geschichte. Bd. II: Von Perikles bis zur politischen Auflösung*. Freiburg i. Br.: Herder & Co, 1933, σ. 159. V. Ehrenberg, *Alexander and the Greeks*. Oxford 1938, σ. 62. Απ. Δασκαλάκη "Η ελληνική νεότης του Μ. Αλεξάνδρου", *Πλάτων* 11 (1959)112.

ου πνευματικού άνδρα της εποχής. Για τον λόγο αυτό είναι ίσως περίεργο που ο Φίλιππος απέρριψε τις προτάσεις των ανδρών με το πνευματικό ανάστημα ενός Ισοκράτους και ενός Σπευσίππου και οδηγήθηκε στην επιλογή του Αριστοτέλους. Το ζήτημα αυτό συνδέεται και με τα γενικότερα σχέδια του Φιλίππου.

Η ιδέα ενός πολέμου κατά των Περσών, που με τόση επιμονή είχε υποστηρίξει ο Ισοκράτης στον "Φίλιππο" έχει ωριμάσει στα χρόνια αυτά στην σκέψη του Φιλίππου, ο οποίος μετά την Φιλοκράτειο ειρήνη (346/5) είναι ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης στην Ελλάδα. Στην σκέψη του αυτή συνέβαλε και η προσπάθεια του Δημοσθένους να προσεταιρισθεί τους Πέρσες. Για να προλάβει έναν πιθανό αντιπερισπασμό, ο Φίλιππος άρχισε με σοβαρότητα να ασχολείται με την εκτέλεση αυτού του σχεδίου.

Ο Φίλιππος έχει συνάψει συμφωνία με τους Πέρσες (343), ώστε να επιδοθεί στα θέματα της επικρατείας του και να εξασφαλισθεί από μια τυχόν επίθεση των Περσών⁵⁴. Αρωγός στην προσπάθεια του αυτή είναι ο Ερμείας του Αταρνέως, του οποίου η επικράτεια στην κατάλληλη στιγμή θα χρησίμευε ως βάση εξορμήσεως για τον μακεδονικό στρατό. Ο Ερμείας διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον Φίλιππο⁵⁵. Ο Ερμείας προτείνει στον ισχυρό σύμμαχό του Φίλιππο να καλέσει στην αυλή του τον ανοικτό στον κόσμο και πολιτικά αδέσμευτο φιλόσοφο της Ακαδημίας και να του εμπιστευθεί την εκπαίδευση του νεαρού Αλεξάνδρου. Η αποστολή του Αριστοτέλους στην μακεδονική αυλή δεν ήταν κατά συνέπεια χωρίς πολιτική σημασία, ούτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν άγνωστες στον Σταγειρίτη οι πολιτικές συμφωνίες του φίλου και πεθερού του Ερμεία⁵⁶ με τον Φίλιππο⁵⁷. Παράλληλα, ο Φίλιππος, με την συ-

54. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Β' 14,2. Πρβ. F. R. Wüst, *Philipp II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338*. München 1938, σ. 98. [Münchener Historische Abhandlungen 1,14].

55. Schol. Demosth. 10 (Κατά Φιλίππου Δ') 31: "...εἴτα δὲ καὶ παρὰ Ἑρμίου τοῦ εὐνοῦχου, ὄν νῦν ἀνάσπαστον ἐποίησατο, ἄρχοντα Ἀταρνέως, μαθὼν αὐτὸν συμπράττειν Φιλίππῳ κατὰ τῆς βασιλέως ἀρχῆς...". Η σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στον Φίλιππο και τον Ερμεία έλαβε χώρα το θέρος του 342. Πρβ. F. R. Wüst, *Philipp II von Makedonien und...ενθ. αν.*, σ.97.

56. Ο Αριστοτέλης είχε νυμφευθεί την ανιψιά [κατά τον Στράβωνα, *Γεωγραφικών* ΙΓ Γ 57 (C.610)] θυγατέρα είτε ανιψιά [κατά τον Δημήτριο τον Μάγνητα, εις Διογ. Λαερτ. V3], αδελφή είτε θυγατέρα (κατά τον Αριστοκλέα, εις Euseb., *Praep. Evang.*

νεχή παρουσία του Αριστοτέλους στην Μακεδονική αυλή, όχι μόνο κατώρθωσε να ευρίσκεται σε στενή επαφή με τον Ερμεία, αλλά ήλπιζε ότι με τον τρόπο αυτό θα διέφευγε τόσο τις υποψίες των Περσών όσο και την άγρυπνη παρακολούθηση του Δημοσθένους. Βέβαια, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο Φίλιππος γνώριζε πολύ καλά ότι με την επιλογή του Αριστοτέλους θα έδιδε στον επίδοξο διάδοχο του μακεδονικού θρόνου μια καθαρά ελληνοπρεπή μόρφωση, την αξία της οποίας και γενικότερα του ελληνικού πολιτισμού αυτός, που εισήγαγε στην Μακεδονία την ελληνική στρατιωτική τέχνη, την διπλωματία και την επιστήμη ήταν σε θέ-

ΙΕ', β', 15) του Ερμεία, Πυθιάδα. Κατά την περίοδο διαμονής του στην Μακεδονία θα δοκιμάσει ο Αριστοτέλης βαρύτατο πένθος από την θανάτωση με βασανιστήρια στα Σούσα του φίλου και πεθερού του Ερμεία και τίμησε πολλαπλά την μνήμη του ως ήρωα και μάρτυρα της φιλοσοφίας, ακόμα και με ύμνο σε τόνο ηθικά υψηλότατο. Διογ. Λαέρτ. V. 7-8. Κ. Δεσποτοπούλου, *Φιλοσοφικά Μελετήματα... ένθ. αν. σ. 180*. P. Scholz, *Der Philosoph und die Politik. Die Ausbildung der philosophischen Lebensform und die Entwicklung des Verhaeltnisses von Philosophie und Politik im 4. und 3. Jahrhundert v. Chr.*. Stuttgart: Franz Steiner, 1998, σσ. 146-153.

57. Πολιτικά κίνητρα στην πρόσκληση του Αριστοτέλους αναγνωρίζουν οι πλείστοι σήμερα ερευνητές. W. Jaeger, *Aristotle*. Oxford 1948², σ. 117, σημ. 1. Berve, *Proseographie II*, σ. 70. Ul. Wilcken, *Alexander der Grosse*. Leipzig 1931, σ. 36, 48. Ph. Merlan, "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great", *Historia* 3(1954-1955) 60-81, εδώ σσ. 60-61. J.R. Hamilton "Alexander's Early Life", *G&R XII* (2) (Oct.1965) 117-124, εδώ σσ. 118-119. A. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφ. Α. Τσπανάκη. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη 1965, σ. 171. Δημ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης..", *ένθ. αν.*, σ.3. Του Ιδίου "Το πολιτιστικόν έργον του Μ. Αλεξάνδρου", *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. ιγ'-κδ'. Ο Α. Momigliano, *Filippo il Macedone*. Firenze 1934, σ. 135, 140, υποστηρίζει ότι ο Αριστοτέλης πρότεινε στον Φίλιππο μια συνεργασία και συμμαχία με τον Ερμεία. Η θέση αυτή του Momigliano, η οποία αναγνωρίζει πολιτικά ελατήρια στην αποστολή του Αριστοτέλους, καταρρίπτει την παρατήρηση του Th. Birt, *Alexander der Grosse und das Weltgriechentum*. Leipzig 1925², σ. 427, σημ. 15, σύμφωνα με την οποία η πρόσκληση του Αριστοτέλους στην Μακεδονία δεν ήταν δυνατόν να είχε πολιτική σημασία, καθόσον αυτός αργότερα απέτρεψε τον Φίλιππο από τον πόλεμο κατά των Περσών. Ο Fr. Schachermeyr, *Alexander der Grosse*. Ingenium und Macht. Graz-Salzburg-Wien: A. Pustet, 1949, σ. 499, σημ. 27, φρονεί ότι όχι η μικρασιατική πολιτική του Φιλίππου, αλλά η μόρφωση του διαδόχου ώθησε τον Φίλιππο να προσκαλέσει τον Αριστοτέλη. Κοινή είναι η αποδοχή των ερευνητών ότι η πρόσκληση του Αριστοτέλους έγινε ζώντος ακόμη του Ερμεία. D. E. W. Wormell "The Literary Tradition concerning...", *ένθ. αν.*, σ. 89. Έκκληξη αποτελεί, όπως σημειώνει ο Ph. Merlan "Isocrates, Aristotle...", *ένθ. αν.*, σ. 61, σημ. 1, η άποψη του W. D. Ross "Aristotle" εις: *Oxford Classical Dictionary*. Oxford 1949, ότι ο Ερμείας πέθανε το 345 χωρίς βέβαια πειστικά επιχειρήματα.

ση να γνωρίζει καλύτερα απ' οποιονδήποτε άλλο.

Με την επιλογή, όμως, του Αριστοτέλους, ο Φίλιππος αποσκοπούσε να αποσπάσει τον Αλέξανδρο από τους διδασκάλους Λεωνίδα και Λυσίμαχο, τους οποίους είχε επιλέξει η γυναίκα του Ολυμπιάδα και βρίσκονταν υπό την επιρροή της. Με τον τρόπο αυτό ήθελε να αποσπάσει τον Αλέξανδρο από την μητέρα του και το περιβάλλον της κυρίως, και δεν είναι τυχαίο που ορίζει ως τόπο διαμονής και διδασκαλίας το Νυμφαίο, πλησίον της απομακρυσμένης και ησύχου κωμοπόλεως Μίεζα⁵⁸, στην Νάουσα. Την εποχή της ελευσεως του Αριστοτέλους στην Μακεδονική αυλή, ο Φίλιππος εξορίζει τον Αρρύβα⁵⁹, καταγόμενο από την Ήπειρο, ο οποίος θα προτείνει μετά τη δολοφονία του Φιλίππου τον Ξενοκράτη ως διδάσκαλο του Αλεξάνδρου και σύμβουλό του.

4.5 Η παρουσία και συμβολή του Ξενοκράτους

Ο Ξενοκράτης⁶⁰, γυιος του Αγαθήνορος⁶¹ γεννήθηκε στην Χαλκηδόνα⁶² το 396/563. Υπήρξε μαθητής του Πλάτωνος και μετά τον θάνατο του Αθηναίου φιλοσόφου ακολούθησε τον Αριστοτέλη στην Μικρά Ασία και στην συνέχεια στην Μακεδονία. Μετά τον θάνατο του Σπευσίππου (339) αναδείχθηκε Σχολάρχης της Ακαδημίας⁶⁴. Η προτίμηση του Σπευσίππου στο πρόσωπο του Ξενοκράτους δείχνει ταυτόχρονα και την μη συμπάθεια έως αντιπάθεια του ανιψιού του Πλάτωνος στο πρόσωπο του Αριστοτέλους⁶⁵. Η εκλογή του Αριστοτέλους ως Σχολάρχου δεν θα απο-

58. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 7.

59. N.G.L. Hammond & F. Walbank, *Ιστορία της Μακεδονίας*, τόμ. Γ', ένθ' αν., σ. 122. Berve, *Prosopographie*, II σ. 85, No 156.

60. Berve, *Prosopographie*, II, σσ. 281-82, No 576. Βιογραφικά στοιχεία παραδίδουν οι H. Dörrie "Xenocrates", *REIX A 2* (1967) 1512-1516. M. Isnardi Parente "Per la biografia di Senocrate", *RIFC* 109 (1981) 129-162. D. Whitehead "Xenocrates the Metic", *RhMus.* 124 (1981) 223-244. P. Scholz, *Der Philosoph und die...*, ένθ' αν. σσ. 195-198.

61. Διογ. Λαερτ. IV 6.

62. Cicero, *Academica* I 4. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* IB III 9 (C566) Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* X 530 d.

63. Διογ. Λαερτ. IV. 14. Πρβ. J. Beloch, *Griechische Geschichte. Bd. III 2: Die Griechische Weltherrschaft*. Strassburg 1904, σ. 466.

64. Διογ. Λαερτ. IV 14. D. Whitehead "Xenocrates the...", ένθ. αν., σσ. 232-234.

65. Πρβ. C. Merlan "The Successor of Speusippus", *TAPhA* 77 (1946) 103-111.

τελούσε έκπληξη. Το γεγονός, όμως, ότι η Μακεδονία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Αθήνα, την εποχή που πεθαίνει ο Σπεύσιππος, -άλλωστε δεν απέχει χρονικά και η φονική μάχη της Χαιρωνείας (338)- θα συνετέλεσε στην μη επιλογή ενός Μακεδόνα που βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον της Αυλής ως Σχολάρχου του πλέον φημισμένου πνευματικού ιδρύματος της εποχής.

Η οποιαδήποτε σχέση είτε συναναστροφή του Ξενοκράτους με τον Αλέξανδρο απορρέει από τα γραφόμενα του Πλουτάρχου. Ειδικότερα στα "Ηθικά"⁶⁶ του γράφει ο Χαιρωνέας φιλόσοφος ότι ο Ξενοκράτης αρνήθηκε πρόσκληση του Αλεξάνδρου να τον ακολουθήσει στην εκστρατεία. Περαιτέρω, παραδίδεται⁶⁷ ότι ο Αλέξανδρος απέστειλε από την Ανατολή (331) ως δώρο 50 τάλαντα στον Ξενοκράτη, ως δείγμα του σεβασμού του στον Σχολάρχη της Ακαδημίας, και εκείνος κράτησε μόλις 3000 δραχμές και τα υπόλοιπα τα επέστρεψε.

Ο Αλέξανδρος με την πρόσκλησή του αυτή αποσκοπούσε να προσελκύσει τον Σχολάρχη της Ακαδημίας στην εκστρατεία, δικαιολογώντας με τον τρόπο αυτό την ίδια την συγκατάθεση της Ακαδημίας στο μεγαλύτερο σχέδιο του⁶⁸.

Ο Ξενοκράτης είχε συγγράψει κατά παράκληση του Αλέξανδρου σχετική πραγματεία με τίτλο "Στοιχεία προς Ἀλέξανδρον περί βασιλείας" σε τέσσερα βιβλία⁶⁹. Το έργο συνεγράφη κατά την εποχή της

66. Πλουτάρχου, *Περί στωϊκῶν εναντιωμάτων* 20, 1043.

67. Πλουτάρχου, *Αλέξ.* 8. Του Ιδίου, *Αποφθέγματα βασιλέων και στρατηγῶν* 30 181e. Cicero, *Tusculanae Disputationes* V 32. Valerius Maximus, *Factorum et...*, ex13. Διογ. Λαερτ. IV 8.

68. Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι ο Ξενοκράτης είχε αποστασιοποιηθεί από τα πολιτικά τεκταινόμενα της εποχής του. Διογ. Λαερτ. IV 6: "Διῆγε τ' ἐν Ἀκαδημείᾳ τὰ πλεῖστα". Πλουτάρχου, *Περί φυγῆς*, 10, 603 C: "ἡ δὲ Ἀκαδημεία [...] οἰκητήριον ἦν Πλάτωνος καὶ Ξενοκράτους καὶ Πολέμωνος αὐτόθι σχολαζόντων καὶ καταβιούτων τὸν ἅπαντα χρόνον πλὴν μίαν ἡμέραν, ἐν ἣ Ξενοκράτης καθ' ἕκαστον ἔτος εἰς ἄστυ κατῆι Διονυσίων καινοῖς τραγωδοῖς ἐπικοσμῶν, ὡς ἔφασαν, τὴν ἑορτήν". Αξιοσημείωτη είναι όμως η στάση του μετά την λήξη του Λαμιακού πολέμου (322) όταν μετέβη στον Αντίπατρο για να μεσολαβήσει για την απελευθέρωση των Αθηναίων αιχμαλώτων. Πλουτάρχου, *Φωκίων* 27, 1. Διογ. Λαερτ. IV. 9. Πρβ. D. Whitehead "Xenocrates..." *ἐνθ. αν.*, σ. 243: "The events of 322 [...] seem to constitute a relatively small and uncharacteristic interlude in Xenocrates' long life".

69. Διογ. Λαερτ. IV. 14. Πλουτάρχου, *Προς Κολώτην* 32, 1126 d: "Ξενοκράτους Ἀλέξανδρος ὑποθήκας ἤτησε περὶ βασιλείας".

αναρρήσεως του Αλεξάνδρου στον θρόνο⁷⁰. Αναμφίβολα, όπως δηλώνει ο τίτλος, το έργο ανήκει στην κατηγορία των "ηγεμονικών κατόπτρων" και απηχεί τις ιδέες της Ακαδημίας για την βασιλεία. Η πρόσκληση του Ξενοκράτους για την συγγραφή ειδικής πραγματείας, συμβουλευτικού χαρακτήρα, γίνεται σε μια εποχή κατά την οποία, ο ίδιος διατηρεί επαφή και έχει αλληλογραφία με σημαίνοντα πρόσωπα του περιβάλλοντος του Αλεξάνδρου, τον Ηφαιστίωνα και τον Αρρύβα⁷¹. Κατά την εποχή της ανόδου στον θρόνο, ο Αλέξανδρος δεν διατηρούσε τις καλύτερες σχέσεις με τον πατέρα του, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι η μητέρα του Ολυμπιάδα είχε διαζευχθεί τον Φίλιππο⁷². Η οποιαδήποτε σχέση είτε συναναστροφή του Αλεξάνδρου με πρόσωπα οικεία στον Φίλιππο ήταν προβληματική λόγω της εχθρότητας της Ολυμπιάδος. Έτσι, ο Αριστοτέλης που ήταν επιλογή του Φιλίππου δεν έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην αγωγή και πολιτική διαμόρφωση του νέου βασιλέα. Η ανάκληση του Αρρύβα από την εξορία μετά την δολοφονία του Φιλίππου (336π.Χ) είναι δυνατόν να συνετέλεσε ώστε ο Αλέξανδρος, πιθανόν και κατόπιν προτροπής της μητέρας του, να στράφηκε προς τον Ξενοκράτη. Η επιλογή του Ξενοκράτους δεν ήταν τυχαία: ο ίδιος δεν ήταν άγνωστος στο μακεδονικό περιβάλλον, διηύθυνε το Ίδρυμα της Ακαδημίας παράλληλα.

Οποιαδήποτε επίδραση του έργου αυτού του Ξενοκράτους επί του Αλεξάνδρου δεν μπορούμε να διακριβώσουμε, αφού μας είναι άγνωστο το περιεχόμενο του έργου. Δεν αποκλείουμε το έργο αυτό, συγκείμενο από τέσσερα βιβλία, να άσκησε θαυμασμό στον νεαρό τότε βασιλέα, αν αναλογισθούμε ότι ο Αλέξανδρος του απέστειλε, ως κοσμοκράτορας

70. Σύμφωνα με τον O. Murray, *Περί βασιλείας-Studies in the Justification of Monarchic Power in the Hellenistic World*, Phil. D., Oxford 1970, σ. 141, το έργο συνεγράφη όταν ακόμα ζούσε ο Φίλιππος, ανάμεσα στα έτη 338 και 336. Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, σ. 143 ο Ξενοκράτης προσπαθούσε να αποτρέψει τον Αλέξανδρο να ακολουθήσει τις απόψεις του Αριστοτέλους.

71. Διογ. Λαερτ. IV 14: "Πρός Αρρύβαν Προς Ηφαιστίωνα".

72. Πράγματι, το διετές διάστημα που μεσολαβεί από της μάχης της Χαιρωνείας (338) έως της δολοφονίας του Φιλίππου (Αύγουστος 336) ο Αλέξανδρος διήλθε μέσω θυελλωδών οικογενειακών επεισοδίων, τα οποία μάλιστα τον είχαν αναγκάσει να καταφύγει για κάποιο χρονικό διάστημα με την μητέρα του στον θείο του βασιλέα της Ηπείρου. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 9,6. Απ. Δασκαλάκη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός*. Αθήναι: ΟΕΔΒ, 1979, σ. 54.

πλέον, ως δώρο το πολύ σημαντικό ποσό των 50 ταλάντων. Πως μπορούμε διαφορετικά να δικαιολογήσουμε την πράξη αυτή του Αλεξάνδρου;

Δεν έχουμε πληροφορίες ή ενδείξεις για οποιαδήποτε συναναστροφή είτε επαφή του Αλεξάνδρου με άλλα μέλη της Ακαδημίας, εξ όσων είμεθα σε θέση να γνωρίζουμε. Αντίθετα, έντονη είναι η συνεργασία του είτε επαφή του με την Περιπατητική Σχολή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η σχέση Αλεξάνδρου και Αριστοτέλους και η θέση του Περιπάτου

“καὶ πλείονας παρ’ Ἀριστοτέλους
τοῦ καθηγητοῦ ἢ παρὰ Φιλίππου
τοῦ πατρὸς ἀφορμάς ἔχων διέβαινε
ἐπὶ Πέρσας”

*Πλουτάρχου, Περί Ἀλεξάνδρου τύχης
ἢ ἀρετῆς, λόγος α' 4,327 E-F*

5.1 Εισαγωγή

Σε προηγούμενο κεφάλαιο διερευνήσαμε τους λόγους και τα αίτια που οδήγησαν τον Φίλιππο να αναθέσει την αγωγή του εφήβου Αλεξάνδρου στον Αριστοτέλη, ο οποίος είχε ήδη αρχίσει να οργανώνει την Σχολή του στην Μυτιλήνη, όταν αποδέχθηκε την πρόσκληση του Μακεδόνα Βασιλέα. Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Αριστοτέλους επι μια τριετία στο περί Μίεζαν Νυμφαίον¹, επειδή ελάχιστες αξιόπιστες μαρτυρίες διαθέτουμε. Ο ίδιος ο Σταγειρίτης δεν αναφέρει τίποτε σχετικό στα έργα του, ενώ οι διάφοροι μύθοι που επλάσθησαν, όταν πλέον ο Αριστοτέλης είχε καταστεί δεσπόζουσα φυσιογνωμία των Γραμμάτων και ο Αλέξανδρος κοσμοκράτορας, απηχούν, αυτά που η μεταγενέστερη παράδοση δεχόταν ότι θα έπρεπε να είχε διδαχθεί ο διάδοχος του Μακεδονικού θρόνου. Περαιτέρω, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι και μετά την λήξη της τριετούς παραμονής

1. Πλουτάρχου, Αλεξ. 7,3. Το Νυμφαίον ήταν περιφραγμένος χώρος αφιερωμένος στις Νύμφες.

του Αριστοτέλους στο Νυμφαίο συνεχίσθηκε η επαφή του Αλεξάνδρου με το δάσκαλό του. Ο Αλέξανδρος είχε επαφές και με επίλεκτα μέλη του Περιπάτου, όπως τον Θεόφραστο, τον Αναξιμένη τον Λαμψακηνό και τον Καλλισθένη, ο οποίος τον συνώδευσε στην εκστρατεία. Ο θάνατος του Καλλισθένους κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες συνετέλεσε, ώστε ο Περίπατος να αποκτήσει αρνητική άποψη για τον Αλέξανδρο.

Η επίδραση του Αριστοτέλους επι του Αλεξάνδρου είναι θέμα δυσχερίστο και απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Η συναναστροφή του Αλεξάνδρου με τον Σταγειρίτη είναι δυνατόν να διακριθεί σε δύο φάσεις². Στην πρώτη φάση, αυτή της Μίεζας, οφείλουμε να αναλύσουμε το περιεχόμενο της αριστοτελείου διδασκαλίας και πως αυτό επηρέασε τον Αλέξανδρο. Η δεύτερη φάση αναφέρεται όταν ο Αλέξανδρος είναι πλέον Βασιλέας των Μακεδόνων και ο Αριστοτέλης διαμορφώνει στην Αθήνα πια την πολιτική φιλοσοφία του. Σε ποιο βαθμό επηρέασαν οι πολιτειολογικές αντιλήψεις του Αριστοτέλους τον Αλέξανδρο;

5.2 Η διδασκαλία του Αριστοτέλους στον Αλέξανδρο

Ο Αλέξανδρος παρακολούθησε στην Μίεζα με άλλους συνομιλήκους του από τις επιφανέστερες μακεδονικές οικογένειες³, ανάμεσα στους οποίους ανήκε ο ιστορικός Μαρσύας από την Πέλλα⁴ και κατά πάσα πιθανότητα οι παιδικοί του φίλοι και μετέπειτα συνεργάτες του Ηφαιστίων⁵, Αρπαλος και Νικάνορας από τα Στάγειρα⁶. Μεταγενέστεροι

2. Για μια τέτοια διάκριση της επαφής είτε συναναστροφής του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη, βλ. V. Ehrenberg "Aristotle and Alexander's empire", στου Ιδίου, *Alexander and the Greeks*, transl. by Ryth Fraenkel von Velsen. Oxford: B. Blackwell, 1938, σσ. 62-102, εδώ σσ. 62-65.

3. Πλουτάρχου, *Αλέξ* 7.

4. Berve, *Prosopographie* II, σ. 247, No 489.

5. Διασώζεται επιστολή του Αριστοτέλους προς τον Ηφαιστίωνα σε Διογ. Λαερτ. V 27.

6. Berve, *Prosopographie*, σ. 276, No 557. Για τον κύκλο των μαθητών του Αριστοτέλους στην Μίεζα, πρβ. M. Borza "The Symposium at Alexander's Court", *Ancient Macedonia* 3, Thessaloniki 1983, σσ. 45-55, εδώ σσ. 52-55. W. Heckel "Faction and Macedonian politics in the Reign of Alexander the Great", *Ancient Macedonia* 4, Thessaloniki 1986, σσ. 293-309, εδώ σσ. 301-03.

ιστορικοί⁷ συγκατέλεξαν μεταξύ των μαθητών του Αριστοτέλους κατά την εποχή αυτή και τον Καλλισθένη, ανιψιό του Αριστοτέλους. Η πληροφορία αυτή δεν λαμβάνει υπόψη την διαφορά ηλικίας τους⁸ και το γεγονός ότι ο Καλλισθένης είχε ήδη δείξει κατά τον χρόνο αυτό αξιόλογη συγγραφική δράση. Κατά την εποχή της διαβάσεως του Ελλησπόντου από τον Αλέξανδρο είχε αποπερατώσει και δημοσιεύσει το μεγάλο του ιστορικό έργο, τα "Ελληνικά"⁹. Κατά την διάρκεια της τριετούς διδασκαλίας ο Αριστοτέλης αναμφίβολα του ενέπνευσε τον απεριόριστο θαυμασμό για την Ελληνική παιδεία¹⁰.

Οπωσδήποτε οι πρώτοι του διδάσκαλοι edίδαξαν στον Αλέξανδρο στοιχεία Ελληνικής φιλολογίας, ο Αριστοτέλης ιδιαίτερα συστηματοποίησε την διδασκαλία του Ομήρου¹¹, εκπόνησε μάλιστα και αναθεωρημένη έκδοση της Ιλιάδος, την "ἐκ τοῦ νάρθηκος"¹² για τον μαθητή του. Σε τέτοιο βαθμό επηρεάσθηκε ο Αλέξανδρος από την διδασκαλία του διδασκάλου του, ώστε θεωρούσε την Ιλιάδα "τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον"¹³ και την είχε πάντοτε στο προσκέφαλό του, ὅπως μας πληροφορεῖ ο Ονησίκριτος¹⁴. Δεν είναι κατά συνέπεια υπερβολικός ο χαρακτηρισμός του Στράβωνος, ὅτι ο Αλέξανδρος κατέστη "φιλόμηρος"¹⁵.

Εκτός από τον Όμηρο, ο Αριστοτέλης του edίδαξε και άλλους συγ-

7. Iustinus, *Historiam Alexandri* XII 6,17. Orosius, *Historiarum adversus paganos* III 18,11.

8. Th. Birt, *Alexander der Grosse und das Weltgriechentum*. Leipzig 1925, σ. 428, σημ. 18. Berve, *Prosopographie*, II, σ. 276.

9. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *Μακεδονικά* 7 (1966-67) 1-30, edώ σ. 5, σημ. 5.

10. Ul. Wilcken, *Alexander der Grosse*. Leipzig: Quelle und Meyer, 1931, σσ. 48-49. Την επίδραση του Αριστοτέλους επι της καθόλου παιδείας του Αλεξάνδρου αναγνωρίζει και ο Σ. Κουγέας σε σχετική βιβλιοκρισία του άνω έργου. Πρβ. Σ. Κουγέα, *Ελλ. Ε'* (1932) 223-224.

11. Ας μην λησμονούμε ὅτι η φιλολογική παράδοση των Ελλήνων άρχιζε από τον Όμηρο, ο οποίος edιδάσκετο στην πρώτη και στην δευτέρα βαθμίδα της εκπαίδευσέως τους. Η. Ματθου, *Ιστορία της εκπαίδευσέως κατά την Αρχαιότητα*, μτφ. Θ. Φωτεινοπούλου, Αθήνα 1961⁵, σ. 240.

12. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 8,2. 26,1 Στράβωνος, *Γεωγραφικών* II I 27 (C.594).

13. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 8,2.

14. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 8,2.

15. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* II I (C.594): "ἐκεῖνος γάρ κατὰ συγγενείας ἀναένεωσιν ὤρμησε προνοεῖν αὐτῶν, ἅμα καὶ φιλόμηρος ὦν".

χρόνους ή παλαιότερους συγγραφείς. Διασώζεται η πληροφορία ότι ο Αρπαλος απέστειλε στον Αλέξανδρο, κατ' εντολήν του δευτέρου, "τάς τε Φιλίστου βίβλους και τῶν Εὐριπίδου και Σοφοκλέους και Αἰσχύλου τραγωδιῶν συχνάς, και Τελέστου και Φιλοξένου διθυράμβους"¹⁶. Τα "Σικελικά" του Φιλίστου του Συρακουσίου αναφέρονταν στην ιστορία της Σικελίας, ενώ οι τραγικοί αντιπροσώπευαν την ποίηση των Κλασσικών Χρόνων και οι διθυραμβογράφοι Τέλεστος και Φιλόξενος την σύγχρονη¹⁷. Ιδιαίτερα εκτιμούσε τον Ευριπίδη, του οποίου ήταν σε θέση να απαγγέλει στίχους ή ακόμη σκηνές ολόκληρες¹⁸. Δεν είναι τυχαίο ότι οι δραματικοί αγώνες που τελούσε κατά την διάρκεια της εκστρατείας είχαν ως αποτέλεσμα τα παιδιά των Περσών, Σουσιανών και Γεδρωσίων να άδουν "τάς Εὐρυπίδου και Σοφοκλέους τραγωδίας", όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πλούταρχος¹⁹. Μεγάλη εκτίμηση έτρεφε και στους Ησίοδο²⁰ και Στησίχορο²¹, ενώ στην επίδραση του Αριστοτέλους πρέπει να αποδώσουμε την μη καταστροφή της οικίας του Πινδάρου κατά την καταστροφή των Θηβών²².

Ως το σημαντικότερο επίτευγμα της μαθητείας του Αλεξάνδρου στον Αριστοτέλη ήταν ότι ο μαθητής ενεφορήθη από το ανήσυχο και ερευνητικό πνεύμα του διδασκάλου του, το οποίο πάντοτε τον ωθούσε σε αναζήτηση του νέου, σε ανακάλυψη νέων κόσμων και χωρών. Η ανήσυχη αυτή διάθεση του Αλεξάνδρου για εξερευνήσεις χαρακτηρίζεται από τον Αρριανό "πόθος"²³ και υπήρξε μόνιμο γνώρισμα του Αλεξάνδρου σε όλη την φάση της εκστρατείας του. Με τον τρόπο αυτό συνέβαλε

16. Πλουτάρχου *Αλεξ.* 8, 2-3.

17. Θ. Σαρικήκη "Η αγωγή βασικός παράγων στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του Μ. Αλεξάνδρου", *ΕΕΦΣΠΑ ΑΒ'* (1998-2000) 37-49, εδῶ 66. 44-45.

18. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 10, 4. 53, 3-4. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ. Ζ* 16,6. Νικοβούλη, *παρά Αθηναίω Δειπνοσοφισταί* XII 537d.

19. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'* 328 D.

20. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *Περί βασιλείας* II 27

21. Δίωνος Χρυσσοστόμου, *ενθ. αν.*, II 28 και 33.

22. Αρριανού, *Αλεξ.* Αναβ. I 9, 10. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 11.6.

23. Αρριανού, *Αλεξ.* Αναβ. Α 2, 5. Β 3,1. Γ 31. Δ 28,4. Ε 2,5. Ζ 1,1 όπου συνήθως είναι η φράση "πόθος αυτόν έλαβεν (είχεν) έκμαθειν (ή ιδείν)". V. Ehrenberg "Poθος", στον Ιδίον, *Alexander and the Greeks*. Oxford: B. Blackwell, 1938, σσ. 52-61 [ανατ. G. T. Griffith, *επιμ.*, *Alexander the Great. The Main Problems*. Cambridge: Heffer - New York; Barnes & Noble, 1966, σσ. 73-84].

ο ίδιος στην προαγωγή των φυσικών επιστημών. Ειδικώτερα, δείγματα της ανήσυχης διαθέσεως του Αλεξάνδρου για τα φυσικά φαινόμενα αποτελεί η εντύπωση που του προκάλεσε η εύφλεκτη ιδιότητα της "νάφθα", είδους ακαθάρτου πετρελαίου, που του παρουσίασαν οι ιθαγενείς στην Βαβυλώνα²⁴. Άλλο περιστατικό που περιγράφεται έχει σχέση με την ανακάλυψη "πηγής ύγρου λιπαρού" από τον Πρόξενο τον Μακεδόνα²⁵.

Εκείνο όμως που ιδιαίτερος πρέπει να υπογραμμισθεί είναι ότι κατά την διάρκεια της εκστρατείας του εξησκημένοι κυνηγοί συνελάμβαναν τα ζώα των ασιατικών χωρών και τα ψάρια της περιοχής, τα οποία απέστειλαν στον Αριστοτέλη για να τα συμπεριλάβει στην "Περί ζώων" πραγματεία του²⁶. Αποφασιστική υπήρξε επίσης και η φροντίδα του Αλεξάνδρου να αποστείλει στον διδάσκαλό του δένδρα και φυτά των χωρών της Ανατολής, τα οποία συμπεριέλαβε στο "Περί φυτών" έργο του²⁷. Τα δύο αυτά γεγονότα αποδεικνύουν την επίδραση του Αριστοτέλους επι του Αλεξάνδρου, αναδεικνύουν όμως και την ερευνητική διάθεση του Μακεδόνα βασιλέα. Ο Αλέξανδρος συνέδραμε και οικονομικά τον διδάσκαλό του για την αποπεράτωση της "Περί ζώων" πραγματείας του²⁸.

Ο "πόθος" όμως του Αλεξάνδρου, ο οποίος μεταβάλλεται σε "έπιθυμία του καινόν τι άει και άτοπον έργάζεσθαι"²⁹ αναδεικνύεται με τον καλύτερο τρόπο στις γεωγραφικές εξερευνήσεις. Οι "βηματισταί"³⁰ καταμετρούσαν και κατέγραφαν τις διανυόμενες από τον στρατό αποστάσεις, και συγκέντρωναν πληροφορίες για τις κατάλληλες για στρα-

24. Πλουτάρχου Αλεξ. 35,1. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΣΤ I, 15 (C743).

25. Πλουτάρχου, Αλεξ. 57, 4-5.

26. Plinius, *NH* VIII, 17 (44): "Alexandro Magno rege inflammato cupidine animalium naturas noscendi delegataque hac commentatione Aristotelis".

27. P. Fox, *Alexander the Great*. London 1973, σ. 55. Θ. Σαρκικάκη "Η αγωγή βασικός παράγων...", *ενθ. αν.*, σ. 46.

28. Απέστειλε στον Αριστοτέλη 800 τάλαντα. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* IX 398 e: "ὄκτακόσια γάρ εἰληφέναι τάλαντα παρ' Ἀλεξάνδρου τὸν Σταγίριτῆν λόγος ἔχει εἰς τὴν περὶ τῶν ζώων ἱστορίαν".

29. Αρριανού, *Ινδική* 20, 1.

30. FGrH II B F 119-121.

τοπέδευση θέσεις. Το έργο τους "Σταθμοί" χρησιμοποιήθηκε από τους μεταγενεστέρους συγγραφείς, βοήθησε αργότερα τον Ερατοσθένη να υπολογίσει τον μεσημβρινό της γής³¹. Οι εξερευνητικές αποστολές που κατ' εντολή του έλαβαν χώρα, όπως η εξερεύνηση των πηγών του Νείλου, ως και των αιτίων που προκαλούν τις πλημμύρες του ποταμού³², η εξερεύνηση της θαλασσίας οδού που οδηγεί από τις εκβολές του Ινδού ποταμού στις εκβολές του Τίγρητος, την οποία έφερε σε πέρας ο ναύαρχος Νέαρχος³³, η εξερεύνηση της Κασπίας Θαλάσσης και η διαπίστωση αν πρόκειται για λίμνη, όπως υπεστήριζε ο Αριστοτέλης ή κόλπος του Ωκεανού, όπως δέχονταν οι προγενέστεροι³⁴ -αλλά και εκείνες που έλαβε ο ίδιος μέρος³⁵, συνέβαλαν άποφασιστικά στην προαγωγή της Γεωγραφίας παράλληλα, βρίσκονται κάτω από την επίδραση του Αριστοτέλους, και συμπληρώνουν την εικόνα της γής που του είχε παρουσιάσει ο σοφός διδάσκαλος. Με τον τρόπο αυτό που έδρασε ο Αλέξανδρος πραγματοποίησε αυτό που ο Πλάτων χαρακτήρισε και ώρισε ως πόθος: "πόθος αὐ καλεῖται σημαίων οὐ τοῦ παρόντος εἶναι ἀλλὰ τοῦ ἄλλοθί που ὄντος καὶ ἀπόντος"³⁶.

Αναφορικά με την φιλοσοφική διδασκαλία του Αριστοτέλους στον Αλέξανδρο οφείλουμε να είμαστε προσεκτικοί. Και τούτο, γιατί ο έφηβος Αλέξανδρος δεν θα μπορούσε να παρακολουθήσει τον αφηρημένο φιλοσοφικό στοχασμό, ούτε όμως και ο Αριστοτέλης αποσκοπούσε να

31. P. Brunt, *Arrian, with an English Translation*, Τομ. Α. Oxford 1976², σσ. 487-88. Σαδικάκη, σ. κxvii, σημ. 4. Ζαν Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου (Ελληνική γραμματολογία των ελληνιστικών, ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, 334 π.Χ. - 519 μ.Χ.)*, μτφ. Σοφίας Μπίνη Σωτηροπούλου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2001, σσ. 142-144.

32. Πρβ. Ul. Wilcken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφ. Ιω. Τουλουμάκου. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, σ. 340, σημ. 1.

33. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* ΣΤ 21,3. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 66,2. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΕ Β 4-5 (C. 721).

34. Η επιχείρηση αυτή ανετέθη στον Ηρακλείδη, δεν πραγματοποιήθηκε τελικά λόγω του θανάτου του βασιλέα. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ 16, 1-3. W.W. Tarn, *Alexander the Great, τομ. Β'. Sources and Studies*. Cambridge 1948, σσ. 10-12.

35. Εξερεύνησε τις εκβολές του Ινδού ποταμού, ως και τις εκβολές του Ευφράτη, σχεδίαζε να περιπλεύσει την Αραβία και την Αφρική και να εισέλθει στην Μεσόγειο από τις Ηράκλειες Στήλες, ώστε να εξερευνήσει και αυτές ακόμη τις άγνωστες μέχρι τότε στον Ελληνικό κόσμο χώρες. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 68,1. Θ. Σαδικάκη " Η αγωγή...", *ενθ', αν.*, σ. 47.

36. Πλάτωνος *Κρατύλος* 420a.

πράξει κάτι τέτοιο. Αν ο Πλάτων ισχυριζόταν ότι το κακό στις πόλεις και στο ανθρώπινο γένος θα παύσει να υπάρχει τότε και μόνον τότε όταν "οί φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἰκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δύναμις τε πολιτικῆ καὶ φιλοσοφία"³⁷, ο Αριστοτέλης περισσότερο ρεαλιστικά έκρινε και διεπίστωνε ότι "ὄχι μόνο δεν είναι αναγκαίο, αλλά είναι και εμπόδιο να ασχολείται ένας βασιλέας με την φιλοσοφία. Αντίθετα πρέπει να ακούει και αν ακολουθηί τους πραγματικούς φιλοσόφους (παρά να ασχολείται ο ίδιος με την φιλοσοφία)"³⁸. Οι παραινέσεις αυτές του Σταγειρίτη εισακούστησαν από τον νεαρό διάδοχο. Δεν είναι τυχαία η πρόσκληση που απευθύνει στον Σχολάρχη της Ακαδημίας, καταξιωμένο στην εποχή του φιλόσοφο, με φήμη πανελλήνια, Ξενοκράτη τον Χαλκηδόνιο, αλλά και στους Ανάξαρχο, Ονησίκριτο και Πύρρωνα, οι οποίοι θα τον ακολουθήσουν. Ο σεβασμός του προς τον γηραιό Διογένη αποδεικνύει ότι ο Αλέξανδρος έτρεφε εκτίμηση στους φιλοσόφους³⁹. Ως βασιλέας ο Αλέξανδρος, έχοντας διαβεί στην Ασία προσκαλεί τον Αριστοτέλη, εκείνος όμως συστήνει τον ανιψιό του Καλλισθένη: "συστήσας τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸν Καλλισθένην"⁴⁰.

Κατά την διάρκεια της παραμονής του και διδασκαλίας στον Αλέξανδρο, ο Αριστοτέλης απέκτησε εμπειρίες σε παιδαγωγικά προβλήματα, τις οποίες κατέγραψε στα έργα του⁴¹.

Η διδασκαλία του Αριστοτέλους συνεχίσθηκε αδιαλείπτως έως του 340 π.Χ., οπότε ο Φίλιππος αναγκάστηκε κατά τις εναντίον της Περί-

37. Πλάτωνος, *Πολιτεία* Ε 437d 1-4. Πρβ. Πλάτωνος, *Επιστολή Ζ'* 326 a-d: "κακῶν οὖν οὐ λήξειν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἢ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχάς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφήσῃ". Βλ. και αὐτόθι, 328a.

38. F. 647 R² J. M. Zemb, *Αριστοτέλης. Η προσωπικότητα και η φιλοσοφία του μέσα από το έργο του*, μτφ. Αγγέλα Βερυκοκάκη- Ἄρτεμη. Επιμέλεια-Πρόλογος Βασ. Α. Κύρκου. Αθήνα Λιβάνης, 1979, σσ. 74-75.

39. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 14, 1-3. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ. Ζ'* 2,1. Διογ. Λαερτ. VI 32, 60, 68.

40. Διογ. Λαερτ. V 4.

41. Πρβ. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Η 14, 1332 b 12-16. Η 15, 1334b 3-7. Θ 4, 1338 b31-35. Του Ιδίου, *Ηθικά Νικομάχεια* Α 10, 1099 b 9-11. Β 1, 1103 α 14-18.

θου και του Βυζαντιού επιχειρήσεις του να επιστρατεύσει όλες τις στρατιωτικές και πολιτικές δυνάμεις της χώρας, ανάμεσα στις οποίες και αυτούς τους Αντίπατρο και Παρμενίωνα και ανέθεσε την διαχείριση των υποθέσεων του κράτους στον Αλέξανδρο⁴². Ως αρχηγός του μακεδονικού ιππικού ο Αλέξανδρος κρίνει την μάχη της Χαϊρωνείας (338 π.Χ.), σε ηλικία 18 ετών.

Κατά την περίοδο που ο Αλέξανδρος αντικαθιστά τον πατέρα του Φίλιππο στις κρατικές υποθέσεις, όταν εκείνος εκστρατεύει "ἐπὶ Βυζαντίους", επιχειρεί εκστρατεία κατά των Μαίδων, τους οποίους "ἀφεστῶτας κατεστρέψατο" και αφού κατέλαβε την πόλη τους, "τούς μὲν βαρβάρους ἐξήλασε, συμμείκτους δὲ κατοικίσας Ἀλεξανδρόπολιν προσηγόρευσεν"⁴³. Η ίδρυση μιάς πόλεως για στρατιωτικούς σκοπούς κρίνεται ως σπουδαίο γεγονός, αν αναλογισθούμε ότι ο Αλέξανδρος ήταν μόλις 16 ετών.

Με αφορμή το γεγονός της ιδρύσεως της Αλεξανδρουπόλεως, ο Αριστοτέλης, ο οποίος βρίσκεται ακόμη στην Μακεδονία⁴⁴, συγγράφει το έργο "Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων (α΄)"⁴⁵, το περιεχόμενο του οποίου παραμένει άγνωστο⁴⁶. Ο τίτλος του έργου υποδηλώνει ότι θα πρόκειται για ένα έργο που θα περιείχε πληροφορίες τοπογραφικού περιεχομένου. Τούτο μπορούμε να το συνδυάσουμε με συγκεκριμένα χωρία των "Πολιτικῶν", τα οποία ασχολούνται με τεχνικής φύσεως θέματα⁴⁷. Η άπο-

42. D. Kanatsoulis "Antipatros als Feldherr und Staatsmann in der Zeit Philipps und Alexanders des Grossen", *Ελλ. ΙΣΤ'* (1958-1959), No 1, σσ. 14-64, εδῶ σσ. 27-28.

43. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 9,1.

44. Ο Αριστοτέλης συνεχίζει να χαιρεί της εκτιμήσεως του Φιλίππου, ο οποίος ανοικοδόμησε την κατεστραμμένη πατρίδα του Σταγειρίτη. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 7. Του Ιδίου, *Προς Κολώτην* 33.3 p.1126F. Valerius Maximus, *Factorum et dictorum...*, *ενθ. αν.*, ν 6. Πλινίου, *NH VII* 29. Δίωνος Χρυσοστόμου, *Περί βασιλείας Β'* 36. Αιλιανού, *Ποικίλη Ιστορία III XII* 54. Διογ. Λαερτ. V 6.

45. Διογ. Λαερτ. V 22 (Nr.17).

46. Ο E. Badian "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *Historia* 7(1958) 425-444, εδῶ σ. 442, σημ, 71 και ο O. Gigon, *Aristotelis opera III: Librorum deperditorum Fragmenta*. Berlin-New York: de Gruyter, 1987, σ. 301, δέχονται ότι το έργο συνεγράφη μετά το πέρας της εκστρατείας κατά των Μαίδων, άρα κατά την εποχή που ο Αλέξανδρος και ο Αριστοτέλης έχουν πολύ καλές σχέσεις.

47. Αριστοτέλους, *Πολιτικά Η 4*, 1326α 5-35, 1327 b15. 11, 1330 α 35. 12, 1331 b 23.

ψη⁴⁸, ότι το έργο αυτό συνεγράφη κατά την εποχή που η εκστρατεία στην Ασία βρίσκεται σε εξέλιξη και ο Αριστοτέλης προσπαθεί να του υποδείξει τρόπους αποικισμού και εγκαταστάσεων αποίκων από την Ελλάδα είναι δύσκολο να υποστηριχθεί, αν αναλογισθούμε ότι επήλθε ψυχρότητα έως και διακοπή των σχέσεων των δύο ανδρών μετά τον θάνατο του προσφιλούς ανιψιού του Αριστοτέλους Καλλισθένους⁴⁹. Ενέχει όμως ενδιαφέρον, και αξίζει, νομίζουμε, να υπογραμμισθεί, ότι ο Αλέξανδρος θα πρέπει να επηρεάσθηκε κατά την ίδρυση των πόλεων της Μικράς Ασίας και άλλων περιοχών από το περιεχόμενο του έργου αυτού.

Την εποχή που ο Αλέξανδρος αναλαμβάνει βασιλέας των Μακεδόνων (θέρος 336 π.Χ.), ο Αριστοτέλης βρίσκεται ακόμη στην Μακεδονία. Την περίοδο αυτή συγγράφει το έργο του "Περί βασιλείας"⁵⁰, το οποίο, σύμφωνα με τον (Ψευδο) Αμμώνιο "ίνα δέ και πάντας ανθρώπους ευεργετήση γράφει τῷ Ἀλεξάνδρῳ βιβλίον περὶ βασιλείας, διδάσκων ὅπως βασιλευτέον, ὅπερ οὕτως ἔδρασεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρου ψυχὴν ὡς λέγειν ὅτε μὴ ὠφέλησέ τινα σήμερον οὐκ ἔβασίλευσα οὐδένα γὰρ εὖ ἐποίησα"⁵¹. Προφανώς τα ίδια υπαινίσσεται και ο Θεμίστιος: "ἄγασθαι δὲ ἄξιον Ἀριστοτέλην, ὅτι μικρὸν τὰ Πλάτωνος ῥήματα μεταθεις τὸν λόγον πεποίηκεν ἀληθέστερον, φιλοσοφεῖν μὲν τῷ βασιλεῖ οὐχ ὅπως ἀναγκαῖον εἶναι φάσκων ἀλλὰ καὶ ἐμποδῶν, τὸ δὲ φιλοσοφοῦσιν ἀληθῶς ἐντυγχάνειν εὐπειθῆ καὶ εὐήκοον ἔργων γὰρ ἀγαθῶν τὴν βασιλείαν ἐνέπλησεν, οὐχὶ ῥημάτων"⁵². Οι πληροφορίες που μας διασώζει ο Κικέρων, ο οποίος χρησιμοποιεῖ ως υπόδειγμα την σχέση Αριστοτέλους -

48. V. Ehrenberg "Aristotle and Alexander's empire", στου Ἰδίου, *Alexander and the...*, ενθ' αν., σσ. 88-89.

49. P. Scholz, *Der Philosoph und die Politik. Die Ausbildung der philosophischen Lebensform und die Entwicklung des Verhältnisses von Philosophie und Politik im 4. und 3 Jh v. Chr.* Stuttgart: Franz Steiner, 1998, σ. 160, σημ.124. Ο Απ. Δασκαλάκης, Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός. Εν Αθήναις: ΟΕΔΒ, 1979, σ. 42 αναφέρει ότι ο "Αριστοτέλης εις εποχήν μη δυναμένην να καθορισθῆ επακριβῶς, ἔγραψεν ειδικῶς χάριν του Αλεξάνδρου..".

50. Διογ. Λαερτ. V 22. Cicero, *Ad Atticum* XII 49,2. F 645 R³.

51. Vit. Arist. Marc. Fr. 276a extr., αναφ. υπο Απ. Δασκαλάκη, Ο Μέγας Αλέξανδρος..., ενθ' αν., σ. 42, σημ. 2.

52. Themist, or. 8 p. 128 Dindorf= F 647 R³ = F 982 Gigon.

Αλεξάνδρου, για να νουθετήσει και να συμβουλευσει τον Καίσαρα, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και το έργο αυτό ανήκει στην κατηγορία των "ἡγεμονικῶν κατόπτρων"⁵³. Η κατασκευή του Γ' βιβλίου των "Πολιτικών"⁵⁴, και ειδικότερα τα κεφάλαια που αναφέρονται και πραγματεύονται τις αντιλήψεις του Αριστοτέλους για την φύση και τα είδη της βασιλείας πρέπει να προέρχονται από το έργο αυτό. Ουσιαστικά αποκρυσταλλώνουν τις απόψεις του Σταγειρίτη για την βασιλεία, που διατύπωσε αρχικά στο "περὶ βασιλείας"⁵⁵.

Όπως διαφαίνεται από τις ελάχιστες μαρτυρίες που έχουν σωθεί, ο Αριστοτέλης θα έπρεπε να είχε αναλύσει τα είδη της βασιλείας στον νεαρό μονάρχη και θα του επέστησε ιδιαίτερα την προσοχή στην ευεργεσία των πολιτών, που θα πρέπει να θέσει ως στόχο της πολιτικής του. Τούτο συνάγεται και από την διατύπωση της "Vita Marciana": "ἵνα δὲ καὶ πάντας ἀνθρώπους εὐεργετήσῃ, γράφει (sc. Ο Αριστοτέλης) τῷ Ἀλεξάνδρῳ". Το χωρίο αυτό οφείλουμε να το μελετήσουμε σε συνδυασμό με το προκείμενο των "Πολιτικῶν": "Ἄπαντες γὰρ εὐεργετήσαντες ἢ δυνάμενοι τὰς πόλεις ἢ τὰ ἔθνη εὐεργετῆν ἐτύγχανον τῆς τιμῆς ταύτης [...] οἱ δ' ἐλευθερώσαντες [...] ἢ κτίσαντες ἢ κτησάμενοι χώραν, ὥσπερ οἱ Λακεδαιμονίων βασιλεῖς καὶ Μακεδόνων καὶ Μολοσσῶν"⁵⁶. Με τον τρόπο αυτό αποσκοπεῖ ο Αριστοτέλης να διαπλάσει τον ιδανικό ευεργέτη-

53. Berve, *Prosopographie*, II σ. 72. P. Hadot "Fürstenspiegel", *RAC* VIII (1972) cols 555-632, εδῶ col. 582.

54. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Γ 13-17, 1284 α 3-1288 α 32.

55. O. Murray, *Περὶ βασιλείας - Studies in the Justification of Monarchic Power*, *Phil. D.* Oxford 1970, σσ. 56-69. A.- H. Chroust "Aristotle's Criticism of Plato's philosopher King: Some Comments on Aristotle's 'On Kingship'", *RhMus.* 111 (1986) 16-22, εδῶ σ. 22.

56. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Ε 10, 1310 b 34-36, 37-39. Το χωρίο αυτό κρίνεται σημαντικό, γιατί είναι το μοναδικό χωρίο σε ολόκληρο το έργο του Αριστοτέλους, όπου γίνεται *expressis verbis* αναφορά στους βασιλείς των Μακεδόνων. Η παρατήρηση στηρίζεται στα ιστορικά δεδομένα που αφορούν την ίδρυση του Μακεδονικού βασιλείου. Ηροδότου, *Ιστορία* Γ 138. Πρβ. Schütrumpf, *Politik* iv σ. 551. Δεν πρόκειται για σκέψη είτε εκτίμηση "to combine discretely and naturally the Macedonian with the Persian, Lacedaemonian and Molossian Kings" A. H. Chroust, *Aristotle- New Light on His Life and on Some of His Lost Works*, τομ. Α. London, 1973, σ. 181. P. Scholz, *ενθ.*, σσ. 165-167.

βασιλέα⁵⁷.

Το 334 π.Χ. οριοθετείται ή έναρξη της εκστρατείας του Αλεξάνδρου. Ο Αριστοτέλης, μη αποδεχόμενος την πρόσκληση του μαθητού του, θεωρεί ότι έληξε η αποστολή του και εγκαθίσταται με την οικογένεια του και τον Θεόφραστο στην Αθήνα, όπου με την υποστήριξη του τοποτηρητού του Μακεδονικού θρόνου, Αντιπάτρου ιδρύει το Λύκειον⁵⁸. Για να διατηρήσει την επαφή με τον Αλέξανδρο κατά την διάρκεια της εκστρατείας έδωσε ως ιστοριογράφο τον ανιψιό του Καλλισθένη.

Ενδιαφέρον προξενεί το ερώτημα, κατά την άποψη μας, αν και σε ποιο βαθμό ο Αριστοτέλης συνεφώνησε σε μια εκστρατεία του μαθητού του κατά των Περσών και σε ποιο βαθμό διαμορφώθηκε η σκέψη του Αλεξάνδρου από τις συμβουλές και νουθεσίες του διδασκάλου του. Για την διερεύνηση αυτού του προβληματισμού πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν ορισμένοι παράγοντες. Κατά πρώτον, η απόφαση για μια πολεμική επιχείρηση κατά της Ασίας και ειδικά κατά των Περσών είχε ληφθεί από τον Φίλιππο, ο οποίος είχε ανακηρυχθεί στρατηγός-αυτοκράτορας των Ελλήνων και είχε στείλει τμήμα της στρατιάς του στα μικρασιατικά παράλια για την προπαρασκευή της μεγάλης εκστρατείας. Οι προετοιμασίες αυτές ήταν γνωστές και στον Αριστοτέλη. Κατά δεύτερο λόγο, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι ο φίλος και προστάτης του Αριστοτέλους, Ερμείας, ηγεμόνας του Αταρνέα, είχε συλληφθεί και φονευθεί από τους Πέρσες. Το γεγονός αυτό ομολογουμένως θα προξένησε μια απέχθεια του Αριστοτέλους κατά των Περσών. Τα γεγονότα αυτά μας επιτρέπουν να συνάγουμε ότι ο Αριστοτέλης θα θέλησε με την διδασκαλία του να εμψυχήσει στην ψυχή του μαθητού του τα ίδια αισθήματα απεχθείας κατά των Περσών και να καλλιεργήσει την ήδη διακηρυγμένη ιδέα του πανελληνίου πολέμου κατά των Περσών⁵⁹.

Άμεσα συνδεδεμένη με την εκστρατεία κατά των Περσών είναι και

57. K. Bringmann "The King as Benefactor-Some Remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism", εἰς: A. Bulloch, E.S.Gruen, A. A. Long, A. Stewart, επιμ. *Images and Ideologies- Selfdefinition in the Hellenistic World*. Berkeley - Los Angeles- London, 1993, σσ. 7-24. [Hellenistic Culture and Society 12].

58. Απολλόδωρος εἰς Διογ. Λαερτ. V 10. Βλ. A. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφ. Α. Τσοπανάκη. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1965, σ. 764.

59. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α' 4*, 327F.

η επιστολή που απηύθυνε ο Αριστοτέλης προς τον Αλέξανδρο. Με την επιστολή αυτή ο Αριστοτέλης παρείχε στον Αλέξανδρο συμβουλές για τον τρόπο, με τον οποίο όφειλε να ασκεί την βασιλική αρχή, διαφορετικά προς τους Έλληνες, και ως προς τους βαρβάρους. Σύμφωνα με το απόσπασμα που διασώζει ο Πλούταρχος, ο Αριστοτέλης συνεβούλευσε τον μαθητή του να συμπεριφέρεται προς του Έλληνες "ήγεμονικῶς", δηλαδή ως άξιος ηγεμόνας τους, και να φροντίζει για αυτούς, όπως πρόκειται για φίλους και συγγενείς, ενώ αντίθετα, προκειμένου για βαρβάρους, να συμπεριφέρεται προς αυτούς "δεσποτικῶς", δηλαδή ως απόλυτος δεσπότης και κύριος, να επιμελείται δε αυτούς όπως πρόκειται για ζώα και φυτά, δηλαδή να μην δέχεται ούτε να ζητεί την γνώμη τους⁶⁰.

Η επιστολή αυτή, η οποία απευθύνθηκε είτε κατά το βραχύ διάστημα της βασιλείας του Αλεξάνδρου στην Μακεδονία είτε με την έναρξη της εκστρατείας στην Ασία⁶¹, αποκρυσταλλώνει την κοσμοθεωρία του Αριστοτέλους για την υπεροχή του ελληνικού πνεύματος έναντι των Περσών και συνιστά στον μελλοντικό κοσμοκράτορα την προήγηση των Ελλήνων έναντι των άλλων λαών. Η άποψη αυτή του Αριστοτέλους δεν είναι νέα. Απαντά και στον Ευριπίδη⁶², όπως και ο ίδιος ο Σταγειρίτης διαμηνύει: "διό φασιν οἱ ποιηταὶ βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἄρχειν εἰκός, ὡς τοῦτο φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν"⁶³. Ο Αριστοτέλης θα διακηρύξει ἄλλωστε στα "Πολιτικά" ότι το γένος των Ελλήνων, το οποίο διακρίνει απ' όλα τα ἄλλα, τυγχάνει "ἐνθυμον καὶ διανοητικόν", διατελεῖ "ἐλεύθερον" και μπορεί "βέλτιστα πολιτευόμενον" όλους τους ανθρώπους. Αντίθετα, το γένος των Ασιατών, "τὰ περὶ τὴν Ἀσίαν" τυγχάνει "ἄθυμον"⁶⁴. Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη ἡ πολιτικὴ αποτελεί χαρακτη-

60. Πλούταρχος, *Περὶ τῆς Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, λόγος α' 6*, 329B = F 658 R³: "τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος, τοῖς δὲ ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος". Στο απόσπασμα αυτό ἡ ἔκφραση ἢ φυτοῖς ἀποτελεῖ προσθήκη του Πλουτάρχου. Βλ. E. Badian "Alexander the Great...", *ενθ' αν.*, σ. 443, σημ. 80. P. Scholz, *ενθ. αν.*, σ. 161.

61. Για τα προβλήματα χρονολογήσεως τῆς επιστολῆς, βλ. O. Murray, *Περὶ βασιλείας Studies in...*, *ενθ. αν.*, σ. 73, σημ. 1.

62. Ευριπίδου, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* 1400: "Βαρβάρων Ἑλληνας ἄρχειν εἰκός".

63. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* A 5, 1254 b 20-23. Για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. τα σχόλια του Schütrumpf, *Politik I*, σσ. 197-199.

64. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* H 7, 1327 b 29-33.

ριστικό γνώρισμα και ίδιον "ἐλευθέρων φύσει καὶ ἴσων"⁶⁵. Οι Ασιάτες δεν μπορούσαν να ασκήσουν "πολιτική ἀρχή". Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό οι νουθεσίες του διδασκάλου ελήφθησαν υπ' ὄψιν από τον Αλέξανδρο.

5.3 Η εφαρμογή και προσαρμογή των αριστοτελείων θέσεων από τον Αλέξανδρο.

Το κράτος του Μεγ. Αλεξάνδρου έθεσε τον δημιουργό του προ προβλημάτων, τα οποία ήσαν κατ' εξοχήν μεταβατικής φύσεως. Τούτο δικαιολογείται γιατί οι σκέψεις του περί των κρατικών θεσμών δεν είχαν αποκρυσταλλωθεί ακόμα κατά τον χρόνο του θανάτου του. Από την αρχή είχε την πεποίθηση ότι η αυτονομία των ελληνικών πόλεων της Κορινθιακής Συμμαχίας αποτελούσε την αναγκαία προϋπόθεση για να στηριχθεί το κράτος. Πίστευε περαιτέρω, ότι με την ανάμιξη των λαών έπρεπε κατά βάση να προπαρασκευασθεί η ενότητα και ομοιομορφία του μακεδονικού μετά του ασιατικού βασιλείου. Από μια τέτοια αντιμετώπιση προέκυψε η πολιτική τριάδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου: βασιλέας της Μακεδονίας, ηγεμόνας της Κορινθιακής Συμμαχίας και βασιλέας της Ασίας⁶⁶. Αλλά η ενότητα της πολιτικής αυτής τριάδος εξασφαλίζεται μόνο με την προσωπική ένωση. Οι πόλεις που ίδρυσε ο Αλέξανδρος υπήγονταν απ' ευθείας σε αυτόν και έλαβαν την δομή και μορφή των πόλεων των κλασσικών χρόνων. Παράλληλα, οι πόλεις της Μ. Ασίας έγιναν "αυτόνομοι καὶ ἀφορολόγητοι". Στην σκέψη για την συγκρότηση ενός παγκοσμίου κράτους, η οποία συνεχώς και εμφανέστερα παρουσιάζεται κατά τον τελευταίο πρίν τον θάνατό του χρόνο, ενυπάρχει η βαθύτερη ενότητα της πολιτικής τριάδος του Αλεξάνδρου. Η πολιτική αυτή τριάδα ήταν προφανώς ένα μεταβατικό στάδιο για την παγκόσμια κυριαρχία⁶⁷.

Ο Αριστοτέλης απέθανε το 322, δηλαδή ένα περίπου έτος μετά τον ένδοξο μαθητή του. Κατά την διάρκεια της εκστρατείας (334-323) ο ίδιος

65. Αριστοτέλους, *Πολιτικά Α* 7, 1255 b 20. Πρβ. και τα σχόλια του Schütrumpf, *Politik I*, σ. 293.

66. Μετά την μάχη των Αρβήλων ανακηρύσσεται ο Αλέξανδρος βασιλέας της Ασίας. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 34: "Βασιλεὺς δὲ τῆς Ἀσίας Ἀλέξανδρος ἀνηγορευμένος..".

67. Θ. Τσάτσου, *Ιστορία της Πολιτείας και των Πολιτικών Θεωριών*. Αθήνα: Α. Σάκκουλα, 1970, σσ. 65-66.

βρίσκεται στην Αθήνα, όπου διδάσκει και συγγράφει. Διαμορφώνει την πολιτική του φιλοσοφία, η οποία εστιάζεται στην ενίσχυση του θεσμού της πόλεως - πολιτείας και υποδεικνύει τρόπους και μέσα για την διατήρηση της δημοκρατίας⁶⁸.

Ο Αλέξανδρος κινήθηκε κατά την οργάνωση του κράτους του σύμφωνα με την λογική των πραγμάτων. Στην νουθεσία του Αριστοτέλους περί διαφορετικής αντιμετώπισης Ελλήνων και βαρβάρων, ο Αλέξανδρος ακολούθησε παραπλησία πολιτική. Με άλλη μέθοδο μεταχειρίστηκε τους Μακεδόνες, με άλλη τους κατοίκους των ελληνικών πόλεων και με διαφορετική τους Πέρσες, Ινδούς και λοιπούς Ασιάτες. Παραμένοντας βασιλέας της Μακεδονίας, διατήρησε το καθεστώς των ελληνικών πόλεων και στα κατακτηθέντα εδάφη εμφανίζεται διαδεχόμενος με θεία επίνευση τους ηττημένους μονάρχες, προσαρμόζοντας έτσι το σύστημα της διοικήσεως του Κράτους προς τα ιστορικά δεδομένα κάθε περιοχής και σεβόμενος τα ήθη και έθιμα του λαού της. Ειδικότερα, στην Καρία την πολιτική διοίκηση άφησε στα χέρια των ιθαγενών⁶⁹. Στις πόλεις της Φοινίκης⁷⁰ και της Καρίας⁷¹ ανεγνώρισε απλά και μόνο τους βασιλείς τους ως υποτελείς του, όπως στις Ινδίες αργότερα τον Πάρο και τον Αβιβάρη⁷². Στην Αίγυπτο εμφανίστηκε ως Φαραώ και θεός, γιός του Άμμωνος Διός⁷³, στην Βαβυλώνα ως βασιλέας της πόλεως⁷⁴, στους Πέρσες ως απόγονος των Αχαιμενιδών⁷⁵. Με τον τρόπο αυτό εφήρμοσε ένα τριαδικό σύστημα, το οποίο προέκυψε από την ορθή πολιτική

68. Ως τέτοια χαρακτηρίζεται η ολοκληρωμένη πρότασή του για τα μέτρα οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής που αναπτύσσει στο Ζ, 5 των "Πολιτικών". Χ. Μπαλόγλου, *Το πρόγραμμα δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 1998, σσ. 39-53.

69. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α' 23, 7-8. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 22.

70. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Β 20. Πολυδεύκου, *Όνομαστικών* VI 105.

71. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Β 22, 2. Διοδ. Σικ. VI 27. βλ. F. Schachermeyr, *ενθ. αν.* σ. 185.

72. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ε. 19,3. 29, 4-5. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* VIII 14,15. X 1,20. Διοδ. Σικ. XVII 89,6.

73. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ 1,4 κ.εξ. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΖ 1,43 (c. 814) Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 27.

74. J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*, τομ. Α'. Berlin, 1927³, σ. 398. Ul. Wilcken, *Alexander der...* *ενθ. αν.*, σσ. 129-130.

75. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, Ο Αριστοτέλης και ο..." *ενθ. αν.*, σ. 16.

εκτίμηση των διαφόρων δεδομένων κάθε χώρας. Όσα εφήρμοσε ο Αλέξανδρος προσιδιάζουν και πλησιάζουν περισσότερο προς τις συμβουλές του Ισοκράτους παρά στις αντίστοιχες νουθεσίες του Αριστοτέλους. Η πραγματική πολιτική του Αλεξάνδρου διαφέρει κυρίως έναντι των βαρβάρων, "οἷς οὐδ' ζώοις [ἢ φυτοῖς] προσεφέρετο", ούτε δεχόταν να τύχουν ελληνικής επιμελείας. Οφείλουμε να προσθέσουμε και την διαφορετική αντιμετώπιση που ακολουθούσαν οι Μακεδόνες έναντι των πολλοίων Ελλήνων, όταν κατελάμβαναν άλλους λαούς. Δεν διακρίνονταν για μισαλλοδοξία, δεν εξετόπιζαν ούτε μετέβαλλαν τους κατακτηθέντες λαούς, όπως οι Σπαρτιάτες και οι Δωριείς, σε εἰλωτες και πενέστες, αλλά τους αφομοίωναν στα εδάφη τους με ειρηνικό τρόπο⁷⁶. Οι τρόποι αυτής της συμπεριφοράς θα ήσαν γνωστές φυσικά στον Αλέξανδρο, ο οποίος εμφορμάτο από τα ίδια αίσθήματα.

5.4 Η σχέση Αλεξάνδρου - Θεοφράστου και η αρνητική θέση του φιλοσόφου.

Ο Θεόφραστος (372/70-287) από την Ερεσσό της Λέσβου υπήρξε μαθητής αρχικά του Λευκίππου στην γενέτειρά του, στην συνέχεια μετέβη στην Αθήνα, όπου παρακολούθησε τα μαθήματα του Πλάτωνος. Μετά τον θάνατο του θείου φιλοσόφου (348/7 π.Χ.), ακολούθησε τον Αριστοτέλη και Ξενοκράτη. Με τον Σταγειρίτη συνδέθηκε με μια βαθιά φιλία. Ο Σταγειρίτης διέκρινε την φιλομάθεια και ευφυΐα του μαθητού του και για την μεγάλη του ευφράδεια τον ωνόμασε Εύφραστο και αργότερα Θεόφραστο. Το αρχικό του όνομα ήταν Τύρταμος. Όταν ο Αριστοτέλης αναγκάστηκε το 322 π.Χ. μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, να εγκαταλείψει την Αθήνα, και να μεταβεί στην Χαλκίδα, έδώρισε την βιβλιοθήκη του στον Θεόφραστο, στον οποίο εμπιστεύθηκε την διεύθυνση του Λυκείου, δείγμα και αυτό της μεγάλης εκτιμήσεως και αγάπης που έτρεφε προς τον μαθητή του⁷⁷.

76. Δ. Κανατσούλη, *Η Μακεδονία μέχρι του θανάτου του Αρχελάου*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 27.

77. Ο. Regenbogen "Theophrastos (Nr 3)", *RE*, Suppl. VII (1940), cols 1354-1362. Εμμ. Δαυΐδ "Εισαγωγή", εις Θεοφράστου, *Χαρακτήρες*. Κείμενον, μετάφρασις και ερμηνεία υπό Εμμ. Δαυΐδ. Αθήναι: Ιω. Κολλάρος, 1940, σσ. 5-32, εδώ σσ. 5-6 [Ακαδημία Αθηνών: Ελληνική Βιβλιοθήκη 4].

Ο Θεόφραστος συνδέθηκε με την Μακεδονική Αυλή κατά την παραμονή του Αριστοτέλους στην Μακεδονία, όταν τον ακολούθησε από την Ασσο και την Λέσβο, μετά από πρόσκληση του Φιλίππου. Σύμφωνα με τις διασωθείσες μαρτυρίες διέμεινε για αρκετό χρόνο στα Στάγειρα⁷⁸ και την εποχή αυτή συνδέεται και με τον Καλλισθένη. Με την μεσολάβηση του Αριστοτέλους, ο Αλέξανδρος ανοικοδομεί το 334 την πατρίδα του Θεοφράστου, Ερεσσό⁷⁹. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο. Αποδεικνύει την επίδραση του Αριστοτέλους στον νεαρό βασιλέα, υπογραμμίζει παράλληλα και τον σεβασμό του Αλεξάνδρου προς τον διδάσκαλό του.

Οι σχέσεις Θεοφράστου - Αλεξάνδρου χαρακτηρίζονται από την αποστολή ερευνητικού υλικού, φυτών, από τον Αλέξανδρο κατά την διάρκεια της εκστρατείας, το οποίο θα χρησιμοποιήσει ο Θεόφραστος στο βοτανικό του έργο. Οι σχέσεις τους θα δοκιμασθούν μετά τον θάνατο του Καλλισθένους (327), όταν ο Θεόφραστος θα συγγράψει το έργο "Καλλισθένης ή περί πένθους". Σύμφωνα με την μαρτυρία του Κικέρωνος⁸⁰, ο οποίος παραμένει η μοναδική πηγή για το έργο αυτό, "Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in in Callisthene suo laudat illam sententiam: Vitam regit Fortuna non sapientia"⁸¹. Η φράση αυτή του Κικέρωνος υπενθυμίζει αντίστοιχη του Πλουτάρχου, ότι "τύχη τὰ θνητῶν πράγματα, οὐκ εὐβουλία"⁸². Η θέση του Θεοφράστου, αλλά κυρίως ή κρίση του για τον Αλέξανδρο υπήρξε αρνητική έως καυστική⁸³ και ουσιαστικά συνετέλεσε τα μέγιστα στην επι-

78. Διογ. Λαερτ. V 39. 52. Θεοφράστου, *Hist. Plant.* III 11, 1, IV 16,3.

79. F 655R.³ Berve *Prosopographie*, II σ. 178. Μια άλλη παραλλαγή αναφέρει ότι ο Θεόφραστος απήλαξε την πατρίδα του από την τυραννία με την αρωγή του Αλεξάνδρου. Πλουτάρχου, *Προς Κολώτην* 33, 1126F. Του Ιδίου, "Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἐστὶ κατ' Ἐπίκουρον 15, 1097B. Πρόκειται προφανώς για την απελευθέρωση της Λέσβου από τους Μακεδόνες και την εκδίωξη των Περσών, που έλαβε χώρα το 334 - Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ. 1,1. Διοδ. Σικ. XXIX 2- και το 332 - Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ 2,3-6 Q. Curtii Rufi, *Historiam Alexandri* IV 5,14-22.

80. Cicero, *Tusculanae Disputationes* 3,21 και 5,25.

81. Cicero, *ενθ. αν.*, 5,25.

82. Πλουτάρχου, *Περί τύχης* 1,97c.

83. Cicero, *ενθ. αν.*, 3,21: "[...] ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui rebus Alexandri prosperis angitur, itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum quem ad modum rebus secundis uti conveniret".

κριτική θέση που πήρε ο Περίπατος έναντι του Μακεδόνα μονάρχη⁸⁴. Δεν διασώζεται οποιαδήποτε άλλη επίδραση του Θεοφράστου επι του Αλεξάνδρου.

5.5 Η σχέση Καλλισθένης - Αλεξάνδρου

Ο Καλλισθένης ο Ολύνθιος, χαρακτηριζόμενος ως "φιλόσοφος"⁸⁵, "παρρησιαστής φιλόσοφος"⁸⁶, και "ιστοριογράφος"⁸⁸, συγκαταλεγόμενος στους "λογιωτάτους των αρχαίων συγγραφέων"⁸⁹, "Ἀριστοτέλους οἰκειός"⁹⁰, παράλληλα "μαθητής και άνεψιαδοῦς"⁹¹, "αὐτῷ τῷ Ἀριστοτέλει συγγενῆσθαι"⁹², γεννήθηκε το 370 π.Χ.⁹³ και είχε αποκτήσει ήδη φήμη, αφού είχε συγγράψει τα "Ἑλληνικά", έργο συγκείμενο από δέκα βιβλία⁹⁴, και είχε αποκτήσει πανελλήνια αναγνώριση με την σύνταξη του πίνακα "τῶν ἀπὸ Γυλίδας νενικηκότων τὰ Πύθια καὶ τῶν ἐξαρχῆς τὸν ἀγῶνα"⁹⁵, όταν ακολούθησε κατά σύσταση του Αριστοτέλους⁹⁶ τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία. Διχάζει η άποψη με ποια ιδιότητα έλαβε μέ-

84. Berve, *Prosopographie*, II, σ. 178. E. Mensching, "Peripatetiker über Alexander", *Historia* XII (1963) 274-282, εδῶ σ. 280-281.

85. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 52. Iustin. XII 6, 17 = FGh II B 124 T9.

86. Φιλοδήμου, *Περί κολακείας* I2 4 (Comm. Momms 80) = FGh II B 124 T 21.

87. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* X 44 p. 434 D = FGh II 124 B T 12.

88. Διοδ. Σικ. XIV 117,8: "Καλλισθένης δε ο ιστοριογράφος...".

89. Πολυβίου, *Ιστοριών* VI 45,1 = FGh II B 124 T 28

90. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 52

91. Σούδα, s.v. Καλλισθένης Δημοτίμου = FGh II B 124 T1.

92. Διογ. Λαερτ. V4.

93. F. Jacoby "Kallisthenes von Olynth", *RE* X (2) (1919), cols. 1674-1707, εδῶ col. 1675 [=F. Jacoby, *Griechische Historiker*. Stuttgart 1956, σσ. 288-305]. Berve, *Prosopographie*, II, σ. 191, No 408.

94. Διοδ. Σικ. XIV 117,8: "Καλλισθένης δέ ο ιστοριογράφος [τὴν τῶν Ἑλληνικῶν σύνταξιν] ἀπὸ τῆς κατὰ τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν γενομένης εἰρήνης τοῖς Ἑλλησι πρὸς Ἄρταξέρξην [...] τὴν ἱστορίαν ἤρκατι γράφειν. Δειλθῶν δέ τριακονταετὴ χρόνου ἔγραψε μὲν βύβλους δέκα, τὴν τελευταίαν κατέπαυσε τῆς συντάξεως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλομήλου τοῦ Φωκέως κατάληψιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ". Διοδ. Σικ. XVI 14,4. Βλ. E. Schwartz "Kallisthenes' Hellenika", *Hermes* XXXV (1900) 106-130.

95. FGh II B 124 T 23.

96. Διογ. Λαερτ. V 4: "συστήσας τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸν Καλλισθένην". Suda, s. v. Καλλισθένης = FGh II B 124 T1: "ὄν ἔδωκεν ἔπεσθαι Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι".

ρος στην εκστρατεία⁹⁷. Ο Αλέξανδρος τον προσέλαβε με την ιδιότητα του εγκρίτου ιστορικού, ο οποίος θα κατέγραφε τα τεκταινόμενα στην εκστρατεία⁹⁸. Ο Καλλισθένης, παρά την σπάνια φιλολογική μόρφωση του, την ρητορική του δεινότητα και την εξαιρετη ετοιμότητα του πνεύματος, που επέδειξε στο Συμπόσιο του Αλεξάνδρου, μετά την δολοφονία του Κλείτου, εστερείτο, κατά την κρίση του ίδιου του Αριστοτέλους, που παραδίδει ο Πλούταρχος⁹⁹, παντελώς πείρας της ανθρωπίνης ψυχής και δεν άργησε να έλθει σε φανερή σύγκρουση με τον βασιλέα. Κατηγορήθηκε ο Καλλισθένης από την Αρχαιότητα ήδη ως κόλακας του Αλεξάνδρου¹⁰⁰, ισχυρισμός όμως που αποδείχθηκε τελικά άδικος, αν λάβουμε υπόψη την αντίθεσή του προς αυτόν, όταν ο Αλέξανδρος απεφάσισε να μεταβάλλει πολιτική έναντι των κατακτημένων λαών, μετά την δολοφονία του Δαρείου από τον Βήσσο (327 π.Χ.) και να υιοθετήσει τους περσικούς εθιμοτυπικούς τύπους. Ο Καλλισθένης θεώρησε ότι η νέα γραμμή του Αλεξάνδρου θα οδηγούσε στην εγκατάλειψη του πανελληνίου ιδανικού, το οποίο προσπάθησε να καταδείξει ο ίδιος στο έργο του "Αλεξάνδρου Πράξεις"¹⁰¹. Σύμφωνα με τον Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος απέβλεπε στην πραγματοποίηση των ονείρων του Ισοκράτους και του πανελληνιστικού του ιδεώδους.

Η άρνηση της προσκυνήσεως δυσaráεστησε τον Αλέξανδρο, ο οποίος τον υποψιαζόταν¹⁰² και σκέφθηκε μάλιστα, τόσο αυτόν όσο και τον θείο

97. L. Pearson "The Diary and Letters of Alexander the Great", *Historia* 3 (1955) 429-55 [ανατ. εἰς G.T. Griffith, επιμ., *Alexander the Great. The main problems* Cambridge: Heffer - New York: Barnes & Noble, 1966, σσ. 1-28].

98. T. S. Brown "Callisthenes and Alexander", *AJPh* 70(1949) 225-248 [=G. T. Griffith, επιμ., *Alexander the Great...*, ενθ' αν., σσ. 29-52].

99. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 54: "οὐ φάυλως οὖν εἶπειν ἔοικεν ὁ Ἄριστοτέλης ὅτι Καλλισθένης λόγῳ μὲν ἦν δυνατὸς καὶ μέγας, νοῦν δὲ οὐκ εἶχεν". Πρβ. Διογ. Λαερτ. V 5. Ἰωάννου Λυδοῦ, *Περὶ μῆν.* IV 77 p. 131,8 Wu=FGrH II B 124 F5: "ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης τὸν Καλλισθένην ἀπέσκωπεν εἰπὼν τὸν μὲν περιττὸν νοῦν ἔχειν τὸν δὲ ἀνθρώπινον ἀποβεβληκέναί".

100. Πολυβίου, *Ἱστοριῶν* XII 12b 2-3. XII 23. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν ἸΣΤ'* 1, 43. Πρβ. W. Hoffmann, *Das literarische Porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum.* Leipzig 1907, σσ. 2-7 [Leipziger Historische Abhandlungen].

101. FGrH II B 124 F 28-38.

102 Χάρης παρὰ Πλουτάρχῳ, *Αλεξ.* 55. Λαερτ. V 4 κ. εξ. Valerius Maximus, *Factorum et...*, αν VII, 2. Βλ. Δ. Κανατσούλη "Ὁ Αλέξανδρος, ὁ Ἄριστοτέλης..", ενθ' αν., σ. 25.

του, Αριστοτέλη, να τους παραπέμψει στο συνέδριο της Κορίνθου για να δικάσθούν¹⁰³. Ο Καλλισθένης κατηγορήθηκε το 327 ότι ενέπνευσε την συνωμοσία του Ερμούλου¹⁰⁴, συνελήφθη στις Καριάτες της Βακτριανής¹⁰⁵ και στην συνέχεια εκτελέστηκε κάτω από συνθήκες για τις οποίες δεν επικρατεί ομοφωνία μεταξύ των ιστορικών¹⁰⁶. Ο θάνατός του, όμως, δημιούργησε μεγάλο και αρνητικό αντίκτυπο, ακόμα μεγαλύτερο συγκρινόμενος με αυτόν του Κλείτου, και άσκησε οπωσδήποτε σημαντική επίδραση στην επικριτική θέση του Περιπάτου κατά του Αλεξάνδρου.

Ο Καλλισθένης αποτελούσε μια σημαντική προσωπικότητα. Υπήρξε ο μόνος μεταξύ των συνοδών του Μ. Αλεξάνδρου για τον οποίο είναι γνωστό ότι είχε προγενέστερη συγγραφική δράση. Αν ζούσε, θα μας είχε κληροδοτήσει αφηγήσεις από την Ινδία, οι οποίες, αν διασώζονταν, θα διαφώτιζαν περισσότερο σχετικά με την ποιότητα και τον βαθμό ενημερώσεως των Ελλήνων στις θρησκευτικές και φιλοσοφικές δοξασίες των Ινδών.

5.6 Αναξιμένης ο Λαμψακηνός και η Ρητορική

Διδάσκαλος του Αλεξάνδρου στην ρητορική υπήρξε ο επιφανής ρήτορας και ιστορικός Αναξιμένης ο Λαμψακηνός. Γυιός του Αριστοκλή¹⁰⁷, ρήτορας και σοφιστής¹⁰⁸ ταυτόχρονα, καταγόμενος από την Λάμψακο¹⁰⁹, γενήθηκε κατά πάσα πιθανότητα του 390 π.Χ.¹¹⁰. Διετέλεσε μαθητής του Κυνικού Διογένη¹¹¹ και του Ζωΐλου του Αμφιπολίτη¹¹², και

103. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 58. Berve, *Prosopographie* I, I σ. 73.

104. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 55, 3-9.

105. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΑ' XI 4 (c.517): "Φασί δ' οὖν ὀκτώ πόλεις τὸν Ἀλεξάνδρου ἐν τε τῇ Βακτριανῇ καὶ τῇ Σογδιανῇ κτίσαι [...] ὡν Καριάτας μὲν τῆς Βακτριανῆς, ἐν ἣ Καλλισθένης συνελήφθη καὶ παρεδόθη φυλακῇ...".

106. W. Hoffmann, *Das literarische Porträt... ενθ' αν.*, σσ. 5-6. F. Jacoby, *ενθ' αν.*, col. 1700. T.S. Brown "Callisthenes and Alexander", *ενθ. αν.*, σ. 40.

107. J. Valerius I, 7 (ed. Kuebler): "oratione Anaximenes Aristocli Lampsacenus". Suda, s.v. Αναξιμένης.

108. Πανυσανίου, *Ηλειακά* 18,5. Πλουτάρχου, *Σύγκρισις Δημοσθένους και Κικέρωνος* 22. Φιλοδήμου, *Ρητορική* IV p 216 (Sudhaus).

109. Στράβωνος, *Γεωγραφικών* ΙΓ' 1, 19 (C. 589). Διοδ. Σικ. ΙΕ 76,4.

110. Πανυσανίου, *Ηλειακά* 18, 2.

111. Διογ. Λαερτ. VI 57=FGrH II A 72 T 11.

συνώδευσε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία του. Αναφέρεται ως φίλος και του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου. Ως ιστορικός της εκστρατείας του Αλεξάνδρου συνέγραψε ιστορία των χρόνων του Φιλίππου και των κατορθωμάτων του Αλεξάνδρου¹¹³. Ο Παυσανίας αναφέρει ότι υπήρχε ανδριάντας του Αναξιμένη στην Ολυμπία, που του είχαν στήσει οι συμπατριώτες του Λαμψακηνοί για την προσφορά του προς την πόλη τους: Σύμφωνα με την παράδοση, ο Αναξιμένης παρουσιάστηκε ως πρεσβευτής της πόλεώς του στον Αλέξανδρο, ο οποίος ήταν εξοργισμένος εναντίον των Λαμψακηνών για τις επαφές τους με τον βασιλέα των Περσών και είχε ορκισθεί ότι θα πράξει τα αντίθετα από αυτά που θα του ζητήσει ο πρεσβευτής τους. Ο Αναξιμένης ζήτησε από τον βασιλέα να εξανδραποδίσει τα παιδιά και τις γυναίκες των συμπολιτών του και να κατεδαφίσει την πόλη του, παγιδεύοντας έτσι τον Αλέξανδρο να μην πραγματοποιήσει τα σχέδια του¹¹⁴. Ο Αναξιμένης πέτυχε του σκοπού του, στην συνέχεια δε ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία.

Ο Αναξιμένης έμεινε στην ιστορία και ως πλαστογράφος, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Παυσανία. Έχοντας την ικανότητα να μιμείται το ύφος γραφής άλλων σοφιστών, όντας σοφιστής και ο ίδιος, έγραψε ένα προσβλητικό λόγο για την Αθήνα, την Λακωνία και την Θήβα και τον κυκλοφόρησε με την υπογραφή του Θεοπόμπου, με τον οποίο βρισκόταν σε διαμάχη, κάνοντας έτσι τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδος να τον μισήσουν¹¹⁵.

Από την συναναστροφή του και την ιδιαίτερη σχέση του με τον Αλέξανδρο δεν έχουν διασωθεί συγκεκριμένες πληροφορίες.

Ο Αναξιμένης συνέγραψε το έργο "Ρητορική πρὸς Ἀλέξανδρον", το

112. FGh II A T 11. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II σ. 35, No 71.

113. Συνέγραψε τα έργα "Αι περί Φιλίππου ιστορία", "Τα περί Αλέξανδρον", "Βασιλέων μεταλλαγαι", "Ἐπι πρὸς Αλέξανδρον", από τα οποία διασώζονται ελάχιστα αποσπάσματα. FGh II A 72 F 1-40. P. Wendland "Die Schriftstellerei des Anaximenes von Lampsakos", *Hermes* 39 (1904) 419-443. A. Körte "Anaximenes von Lampsakos als Alexanderhistoriker", *RhMus.* 61 (1906) 472-480 [=A. Körte, *Abhandlungen zur Griechischen Geschichte*. Leiden 1956, σσ. 344-55]. J. Seibert, *Alexander der Grosse* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, σ. 23.

114. Παυσανίου, *Ἠλεικά* 18,5.

115. Παυσανίου, *Ἠλεικά* 8,3. Euseb., *Praep. Evang.* II 22.

οποίο αποδίδεται στον Αριστοτέλη¹¹⁶. Το έργο φαίνεται ότι συνεγράφη γύρω στα 340, γιατί το πλέον χρονικά απώτερο γεγονός που περιγράφεται τοποθετείται το 343 π.Χ.¹¹⁷.

Όπως διαφαίνεται από την Εισαγωγή του έργου, ο Αναξιμένης παρέχει συμβουλές στον βασιλέα για την καλύτερη διοίκηση του Κράτους. Ο "λόγος" του βασιλέα μπορεί να οδηγήσει τους πολίτες στην ευημερία και στο δίκαιο¹¹⁸. Ο λόγος, συνδυασμένος "μετά παιδείας" μπορεί να καταστεί "ηγεμών τοῦ βίου"¹¹⁹. Στην συνέχεια προβαίνει σε διάκριση των γενών των πολιτικών λόγων και σε διαίρεση των ειδών τους¹²⁰. Ιδιαίτερη προσοχή αποδίδει στον τρόπο συμπεριφοράς του βασιλέα στις συνομιλίες, στον προτρεπτικό και αποτρεπτικό λόγο¹²¹.

Είναι γνώστης των παρααινέσεων του Αριστοτέλους προς τον Αλέξανδρο, όπου με σαφήνεια δηλώνεται ότι η διαχείριση των οικονομικών της πόλεως είναι ένα από τα καθήκοντα του πολιτικού ηγέτη¹²².

Ο Αναξιμένης δηλώνει τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται ο ρήτορας και τα απαριθμεί: "ἐν κεφαλαίῳ μὲν οὖν εἰπεῖν, εἰσὶν ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν προθέσεις, περὶ ὧν δημηγορητέον: ἀναγκαῖον γὰρ ἔστι καὶ βουλευέσθαι καὶ λέγειν ἡμᾶς ἐν βουλῇ καὶ δήμῳ ἢ περὶ ἱερῶν νόμων ἢ περὶ τῆς πολιτικῆς κατασκευῆς ἢ περὶ εἰρήνης ἢ περὶ πόρου χρημάτων"¹²³. Και εξετάζει στην συνέχεια κάθε ένα θέμα χωριστά¹²⁴. Εστία-

116. Η έρευνα έχει καταλήξει ότι συγγραφέας του έργου είναι ο Αναξιμένης. Τούτο βασίζεται σε μια αναφορά του Κοϊντιλιανού στον Αναξιμένη (βλ. Quintilianus, III IV 9 Spalding, τομ Α', σ. 444). Με το όνομα του Αναξιμένου το εξέδωσε τον 19ο αιώνα ο Spengel, αλλά και τον 20ο αιώνα ο M. Fuhrmann. Πρβ. M. Fuhrmann, ed., *Anaximenes Ars Rhetorica*. Lipsiae, Teubner (BT), 1966.

117. ΑΡητΑ VIII 8, 1429 b18-22. M. Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaften in der Antike*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1960, σσ. 11- 12.

118. ΑΡητΑ I 1420 a20-25.

119. ΑΡητΑ I 1421 a 24-25.

120. ΑΡητΑ I 1421 b 7-8.

121. ΑΡητΑ I 1421 b 10-14.

122. Stob I 36 p. 43, 15 -46, 2.

123. ΑΡητΑ II 1423 a 21-26

124. ΑΡητΑ II 1423 a 30-1428 a8 περί ιερών, 1424 a 9- b 27 περί νόμων και περί πολιτικής κατασκευής, 1424 b 28 - 1425 a8: περί των προς τας άλλας πόλεις συμμαχιών και συμβολαίων, 1425 a9-b18: περί πολέμου και περί εἰρήνης, 1425 b19-36 περί πόρου χρημάτων.

ζει ο συγγραφέας την προσοχή του στην δημοσιονομική διαχείριση που φέρει τον τίτλο "περί πόρου χρημάτων" και αναφέρεται στα είδη πορισμού εσόδων με ιεράρχηση αυστηρή. Αρχικά προτείνεται η εκμετάλλευση των ιδίων πόρων και η αξιοποίηση των ανεκμεταλλεύτων πηγών¹²⁵. Στην συνέχεια προβάλλεται η φορολογία των ευπορωτέρων πολιτών, η καταβολή αναγκαστικής εργασίας από τους πένητες και η στρατολόγηση των τεχνιτών σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης¹²⁶. Επισημαίνεται η ισότητα στα οικονομικά βάρη¹²⁷. Αξιοσημείωτη είναι η άποψη του συγγραφέα ότι καλός πολιτικός θεωρείται εκείνος "ὅστις πλείστας προσόδους παρασκευάζει τῶν ιδιωτῶν μηδένα μηδεῶν"¹²⁸. Δεν είναι άλλωστε χαρακτηριστικό γνώρισμα της δημοκρατίας η δήμευση της ιδιωτικής περιουσίας, αλλά της τυραννίας! Σε άλλο σημείο ιεραρχεί τους τρόπους εξασφάλισης χρημάτων και αξιολογεί "περί πόρου δὲ χρημάτων κράτι-στον μὲν ἀπὸ τῶν ιδίων προσόδων ἢ κτημάτων, δεύτερον δὲ ἀπὸ τῶν τιμημάτων, τρίτον δὲ τῶν πενήτων τὰ σώματα παρεχόντων λειτουργεῖν, τῶν δὲ τεχνιτῶν ὄπλα, τῶν δὲ πλουσίων ὄπλα"¹²⁹.

Οι απόψεις, αλλά και νοθεσίες του Λαμψακηνού ρήτορα και σοφιστή βρίσκονται κάτω από την επίδραση του Ξενοφώντος, ο οποίος στα "Απομνημονεύματα"¹³⁰, σε συζήτηση που πραγματοποιείται μεταξύ Σωκράτους και Γλαύκωνος, του θείου του Πλάτωνος, σχετικά με τις γνώσεις του πολιτικού θα διατυπώσει έναν ανάλογο προβληματισμό και θα υπογραμμίσει την σημασία της γνώσεως των δημοσιονομικών θεμάτων από τον πολιτικό¹³¹. Ανάλογο όμως προβληματισμό συναντούμε και

125. ΑΡητΑ II 1425 b 22-25.

126. ΑΡητΑ II 1425 b 25-28.

127. ΑΡητΑ II 1425 b 28-30: "συλλήβδην δὲ δεῖ περὶ πόρων εἰσηγούμενον ἀποφαίνειν αὐτοὺς ἴσους τοῖς πολίταις..".

128. ΑΡητΑ XXXVIII 20, 1446 b 31-36.

129. ΑΡητΑ XXXVIII 20, 1446 b 17-21.

130. Ξενοφώντος, *Απομνημονεύματα* Γ VI 5-7. VI 12-13.

131. Για μια αξιολόγηση των προτάσεων και σκέψεων του Ξενοφώντος στα "Απομνημονεύματα" σε συνδυασμό με το δημοσιονομικό πρόγραμμα των "Πόρων", πρβ. Χ. Μπαλόγλου, *Το πρόγραμμα δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής του Αριστοτέλη (Συμβολή στην οικονομική σκέψη και πρακτική των μέσων του 4ου αιώνα π.Χ.)*. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 1998, σ. 33-34, 37. Φιλόδημος, *Περί οικονομίας*. Απόδοσις στην Νεοελληνική Ευ. Μανιάτης. Πρόλογος-Σχόλια: Χρήστος Μπαλόγλου. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 1994, σσ. 38-41.

στον Αριστοτέλη, ο οποίος εμφαντικά συμειώνει ότι οι πολιτικοί άνδρες που φέρουν ευθύνη για την διαχείριση και διοίκηση της πόλεως αγορεύουν "περί πόρων, περί πολέμου και ειρήνης, έτι δέ περί φυλακής τής χώρας, και τών εισαγομένων, και έξαγομένων, και νομοθεσίας"¹³².

Τα οικονομικά θέματα που καταγράφονται από τους συγγραφείς του δευτέρου ημίσεος του 4ου π.Χ. αιώνα και σχετίζονται με τα έντονα οικονομικά προβλήματα που πλήττουν τον ελληνικό κόσμο κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Αλεξάνδρου¹³³, δεν αφήνουν ασυγκίνητο είτε αδιάφορο τον Μακεδόνα βασιλέα. Οι παραινέσεις και νουθεσίες του Αναξιμένους δεν τον άφησαν αδιάφορο. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε από τις πηγές και τους νεωτέρους βιογράφους του Αλεξάνδρου, προκύπτει ότι είχε αξιόλογες οικονομικές συλλήψεις, που αποδεινούν ότι έβλεπε μακριά και απέδιδε μεγάλη σημασία στο διεθνές εμπόριο. Ειδικότερα, μετά τις Σάρδεις και την κατάληψη της Εφέσου, Μαγνησίας και Τράλλων τον Ιούνιο 334, αντιλήφθηκε ότι οι πόλεις αυτές θα αποτελούσαν μελλοντικά κέντρα διεισδύσεως του ελληνικού εμπορίου στην Μικρά Ασία. Η ίδρυση και κατασκευή της Αλεξανδρείας αποσκοπούσε στην δημιουργία του μεγαλύτερου εμπορικού κέντρου της Ανατολικής Μεσογείου. Η ανακατασκευή των Παττάλων στις εκβολές του Ινδού ποταμού οφείλεται στην προοπτική δημιουργίας ενός σπουδαίου οικονομικού και εμπορικού κέντρου¹³⁴.

Η προτροπή είτε σύσταση του Αναξιμένους, που βρίσκεται σύμφωνα με την αρχαιοελληνική παράδοση περί αξιοποιήσεως των ιδίων πόρων, εφαρμόζεται από τον Αλέξανδρο με την διάθεση των κεφαλαίων που βρήκε στα Σούσα, στην Περσέπολη, στις Πασαργάδες και στα Εκβάτανα στα τέλη του 331 π.Χ. και τα οποία ήσαν νεκρά κεφάλαια. Σύμφωνα με τον J. G. Droysen "ταριξε στις αγορές της επικράτειας σαν αίμα της

132. Αριστοτέλους, *Ρητορική* Α 4, 1359 b 21-23. Του Ιδίου, *Πολιτικά* Ζ 8, 1322 b 30-37.

133. Πρβ. C. J. Bullock, *Politics, Finance and Consequences. A study of the relations between Politics and Finance in the Ancient World with special reference to the consequences of sound and unsound policies*. Cambridge (Mass): Harvard Univ. Press, 1939, σσ. 152-159.

134. Ιω. Χολέβα, *Τα οικονομικά του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Αθήνα: Πελασγός, 1994, σσ. 62-63.

καρδιάς που για ζωή εξαποστέλλεται σε όλο το σώμα, η δουλειά, η παραγωγή και το εμπόριο τα κίνησαν όλο και με γοργότερους ρυθμούς, σε όλα τα από τόσους μακρυνούς καιρούς δεμένα και μααραμένα μέλη των τόπων όλων, κι έτσι ξαναστηλώθηκε βέβαια και άνθισε η οικονομία των λαών που σαν λάμια ρούφαγε άλλοτε τις δυνάμεις τους η περσική εξουσία¹³⁵. Και σε άλλο σημείο ο Droysen θα σημειώσει ότι "η εξουσία του, που για πρώτη φορά έφερε σε επαφή τους πιο απόμακρους λαούς και θα στηριζόταν από εδώ και εμπρός όχι στην ένοπλη βία, παρά στα συμφέροντα των λαών αυτών, έπρεπε να αποβλέπει προπάντων στην προαγωγή των εμπορικών σχέσεων, στην λειτουργία ενός μεγάλου δεσμού όλων και των πιο μακρυνών περιοχών της επικράτειας, στους καρπούς μιας ευρύτατης, παγκόσμιας επιμιξίας των λαών που δεν είχε ως τώρα ξαναγίνει [...] τώρα λοιπόν έπρεπε το σύστημα της παγκόσμιας αυτής επιμιξίας να ολοκληρωθεί με την κατοχή του Δέλτα του Ινδού, να στηθεί μια ωκεάνεια εκεί αγορά..."¹³⁶.

Στον δημοσιονομικό τομέα προέβη ο Αλέξανδρος σε μια τέτοια διαρρύθμιση των πραγμάτων, η οποία κατέστη επωφελής τόσο για τους φορολογουμένους, όσο και για το ταμείο¹³⁷. Δεν είναι κατά συνέπεια άστοχο και χωρίς αξία να σημειώσουμε ότι οι νουθεσίες του Αναξιμένους, αλλά και όσα έγραψε ο Αριστοτέλης στην "Ρητορική" να βρήκαν την απήχηση στον Αλέξανδρο κατά την οργάνωση του νέου κράτους.

135. J. G. Droysen, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Μετάφραση και Σχόλια Ρένου, Η. και Σ. Αποστολίδη. Αθήνα: Τράπεζα Πίστεως, 1988, τομ. Β', σ. 652.

136. J. G. Droysen, *Ιστορία... ενθ., αν., σ. 567*.

137. Τα οικονομικά ζητήματα της έκστρατειας εκφεύγουν από τα πλαίσια αυτής της μελέτης. Οι αναφορές όμως του Αριστοτέλους, αλλά κυρίως του Αναξιμένους για τον ρόλο και το έργο του σώφρονος ηγέτη θα πρέπει να άσκησαν επίδραση στον Αλέξανδρο. Για μια ανάλυση των οικονομικών θεμάτων της έκστρατειας βλ. Α. Μ. Ανδρεάδου, *Ιστορία της Ελληνικής Δημοσίας Οικονομίας, τομ. Β' Από των Ελληνομακεδονικών μέχρι και των Βυζαντινών χρόνων*. Εισαγωγή Σ. Σπέντζα. Συμπληρωματική Βιβλιογραφία Χ. Μπαλόγλου - Α. Στεφανή. Αθήνα: Παπαδήμας, 1992², σσ. 42-43, 57-59.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Αλέξανδρος, Ανάξαρχος και Πύρρων

“Ἐπεὶ δὲ μεγάλης ποτὲ βροντῆς γενομένης
καὶ πάντων ἐκπλαγέντων
Ἄνάξαρχος ὁ σοφιστὴς παρῶν ἔφη αὐτὸν
Ἐμὴ τι σὺ τοιοῦτον ὁ τοῦ Διός;”

Πλουτάρχου, Αλέξανδρος 28,2

6.1 Εισαγωγή

Καθὼς ὁ Μέγας Αλέξανδρος ξεκινούσε για την Περσία, ὄχι μόνον ὡς τιμωρὸς τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀγγελὸς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ¹, συνοδεύονταν ἀπὸ λογίους, φιλοσόφους καὶ ιστορικούς. Δυστυχῶς, ὅπως ἀναφέρει ὁ L. Pearson στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου τοῦ *The Lost Histories of Alexander*² μεταξύ τῶν συνοδῶν τοῦ Μακεδόνα βασιλέα, ὄχι μόνον δὲν υπῆρξε ἱστορικός τῆς οἰκῆς ἐνός Θουκυδίδη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα ἐκείνων τῶν ἱστορικών ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ δὲν μας περιήλθαν παρὰ μόνον σὲ ἀποσπάσματα. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ σώζονται ἐξ αἰτίας τῶν συγγραφέων, ὅπως οἱ Στράβων, Ἀρριανός, Διόδωρος Σικελιώτης, Πλουτάρχος, Κόϊντος Κούρτιος Ρούφος, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔζησαν ἀρκετοὺς αἰῶνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Αλέξανδρου. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς ἱστορικός Felix Jacoby στὸ ἔργο τοῦ με τίτλο *Die*

1. Κ.Α. Αμάντου “Ἡ μετακίνησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον δια τοῦ Μ. Αλεξάνδρου”, εἰς περιοδικὴ ἔκδοσις *Πρωΐας* (1935), Ἀθῆναι 1935, σσ. 34-41.

2. L. Pearson, *The Lost Histories of Alexander the Great*, New York 1960, σ. 1.

Fragmente der griechischen Historiker³, και ειδικότερα στο μέρος εκείνο που αφορά τους ιστορικούς του Αλεξάνδρου, αναφέρει περί τα 20 ονόματα συγγραφέων, των οποίων παραθέτει τα διασωθέντα αποσπάσματα των έργων τους και τα σχολιάζει σε ξεχωριστό τόμο⁴. Ο Fr. Weber⁵ προβαίνει σε μια χρονολογική κατάταξη των ιστορικών διακρίνοντας τις εξής περιόδους: (α) 336-323⁶, (β) 323-250, (γ) 250-30 π.Χ., (δ) 30 π.Χ.-100 μ.Χ., (ε) 100 -200 μ.Χ. και (στ) 200-300 μ.Χ., όπου αναφέρει και τους τίτλους των έργων των υπό συζήτηση ιστορικών⁷.

Ο πόθος του Αλεξάνδρου για την φιλοσοφία και ο ζήλος του για αυτήν, "έμπεφυκώς και συντεθραμμένος απ' άρχης", όπως γράφει ο Πλούταρχος⁸, τον οδήγησαν να προσκαλέσει στην εκστρατεία του και φιλοσόφους. Εκτός από τον Σχολάρχη της Ακαδημίας Ξενοκράτη που αρνήθηκε την πρόσκληση, τον ακολούθησαν ο κυνικός Ονησίκριτος, ο οποίος

3. Αυτό το υλικό έχει συγκεντρωθεί από τον Felix Jacoby στο μνημειώδες σώμα των αποσπασμάτων, *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin und Leyden 1923-1958. Τα κείμενα συγκεντρώθηκαν στον τόμο II B: 618-828 με ένα σύντομο σχολιασμό στην γερμανική στο vol. II D: 403-542.

4. Για μια επισκόπηση των αρχαίων πηγών που σχετίζονται με την ζωή του Αλεξάνδρου, βλ. J. G. Droysen, *Materialien zur Geschichte Alexanders*, στο σύγγραμμά του, *Geschichte des Hellenismus*, τομ. Α' (1877²), σσ. 375 κ. εξ. Fr. Reuss "Zur Ueberlieferung der Geschichte Alexanders des Grossen", *RhMus.* LVII (1902) 559-598. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte, Bd. III, 2: Die Griechische Weltherrschaft*, Berlin und Leipzig 1927², σσ. 35 κ. εξ. J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*. Bd. I. Leipzig und Berlin: Teubner, 1926², σσ. 537 κ. εξ. (πρβ. την βιβλιοκρισία του Σ. Κουγέα, εις: *Ελλ.* 1 (1928) 166-169, εδώ σ. 167), *CAH* VI 1927, σ. 352, σημ., σσ. 590 κ.εξ., J. Seibert, *Alexander der Grosse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, σσ. 3-25.

5. Fr. Weber, *Alexander der Grosse im Urteil der Griechen und Römer bis in die konstantinische Zeit*. Leipzig: Borna, 1909, Κεφ. Α'

6. Την περίοδο αυτή ανήκουν οι "βασίλειοι έφημερίδες". Διοδ. Σικ. XV III 4. *FGrH* II B F117.

7. Για του σημαντικότερους ιστορικούς της περιόδου 323-250, Αριστόβουλο, Χάρητα και Κλείταρχο, πρβ. L. Pearson "Aristobulus the Phocian", *AJPh* 73 (1952) 71-75. F. Schwartz "Chares (No 13)", *RE* III (2) (1899) στ. 2129. F. Jacoby "Kleitarchos (2)", *RE* XI (1) (1921) στ. 622-624. [= Του Ιδίου, *Griechische Historiker*. Stuttgart 1956, σσ. 332-348], T.S. Brown "Clitarchus", *AJPh* 71(1950) 134-155. J.R. Hamilton "Cleitarchus and Aristobulus", *Historia* X (1961) 448-458. Για τον Αναξιμένη τον Λαμψακηνό και τον Ολύθιο Καλλιस्थένη, ανιψιό του Αριστοτέλους, των όποιων τα αποσπάσματα των έργων τους συμπεριλαμβάνονται στην έκδοση του Jacoby γίνεται λόγος στο κεφάλαιο για την Περιπατητική Σχολή.

8. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 8,4.

όμως έδρασε με την ιδιότητα του ιστορικού, και δύο φιλόσοφοι: ο Ανάξαρχος ο Αβδηρίτης και ο Πύρρων ο Ηλείος. Το κοινό σημείο των δυο αυτών φιλοσόφων υπήρξε η επικοινωνία τους με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές και δεν είναι τυχαίο ότι η φιλοσοφία τους αποδίδεται από μερικούς σε ινδικές επιδράσεις. Στην συνέχεια εξετάζουμε την συναναστροφή των δύο αυτών φιλοσόφων με τον Αλέξανδρο και την όποια επίδραση του Μακεδόνα βασιλέα απ' αυτούς.

6.2 Η παρουσία του Αναξάρχου στη Μακεδονική Αυλή

Ο Ανάξαρχος γεννήθηκε το 380 π.Χ.⁹ στα Αβδηρα¹⁰, υπήρξε μαθητής του Μητροδώρου του Χίου¹¹ και του Διογένους του Σμυρναίου¹², ανήκε στην παράδοση των φιλοσόφων των Αβδήρων, του "πεντάθλου" του πνεύματος Δημοκρίτου¹³, του σοφιστού Πρωταγόρα και του Εκαταίου και συνέβαλε στην ίδρυση της Σχολής των Σκεπτικών¹⁴. Ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία του από τον ζήλο και την επιθυμία για μάθηση και έρευνα¹⁵.

Η επαφή του και η συναναστροφή του με τον Αλέξανδρο συνδέεται με δύο γεγονότα, τα οποία λαμβάνουν χώρα κατά την διάρκεια της εκστρατείας. Το πρώτο αφορά την προσπάθεια που καταβάλλει να παρηγορήσει τον Αλέξανδρο με φιλοσοφικά επιχειρήματα για την δολοφονία του Κλείτου και το δεύτερο περιστατικό αφορά την δικαιολόγηση της "προσκυνήσεως" του Αλεξάνδρου. Τα γεγονότα αυτά αναφέρουν ο Αρριανός¹⁶ και ο Πλούταρχος¹⁷.

9. Διογ. Λαερτ. IX 58.

10. Γαληνού, *Φιλόσοφος Ιστορία* c. 3, 7, 601, 604, εκδ. Η. Diels, *Doxographi Graeci*. Berlin 1879.

11. Διογ. Λαερτ. IX 58

12. Αριστοκλής εις Euseb., *Praep. Evang.* ΙΔ, ιζ', 17, 10. Κλήμεντος Αλεξανδρείας, *Στρωματείς* Α 301d.

13. Διογ. Λαερτ. IX 37

14. Γαληνού, *Φιλόσοφος Ιστορία* c7, 604d. Σέξτου Εμπειρικού, *Προς μαθηματικούς* VII 88. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II, σ. 33. no 70.

15. Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium* III 3, ext. 4. Διογ. Λαερτ. IX 61.

16. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 9, 7 (για τον φόνο του Κλείτου) και Δ' 10,5 (για την "προσκύνηση").

17. Πλούταρχου, *Αλεξ.* 52.

Από τον Διογένη Λαέρτιο πληροφορούμαστε ότι ο Ανάξαρχος ήταν και στην Ινδία και ειδικότερα είχε συναντήσει τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές, συνοδευόμενος από τον Πύρρωνα.

6.2.1 Η δολοφονία του Κλείτου και ο παρηγορητικός λόγος του Αναξάρχου

Ο Ανάξαρχος είχε συνεργασθεί με τον Καλλισθένη για την έκδοση του Ομήρου¹⁸, την οποία όμως ο Πλούταρχος¹⁹ αποδίδει στον Αριστοτέλη. Στο επεισόδιο που λαμβάνει χώρα μετά τον φόνο του Κλείτου, πρωταγωνιστούν και οι δύο άνδρες.

Σύμφωνα με την διήγηση του Αριστοβούλου που παραδίδει ο Πλούταρχος²⁰, ο Κλείτος²¹, ο οποίος υπήρξε από τους πλέον διακεκριμένους συνδαιτημόνες του Αλεξάνδρου, τον είχε σώσει στην μάχη του Γρανικού και είχε οριστεί σατράπης της Βακτρίας και Σογδιανής, προσβλήθηκε σε συμπόσιο, όταν ένας τραγουδιστής άρχισε να γελοιοποιεί τους Μακεδόνες που είχαν σκοτωθεί στην καταστροφή κοντά στην Σαμαρκάνδη. Οι πρεσβύτεροι ήσαν δυσάρεστημένοι και έβριζαν τον τραγουδιστή. Ο Αλέξανδρος και οι γύρω απ' αυτόν τα άκουσαν με ευχαρίστηση και του έλεγαν να συνεχίσει. Ο Κλείτος, "ήδη μεθύων και φύσει τραχύς ὦν ὀργήν και αὐθάδης ἠγανάκτει μάλιστα", λέγοντας ότι δεν είναι ωραίο μεταξύ βαρβάρων και ἐχθρῶν "ὑβρίζεσθαι Μακεδόνας", που είναι πολύ καλύτεροι από εκείνους που γελούσαν, αν και συνέπεσε να ατυχήσουν²². Στην συνέχεια άρχισε συναγωνισμός ανάμεσα στους πρεσβυτέρους, οι οποίοι υπεστήριζαν ότι τα κατορθώματα του Φιλίππου ήταν μεγαλύτερα, και στους νεωτέρους που κολάκευαν τον Αλέξανδρο και τον τοποθετούσαν στο ίδιο επίπεδο με τον Ηρακλέα. Ο Κλείτος, ως επικεφαλής της γενιάς του, κατήγγειλε την Ασιατική πολιτική του

18. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν* ΙΓ Γ 27 (C. 594).

19. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 8. 2.

20. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 50-51.

21. Για το επεισόδιο με τον Κλείτο πρβ. N.G.L. Hammond, *The Genius of Alexander the Great* (1997), ελλ. μτφ. Π. Θεοδωρίδη. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης 1997, σσ. 185-187.

22. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 50

Αλεξάνδρου και ειρωνεύτηκε την πίστη του ότι ήταν γυιός του Αμμωνος. Ακολούθησαν προσωπικές ύβρεις. Ο Αλέξανδρος πέταξε ένα μήλο στον Κλείτο, προσπάθησε να αδράξει το σπαθί του, που ένας σωματοφύλακας το απομάκρυνε, οπότε "άνεβόα Μακεδονιστί" καλώντας τους υπασπιστές να έλθουν σε βοήθειά του. Διέταξε έναν σαλπιστή να σημά- νει συναγερμό και τον κτύπησε, όταν εκείνος αρνήθηκε να υπακούσει. Ο Κλείτος συνέχιζε να υβρίζει. Αν και οι άλλοι συνδαιτημόνες απεμά- κρυναν τον Κλείτο από τον χώρο, εκείνος επανήλθε σε μια στιγμή που ο Αλέξανδρος τον αναζητούσε με το όνομά του. Τότε ο Αλέξανδρος πήρε μια λόγχη από κάποιον σωματοφύλακά του, και, την ώρα που ο Κλείτος πήγαινε προς αυτόν και σήκωνε το παραπέτασμα της θύρας, τον τρύπη- σε με την λόγχη κι εκείνος έπεσε με στεναγμό και βογγητό. Ο Αλέξαν- δρος είδε ότι ο Κλείτος ήταν άοπλος και προσπάθησε να στρέψει την λόγχη ενάντια στον εαυτό του. Οι σωματοφύλακες τον αφόπλισαν και τον οδήγησαν στο δωμάτιό του, όπου έμεινε θρηνώντας όλη την νύκτα και την άλλη ημέρα²³.

Ο Αλέξανδρος απαρηγόρητος για τον φόνο του προσωπικού του φίλου Κλείτου προστάζει να προσκαλέσουν τον Καλλισθένη και τον Ανάξαρχο. Ο Καλλισθένης προσπαθούσε να δαμάσει το πάθος του με πραότητα και με ηθικές θεωρίες, εισχωρώντας στην διάνοιά του με τον λόγο και με περιστροφές, "άλυπως"²⁴. Ο Ανάξαρχος, ο σοφιστής όπως τον αποκαλεί ο Αρριανός²⁵, ακολουθώντας από την αρχή "ιδίαν... ὁδὸν ἐν φιλοσοφία"²⁶ και θεωρούμενος υπερόπτης και "ὀλιγοφρίας τῶν συνή- θων"²⁶ δικαιολόγησε την αποτρόπαιη πράξη του βασιλέα με φιλοσο- φικά επιχειρήματα που συνοψίζονται στην θέση, ότι όπως και ο Δίας, έτσι και ο βασιλέας, ότι και να πράξει, θα έχειπραχθεί με δικαιοσύνη. Με τα λόγια αυτά ο Ανάξαρχος "τὸ μὲν πάθος ἐκούφισε τοῦ βασιλέως, τὸ δὲ ἦθος εἰς πολλὰ χαννότερον καὶ παρανομώτερον ἐποίησεν"²⁷, βελ- τίωσε τις σχέσεις του με τον Αλέξανδρο, κατέστησε όμως ψυχρές έως

23. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 51

24. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 52. 1.

25. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ. Δ'* 9, 7: "Εἰσὶ δὲ οἱ λέγουσιν Ἄναξαρχον τὸν σοφι- στήν ἐλθεῖν μὲν παρ' Ἀλεξάνδρου κληθέντα, ὡς παραμυθησόμενον".

26. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 52.

27. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 52. 2.

εχθρικές τις σχέσεις του Καλλισθένους με τον βασιλέα.

Η σκηνή αυτή, η οποία όπως αποδεικνύεται από τα λεγόμενα του Αρριανού και του Πλουτάρχου²⁸, είναι εύρημα μεταγενέστερο. Τούτο εμφανίζεται από την εισαγωγή της παραγράφου στην διήγηση του Αρριανού: "Εἰσὶ δὲ οἱ λέγουσιν"²⁹. Εμφανίζει όμως μια ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον Καλλισθένη και στον Ανάξαρχο, οι οποίοι προσκαλούνται να παρηγορήσουν τον βασιλέα. Ο Καλλισθένης φαίνεται ότι έπαιξε κάποιο ρόλο στην παρηγοριά, αλλά αποδεικνύεται ότι τον υπερέβη ο Ανάξαρχος με τον μηδενιστικό λόγο που του αποδίδεται: είναι εφικτή η οποιαδήποτε αναλογία ανάμεσα στον Αλέξανδρο και στον Δία και κατά συνέπεια όλες οι πράξεις του βασιλέα πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν να είναι ο Αλέξανδρος η ενσάρκωση της δικαιοσύνης³⁰. Ένα παρόμοιο αίσθημα μπορούμε να συναντήσουμε στην περίπτωση του Κύρου στον Ξενοφώντα³¹ είτε στον ιδανικό μονάρχη του Αριστοτέλους³², αλλά στην ατμόσφαιρα της αυλής του Αλεξάνδρου είναι διάχυτη η ύπαρξη κολακείας³³. Ο Ανάξαρχος με την τοποθέτησή του αυτή αποδεικνύει αυτό το φαινόμενο. Έτσι έχει χαρακτηριστεί ο Ανάξαρχος ως ένας "Schmeichler κατ' εξοχήν"³⁴. Η συμπεριφορά του Αναξάρχου και η δικαιολόγηση των πράξεων του Αλεξάνδρου είναι περισσότερο εμφανής με την δικαιολόγηση της θεοποιήσεως του Μακεδόνα βασιλέα.

6.2.2 Η θεοποίηση των βασιλέων στην κριτική της ελληνικής φιλοσοφίας

Η βασιλεία του Αλεξάνδρου αποτελεί ένα ορόσημο στην εξέλιξη της λατρείας του μονάρχη. Η απόδοση θεϊκών τιμών, μετά τον θάνατό του, σε ζώντες μονάρχες έγινε ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Οι πηγές αναφέ-

28. Πλουτάρχου, *Προς ηγεμόνα απαίδευτον* 4, 781A.

29. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 9, 7.

30. T.S. Brown "Callisthenes and Alexander", *AJPh* 70 (1949) 225-248.

31. Ξενοφώντος, *Κύρου Παιδεία* Η 1. 22.

32. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Β 6, 1265 b35-38.

33. Πρβ. Α. Β. Bosworth, *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great* (1988), ελλ. μτφ. Κ. Μακρή. Αθήνα: Οδυσσέας, 1996, σ. 199.

34. Fr. Weber, *Alexander der Grosse im Urteil der Griechen und Römer bis in die konstantinische Zeit*. Leipzig: Borna 1909, σ. 10.

ρουν ελάχιστα παραδείγματα τέτοιας λατρείας για την περίοδο πριν από τον Αλέξανδρο. Με τον Αλέξανδρο δημιουργείται ένα πρότυπο για την λατρεία του βασιλέα ως ενσάρκωση του θεού, ένα φαινόμενο που θα λάβει μεγάλη έκταση από τους ηγεμόνες των ελληνιστικών χρόνων³⁵. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος αφενός μεν είχε συνείδηση των ηρωϊκών του προγόνων, ως Αργεάδης ανήγαγε την καταγωγή του στον Ηρακλέα και τον Διόνυσο, αφ' ετέρου είχε την πεποίθηση ότι ήταν, κατά κάποια έννοια, γυιος του Δία, ίσως τουλάχιστον με τον Ηρακλέα.

Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία και γενικότερα η ελληνική πραγματικότητα πρέσβευε ότι οι θεοί ήσαν εξ ορισμού αγέραστοι και αθάνατοι, ιδιότητες που δεν διέθεταν οι θνητοί. Εκείνοι που ξεχώριζαν ανάμεσα στους θνητούς ήσαν οι ήρωες, το οποίο κατά κανόνα αφορούσε ιδρυτές πόλεων, όπως ο Βάττυς στην Κυρήνη ή ο Άγων και Βρασίδης στην Αμφίπολη³⁶, οι οποίοι θεωρούνταν ημίθεοι, ομότιμοι των θεών, αλλά συνδέονταν μαζί τους μόνον κατ' αναλογία. Ο Πίνδαρος, ο οποίος συνήθως δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην βασιική διάκριση ανάμεσα στην αθανασία και την θνητότητα, είχε παραδεχθεί ότι, παρά τον εφήμερο χαρακτήρα της ανθρώπινης ζωής, ο άνθρωπος μπορεί να προσεγγίσει κατά έναν τρόπο τους αθανάτους με το μεγαλείο της ψυχής ή τον χαρακτήρα του³⁷. Τα επιτεύγματα μπορούσαν να φέρουν έναν άνθρωπο κοντά στον θεό, όπως υποστηρίζει ο Πίνδαρος, όταν περιγράφει την υψίστη ευδαιμονία που προσφέρει η νίκη στους αθλητικούς αγώνες, με όρους που θυμίζουν την ανώτερη θέση που απολάμβαναν οι θεοί³⁸. Βέβαια, η θεοπρεπής κατάσταση για τους θνητούς είναι παροδική, αφού είναι προορισμένη να ανατραπεί από τις μεταβολές της μοίρας, ενώ η ευδαιμονία των θεών είναι διαρκής.

Εκτός όμως από τον Πίνδαρο, στον οποίο εντοπίζουμε την διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον θεό και τον άνθρωπο, αντίστοιχη άποψη συναντάται και στον Αριστοτέλη. Αποδέχεται³⁹ την βασιική διάκριση

35. A. B. Bosworth, *Conquest and...*, ενθ. αν., σ. 463.

36. Πινδάρου, *Πυθιόνικος* V 93-94. Θουκυδίδου, *Ιστοριών* V. II. I.

37. Πινδάρου, *Νεμεόνικος* VI 4-6.

38. Πινδάρου, *Πυθιόνικος* VIII 82-92.

39. Αριστοτέλους, *Ηθικά Νικομάχεια* Δ 5, 1123 α29-10: "Ὅν γὰρ ταῦτα ἄρμόζει θεοῖς καὶ ἀνθρώποις, οὐδ' ἐν ἱερῷ καὶ τάφῳ".

ανάμεσα στον θεό και τον άνθρωπο, οραματίζεται όμως μια υποθετική κατάσταση ιδανικής μοναρχίας, στην οποία ένας άνθρωπος θα είναι τόσο πολύ ανώτερος από τους υπολοίπους, ώστε να εμφανίζεται ως θεός ανάμεσα στους ανθρώπους⁴⁰.

Διαφορετική είναι βέβαια η περίπτωση να προσφερθεί πραγματική λατρεία σε έναν μονάρχη. Το παλαιότερο παράδειγμα αποδόσεως τιμών σε έναν θνητό είναι η περίπτωση του Σπαρτιάτη Λυσάνδρου. Σύμφωνα με τον ιστορικό του 3ου αιώνα, τον Δούρι από την Σάμο, ο Λύσανδρος τιμήθηκε ως θεός από τις ελληνικές πόλεις μετά την μάχη στους Αιγός Ποταμούς. Ήταν ο πρώτος Έλληνας, στον οποίο είχαν προσφερθεί θυσίες και είχαν αφιερωθεί βωμοί, ως να ήταν θεός. Αναφέρεται⁴¹ μάλιστα ότι οι Σάμιοι άλλαξαν το όνομα της εθνικής τους εορτής σε Λυσάνδρεια.

Η άποψη ότι εξέχων μονάρχης ήταν ένας θεός ανάμεσα στους ανθρώπους εμφανίζεται εντονότερα στην πράξη με την ανάρρηση στον θρόνο της Μακεδονίας του Φιλίππου. Αναφέρονται διάφορες ιστορίες για τις τιμές που είχε λάβει ο Φίλιππος και άγγιζαν τα όρια του θείου. Οι Εφέσιοι τοποθέτησαν τον κοσμικό ανδριάντα του στον ναό της Αρτέμιδος⁴², ενώ οι κάτοικοι της Ερεσού στην Λέσβο αφιέρωσαν βωμούς στον Δία Φιλίππιο⁴³. Περαιτέρω, ο Φίλιππος είχε συλλάβει μια πολύ υψηλή ιδέα για την θέση του και η τελευταία τελετή της ζωής του περιλάμβανε μια πομπή, στην οποία ο ανδριάντας του συνδέθηκε με τους δώδεκα ολυμπίους θεούς ως "σύνθρονός" τους⁴⁴.

40. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Γ 13b 1284 a9-12: "ἀδικήσονται γὰρ ἀξιούμενοι τῶν ἴσων, ἄνισοι τοσοῦτον κατ' ἀρετὴν ὄντες καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν ὡσπερ γὰρ θεὸν καὶ ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον". Του Ἰδίου, *Πολιτικά* Η 14, 1332 b17-19: "Εἰ μὲν τοίνυν εἴησαν τοσοῦτον διαφέροντες ἄτεροι τῶν ἄλλων ὅσον θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ἡγοῦμεθ' ἂν τῶν ἀνθρώπων διαφέρειν".

41. Πλουτάρχου, *Λύσανδρος* 18, 5-6 = FGh 76 F71. Chr. Habicht, *Gottmenschentum und griechische Städte*. München 1970², σσ. 243-44 [Zetemata 14] χρονολογεί τα Λυσάνδρεια το 404, ενώ ο E. Badian "The deification of Alexander the Great", *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*. Thessaloniki 1981, σσ. 27-71, edw σσ. 33-38 υποστηρίζει για μια μετά θάνατον λατρεία, η οποία καθιερώθηκε μετά το 394.

42. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α' 17, 2.

43. Tod, GHI, αρ. 1916.

44. Διοδ. Σικ. XVI 92. 5, 95. 1.

Ο Αλέξανδρος είχε δώσει έμφαση κατά την διάρκεια των πρώτων ετών της εκστρατείας του στην Ασία στην ηρωϊκή γενιά, στην καταγωγή του από τον Αιακό και τον Αχιλλέα από την πλευρά της μητέρας του και από τον Ηρακλέα από την πλευρά του πατέρα του. Είχε μια βαθιά πίστη στην καταγωγή του από ηρωϊκούς προγόνους και οραματιζόταν συνεχώς τον εαυτό του να ακολουθεί τα βήματά τους. Αποδέχθηκε τον παραδοσιακό ελληνικό συγκρητισμό, αντιμετωπίζοντας τις θεότητες της Εγγύς Ανατολής ως τοπικές εκδηλώσεις των ελληνικών θεών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πολιορκίας της Τύρου, όπου ο Αλέξανδρος ανεγνώρισε τον Ηρακλέα ως πρόγονό του⁴⁵. Ο Αλέξανδρος είχε καταληφθεί από μια εμμονή που τον οδηγούσε σε μια διαρκή προσπάθεια υπερβάσεως και υπεροχής, εκπληρώνοντας, απ' όλες τις απόψεις, την επιταγή του προγόνου του Πηλέα⁴⁶.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι και σύγχρονοί του τον χαρακτήρισαν "άνικητον θεόν"⁴⁷ κατά μίμηση του Ηρακλέους⁴⁸ και "μέγαν"⁴⁹. Στο πλαί-

45. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* IV 2, 3.

46. Ομήρου, *Ιλιάς* Z 208.

47. Υπερείδου, *Κατά Δημοσθένους υπέρ των Αρπαλείων*, Frg. VII XXXII, 3-5: "στήσαι εικό[να] Αλεξάνδρου βασιλέως του άνικητου θε[ού]". Πρβ. και τους χαρακτηρισμούς του Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 14: "Άνικητος εϊ, ὦ παϊ". Του Ιδίου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής* β' 2. Βλ. Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium* IV 3, ext 4: "invictus". Βλ. Fr. Pfister "Alexander der Grosse. Die Geschichte seines Ruhms im Lichte seiner Beinamen", *Historia* XIII (1) (1964) 37-79, εδῶ σ. 39.

48. Τυρταίου Fr. 8, 1.

49. Ο Δημοσθένης, *Περί Στεφάνου* 51, ο Αισχίνης, *Κατά Κτησιφόντος* 165 (έργα που χρονολογούνται το 330) και ο Υπερείδης, *Κατά Δημοσθένους υπέρ των Αρπαλείων* Frg. III XIV 10, 1-2 (έργο που συνεγράφη το 324) χαρακτηρίζουν τον Αλέξανδρο "μέγαν". Ο χαρακτηρισμός θα υιοθετηθεί και από άλλους συγγραφείς: Πλουτάρχου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής*, λόγος β' 8, 340 Α: "Άλεξάνδρου υπό τής τύχης μέγα γεγονένα". Cicero, *Pro Archia* 24. Velleius Paterculus, *Res gestae divi Augusti* I 11. II 41. Orosius, *Historiam adversus paganos* VII 34,5. Αλλά και ο συνοδός του Ανάξαρχος θα τον αναφωνήσει "μέγαν". Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ 9,7: "τά εκ βασιλέως μεγάλου γεόμενα". Του Ιδίου, *Αλεξ. Αναβ.* ΣΤ' 15,5: "μέγας βασιλεύς". Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε τον χαρακτηρισμό του συγχρόνου, γέροντα Ισοκράτους στην επιστολή του, όπου τον χαρακτηρίζει "φιλόανθρωπο και φιλαθήναιο και φιλόσοφο" (Ισοκράτους, Ερ. 1). Τον όρο "φιλόανθρωπο" συναντούμε και στον Πλούταρχο, *Αλεξ.* 58,5 και του Ιδίου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής*, λόγος α' 8, 11. *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής*, λόγος β' 4, 6, 12. Μεταγενέστεροι συγγραφείς της Ρωμαϊκής Εποχής θα σημειώσουν την "μεγαλοψυχία" του και "μεγαλοφροσύνη" του. Διοδ. Σικ. XVII 54, 74, 84. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 4, 5. Του Ιδίου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής*, λόγος β'

σιο της αποδοχής ότι ο Αλέξανδρος δεν ήταν μόνον ένας απλός μακρινός απόγονος του Δία, μέσω ηρωικών προγόνων αλλά, κατά κάποια έννοια, ο πραγματικός γυιός του θεού, εντάσσεται η επίσκεψή του στην Σίβα και στο ιερό του θεού Άμμωνος.

6.2.2.1 Η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στο μαντείο του Άμμωνος

Μετά την ολοσχερή κατάκτηση της Αιγύπτου, την αναγνώρισή του από τα ιερατεία της Μέμφιδος και του Αιγυπτιακού λαού ως εθνικού βασιλέα-Φαραώ και την κτίση της Αλεξανδρείας, ο Αλέξανδρος ήταν πλέον σε θέση να στραφεί και πάλι προς την Συρία και να συνεχίσει την εκστρατεία του προς τα ενδότερα του Περσικού Κράτους για πλήρη συντριβή του. Παρόλα αυτά, θυσίασε χρόνο, εστράφη προς την Λιβύη και μετά από παράτολμη και κοπιώδη πορεία επισκέφθηκε στα βάθη της Λιβυκής ερήμου, στην όαση Σίβα, το μαντείο του Άμμωνος. Ο θεός Άμμων ταυτιζόταν προς τον Δία και το μαντείο του ήταν πολύ γνωστό στον Ελληνικό κόσμο και ετύγγανε σεβασμού ίσου προς εκείνο των πλέον περιφήμων μαντείων της Ελλάδος. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο βασιλέας της Λυδίας Κροίσος, όταν το κράτος του απειλείτο από τον Κύρο ζήτησε χρησμούς από το μαντείο⁵⁰. Το ίδιο έπραξε και ο Αννίβας πριν την εκστρατεία του στην Ιταλία⁵¹. Περαιτέρω, υπάρχουν μαρτυρίες, αλλά και αναφορές για την λατρεία του Άμμωνος Διός στην Ηπειρο⁵², στην Θήβα⁵³, στην Λακωνία⁵⁴, στην Αρκαδία⁵⁵ και στην Ολυ-

12 για την μεγαλοψυχία του και Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 11, 12. Ιωάννου Χρυσοστόμου "Hom 1. Thessal 1", PG 62, 400 για την μεγαλοφροσύνη του.

50. Ηροδότου, *Ιστορία* Α 46.

51. Πausανίου, *Αρκαδικά* 11, 11.

52. Ηροδότου, *Ιστορία* Β 55-57.

53. Ο Πausανίας, *Βοιωτικά* 16, 1, μνημονεύει ναό του Άμμωνος, όχι μακρά του αδριάντος του Επαμεινώνδα και προσδιορίζει χρονικά την λατρεία του στην εποχή του Πινδάρου. Ο Πίνδαρος, *Πυθιόνικος* IV 20-24 είχε συνθέσει και ύμνο προς την τιμή του νικητή των Πυθίων αγώνων Κυρηναίου Αρκεσίλαου, στον οποίο εγκαθιδρύει τον Δία στα ιερά δώματα του Άμμωνος στην Λιβύη.

54. Ο Πausανίας μνημονεύει δύο ιερά του Άμμωνος, ένα στην Σπάρτη (Πausανίου, *Λακωνικά* 18, 3) και ένα άλλο στο Γύθειο. Πausανίου, *Λακωνικά* 21,8.

55. Πausανίου, *Αρκαδικά* 32, 1.

μπία⁵⁶. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στην Αθήνα λατρευόταν ο θεός Άμμων-Δίας⁵⁷. Ιδιαίτερο σεβασμό απελάμβανε από τους ναυτικούς, οι οποίοι προσέφεραν στο ιερό του Άμμωνος που υπήρχε στον Πειραιά πλούσια αναθήματα⁵⁸. Άξια μνείας είναι και η αναφορά του Αριστοφάνους στο μαντείο του Άμμωνος της Λιβύης μαζί με εκείνη της Δωδώνης και των Δελφών⁵⁹.

Ο Αλέξανδρος, δεν ήταν δυνατόν να αγνοεί την λατρεία του Άμμωνος που ταυτιζόταν στην Ελλάδα με τον Δία, αφού ετιμάτο στην Δωδώνη, δηλαδή στην Ηπειρο, απ' όπου καταγόταν η μητέρα του και στην περιοχή αυτή έζησε ορισμένα έτη της εφηβείας του. Παράλληλα, η καταγωγή των μελών της δυναστείας των Αργεαδών-Τημενιδών, η οποία σύμφωνα με τις ελληνικές παραδόσεις καταγόταν από τους Ηρακλείδες του Άργους, παρά από τον Δία⁶⁰ και η καθοδήγηση της πατρώας πίστεως και η επήρεια των οικογενειακών παραδόσεων για την καταγωγή του Μακεδονικού οίκου των Αργεαδών από τον Δία, ομολογουμένως συνέβαλαν στην απόφαση του Αλεξάνδρου να προβεί σ' αυτό το επικίνδυνο ταξίδι. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι ο Αλέξανδρος ιδιαίτερος εκτιμούσε την ποίηση του Πινδάρου, ο οποίος είχε αφιερώσει σχετικό ύμνο στον Άμμωνα. Ο Πίνδαρος είχε υμνήσει και τον πρόγονο του Αλεξάνδρου, Αλέξανδρο Α' τον Φιλέλληνα. Το στοιχείο αυτό ενδεχομένως να συνετέλεσε στην σχετική απόφαση του Αλεξάνδρου. Οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ότι και οι σχετικοί θρύλοι περί της γεννήσεως του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με τους οποίους η Ολυμπιάς έμεινε έγκυος από τον Δία, ο οποίος της παρουσιάσθηκε με την μορφή ενός ερπετού ή κεραινού, επέδρασαν στην σκέψη του Αλεξάνδρου. Ο Ερατοσθένης μάλιστα αναφέρει ότι η ίδια η βασίλισσα άφησε κάποιους υπαινιγμούς για αυτό

56. Πausανίου, *Ηλειακά* 15, 11.

57,58. Απ. Δασκαλάκη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός*. Αθήναι: ΟΕΔΒ, 1979, Μέρος Γ'.

59. Αριστοφάνους, *Ορνιθες*, στιχ. 619, 719: "ἔσμέν δ' ὕμῖν Ἄμμων Δελφοὶ Δωδώνη".

60. Ηροδότου, *Ιστορία* VIII 137-139. Για το θέμα αυτό πρβ. λεπτομερέστερα στην μελέτη του Απ. Δασκαλάκη, *Ο Ελληνισμός των Αρχαίων Μακεδόνων*, Αθήναι 1960, κεφ. Γ': Αργεάδαι-Τημενίδαί, η καταγωγή του βασιλικού οίκου της Μακεδονίας.

το μυστικό της γεννήσεως, όταν ο Αλέξανδρος έφυγε για την Ασία⁶¹. Κατά συνέπεια, ο Αλέξανδρος είχε πίστη στην θεϊκή του καταγωγή πριν ξεκινήσει την εκστρατεία⁶². Εκτός όμως από το θρησκευτικό και λατρευτικό στοιχείο⁶³, το οποίο οπωσδήποτε οδήγησε τον Αλέξανδρο να πραγματοποιήσει την πλήρη κινδύνων πορεία μέσα στην έρημο, υπάρχει και ο λόγος πολιτικού-στρατιωτικού ενδιαφέροντος. Ο Αλέξανδρος, όμως, όταν μετέβη στην Λιβυκή έρημο δεν είχε κατακτήσει το Περσικό κράτος. Ο κίνδυνος από μια επιθετική ενέργεια των Καρχηδονίων, που βρίσκονταν δυτικά αυτού, ελόχευε πάντα. Η πορεία του αυτή εξασφαλίζει ότι τα όρια της εκστρατείας του προς Δυσμάς είναι η λιβυκή έρημος. Οριοθετεί κατά κάποιο τρόπο το δυτικό όριο της μελλοντικής αυτοκρατορίας⁶⁴.

Οι αρχαίοι βιογράφοι του Αλεξάνδρου αφηγούνται λεπτομερώς την περιπλάνηση του Αλεξάνδρου στην Λιβυκή έρημο και την επίσκεψη στο ιερό του Αμμωνος στην όαση Σίβα⁶⁵. Δίκαια έχει χαρακτηριστεί ως "μιας των πλέον γραφικών και αξιοθαύμαστων περιπετειών του όλου βίου του Μ. Αλεξάνδρου"⁶⁶, και δεν είναι τυχαίο ότι πλείστοι ερευνητές ενετρύφησαν στο θέμα αυτό με διερευνητικές εργασίες⁶⁷. Ο Αλέξανδρος εξεστράτευσε από της Μαρεώτιδος με στρατιωτικό σώμα κατά μήκος

61. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 3,3.

62. Η πίστη του αυτή φαίνεται ότι ήταν ευρέως διαδεδομένη, αν λάβουμε υπόψη ότι μεταγενέστερα, ο Σέλευκος Α' τον μιμήθηκε σε τέτοιο σημείο, ώστε υπεστήριξε ότι η μητέρα του Λαοδίκη είχε δεχθεί επίσκεψη από τον Απόλλωνα. Α. Β. Bosworth, *Κατακτήσεις και...*, ενθ. αν., σ. 470.

63. Το στοιχείο αυτό τονίζεται ιδιαίτερα από τον Ευ. Σδράκα, *Ο Μέγας Αλέξανδρος ως υιός του θεού Αμμωνος-Διός*. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1995², σσ. 63-130.

64. Την πολιτική σκοπιμότητα του παρατόλμου εγχειρήματος αναγνωρίζει και δικαιολογεί ο C. A. Robinson, Jr. "Alexander's Deification", *AJPh* 64 (1943) 286-301. Βλ. του Ιδίου "Alexander's Brutality", *AJA* 56 (3) (July 1952) 169-70. Αντίθετα, ο C. Bradford Welles "Review: Fritz Schachermeyr, Alexander der Grosse (1948)", *AJA* 55 (1951) 433-436 ομιλεί ότι στόχος του Αλεξάνδρου ήταν "pilgrimage to Ammon to get a new Father".

65. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Γ 3 και 4. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 26, 6-27. Διοδ. Σικ. XVII 49-51. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* IV 7.

66. Λαμβάνεται από Απ. Δασκαλάκη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και...*, ενθ. αν., σ. 97.

67. Απ. Β. Δασκαλάκη "Η θεοποίηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τα σχέδια ελληνοασιατικής αυτοκρατορίας", *ΕΕΦΣΠΑ* 10 (1959 - 60) 35-179. Του Ιδίου, *Ο Μέγας Αλέξανδρος...*, ενθ. αν., σ. 97, σημ. 2, όπου αναλυτικός κατάλογος βιβλιογραφίας περί του θέματος.

των ακτών μέχρι του Παραιτονίου. Από εκεί, αφού παρέλαβε μικρή ομάδα φίλων, εξώρμησε προς την όαση Σίβα. Ανάμεσα στους συνοδούς του ήταν ο Πτολεμαίος ο Λάγου και ο Καλλισθένης.

Ο Αλέξανδρος χαιρετίσθηκε δημόσια στο ιερό ως γυιός του Διός. Το κρίσιμο αυτό σημείο υπογραμμίζεται από τον Καλλισθένη⁶⁸ και επαναλαμβάνεται σε όλες σχεδόν τις μεταγενέστερες πηγές και δεν μπορεί να απορριφθεί. Ο Αλέξανδρος συμβουλευθήκε τον θεό μόνος του και οι λεπτομέρειες αυτής της ιδιωτικής επισκέψεως δεν έχουν αποκαλυφθεί. Οι μεταγενέστερες πηγές περιστρέφονται γύρω από το ζήτημα της αναγνώρισεως του Αλεξάνδρου ως γιού του Διός⁶⁹. Από το 328 π.Χ. ο ισχυρισμός του Αλεξάνδρου ότι ήταν γυιός του Διός ήταν έντονος και αποτελούσε μια κοινοτοπία στην μακεδονική αυλή, η οποία όμως προκαλούσε αγανάκτηση στους πρεσβυτέρους και πλέον συντηρητικούς Μακεδόνες ευγενείς. Άρρηκτα συνδεδεμένοι με την θεοποίηση αυτή του Αλεξάνδρου είναι τα παράπονα του Κλείτου και οι χλευασμοί των στασιαστών στην Ώπιδα, χλευασμοί που ανάγκασαν τον Αλέξανδρο να απολύσει τους άνδρες του και να συνεχίσει την εκστρατεία με τον "πατέρα του"⁷⁰. Ο Κλείτος μπορεί να εξέφραζε τα παράπονα του, υπήρχαν όμως άτομα, τα οποία ήσαν έτοιμα να αποδεχθούν τις απαιτήσεις του είτε για να τον κολακέψουν είτε εκ πεποιθήσεως. Αναφέρεται, ως παράδειγμα για αυτή την εκτίμηση, όπως διηγείται ο Έφιππος ο Ολύνθιος, ότι ο διακεκριμένος αξιωματούχος, οπλοφύλακας, ο Γόργος από την Ιασό⁷¹, είχε προσφέρει έναν υπερπολυτελή χρυσού στέφανο στον Αλέξανδρο στα Εκβάτανα, ανακηρύσσοντάς τον γυιό του Άμμωνος (324)⁷². Την ίδια χρονιά, ο Δημοσθένης καταθέτει, κατά τρόπο βέβαια ειρωνικό, ότι ο Αλέξανδρος θα έπρεπε να ήταν γυιός του Διός ή του Ποσειδώνος, αν

68. FGt H II B 124 F36.

69. Διοδ. Σικ. XVII 51, 2-4. Q. Curtius Rufus, IV 7, 25-27. M. Iuniani Iustini, *Epitoma Historiarum* XI 11, 9-10.

70. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Ζ' 9, 3: "οὐκουν σιγη ἔχοντες ἐκαρτέρησαν, ἀλλὰ πάνας γὰρ ἀπαλλάττειν στρατιᾶς ἐκέλευον, αὐτὸν δὲ μετὰ τοῦ πατρὸς στρατεύεσθαι, τὸν Ἄμμωνα δὴ τῷ λόγῳ ἐπικερτομοῦντες".

71. Berve, *Prosopographie*, II, σ. 114.

72. FGtH II B 126 F5.

έτσι επιθυμούσε⁷³. Εκείνο όμως που άμεσα και άρρηκτα συνδέεται με την θείκη υπόσταση του Αλεξάνδρου είναι η ιδέα της αποθεώσεως και το ζήτημα της "προσκυνήσεως".

6.2.2.2 Η "Προσκύνησις" του Αλεξάνδρου και η άποψη του Αναξάρχου

Υπάρχει μια παράδοση που επίμονα υποστηρίζει ότι το ζήτημα ήλθε στην επιφάνεια το 328/7 κατά την διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Σογδιανή⁷⁴. Σύμφωνα με τον Αρριανό, η πρόσκληση ήταν η σύγκριση ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τους Διοσκούρους και αποτελεί το βασικό θέμα της διαμάχης για την "προσκύνησιν", καθώς αναφέρεται από τον Αρριανό⁷⁵ και τον Κούρτιο⁷⁶. Η "προσκύνησις" αποτελούσε μια καθαρά κοσμική πράξη που απαντούσε σε όλα τα επίπεδα της περσικής κοινωνίας· ένας κοινωνικά κατώτερος θα έπρεπε να σκύψει μπροστά σε ένα πρόσωπο που ήταν αρκετά ανώτερο ιεραρχικά⁷⁷. Στον ελληνικό κόσμο η "προσκύνησις" ήταν μια πράξη λατρείας, η οποία αποδιδόταν μόνον στους θεούς. Η "προσκύνησις" όμως σε θνητούς, ακόμα και σε βασιλείς προκαλούσε μεγάλη απέχθεια. Θεωρείτο ανυπόφορα δουλική, η αποδοχή της αντιμεταπιζόταν ως ύβρις και θεωρείτο ότι ταίριαζε μόνον στους δούλους της Ασίας⁷⁸. Ο Αριστοτέλης⁷⁹ την ταξινομεί ως μια ειδικά βαρβαρική έκφραση λατρείας και αποτελούσε μια πράξη προσωπικής υποταγής, ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε έννοια ελευθερίας⁸⁰.

Ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως να θέλει να αντιταχθεί στην ελληνική παράδοση και προσπαθεί να επιβάλλει την "προσκύνησιν". Δοκιμα-

73. Υπερείδου, *Δημοσθένης*, στήλη 31. Πρβ. Κ.Μ.Τ. Atkinson "Demosthenes, Alexander, and Asebeia", *Athenaeum* 51, (III-IV) (1973) 310-335.

69. Α. Β. Bosworth, *ενθ. αν.*, σ. 473

70. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 10, 5-7.

76. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* VIII 5,8.

77. Ηροδότου, *Ιστορίαι* Α' 137

78. Πρβλ. Αισχύλου, *Αγαμέμνων* 918-20. Ευριπίδου, *Ορέστης* 1508.

79. Αριστοτέλους, *Ρητορική* Α' 5, 1361 α 37-38: "[...] τὰ βαρβαρικά, οἷον προσκυνήσεις καὶ ἐκστάσεις...".

80. Ξενοφώντος, *Ελληνικά* Δ' Ι 35.

σε μάλιστα να δώσει στην “προσκύνησι” πνευματικό περιεχόμενο, το οποίο θα ήταν σε θέση να εξουδετερώσει τις αντιδράσεις των Μακεδόνων. Οι πηγές καταγράφουν δύο επεισόδια στα οποία εμφανίζεται η αντίθεση και αντίδραση των Μακεδόνων κατά του θεσμού της “προσκυνησεως”⁸¹.

Σε μια δημόσια τελετή που περιγράφεται από τον Αρριανό⁸² και τον Κούρτιο Ρούφο⁸³ και χρησιμοποιείται η γλώσσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ρητορικής⁸⁴ παρουσιάζεται η αντίθεση ανάμεσα στον Κλέωνα τον Συρακούσιο (Κούρτιος)⁸⁵ και τον Καλλισθένη είτε ανάμεσα στον φιλόσοφο Ανάξαρχο (Αρριανός) και τον Καλλισθένη. Σύμφωνα με τον σοφιστικό διάλογο ανάμεσα στους Ανάξαρχο-Κλεισθένη⁸⁶, ο Αβδηρίτης σοφός εμφανίζεται στις κρίσιμες περιστάσεις του Βασιλέα και του στρατεύματος ως ο άνθρωπος που έχει την δύναμη του λόγου και της φρονήσεως προς παροχή της δεούσης συμβουλής και βοήθειας. Έτσι, στην περίπτωση αυτή για να εξουδετερώσει τις αντιθέσεις και να αποσοβήσει την ταραχή που πιθανόν προκληθεί, διατυπώνει την αντίληψη περί του Βασιλέως ως υπερφυσικού όντος και αποδέχεται ότι δικαίως δίδονται θείες τιμές στον Βασιλέα. “Ὡς πολὺ δικαιότερον ἂν θεόν”, αναφέρει ο Ανάξαρχος, “νομιζόμενον Ἀλεξάνδρου Διονύσου τε καὶ Ἡρακλέους, μὴ ὅτι τῶν ἔργων ἔνεκα ὅσα καὶ ἡλίκα καταπέπρακται Ἀλεξάνδρῳ, ἀλλὰ καὶ ὅτι Διόνυσος μὲν Θηβαῖος ἦν, οὐδὲν τι προσήκων Μακεδόσι, καὶ Ἡρακλῆς Ἀργεῖος, οὐδὲ οὗτος προσήκων ὅτι μὴ κατὰ γένος

81. Το άλλο επεισόδιο αναφέρεται σε μια ιδιωτική τελετή, όπου ο Καλλισθένης θ' αρνηθεί να προσκυνήσει. Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 54, 5-6. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 12, 3-5.

82. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 10, 5.

83. Q. Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* VIII, 5, 8-10.

84. Chr. Habicht, *Gottmenschentum und griechische Städte*. München 1970, σ. 212, σημ. 66, όπου υποστηρίζει ότι με τον τρόπο αυτό επιθυμεί ο Αρριανός να δικαιολογήσει την θεοποίηση των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Το ίδιο ισχύει φυσικά και για τον Κούρτιο Ρούφο. Ας μην λησμονούμε ότι ο μεν Αρριανός έγραφε το πρώτο τμήμα του δευτέρου μ.Χ. αιώνα, ο δε Κούρτιος Ρούφος τον πρώτο μ.Χ. αιώνα.

85. Στην θέση του Αναξάρχου, ο Κούρτιος, *ένθ. αν.* VIII 5, 8-10, παρουσιάζει τον ποιητή Αγι τον Αργείο και τον Κλέωνα τον Σικελιώτη να παίρνουν τον λόγο. Όπως όλα τα ζητήματα τα σχετικά με την προσκύνηση του Αλεξάνδρου προέρχονται από την Vulgata -Brunt, *App.* XIV, 4- έτσι συμβαίνει και με τους ανωτέρω λόγους.

86. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 10, 5-11.

τὸ Ἀλεξάνδρου. Ἡρακλείδην γὰρ εἶναι Ἀλέξανδρον. Μακεδόνας δὲ ἂν τὸν σφῶν βασιλέα δικαιότερον θείαις τιμαῖς κοσμούοντας. Καὶ γὰρ οὐδὲ ἐκεῖνο εἶναι ἀμφίλογον ὅτι ἀπελθόντα γε ἐξ ἀνθρώπων ὡς θεὸν τιμήσουσι. πόσω δὴ δικαιότερον ζῶντα γεραίρειν ἤπερ τελευτήσαντα ἐς οὐδὲν ὄφελος τῷ τιμωμένῳ⁸⁷.

Ἀπὸ τους λόγους του "σοφιστοῦ" Ἀναξάρχου δύναται ευχερώς να συναχθεῖ, ὅτι η προς το ζήτημα της "προσκυνησεως" ἀντίδραση των Μακεδόνων υπο τον Καλλισθένη, ο οποίος κατά το παρελθόν υπήρξε εκείνος, ο οποίος ἐνέπνευσε και ἐνίσχυσε τα μέγιστα τον Ἀλέξανδρο στην παραδοχή του υπερανθρώπου και υπερφυσικού της προσωπικότητας του⁸⁸, μπορεί να αποδοθεῖ και στην διαπίστωση, ὅτι η εθιμοτυπία αὐτή, η οποία περιείχε τουλάχιστον τον πυρήνα λατρείας, μοιραίως θα εἶχε δυσάρεστες συνέπειες ὄχι μόνο στους Ἀσιάτες, ἀλλὰ και στους Ἕλληνες.

Στην τοποθέτηση του Ἀναξάρχου πήρε τον λόγο ο Καλλισθένης, ο οποίος απευθυνόμενος προς τον Ἀβδηρίτη "σοφιστή", εἶπε ὅτι θεωρεῖ τον Ἀλέξανδρο ἄξιο ὅλων των τιμών, οι οποίες μπορούν να αποδοθούν σε ἄνθρωπο. Ἀλλὰ οι ἴδιοι οι ἄνθρωποι ἔχουν διακρίνει τις ἀνθρώπινες ἀπὸ τις θείες τιμές. Στους θεοὺς οἰκοδομοῦνται ναοί, ἀνεγείρονται τεμένη με ἀγάλματα, προσφέρονται θυσίες και σπονδές, ἀπευθύνονται ὕμνοι, ἐνῶ στους ἀνθρώπους γίνονται ἐπαινοί. Οι ἄνθρωποι δέχονται ἀσπασμούς, ἀλλὰ μόνον ο θεὸς τιμάται με προσκύνηση. Διαφορετικές εἶναι και προς τους ἥρωες τιμές, οι οποίες με κανένα τρόπο δεν προσομοιάζουν με τους θεοὺς⁸⁹.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία του Καλλισθένους εἶναι ἐντονα ἐπηρεασμένη ἀπὸ την προγενέστερη ἐλληνικὴ παράδοση και ἰδιαίτερα ἀπὸ τον Ἀριστοτέλη και ἀπηχεῖ τις ἐλληνικὲς ἀρχές περί ἐλευθερίας και τις δοξασίες της ἐλληνικῆς φιλοσοφίας περί θείου και ἀνθρωπίνων. Ἐπιπρόσθετα, υπενθυμίζει στον Ἀναξάρχο, ὅτι δεν συναναστρέφεται οὔτε συμβουλεύει τον Καμβύση εἴτε τον Ξέρξη, ἀλλὰ τον γυιό του Φιλίππου, Ἡρα-

87. Ἀρριανού, *Ἀλεξ. Ἀναβ.* Δ' 10, 6-7.

88. Πολυβίου, *Ἱστοριῶν* XII 23: "ἐκεῖνος μὲν οὖν ἀποθεοῦν Ἀλέξανδρον ἐβουλήθη".

89. Ἀρριανού, *Ἀλεξ. Ἀναβ.* Δ' 11, 2-4.

κλείδη και Αιακίδη το γένος, "ότου οί πρόγονοι ἔξ Ἀργους ἔς Μακεδονίαν ἦλθον, οὐδὲ βία, ἀλλὰ νόμῳ Μακεδόνων ἄρχοντες διετέλεσαν"⁹⁰. Ούτε στον Ηρακλέα παραχώρησαν οι Έλληνες θεικές τιμές όσο ζούσε, αλλά ούτε και αφού πέθανε, έως ότου ο θεός των Δελφών, ο Απόλλων έδωσε την συγκατάθεσή του να τον τιμούν ως θεό⁹¹. Στην συνέχεια ο Καλλισθένης στράφηκε προς τον ίδιο τον Αλέξανδρο και του υπενθύμισε ότι αξιώνει να θυμάται ο Αλέξανδρος την Ελλάδα, "ἦς ἔνεκα ὁ πᾶς στόλος σοι ἐγένετο, προσθεῖναι τὴν Ἀσίαν τῇ Ἑλλάδι"⁹². Τον προτρέπει να σκεφθεῖ όταν θα επιστρέψει στην Ελλάδα, θα εξαναγκάσει σε προσκύνηση τους Έλληνες, "τούς ἐλευθερωτάτους", και θα ωθήσει τους Μακεδόνες σε μια τέτοιου είδους "ἀτιμία"⁹³; Του υπενθυμίζει στο τέλος τους Πέρσες μονάρχες, οι οποίοι θεοποιήθηκαν και προσκυνήθηκαν από τους συγχρόνους τους, βρήκαν όμως οικτρό και άδοξο τέλος: ο Κύρος, ο οποίος ως "λέγεται πρῶτον προσκυνηθῆναι ἀνθρώπων", φονεύθηκε από ανθρώπους "πένητες" και "αὐτονόμους", τους Σκύθες⁹⁴. Τα ίδια έπαθε και ο Δαρείος από τους Σκύθες⁹⁵, αλλά και ο γυιός του Ξέρξης ταπεινώθηκε από τους Αθηναίους και Λακεδαιμονίους. Τον Αρταξέρξη συνέτισαν ο Κλέαρχος και ο Ξενοφών, και "Δαρείον τοῦτον Ἀλέξανδρος μὴ προσκυνούμενος"⁹⁶.

Ο λόγος και η παρέμβαση του Καλλισθένους στενοχώρησαν σε τέτοιο βαθμό τον Αλέξανδρο, ώστε "πέμπσαντα κωλύσαι [Μακεδόνας] μνησθαι ἔτι τῆς προσκυνήσεως"⁹⁷. Το ερώτημα, όμως, που παραμένει είναι γιατί προσπάθησε ο Αλέξανδρος να εισαγάγει ένα εθιμοτυπικό,

90. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 6.

91. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 7.

92. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 7-8

93. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 8

94. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 9. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, *Ιστοριών* Α' 214, ο Κύρος ο Πρεσβύτερος (559-529) σκοτώθηκε πολεμώντας τους Μασσαγέτες Σκύθες, ενώ σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, *Κύρου Παιδεία* Η' 7, 28, πέθανε σε μεγάλη ηλικία στην κλίνη του.

95. Ο Αρριανός, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 4, 3 αναφέρεται στην εκστρατεία του Δαρείου κατά των Σκυθών της Ευρώπης, η οποία κατέληξε σε αποτυχία (512 π.Χ.). Ηροδότου, *Ιστοριών* Δ 83 κ. εξ.

96. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 11, 9.

97. Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Δ' 12, 1-2.

το οποίο, γνώριζε ότι θα προκαλούσε απέχθεια και σοβαρή αγανάκτηση; Οι συνεχείς επιτυχίες του στον στρατιωτικό τομέα, και κυρίως, η παράδοση που έλαβε από την μητέρα του, συνδυασμένη με τις συνεχείς και ιδιοτελείς κολακείες, που τον ανύψωναν πάνω από τον Ηρακλέα και τον Διόνυσο, να τον οδήγησαν στην εισαγωγή της "προσκυνήσεως". Περαιτέρω, ως μην λησμονούμε ότι την άνοιξη του 327 ο Αλέξανδρος έλαβε την πρώτη ιρανή σύζυγό του και θα είχε δεχθεί την προσκύνηση από τους νέους συγγενείς του. Πίστευε, ότι με τον τρόπο αυτό θα έδινε έμφαση στην καθολικότητα της μοναρχίας του. Αν η πράξη περιελάμβανε και την ανεπιφύλακτη αναγνώριση της θεϊκής του υποστάσεως, θα ήταν περισσότερο ελκυστική.

Ο Ανάξαρχος εκπροσωπεί εκείνη την τάση στην εκστρατεία, η οποία προσπαθεί να τονίσει την θεϊκή υπόσταση του Μακεδόνα μονάρχη, η οποία όμως τελικά δεν βρίσκει ερείσματα και αποτυγχάνει στην πράξη.

6.2.3 Η συναναστροφή του Αναξάρχου με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές

Μια διαφορετική, πιο κολακευτική εικόνα για τον Ανάξαρχο δίνουν δύο χωρία του Διογένους του Λαερτίου. Ενώ στον Αρριανό αναφέρεται ότι ο Ανάξαρχος ήταν στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου, από τον Διογένη Λαέρτιο πληροφορούμαστε ότι ήταν συγκεκριμένα και στην Ινδία, όπου είχε συναντήσει τους Γυμνοσοφιστές, συνοδευόμενος από τον Πύρρωνα. Σύμφωνα με τον Διογένη τον Λαέρτιο ο "Ανάξαρχος [...] ήκμασε κατά την 110η Ώλυμπιάδα [340-337 π.Χ.]. Είχε εχθρό τον τύραννο της Κύπρου Νικοκρέοντα. Κάποτε σε ένα συμπόσιο, όταν ρωτήθηκε από τον Αλέξανδρο τι γνώμη είχε για αυτό, απάντησε: "Ω βασιλέα, τα πάντα είναι θαυμάσια, η μόνη παράλειψη είναι ότι δεν τοποθετήθηκε στο τραπέζι το κεφάλι κάποιου σατράπη, εννοώντας μ' αυτό τον Νικοκρέοντα"⁹⁸. Το γεγονός αυτό δεν είναι ήσσονος σημασίας, αν αναλογισθούμε, ότι μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, ο Ανάξαρχος αναγκάστηκε κατά τον πλού της επιστροφής ν' αποβιβασθεί στην Κύπρο. Στο νησί

98. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 10, 58-60.

συνελήφθη και κατά διαταγή του Νικοκρέοντος κτυπήθηκε μέχρι θανάτου με σιδερένιες ράβδους. Ο Ανάξαρχος, όμως ατάραχος, απηφώντας τα φρικτά βάσανα του είπε το περίφημο "Κτύπα, κτύπα το κουφάρι του Αναξάρχου! Τον Ανάξαρχο όμως δεν θα κατορθώσεις να κτυπήσεις!" (Πτίσσε τὸν Ἄναξάρχου θύλακον, Ἄναξαρχον δὲ οὐ πτίσσεις)⁹⁹. Στην συνέχεια ο Νικοκρέων διέταξε να του κοπεί η γλώσσα. Λέγεται όμως ότι την απέκοψε ο ίδιος ο Ανάξαρχος και την έφτυσε προς αυτόν.

Η περιγραφή αυτή του Διογένους του Λαερτίου αναδεικνύει την αταραξία, με την οποία ο Ανάξαρχος υπέστη τα φρικτά βασανιστήρια, στα οποία τον υπέβαλε ο Κύπριος βασιλέας. Η περιγραφή αυτή προσιδιάζει προς την αντίστοιχη, όπου οι Ινδοί ασκητές, όπως ο Κάλανος, υφίστανται το μαρτύριο της αυτοπυρπολήσεως. Το σημείο αυτό υπογραμμίζεται για να αναδειχθεί ότι ο Αβδηρίτης σοφός κατέληξε στην φιλοσοφία του εμπνεόμενος από το θέαμα των Ινδών Γυμνοσοφιστών και ενδεχομένως από την διδασκαλία τους, αν είχε κατορθώσει να συνεννοηθεί μαζί τους¹⁰⁰.

Ο Διογένης Λαέρτιος αναφέρει στην συνέχεια ότι ο Ανάξαρχος λόγω της "ἀπαθείας" και της "εὐκολίας τοῦ βίου του" αποκλήθηκε "ὁ Εὐδαιμονικός". Είχε την ικανότητα να λογικεύει τους ανθρώπους. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και η προσπάθεια του να μεταπείσει τον Αλέξανδρο, όταν άρχισε να πιστεύει ότι είναι θεός. Πράγματι, όταν είδε κάποτε ένα τραύμα του Αλεξάνδρου να αιμορραγεί, του είπε: "Βλέπεις, αυτό που τρέχει από τις φλέβες σου είναι αίμα και όχι ιχώρ που ρέει στο σώμα των μακαρίων θεών"¹⁰¹. Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με τα λεγόμενα του Αρριανού, ότι ο Ανάξαρχος είχε προσπαθήσει να πείσει τον Αλέξανδρο ότι είναι ανώτερος από τον Διόνυσο και τον Ηρακλέα.

Ο Ανάξαρχος συνέγραψε σχετική πραγματεία με τίτλο "Περὶ βασιλείας", έργο το οποίο αφιέρωσε στον Αλέξανδρο¹⁰². Δεν αποκλείεται ο

99. Διογ. Λαερτ. IX 10, 60.

100. Δ. Βελισσαροπούλου, *Έλληνες και Ινδοί. Η συνάντηση δύο κόσμων*, τομ. Α' Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1990, σσ. 150-151.

101. Διογ. Λαερτ. IX 10, 60.

102. Αιλιανού, *VH IV* 14, DK 59 A 11.

Ανάξαρχος να αποσκοπούσε να επηρεάσει τον Αλέξανδρο ώστε να γίνει οπαδός της φιλοσοφίας του. Η πληροφορία όμως αυτή, αν και αναφέρεται από τις πηγές, δεν έχει επιχειρήματα για να υποστηριχθεί¹⁰³. Στο σημείο όμως αυτό αξίζει να διερευνηθεί η πληροφορία του Πλουτάρχου, ο οποίος, αναφερόμενος στους φιλοσόφους με τους οποίους συναναστάφηκε ο Αλέξανδρος αναφέρεται στον "άρμονικόν Ἀνάξαρχον", τον οποίο θεωρούσε "έντιμότατον τῶν φίλων"¹⁰⁴. Η πληροφορία αυτή του Πλουτάρχου και ειδικότερα ο χαρακτηρισμός που αποδίδει ο Χαίρωνέας ιστορικός και φιλόσοφος δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά από τους ερευνητές, εξ όσων είμασθε σε θέση να γνωρίζουμε. Ο Πλούταρχος παραθέτει τον Ανάξαρχο μαζί με τους Αριστοτέλη, Ξενοκράτη και Πύρρωνα¹⁰⁵. Ο χαρακτηρισμός όμως "έντιμότατον" μεταξύ των συνοδών του υποδηλώνει την βαθεία εκτίμηση του βασιλέα προς το πρόσωπό του. Εκτίμηση όμως και αναγνώριση επέδειξε ο Αλέξανδρος και στον μαθητή του Αναξάρχου, Πύρρωνα τον Ηλείο.

6.3 Η παρουσία του Πύρρωνα στην Μακεδονική Αυλή

Η επικρατούσα άποψη τοποθετεί την γέννηση του Πύρρωνα το 365 είτε το 360 π.Χ.¹⁰⁶. Όπως όμως έδειξε ο Max Pohlenz¹⁰⁷, στηριζόμενος σε χωρίο των "Ηθικών Νικομαχείων"¹⁰⁸, ο Πύρρων έδιδασκε την ίδια εποχή

103. Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium* VIII 14, ext. 12. Πλουτάρχου, *Περί ευθυμίας* 4, 466 D. Για τον Ανάξαρχο και για τις ιδέες του στο "περί βασιλείας", πρβ. A. R. Burn, *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*. London: Hodder & Stoughton, 1947, σσ. 138, 192-93. A.B. Bosworth, *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford. At the Clarendon Press, 1996, σ. 24, 104-05.

104. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'* 10, 331E.

105. Πλουτάρχου, *Περί της. ενθ. αν.*, 10, 331 E.

106. Zeller, III⁴, 1, 498. Berve, *Prosopographie* II, σ. 340, No 682. A. N. Ζούμπου "Ηλειακά φιλοσοφήματα" ΠΕ' (1962) 190-199, εδώ σ. 190. Δ. Βελισσαροπούλου, "Έλληνες και... ενθ' αν.", σ. 152. Ν. Μακρή, *Οι Έλληνες φιλόσοφοι τής Αρχαιότητας και η Φιλοσοφία*, τομ. Β'. Αθήνα: Κ & Π. Σμπίλιας, 1995, σ. 756.

107. M. Pohlenz "Das Lebensziel der Skeptiker", *Hermes* 39 (1904) 15-29, εδώ σ. 28.

108. Αριστοτέλους, *Ηθικά Νικομάχεια* Β 2, 1104 b21-33: "Έτι, ως και πρότερον είπομεν, πάσα ψυχής έξις, ύφ' οίων πέφυκε γίνεσθαι χείρων και βελτίων, προς ταύτα και περί ταύτα τήν φύσιν έχει. δι' ήδονάς δέ και λύπας φαύλοι γίνονται, τῷ διώκειν ταύτας και φεύγειν, ή άς μη δεί ή ότε ου δεί ή ως ου δεί ή όσαχώς άλλως υπό του λόγου διορίζεται τά τοιαύτα. Διό και όρίζονται τας άρετάς άπαθείας τινάς και

με τον Αριστοτέλη. Ο μαθητής του Πύρρωνος, Τίμων ο Φλιάσιος (320-230)¹⁰⁹, ο οποίος μας έχει παραδώσει την φιλοσοφία του διδασκάλου του, αφού είναι γνωστό ότι ο Πύρρων δεν κατέλειπε γραπτό έργο, διήκουσε τα μαθήματά του, όταν ο Ηλείος φιλόσοφος ήταν προκεχωρημένης ηλικίας¹¹⁰. Τούτο το γεγονός όμως δεν μπορεί να έλαβε χώρα μεταγενέστερα από την πρώτη δεκαετία του 3ου αιώνα, και με δεδομένο ότι ο Πύρρων απεβίωσε σε ηλικία 90 ετών, η γέννησή του μπορεί να τοποθετηθεί στα 375¹¹¹.

Γυιός του Πλειστάρχου, ο Πύρρων, γεννήθηκε στην Ηλεία¹¹² και σύμφωνα με την μαρτυρία του Απολλοδώρου ήταν ζωγράφος¹¹³. Στην συνέχεια διήκουσε τα μαθήματα του Βρύωνος, γιου του Στίλπωνος, ενώ καθοριστικό ρόλο έπαιζε η γνωριμία του με τον Αβδηρίτη Ανάξαρχο. Τον ακολούθησε στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου. Ως αίτια της αποφάσεως του αυτής θα πρέπει να αναγνωρισθούν η πρόθεση του να γνωρίσει και η περιέργεια του για το άγνωστο, το οποίο ήταν δεδομένο κατά την έναρξη της εκστρατείας¹¹⁴. Υπό το πρίσμα αυτό εντάσσεται και η συναναστροφή του με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές και τους μάγους της

ήρεμίας, οὐκ εὖ δέ, ὅτι ἀπλῶς λέγουσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ καὶ ὡς οὐ δεῖ καὶ ὅτε, καὶ ὅσα ἄλλα προστίθεται. Ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ τοιαύτη περὶ ἡδονᾶς καὶ λύπας τῶν βελτίστων πρακτικῆ, ἡ δὲ κακία τὸναντίον”.

109. Ο Τίμων, αφού μαθήτευσε στον Στίλπωνα στα Μέγαρα, επέστρεψε στην πατρίδα του και νυμφεύθηκε. Η δεύτερη μαθητεία του, αυτή την φορά στον Πύρωνα, εξηγείται στην φήμη του Πύρρωνος. Με τους σίλλους, σκωπτικά ποιήματα, ο Τίμων διέδιδε τις φιλοσοφικές θέσεις του διδασκάλου του, οι οποίες κατεγράφησαν. Αποσπάσματα μας διέσωσε ο Ευσέβιος Καισαρείας, *Praep. Evang.* ΙΕ', ξβ', 14: “καὶ μὴν εἶ τι καὶ ἄλλο, πάντων ἄριστά μοι δοκεῖ περὶ τούτων αὐτῶν ἐν τοῖς “Σίλλοις” καὶ ὁ Φλιάσιος Τίμων εἰρηκέναι τάδε”. Euseb., *Praep. Evang.* ΙΔ', ιη', 28.

110. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 109.

111. Για την επιχειρηματολογία της γεννήσεώς του πρβ. M. Pohlenz “Das Lebensziel der...”, *ενθ' αν.*, σ. 28.

112. Στράβωνος, Γεωγραφικῶν Θ' 1, 8 (C. 393). Αριστοκλής, παρά Euseb., *Praep. Evang.* ΙΔ', ιη', 1-2. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 61.

113. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 61. ΙΧ 62: “καὶ ἰδοὺ τι λέγει ο Αὐτίγονος ο Καρυστινός στο βιβλίο του για τον Πύρωνα: ἀρχικὰ ἦταν ἕνας ἀσημος καὶ πτωχός ζωγράφος. Σώζονται ἀκόμη ἀπὸ τα ζωγραφικὰ του ἔργα στο γυμνάσιο τῆς Ἡλίδος κἀτι λαμπαδιστές ἀρκετῆς ἀξίας”. Euseb., *Praep. Evang.* ΙΔ' ιη' 27: “ὁ μὲν οὖν Πύρρων Ἀναξάρχου τινός ἐγένετο μαθητής, ὃς τὸ μὲν πρῶτον ἦν ζωγράφος...”.

114. M. Pohlenz, *ενθ' αν.*, σ. 28

Περσίας¹¹⁵. Ο Ινδικός εκείνος Μυστικισμός, ο οποίος απαιτούσε την νέκρωση του νού και την εν γένει αδιαφορία προς κάθε τι το γήινο, ενίσχυσε τις απόψεις του Πύρρωνος για έναν βίο, χαρακτηριστικό γνώρισμα του οποίου είναι η αταραξία και η αποχή από τα κοινά. Τούτο μας δηλώνει ο Διογένης Λαέρτιος: "Ο Πύρρων αποσυρόταν από τον κόσμο και ζούσε στην μοναξιά. Σπάνια εμφανιζόταν στους οικείους του. Τούτο έπραττε γιατί είχε ακούσει έναν Ινδό να μέμφεται τον Ανάξαρχο λέγοντας του ότι δεν θα ήταν σε θέση να διδάξει κάτι το πολύτιμο σε άλλους αν συνέχιζε να παρέχει στις αυλές των βασιλέων ταπεινές υπηρεσίες"¹¹⁶.

Μετά το τέλος της εκστρατείας του Αλεξάνδρου επέστρεψε στην πατρίδα του, όπου συγκέντρωσε έναν μικρό αριθμό μαθητών και δημιούργησε Σχολή. Ιδιαίτερα τιμήθηκε στην πατρίδα του και σύμφωνα με τα γραφόμενα του Διογένους Λαερτίου η πανελλήνια εκτίμηση και καταξίωση οφείλεται στον χαρακτήρα και στον τρόπο ζωής του. Ενδεικτικό είναι και το γεγονός ότι στην πατρίδα του τιμήθηκε με το αξίωμα του αρχιερέα, ενώ, εξαιτίας του, με νόμο, θεσμοθετήθηκε η απαλλαγή των φιλοσόφων από τα φορολογικά βάρη. Ζώντας ευσεβώς με την αδελφή του, η οποία ήταν μαία, πωλούσε "ὄρνιθια, εἰ τύχοι, καὶ χοιρίδια" στην αγορά, ενώ κατ' οἶκον ασχολεῖτο ἀτάραχα με την καθαριότητα των ζώων¹¹⁷.

Κύριες έννοιες της φιλοσοφίας του Πύρρωνος είναι η ακαταληψία, η εποχή, η αταραξία, η αρρεψία, η ισοσθένεια λόγων¹¹⁸.

Σύμφωνα με πληροφορία που διασώζει ο Αριστοκλής, μνημονεύονται τα ακόλουθα: "ὁ δέ γε μαθητῆς αὐτοῦ Τίμων φησὶ δεῖν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσειν εἰς τρία ταῦτα βλέπειν. πρῶτον μὲν, ὅποια πέφυκε τὰ πράγματα. δευτερον δέ, τίνα χρῆν τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι. τελευταῖον δέ τι περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσι"¹¹⁹. Το συγκεκριμένο χω-

115. Διογ. Λαερτ. IX 61: "Κατόπιν ἀκολούθησε τὸν Ἀνάξαρχο παντοῦ ὅπου πῆγε καὶ ἔτσι ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸς Γυμνοσοφιστῆς στὴν Ἰνδία, ὅπως καὶ μὲ τὸς μάγους τῆς Περσίας".

116. Διογ. Λαερτ. IX 65.

117. Διογ. Λαερτ. IX.

118. Πρβ. Ν. Μακρῆ, *Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς... ἐνθ. ἀν.*, σ. 758

119. Euseb., *Praep. Evang. ΙΔ'*, ιη', 2,

ρίο επιζητεί την γνώση και κατανόηση των πραγμάτων, το οποίο, σύμφωνα με τον Πύρρωνα, μπορεί να γίνει με τρεις τρόπους. Κατά πρώτον, ως προς την γένεσή του (= πέφυκε τα πράγματα), στην συνέχεια, ως προς την διάθεσή μας έναντι αυτών των πραγμάτων (= τίνα χρήν τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι) και κατά τρίτον, ὅσον αφορά στο συμπέρασμα και την ωφέλεια, η οποία θα προκύψει από την παραπάνω θεώρηση. Η απάντηση του Πύρρωνα στα ανωτέρω ερωτήματα συνοψίζεται: "τὰ μὲν οὖν πράγματα φησὶν αὐτόν (sc. Πύρρωνα) ἀποφαίνειν ἐπίσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτο μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι"¹²⁰. Με τον τρόπο αυτό αρνείται ότι είναι δυνατόν να γνωσθεῖ η αλήθεια λόγω της αβεβαιότητας των δεδομένων των αισθήσεων, τα πράγματα δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι είναι "τούτο" ή "κάτι άλλο". Μπορούμε μόνον να ξέρουμε ότι μας μεταφέρουν οι αισθήσεις¹²¹. Ὅλα τα πράγματα είναι σύμφωνα με τον Φιλόσοφό μας άνευ διαφορών (= ἀδιάφορα) και κατά συνέπεια η γνώση μας για αυτά δεν είναι δυνατόν να είναι αληθής ή ψευδής¹²².

Ὅσον αφορά το δεύτερο θέμα, ο Φιλόσοφος συνιστά την αποχή από οποιαδήποτε γνώμη, την οποία μπορεί να έχει ο άνθρωπος, που αφορά σε κάποιο αντικείμενο, ακριβώς λόγω της πλήρους αγνωσίας αυτού, γιατί σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο "Μόνα δὲ τὰ πάθη γινώσκομεν. τὸ μὲν γὰρ ὅτι ὀρῶμεν, ὁμολογοῦμεν, καὶ τὸ ὅτι νοοῦμεν γινώσκομεν, πῶς δ' ὀρῶμεν ἢ πῶς νοοῦμεν ἀγνοοῦμεν"¹²³. Η "ἀφασία"¹²⁴, ή σιωπή, η οποία είναι προϊόν της παντελούς "ἀρρεψίας" επιφέρει την "ἀταραξίαν"¹²⁵ και ηρεμία της ψυχής, δηλαδή την ευδαιμονία του ανθρώπου. Ας μην

120. Euseb, *Praep. Evang.* ΙΔ', ιη', 3.

121. Πρβ. Α.Ν. Ζούμπου "Ἡλειακά φιλοσοφήματα", Π. Ε' (1962) 190-199, εδῶ σ. 193.

122. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 61: "οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον".

123. Διογ. Λαερτ. ΙΧ 103.

124. Για τις εκφράσεις "αφασία", "ακαταληψία", "εποχή", Διογ. Λαερτ. ΙΧ 61. Πρβ. Ν.Μακρή, *ενθ. αν.*, σσ. 758-62.

125. Πρβ. Αριστοκλήν, παρὰ Euseb., *Praep. Evang.* ΙΔ', ιη', 4: "Τοῖς μέντοι γε διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν..". Διογ. Λαερτ. ΙΧ 107 "τέλος δὲ οἱ σκεπτικοὶ φασὶ τὴν ἐποχὴν, ἢ σκιάς τρόπον ἐπακολουθεῖ ἢ ἀταραξία, ὡς φασὶν οἱ τε περὶ τὸν Τίμονα καὶ Αἰνησιδῆμον. οὔτε γὰρ τὰδ' ἐλούμεθα ἢ ταῦτα φευξόμεθα ὅσα περὶ ἡμᾶς ἔστι. τὰ δ' ὅσα περὶ ἡμᾶς οὐκ ἔστιν ἀλλὰ

λησμονούμε, άλλωστε, ότι η πεμπτουσία της διδασκαλίας του Πύρρωνος έγκειται στο ότι το πρόβλημα της γνώσεως κατ' αυτόν δεν είναι τίποτε άλλο παρά η οδός προς ευδαιμονία: "δείν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσῃν"¹²⁶. Στο σημείο αυτό ο Πύρρων φέρεται επηρεασμένος από τον Δημόκριτο, ο οποίος όριζε την ευδαιμονία ως αταραξία ψυχής, άποψη την οποία έμαθε προφανώς μέσω του Αναξάρχου. Στην ανάλυση του Δημοκρίτου και των Σκεπτικών υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά: Ο σοφός των Αβδήρων δεν εξασφαλίζει την αταραξία της ψυχής λόγω του "ἀπέχεσθαι"¹²⁷ των πάντων εξ απόψεως νοητικής ή αισθητικής κατακτήσεώς τους, δηλαδή μέσω της αγνωσίας της αληθείας, αλλά δια "τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἡδονῶν"¹²⁸. Συνακόλουθο για την απόκτηση της ευδαιμονίας είναι ότι οι άνθρωποι "φεύγωσι τὰ πράγματα", αφού τα περιβάλλει η ακαταληψία, δηλαδή είναι απρόσιτα στην ανθρώπινη νόηση, και κατά συνέπεια θα ακολουθήσει η αρρενία.

Η διδασκαλία του Πύρρωνος για την "άταραξία" και "άπάθεια" φαίνεται να είναι επηρεασμένη από την επαφή του με τους Ινδούς Γυμνοσοφιστές. Στο μέτρο των γλωσσικών δυνατοτήτων είναι εύλογο να υποστηρίξουμε ότι είχε κάποια συνομιλία μαζί τους, η επαφή αυτή οδήγησε τον Διογένη Λαέρτιο στην διαπίστωση να υιοθετήσει ο Πύρρων την φιλοσοφία της "άκαταληψίας" και της "έποχης". Ο ίδιος ο βίος του Πύρρωνος, όπως μας τον περιγράφει ο Διογένης ο Λαέρτιος προσιδιάζει με εκείνον των Γυμνοσοφιστών: αναχωρητισμός, αυτοσυγκέντρωση, και μείωση της συνειδήσεως των όσων συμβαίνουν στον έξω κόσμο¹²⁹. Ακόμη και η στάση της "έποχης" φέρνει τον Πύρρωνα κοντά στους Ινδούς ασκητές, που αδιαφορώντας για τον κόσμο της εμπειρίας θεωρούσαν τα πάντα σχετικά και προϊόν αυταπάτης.

Για την σχέση του Αλεξάνδρου με τον Πύρρωνα διασώζεται η πλη-

κατ' ανάγκην, οὐ δυνάμεθα φεύγειν, ὡς τὸ πεινῆν καὶ διψῆν καὶ ἀλγεῖν. οὐκ ἔστι γὰρ λόγῳ περιελεῖν ταῦτα". Σέξτου Εμπειρικού, *Πυρρώνειοι υποτυπώσεις* I 29, 24.

126. M. Pohlenz "Das Lebensziel der Skeptiker", *ενθ' αν.*

127. Διογ. Λαερτ. IX 107: "Τέλος δὲ οἱ σκεπτικοὶ φασὶ τὴν ἐποχὴν, ἢ σκιᾶς τρόπον ἐπακολουθεῖ ἡ ἄταραξία, ὡς φασὶν οἱ τε περὶ τὸν Τίμωνα καὶ Αἰνησιδήμον". Πρβ. Cicero, *Academica* II 42, 130.

128. Stob. II 7, 3 p. 52, 13.

129. Πρβ. την επιχειρηματολογία του Δ. Βελισσαροπούλου, *ενθ' αν.*, σσ. 153-154.

ροφορία ότι ο Αλέξανδρος μόλις συνήντησε τον Πύρρωνα "πρῶτον ἐντυχόντι μυρίους χρυσοὺς ἔδωκε"¹³⁰. Η πληροφορία αυτή ελέγχεται για την ακρίβειά της. Ο Βασιλέας, σε κάποιο συμπόσιο, εώρταζε τις επιτυχίες του και απευθυνόμενος στον ποιητή Χοιρίλο του προσέφερε "μυρίους χρυσούς". Στο επεισόδιο αυτό¹³¹ συγχέεται το πρόσωπο του Πύρρωνος με εκείνο του ποιητή Χοιρίλου¹³² είτε του Αγίδος του Αργείου¹³³. Η κοσμοθεωρία και η στάση ζωής του Πύρρωνος τον φέρνει αντίθετο με την αποδοχή των "μυρίων χρυσῶν" που προσέφερε ο Αλέξανδρος¹³⁴.

Το επεισόδιο αυτό όμως ενέχει και μια άλλη ερμηνεία, που συνδέεται με την απαρχή της διδασκαλίας του Πύρρωνος. Ο Αλέξανδρος είχε προσκαλέσει στην εκστρατεία του και συναναστρεφόταν με φιλοσόφους, οι οποίοι δεν ήσαν άσημοι ή άγνωστοι στον ελληνικό κόσμο. Τους έδειχνε τον αμέριστο σεβασμό του με τα δώρα του. Η σκέψη και πρόθεσή του να δωρήσει 10.000 χρυσά νομίσματα σε έναν άσημο και άγνωστο φιλόσοφο εμφανίζεται παρακινδυνευμένη. Για το λόγο αυτό, ο Πύρρων, όπως αναφέρουμε και στην αρχή της ενότητας, είχε αποκτήσει μια φήμη ως δάσκαλος, βέβαια δεν είχε την Πανελλήνια καταξίωση που του αποδίδει ο Διογένης Λαέρτιος, την οποία απέκτησε αργότερα μετά την επιστροφή του στην Ηλεία.

130. Πλουτάρχου, *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α'* 10, 331 F.

131. Σέξτου Εμπειρικού, *Πρός γραμματικούς* 282 B.

132. Berve, *Prosopographie*, II No 829, σσ. 408-409

133. Berve, *Prosopographie*, II No 16, σ. 9

134. Πρβ. P. Carre, *Πύρρων ο Έλληνας*, μτφ. Μίρκα Σκάρα. Πρόλογος Ν. Κατσέλη. Αθήνα: Ψυχογιός, 1998, σσ. 118-119. Στο ιστορικό αυτό μυθιστόρημα ο Patrick Carre κατορθώνει με βάση τις διασπαρμένες για τον φιλόσοφο πληροφορίες να ξετυλίξει το νήμα της ζωής του, να ανιχνεύσει την φιλοσοφία του και να ανασυστήσει τον άνθρωπο, το ιστορικό πλαίσιο και την εποχή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η παρουσία του Εκαταίου του Αβδηρίτη
κατά την εποχή του Αλεξάνδρου

Η πληροφορία του Ιωσήπου ότι ο Εκαταίος ο Αβδηρίτης "Ἀλεξάνδρω τῷ βασιλεῖ συνακμάσας"¹³⁵ και η μαθητεία του στον Πύρρωνα¹³⁶, συνοδοιπόρο του Αλεξάνδρου, προκαλεί το ενδιαφέρον να ασχοληθούμε, έστω και καθ' υπέρβαση και κατ' ολίγον με τον συγκεκριμένο αυτό φιλόσοφο¹³⁷.

Ο Εκαταίος, "άνηρ φιλόσοφος ἄμα και περὶ τὰς πράξεις ἱκανώτατος"¹³⁸, χαρακτηριζόμενος "και κριτικός γραμματικός"¹³⁹, αλλά μέμφθηκε από μερικούς ως "σοφιστής"¹⁴⁰ γεννήθηκε στα Άβδηρα, μετώκησε αργότερα στην Τέο, μια εμπορική πόλη στην Θράκη, η οποία διατηρούσε δεσμούς με την Αίγυπτο και την Μέση Ανατολή¹⁴¹, άκμασε στα χρόνια των Διαδόχων και συνέγραψε εκτενές έργο, από το οποίο εσώθησαν αποσπάσματα τριών έργων του "Περὶ τῆς ποιήσεως Ὅμηρου και Ἡσιόδου"¹⁴², "Περὶ Ὑπερβορείων"¹⁴³ και "Αἰγυπτιακά"¹⁴⁴. Το τελευταίο

135. Ιωσήπου, *Περὶ αρχαιότητος Ἰουδαίων κατ' Ἀπίωνος* 1, 183.

136. Διογ. Λαερτ. IX 69: "[...] διήκουσε τοῦ Πύρρωνος Ἐκαταίος τ' Ἀβδηρίτης..".

137. Αναφέρουμε ότι ο Berve, *Prosopographie*, II, σσ. 148-149, αρ. 292-294, μνημονεύει τρία πρόσωπα που έφεραν το όνομα "Ἐκαταίος", κανέννας απ' αυτούς όμως δεν είχε οποιαδήποτε σχέση με τον φιλόσοφό μας. Και οι τρεις αυτοί είχαν μετάσχει στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου.

138. Euseb, *Praep. Evang.* Θ', γ', 4.

139. FGtH A III 264 T 1.

140. Πλουτάρχου, *Λυκούργος* 20, 3. Του Ἰδίου, *Αποφθέγματα Λακωνικά* 218 B 2.

141. J. M. F. May, *The Coinage of Abdera*. London 1966, σσ. 2-4. A. J. Graham "Abdera and Teos", *JHS* 112 (1992) 44-73.

142. FGt H A III 264 T 1.

143. FGt H A III 264 T 6 a-b, 264 F 7.

144. Διοδ. Σικ. I 70-93. Ο ακριβής τίτλος του έργου είναι άγνωστος. Ο O. Murray "Hecataeus of Abdera and Pharaonic Kingship", *JEA* 56 (1970) 141-171, εδώ σ. 142, σημ. 5, υποστηρίζει ότι ο τίτλος ήταν "Περὶ Αἰγυπτίων". Αποδίδεται όμως σήμερα με τον τίτλο "Αἰγυπτιακά".

έργο, το πλέον σημαντικό, αποτελεί μια περιγραφή της Αιγύπτου την εποχή των Λαγιδών -στα χρόνια 320-315¹⁴⁵- και αναγνωρίζεται ως ένα από τα πλέον παλαιότερα συγγράμματα εθνογραφικού και λαογραφικού χαρακτήρα¹⁴⁶. Σύμφωνα με όσα παραδίδει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, η περιγραφή του Εκαταίου αποτελεί μια εξιδανίκευση του Βασιλείου των Φαραώ¹⁴⁷. Κάτω από το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας¹⁴⁸ προβάλλεται το πρότυπο του "βασιλέα εύεργέτη", του "βασιλέα φιλανθρώπου"¹⁴⁹, χαρακτηριστικό γνώρισμα του βασιλέα των ελληνιστικών χρόνων, στο πρόσωπο του οποίου αντανακλάται ο "ἔμψυχος νόμος" ως εγγυητής της δικαιοσύνης και ομονοίας ανάμεσα στους υπηκόους¹⁵⁰. Ο βασιλέας δεν είναι ο απόλυτος και ανεξέλεγκτος μονάρχης, αλλά κυβερνά με την συμμετοχή και συμβολή των ιερέων, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τους συμβούλους του, το πνευματικό επίπεδο των οποίων τους επιτρέπει να συμβουλεύουν αντικειμενικά και να εξασφαλίζουν την δυνατότητα εξυπηρέτησεως του κοινού συμφέροντος. Ο Βασιλέας και οι ιερείς πλαισιώνονται από τους "μαχίμους", οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την εσωτερική τάξη και την αμυντική θωράκιση. Δεν επιτρέπεται στους "μαχίμους" να απασχολούνται με άλλα επαγ-

145. O. Murray "Hecataeus of Abdera..", *ενθ' αν.*, σσ. 143-144. J. Dillery "Hecataeus of Abdera: Hyperboreans, Egypt, and the Interpretatio Graeca", *Historia* XLVII (3) (1998) 255-275, εδῶ σ. 256.

146. O. Murray "Hecataeus of ...", *ενθ' αν.*, σσ. 144-152. W. Spoerri "Hecataeus von Abdera", *RAC* XIV(1987), σσ. 275-310, εδῶ σσ. 277-280. J. Dillery, *ενθ' αν.*, σσ. 257-258.

147. O R. von Poehlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der artiken Welt*. Τομ. Β. München: C. H. Beck, 1925³, σ. 291, ομιλεί για μια "Idealschilderung des alten Pharaonenstaates".

148. F. Jacoby "Hekataios von Abdera (4)", *RE* VII (2)(1912), σσ. 2750-2769, εδῶ σσ. 2763. O. Murray "Hecataeus of...", *ενθ' αν.*, σ. 159

149. E. Schwartz "Hekataeos von Teos", *RhMus* 40 (1885) 223-62, εδῶ σσ. 225-227. W. Otto, *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten*, τομ. Β. Leipzig und Berlin 1908, σ. 227, σημ. 1. F. Jacoby "Hekataios von Abdera (4)", *RE* VII (2) (1912), σσ. 2750-2769, εδῶ σσ. 2763. O. Murray "Review: H. Strasburger, Die Wesensbestimmung der Geschichte durch die antike Geschichtsschreibung (Frankfurt 1966)", *CR* 18 (1986) 220. Του Ιδίου "Hecataeus of...", *ενθ' αν.*, σ.160. J. Hornblower, *Hieronymus of Cardia*. Oxford 1981, σ.55, σημ. 118.

150. A. Steinwenter "NOMOS ΕΜΨΥΧΟΣ. Zur Geschichte einer politischen Theorie", *Abhandlungen der Akademie Wien, phil.- hist. Klasse* 83 (1946) [1947] 250-255.

γέλυμα¹⁵¹.

Για την εξασφάλιση της ευημερίας των πολιτών της αιγυπτιακής κοινωνίας, ο Έκαταίος προσδίδει ιδιαίτερη προσοχή σε δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

α. Η τρίτη διάκριση του πληθυσμού σε τρία "συντάγματα"¹⁵² όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: Νομείς, γεωργοί και τεχνίτες. Στα δύο πρώτα συντάγματα εντάσσονται όσοι απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, ενώ στους τεχνίτες ανήκουν οι πολίτες που εργάζονται στον τριτογενή τομέα. Η προσφορά και των τριών "συνταγμάτων" είναι σημαντική, γιατί συμβάλλουν στην αυτοδύναμη ανάπτυξη της οικονομίας και στην συντήρηση των δημοσίων λειτουργιών.

β. Η ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία του Βασιλείου προϋποθέτει καταμερισμό της εργασίας αναλόγως των φυσικών προδιαθέσεων και κλίσεων του καθενός. Σε κάθε άτομο δίδεται η ευκαιρία να ενεργεί σύμφωνα με τις φυσικές του προδιαθέσεις και ικανότητες μέσα στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Η πολιτεία αναθέτει ένα ορισμένο και ειδικό έργο στο άτομο σύμφωνα με την γεωμετρική ισότητα, δηλαδή, τις φυσικές και διανοητικές του ικανότητες. Τα άτομα, κατά συνέπεια, δεν επιτελούν άλλη λειτουργία από εκείνη που τους έχει ανατεθεί.

Ο Έκαταίος προβάλλει στο έργο του την ιδανική σύσταση μιας κοινωνίας, κατά τα πρότυπα της οποίας θα έπρεπε να ρυθμισθεί και οργανωθεί η αιγυπτιακή κοινωνία των Λαγιδών. Αναμφίβολα, και το έργο αυτό ανήκει στην κατηγορία των "ηγεμονικών κατόπτρων"¹⁵³. Περαιτέρω, η σημασία του Έκαταίου συνίσταται και στο γεγονός ότι ο ίδιος υπήρξε από τους πλέον παλαιότερους Έλληνες συγγραφείς¹⁵⁴, ίσως και

151. Διοδ. Σικ. I 73, 7-9.

152. Διοδ. Σικ. I 74, 1 "ἔστι δ' ἕτερα συντάγματα τῆς πολιτείας τρία".

153. Χ. Μπαλόγλου "Η ηθική αξιολόγηση της εργασίας και η οργάνωσή της στην πολιτική μυθιστορία των Ελληνιστικών χρόνων", στον τόμο: Δ. Κούτρα, επιμ., *Εργασία και Επάγγελμα. Όψεις θεωρητικής και εφαρμοσμένης Ηθικής*, Αθήνα 2002, σσ. 171-188. [Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών "Το Λύκειον"].

154. Οι Περιπατητικοί Θεόφραστος (περ. 370-288/5) και Κλέαρχος από τους Σόλους μαζί με τον Έκαταίο αποτελούν τους πρώτους Έλληνες συγγραφείς που αναφέρονται στους Εβραίους. W. Spöerli "Hekataios von Abdera", *RAC* XIV (1987), σσ. 275-310, εδώ σσ. 275-276.

ο πρώτος, που κάνει εκτενή αναφορά στους Εβραίους¹⁵⁵. Δεν υπάρχει οποιαδήποτε σχέση του Ηκαταίου με τον Αλέξανδρο, εκτός από την ταυτόχρονη αναφορά τους στο χωρίο του Ιωσήπου.

155. Euseb, *Praep. Evang.* Θ', δ', 4: Περὶ Ἰουδαίων. Πρβ. W. Jaeger "Greeks and the Jews: the First Greek Records of Jewish Religion and Civilization", *JR* 18 (1938) 127-143. J. Dillery "Hecataeus of Abdera Hyperboreans...", *ενθ. αν.*, σσ. 257-58.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο Αλέξανδρος και οι Στωϊκοί

“Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν
ὥσπερ ὄναρ ἢ εἰδωλον
φιλοσόφου καὶ πολιτείας
ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος
δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν”.

*Πλουτάρχου, Περί Αλεξάνδρου τύχης
ἢ ἀρετῆς, λόγος α' 6, 329B*

7.1 Εισαγωγή

Αποτελεί παράδοξο γεγονός η οποιαδήποτε αναφορά είτε μνεία των Στωϊκῶν και του Αλεξάνδρου¹, αφού η Στοά ιδρύθηκε από τον Ζήνωνα τον Κιτιέα, όταν ο Αλέξανδρος δεν υπήρχε πια στη ζωή. Κατά συνέπεια, η προσπάθεια συνδέσεως είτε συσχετίσεως της Στοάς με τον Αλέξανδρο²

1. Η συνάφεια είτε σχέση Στοάς και Αλεξάνδρου στηρίζεται στα γραφόμενα του Ερατοσθένους (275-195 π.Χ.), που παραδίδει ο Στράβων, *Γεωγραφικῶν* Α 4, 9 (C. 66), σύμφωνα με τα οποία οι άνθρωποι μετά τον Αλέξανδρο δεν διακρίνονται σε Έλληνες και Βαρβάρους, αλλά “βέλτιον εἶναι φησιν ἀρετὴ καὶ κακία διαίρειν ταῦτα”. Από τους νεώτερους συγγραφείς ο Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, τόμ. Γ 1³, Leipzig 1880, σσ. 43, 298 κ. εξ., αναγνώρισε τον Αλέξανδρο ως εκφραστή των στωϊκῶν δοξασιῶν, ενώ ο Ed. Schwartz “Hekataios von Teos”, *RhMus.* 40(1885) 252 κ.εξ., τον χαρακτηρίζει κυνικό. Ως εκλεκτικό δέχεται τον Αλέξανδρο ο R. Hirzel, *Der Dialog I.* Leipzig 1895, σ.403. Για την σχετική συζήτηση πρβ. W. Hoffmann, *Das literarische Portät Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum.* Leipzig 1907, σσ. 14-18.

2. Πρβ. κατά χρονολογική σειρά τα μελετήματα των J. Stroux “Die stoische Beurteilung Alexanders des Grossen”, *Philologus* LXXXVIII (1933) 222-240, M. H. Fisch

απορρέει από την επίδραση που είχε η εκστρατεία του Μακεδόνα στρατηλάτη στην κοσμοθεωρία των Στωϊκών.

7.2 Η κρίση της Στοάς για τον Αλέξανδρο

Η οποιαδήποτε σχέση ή σύνδεση του Αλεξάνδρου με την Στοά έχει όμως και βαθύτερα αίτια, τα οποία δεν μπορούν να παραγνωρισθούν. Οφείλεται στην αρνητική έως εχθρική θέση που διетύπωσαν οι Στωϊκοί από την εποχή του Διογένη του Βαβυλωνίου, δασκάλου του Παναιτίου, σύμφωνα με την οποία ο παιδαγωγός του Αλεξάνδρου Λεωνίδας υπήρξε ο αίτιος που δεν απέβαλε ο Μακεδόνας μονάρχης τον "τύφον". Την άποψη αυτή διατυπώνει αναλυτικά ο Quintilian: "nec ninus error eorum (sc. Paedagogi) nocet moribus: Si quidem Leonides Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, guibusdam regem ab illa institutione puerili surt persecuta"³. Συναφές με την κριτική του Quintilianus στον Αλέξανδρο και ειδικότερα στην αγωγή που έλαβε είναι και το προκείμενο απόσπασμα του Κλήμεντος Αλεξανδρείας από τον "Παιδαγωγό" του: "Ἀχιλλέως μὲν οὖν παιδαγωγὸν τὸν Φοῖνικὰ φασι γεγονέναι καὶ τῶν Κροΐσου παίδων Ἄδραστον, Ἀλεξάνδρου δὲ Λεωνίδην καὶ Φιλίππου Ναυσίθοον. Ἄλλ' ὁ μὲν γυναικομανῆς, ὁ Φοῖνιξ, ἦν, ὁ δὲ φυγᾶς, ὁ Ἄδρα-

"Alexander and the Stoics", *AJPh* LVIII (1) (1937) 59-82 και LVIII (2) (1937) 129-151. W.W. Tarn "Alexander, Cynics and Stoics", *AJPh* 60 (1939) 41-70. Ο W.W. Tarn είχε παρουσιάσει νωρίτερα το έργο του "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *PBA* XIX(1933)123-166, εδώ σ. 133, όπου διетύπωσε την άποψη ότι πρώτος ο Αλέξανδρος πραγματοποίησε την "ομόνοια" ανάμεσα στους κατοίκους της τότε γνωστής οικουμένης, σύμφωνα με τις επιταγές της στωϊκής διδασκαλίας. Το μελέτημα αυτό του Tarn ανατυπώθηκε στού G.T. Griffith, επιμ., *Alexander the Great. The main problems*. Cambridge: Heffer - New York: Barnes & Noble, 1966, σσ. 243-268. Το μελέτημα αυτό του Tarn ήγειρε συζητήσεις μεταξύ των ερευνητών. J. Rufus Fears "The stoic view of career and character of Alexander the Great", *Philologus* 118 (1974) 113-130.

3. Quintilian, *Inst. Or.* I 1,9 [= SVF III 220]. Το χωρίο αυτό διέλαθε της προσοχής των W.Hoffmann, *Das literarische Porträt...*, *ένθ' αν.*, και L. Eicke, *Veterum philosophorum qualia fuerint de Alexandro Magna iudicia*. Rostock 1909 που συνέλεξαν και διερεύνησαν τις απόψεις των φιλοσόφων για τον Αλέξανδρο, αναγνωρίσθηκε κατά το πρώτον από τον Berve, *Prosopographie* II, σ. 236 και σχολιάσθηκε εκτενώς από τον J. Stroux "Die stoische Beurteilung Alexanders des Grossen", *Philologus* LXXXVIII (1933) 222-240, εδώ σσ. 224-225.

gem orbisque domitorem et in moribus et in incessu Leonidis paedagogi sui non potuisse carere vitiis, quibus parvulus ad huc fuerat infectus. Proclivis est enim malorum aemulatio est, quorum virtutem adsequi nequeas, cito imitere vitia”⁸.

Οι αιτιάσεις αυτές των Στωϊκών ήσαν γνωστές στον Πλούταρχο, ο οποίος στην προσπάθεια του να τις ανασκευάσει⁹ χαρακτηρίζει τον Μακεδόνα βασιλέα “φιλοσοφώτατον”¹⁰ και τον συγκρίνει με τον Σωκράτη και τον Πυθαγόρα, τον Καρνεάδη και τον Αρκεσίλαο, τους “δοκιμωτάτους τῶν φιλοσόφων”¹¹, οι οποίοι “οὐδὲν ἔγραψαν”, παρόλο που “οὐκ ἤσχολοῦντο περὶ πολέμους [...] τηλικούτους”¹², ούτε ανέλαβαν τον εκπολιτισμό των βαρβάρων “οὐδὲ πόλεις Ἑλληνίδας ἐγκτίζοντες ἀγρίοις ἔθνεσιν οὐδ’ ἄθεσμα καὶ ἀνήκοα φύλα νόμους διδάσκοντες και εἰρήνην τὴν γῆν” ἐπήεσαν, ἀλλὰ καὶ σχολάζοντες τὸ γράφειν παρίεσαν τοῖς σοφισταῖς”. Και διερωτάται ο Χαιρωνέας ιστορικός και φιλόσοφος από πού προκύπτει η πεποίθηση ότι “ἐκεῖνοι φιλοσοφεῖν”; Και δίνει άμεσα και άβίαστα την απάντηση: “ἀφ’ ὧν εἶπον ἢ ἀφ’ ὧν ἐβίωσαν ἢ ἀφ’ ὧν ἐδίδαξαν”. Και σύμφωνα με τον τρόπο αυτό άβίαστα συμπεραίνεται ότι “τούτων κρινέσθω καὶ Ἀλέξανδρος”, το οποίο πραγματικά τεκμαίρεται ότι ήταν ο ίδιος σύμφωνα με όσα “εἶπεν [...] ἔπραξεν [...] ἐπαίδευσε φιλόσοφος”¹³.

Οι εισαγωγικές αυτές σκέψεις του Πλουτάρχου κρίνονται τόσο απαραίτητες όσο και αναγκαίες για να ενισχύσει τις απόψεις του, ότι η “πολιτεία” του Στωϊκού Ζήνωνος αποτελεί την θεωρητική σύλληψη αυτού που πραγματοποίησε έμπρακτα ο Αλέξανδρος.

7.3 Η “πολιτεία” του Ζήνωνος ως θεωρητική σύλληψη του έργου του Αλεξάνδρου

Ο Πλούταρχος υποστηρίζει ότι το παγκόσμιο κράτος που θα ξεπερνούσε την διάκριση Ευρωπαίων και Ασιατών, Ελλήνων και Βαρβάρων,

8. Ιερωνύμου, *Ep.* 107. 4. 7. Πρβ. J. Rufus Fears, *ενθ. αν.*, σ. 115.

9. Πρβ. A. E. Wardman “Plutarch und Alexander”, *CQ* 49 (1955) 96-107.

10. Πλουτάρχου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, λόγος α’*, 5, 329 Α.

11. Πλουτάρχου, *Περί Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής...*, *ενθ’ αν.*, 4, 328 Α.

12,13. Πλουτάρχου, *Περί Αλεξάνδρου...*, *ενθ. αν.*, 4, 328 Β.

το συνέλαβε ο Αλέξανδρος, το πραγματοποίησε, καταλήγοντας έμπρακτα σε εκείνο που ο Ζήνων, ο ιδρυτής της Στοάς, είχε υποστηρίξει και προβάλλει ως ιδεώδες. Ο Πλούταρχος αναφέρει αναλυτικά: "Καί μὴν ἡ θαυμαζομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στοϊκῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγάμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῶ συντρεφομένης τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἰδῶλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχειν. οὐ γάρ, ὡς Ἄριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκειῶν ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος [...], ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὄλων νομίζων, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε τοῖς ὄπλοις βιαζόμενος" καὶ "εἰς τοῦτο συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῆρι φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθη καὶ τοὺς γάμους καὶ "τὰς" διαίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς"¹⁴. Καὶ ἐπιμένει σε ἄλλο σημεῖο ὁ Πλούταρχος αναφερόμενος στὴν πολιτιστικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τοῦ Αλεξάνδρου, ὅτι ὁ Μακεδόνας μονάρχης ἤθελε νὰ υπαγάγει "τὰ ἐπὶ γῆς καὶ μίαν πολιτείαν" πράγματα σ' ἓναν λόγο καὶ "ἓνα δῆμον ἀνθρώπους ἀπαντας ἀποφῆναι"¹⁵.

Ὅσοι βασίζονται στὴν θέση αὐτὴ τοῦ Πλουτάρχου καὶ υποστηρίζουν ὅτι ὁ Αλέξανδρος συνειδητὰ εἶχε συλλάβει τὴν ιδέα νὰ προκαλέσει τὴν συναδέλφωση ὄλων τῶν λαῶν στὸ πλαίσιο ἐνὸς παγκοσμίου κράτους, συνδυάζουν τὴν θέση αὐτὴ τοῦ Πλουτάρχου με μίαν φράση τοῦ Διοδώρου καὶ μίαν ἀντίστοιχη τοῦ Ἀρριανοῦ. Ὁ Διόδωρος ἀναφέρει ὅτι ὁ Αλέξανδρος εἶχε σχεδιάσει "καὶ σωμάτων μεταγωγὰς ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ κατὰ τοῦναντίον ἐκ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπως τὰς μεγίστας ἡπείρους ταῖς ἐπιγαμίαις καὶ ταῖς οἰκώσεσιν εἰς κοινὴν ὁμόνοιαν καὶ συγγενικὴν φιλίαν καταστήσῃ"¹⁶. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀρριανὸς

14. Πλούταρχου, *Περὶ τοῦ Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, λόγος α'*, 6, 329 B-D.

15. Πλούταρχου, *Περὶ τοῦ Αλεξάνδρου...*, ἐνθ. ἀν., 8, 330 D.

16. Διοδ., Σικ. XVIII 4.

διηγείται ότι την άνοιξη του 324, υπερνικώντας ο Αλέξανδρος την τελευταία ανταρσία του στρατεύματος, εώρτασε το γεγονός με θυσίες στους θεούς και με ένα μεγάλο συμπόσιο "εὐχετο δὲ τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὁμόνοιάν τε καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς τοῖς τε Μακεδόσι καὶ Πέρσαις"¹⁷.

Οι μαρτυρίες αυτές των ιστορικών του Αλεξάνδρου έγιναν κατά το παρελθόν επανειλημμένως αντικείμενο σπουδῆς και ερμηνευτικής ανάλυσης¹⁸. Με βάση τα γραφόμενα αυτά θεωρήθηκε ότι ο Αλέξανδρος υπῆρξε ένας "πολιτικός διανοητής", του οποίου το πρόγραμμα προσπάθησαν θεωρητικά να προβάλλουν οι Στωϊκοί. Ο W. W. Tarn, ο οποίος αφιερώθηκε ιδιαίτερα στην έρευνα των έργων του Αλεξάνδρου, τονίζει ότι ο Αλέξανδρος "ἄλλαξε" όλες τις παλαιότερες πολιτικές ιδέες, ειδικώτερα τις ιδέες και αυτού του δασκάλου του, του Αριστοτέλους, και δηλώνοντας ότι ὅλοι οι ἄνθρωποι θα μπορούσαν να ζούν, σαν να είχαν τον ίδιο πατέρα, ενωμένοι στην καρδιά και στην σκέψη, "ἐκήρυξε για πρώτη φορά την ενότητα και την αδελφосύνη των ανθρώπων". Και προσθέτει ο Βρετανός ιστορικός ότι ο Αλέξανδρος είναι εκείνος που έδωσε την έμπνευση στον Ζήνωνα να οραματισθεί έναν κόσμο που μέσα του ὅλοι οι ἄνθρωποι θα είναι πολίτες μιάς μοναδικῆς Πολιτείας, εναρμονισμένοι απόλυτα με τον κοινό νόμο που υπάρχει μέσα στο ίδιο το σύμπαν, δηλαδή με τον φυσικό νόμο, και ενωμένοι στην κοινωνική τους συμβίωση ὄχι αναγκαστικά, αλλά με τα δεσμά της αγάπης¹⁹. Ο Fritz Schacher-

17. Αρριανού, *Αλεξ. Ανάβ.* Ζ 11, 9. Τον συνδυασμό του χωρίου αυτού με τη θέση που παίρνει ο Πλούταρχος την επιχειρούν πολλοί. Πρβ. E. Barker, *From Alexander to Constantine. Passages and Documents Illustrating the History of Social and Political Ideas 336 B.C. - A.D.337*. Oxford: At the Clarendon Press, 1956, σσ. 3-9.

18. H. M. de Mauriac "Alexander the Great and the Politics of 'Homonoia'", *JHI* 10 (1949) 104-114. R. Andreotti "Per una critica dell' ideologia di Alessandro Magno", *Historia* 5 (1956) 257-302. E. Badian "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *Historia* 7(1958)425-444 [=G.T.Griffith, επιμ., *Alexander the Great. The main problems*. Cambridge: Heffer - New York: Barnes and Noble, 1966, σσ. 287-308]. Πρβ. τις παρατηρήσεις του C.G. Thomas "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *CJ*, March 1968, σσ. 258-260, ο οποίος τοποθετεί την "ομόνοια" στους ελληνιστικούς χρόνους, είτε στην Ουρανούπολη του Αλεξάρχου, νεωτέρου αδελφού του βασιλέα Κασσάνδρου είτε στα γραφόμενα του Ευημέρου και Θεοφράστου. Την επίδραση του Tarn συναντούμε στο έργο του H. C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*. Cambridge: At the University Press, 1965. Πρβ. και εκτενή κριτική του O. Murray, εις *CR* 80 (3)(1966) 368-371.

19. W.W. Tarn, *Alexander the Great I. Narrative*. Cambridge: At the Univ. Press, 1948, σσ. 146-148.

meyr επιμένει κι αυτός, χωρίς καμιά επιφύλαξη, στην άποψη ότι ο Αλέξανδρος άδραξε μέσα του συνειδητά, πριν από κάθε φιλόσοφο και διανοητή, την ιδέα του ενιαίου παγκοσμίου κράτους, την ιδέα της "κοσμοπόλεως". Και δεν βρήκε αμέσως ο Αλέξανδρος, σημειώνει ο Αυστριακός ιστορικός, τον διάδοχό του ανάμεσα στους Έλληνες φιλοσόφους. Ο Ζήνων, πολλά χρόνια μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, ήρθε στην Αθήνα για να ξαναζωντανέψει την ιδέα που είχε συνειδητά συλλάβει και πραγματοποιήσει ο μέγας στρατηλάτης²⁰.

Στις θέσεις αυτές, ο Sinclair, ένας μελετητής των πολιτικών ιδεών της Ελληνικής Αρχαιότητας, κρατεί επιφυλακτική στάση και παρατηρεί: "Μπορεί, τάχα, ο Μέγας Αλέξανδρος να θεωρηθεί πολιτικός διανοητής; Δυνατόν είναι, βέβαια, να δώσουμε καταφατική απάντηση, αλλά είναι σχεδόν αδύνατο να την δικαιολογήσουμε. Οι σύγχρονοι του πολύ λίγο ήξεραν τι είχε μέσα στην σκέψη του, και η φαντασία των μεταγενεστέρων ιστορικών δεν μπορεί να μας αποδώσει τα όσα έλεγε ο Αλέξανδρος και δίχως αυτά είναι τολμηρό να μαντεύσουμε τις σκέψεις του. Δεν μπορούμε να κρίνουμε την πολιτική σκέψη οποιουδήποτε ανθρώπου βασισμένοι μόνον στις πολιτικές του πράξεις [...]. Είναι ειδικότερα δύσκολο να γνωρίσουμε τα σχέδια του Αλεξάνδρου, που ο θάνατος του τον βρήκε, σε νεαρή ηλικία, όταν είχε φθάσει στην κοσμοκρατορία, αλλά δεν είχε καλά-καλά αρχίσει να την ασκεί"²¹. Και θα συμπληρώσει ο Π. Κανελλόπουλος, αναφερόμενος στο απόσπασμα του Αρριανού, αν "έχουμε το δικαίωμα να διαπιστώσουμε την ύπαρξη μιάς ιδεολογίας, ενός φιλοσοφικού δόγματος, στην σκέψη και στις πράξεις του Αλεξάνδρου". Δεν αποκλείει, βέβαια, την ύπαρξη του πνευματικού στοιχείου μέσα του, "ισχυροτάτου και εντόνου", το οποίο όμως, "ήταν περισσότερο ποιητικό παρά θεωρητικό και υπηρετούσε τον καταπληκτικό βιολογικό και βουλητικό δυναμισμό του"²².

20. Fr. Schachermeyr, *Griechische Geschichte (mit besonderer Berücksichtigung der geistesgeschichtlichen und kulturmorphologischen Zusammenhaenge)*. Stuttgart 1960, σ. 338. Τις απόψεις των Tarn και Schachermeyer αποδέχονται και ακολουθούν και οι Α. Κόφφας - Αννα Στραταριδάκη, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και το εκπολιτιστικό του έργο*. Αθήνα: Γρηγόρης, 1997, σσ. 96-98.

21. T. A. Sinclair, *A History of Greek Political Thought*. London 1951, σ. 240.

22. Π. Κανελλοπούλου, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (490-146 π.Χ.)*. Αθήνα: Γιαλλελης, 1982², τομ. Α', βιβλίο Β', Κεφάλαιον ΙΙ, σ. 366.

Η μετάβαση από την πεπερασμένη και διοικητικά, οικονομικά αυτοδύναμη και αυτάρκη "πόλιν" στην άπειρη "κοσμοπόλη" δεν έγινε με την φιλοσοφική προδιάθεση είτε τον φιλοσοφικό στοχασμό του Αλεξάνδρου. Εύστοχα το έχει διατυπώσει ο Αππιανός στο "Προοίμιον" των "Ρωμαϊκών" του: "ἐπὶ δὲ Ἀλεξάνδρου μεγέθει τε καὶ πλήθει καὶ εὐτυχία καὶ ταχυεργία διαλάμπασα ἡ ἀρχή, καὶ ὀλίγου δεῖν ἐς ἄπειρον καὶ ἀμίμητον ἔλθοῦσα, διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ χρόνου προσέοικεν ἀστραπή λαμπρά"²³. Ο Αλεξάνδρος ως "ἀστραπή λαμπρά", όπως υπογραμμίζει ο Αππιανός, προσπάθησε να θεμελιώσει ένα παγκόσμιο κράτος, χαρακτηριστικά του οποίου ήταν η κατάργηση της διακρίσεως ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους -το παραμέρισε βιολογικά με τους μικτούς γάμους- ο σεβασμός των θηών, εθίμων και παραδόσεων όλων των λαών, που κατέκτησε, αλλά η προτεραιότητα της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πνεύματος απόδειξε ότι τα παιδιά του Δαρείου διδάχθησαν την ελληνική. Ο Ζήνων, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Πλουτάρχου, συνέλαβε ένα παγκόσμιο κράτος που, ωστόσο, είναι ζήτημα αν το είχε συλλάβει ως κράτος εγκόσμιο, δηλαδή ξεπέρασε, διατρέχοντας από την σχεδόν απτή πόλη-πολιτεία στο άπειρο, τα όρια κι αυτής της γής.

7.4 Διαφορές ανάμεσα στον Ζήωνα και στον Αλέξανδρο

Στο σημείο αυτό, και στον βαθμό που είναι εφικτό, θα προβάλλουμε εκείνα τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την πρακτική που ακολούθησε ο Αλέξανδρος από τα δόγματα της Στοάς. Πραγματικά, ο Αλέξανδρος όταν κατακτούσε τον κόσμο και επεκτεινόταν στο άπειρο, δεν λησμόνησε την ιδέα της πεπερασμένης, αυτάρκους και αυτοδύναμης "πόλεως-πολιτείας", της απτής και ορατής, την οποία του την είχε περιγράψει και ιδιαίτερα υμνήσει ο δάσκαλός του Αριστοτέλης. Έτσι, γενόμενος ο ίδιος βασιλέας του κόσμου, δεν συμπεριέλαβε στον "κόσμο" την Ελλάδα, συνέχισε να φέρει τον τίτλο "ἡγεμών" της Ελλάδος²⁴. Με

23. Αππιανού, *Ρωμαϊκά*, Προοίμιον 10.

24. Μετά την τελειωτική νίκη κατά του Δαρείου στα Γαυγάμηλα ανακηρύχθηκε από τον στρατό "βασιλεύς της Ασίας" (Πλουτάρχου, *Αλεξ.* 34). Τον διαχωρισμό ανάμεσα σε "βασιλεύς των Μακεδόνων" και "βασιλεύς της Ασίας" τον συνεχίζει ο Αλέξανδρος, όπως παρατηρεί ο Q Curtius Rufus, *Historiam Alexandri* VI 6,6, στα αυτοκρα-

τον τρόπο αυτό οι Ελληνικές πόλεις, όχι μόνον στην κυρίως Ελλάδα, αλλά και στην Μικρά Ασία, διετήρησαν τυπικά την αυτοτέλεια και αυτοδιοίκησή τους²⁵. Ως το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει τον σεβασμό του Αλεξάνδρου προς την δημοκρατική πόλη-πολιτεία είναι η επιστολή του προς τους Χίους²⁶, ένα θέμα που διαφεύγει από τους πλείστους ερευνητές, εξ όσων είμεθα σε θέση να γνωρίζουμε. Με την απελευθέρωση της Χίου από τις δυνάμεις του Ροδίου ναυάρχου του περσικού ναυτικού Μέμνονος, ζητεί ο Αλέξανδρος να επανέλθουν όλοι οι πολιτικοί εξόριστοι της Χίου "πολίτευμα δὲ [εἶ] ἐν Χίω δῆμον". Ζητεί στην συνέχεια να εκλεγούν νομοθέτες, "οἵτινες γράψουσι καὶ διορθώσουσι τοὺς νόμους, ὅπως μὴδὲν ἐναντίον ἢ τῇ δημοκρατία μὴδὲ τῇ τῶν φυγάδων καθόδω". Σύμφωνα με τα δημοκρατικά θέσμια και τα πατριωτικά ιδεώδη απαιτεί όσοι πρόδωσαν "τοῖς βαρβάροις τὴν πόλιν", να εξορίζονται απ' όλες τις πόλεις που συμμετέχουν στην ειρήνη και "εἶναι ἀγωγίμους κατὰ τὸ δόγμα τὸ τῶν Ἑλλήνων". Επειδὴ τιμούσε ὅ,τι θεωρούσε συνενωτικό των Ελλήνων και στιγμάτιζε ὅτι λειτουργούσε διασπαστικά στις σχέσεις Ελλήνων-Μακεδόνων, "πλὴν Λακεδαιμονίων",²⁷ ζητεί, ὅσοι εκ των προδοτῶν συλληφθούν "ἐπανάγεσθαι καὶ κρίνεσθαι ἐν τῷ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίῳ".

Η Στωϊκή φιλοσοφία καθιέρωσε στον αρχαίο κόσμο, κατὰ την περίοδο που μεσολάβησε ανάμεσα στον Μ. Αλέξανδρο και Μ. Κωνσταντίνο

τορικά έγγραφα από το 330 π.Χ. χρησιμοποιεί την μακεδονική σφραγίδα για τα έγγραφα τα οποία αποστέλλει στην Ευρώπη, την σφραγίδα του Δαρείου για τα αντίστοιχα έγγραφα που αποστέλλει στην Ασία. Berve, *Prosopographie*, I, σ. 53. Δ. Κανατσούλη "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *Μακεδονικά* 7 (1966-67) 16-17.

25. Berve, *Prosopographie* I, σ. 249. W.W. Tarn, *Alexander the Great II. Sources and Studies*. Cambridge 1948, σσ. 199-232. Είναι ὅμως αμφίβολο, αν τελικά οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας υπήχθησαν στο Κοινό της Κορίνθου.

26. Το κείμενο της επιστολής-ψηφίσματος και στην απόδοσή του στην νεοελληνική στου Σ. Ι. Καργάκου, *Φίλιππος και Αλέξανδρος ως στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες*. Αθήνα: Gutenberg, 1993, σ. 124.

27. Μετά τη μάχη του Γρανικού αποστέλλει ο Αλέξανδρος 300 ασπίδες στα προύλαια των Αθηνών, ὅπου κατὰ διαταγή του χαράσσεται η επιγραφή: "Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων πλὴν Βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων" (Αρριανού, *Αλεξ. Αναβ.* Α 16, 7. Πλουτ. *Αλεξ.* 16, 8), ὅπου απομονώνει ἠθικά την Σπάρτη. Βλ. P. Brunt "The Aims of Alexander", J. Roisman, επιμ., *Alexander the Great: Ancient and Modern Perspectives*. Toronto 1995, σσ. 81-89, ἐδῶ σ. 82.

ένα σύστημα φιλοσοφίας, ηθικής και θρησκείας, το οποίο έγινε αποδεκτό στους διανοούμενους της εποχής. Δίκαια χαρακτηρίστηκε και αναγνωρίστηκε "η Στοά ως η φιλοσοφία του Ελληνιστικού Κόσμου"²⁸.

Ο ιδρυτής της Στοάς Ζήνων (333/2 - Οκτώβριος 261) διεκήρυττε ότι αληθινή πατρίδα του ατόμου δεν ήταν η πόλη - πολιτεία των Κλασσικών Χρόνων, αλλά η Οικουμένη, ολόκληρος ο κόσμος, όπου κατοικούν άνθρωποι. Στόχος της στωϊκής ηθικής δεν ήταν ο χρηστός πολίτης, του οποίου τον ιδανικό τύπο είχε συνθέσει άλλοτε ο Πλάτων στην "Πολιτεία" και στους "Νόμους", αλλά η ανεξάρτητη και εσωτερική ισορροπημένη ατομική προσωπικότητα²⁹. Καθοριστική για την ευημερία της στωϊκής πολιτείας είναι η φιλία και η ομόνοια³⁰. Τούτο χαρακτηρίζει τόσο την κυνική διάνοηση όσο και την "πολιτική μυθιστορία" των Ελληνιστικών Χρόνων, αλλά και τον Πλάτωνα³¹. Ο θεός φιλόσοφος ορίζει την φιλία με όρους ομονοίας³² και την ταυτίζει με την σωφροσύνη³³. Η διχόνοια και οι στάσεις είναι αδιανόητες στην ιδανική πολιτεία του Ζήνωνος, στην οποία επικρατούν οι σοφοί, οι οποίοι είναι ελεύθεροι και αληθινοί πολίτες³⁴. Ο Ζήνων επιπρόσθετα επαινεί τον Έρωτα, στον οποίο αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση: είναι θεός δημιουργός φιλίας και ελευ-

28. W.W. Tarn, *Hellenistic Civilization*. London 1952, σ. 325.

29. H. Bengtson, *Ιστορία της... ενθ. αν.*, σ. 391.

30. Διογ. Λαερτ. VII 32=Long/Sedley 67B=Ζήνων ο Κιτιεύς 243.

31. M. Schofield, *Η Στωϊκή ιδέα της Πόλης*, μτφ. Χλόη Μπάλλα. Αθήνα MIET, 1997, σσ. 37-41.

32. Πλάτωνος, *Αλκιβιάδης* I 126 A - 127D.

33. Πλάτωνος, *Αλκιβιάδης* I 126C, 127 A,C,D. Πρβ. του Ιδίου, *Πολιτεία* 351D. *Πολιτικός* 311B. *Κλειτοφάν* 409 E. Πλάτωνος, *Πολιτεία* 432 A. Πρβ. J. de Romilly "Vocabulaire et propagande ou les premiers du mot ομόνοια", *Melanges de Linguistique et le Philologie Grecques offerts a Pierre Chantraine*. Paris 1972, σσ.199-209, αναφ. υπό M. Schofield, *ενθ. αν.*, σ. 196, σημ. 40.

34. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Σκεπτικού φιλοσόφου Δίωνος Κασσίου (πρώτο ήμισυ του 1ου π.Χ. αι.), που παραδίδει ο Διογ. Λαερτ. VII 32-34=Ζήνων ο Κιτιεύς, απ. 243, προκύπτει ότι στην ζηνώνεια πολιτεία ανήκαν και οι φαύλοι, μόνον όμως οι σπουδαίοι είναι ελεύθεροι και αληθινοί πολίτες. Έτσι, ο R. von Roehlfmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, τομ. Β'. München: C. H. Beck, 1925³, σ. 273, με βάση το χωρίο του Διογένους Λαερτίου, ερμηνεύει την πολιτεία του Ζήνωνος ως αποτελούμενη από σοφούς και φαύλους, αλλά μόνον οι σοφοί είναι πολίτες "im eigentlichen Sinne". Ανάλογη άποψη εκφράζει και ο J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*, τομ. Β', σ. 121, σύμφωνα με την οποία μόνον οι σοφοί μετέχουν στην πολιτεία υπό την υψηλότερη της έννοια.

θερίας, συνεργός στην σωτηρία της πόλεως. Εξορίζει τη διχόνοια και ενώνει τους πολίτες³⁵. Ο Ζήνων διαφοροποιείται με τον τρόπο αυτό από την κυνική διανόηση, αντιτίθεται παράλληλα και στην "Πολιτεία" του Πλάτωνος, που σύμφωνα και με την κριτική του Αριστοτέλους "έν μιᾷ γὰρ πόλει δύο πόλεις ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ταύτας ὑπεναντίον ἀλλήλαις"³⁶. Το ιδανικό κράτος, όπως το περιγράφει ο Ζήνων στην "Πολιτεία" του, ένα κείμενο, το οποίο συνειδητά συγκρούεται με το ομώνυμο πλατωνικό έργο, απορρίπτει όλα όσα συνδέονταν σύμφωνα με τις ελληνικές αντιλήψεις με την έννοια της πόλεως-πολιτείας: Η "Πολιτεία" του Ζήνωνος³⁷ δεν είχε ανάγκη κανενός από τα ιδρύματα που ήσαν χαρακτηριστικά για την ελληνική πόλη-πολιτεία. Δεν απαιτούνται οι ναοί και τα ιερά³⁸, ούτε τα δικαστήρια και τα γυμνάσια³⁹, που αποτελούσαν σύμβολα του Ελληνισμού σε ολόκληρο τον κόσμο, ούτε νόμισμα⁴⁰. Για την Στοά ο άνθρωπος δεν ήταν "ζῶον πολιτικόν", αλλά "ζῶον κοινωνικόν"⁴¹, με την έννοια ότι αποτελεί μέλος της οικουμενικής κοινότητας των πολιτισμένων συνανθρώπων του.

Το επαναστατικό στοιχείο που κομίζει η στωϊκή πολιτική φιλοσοφία είναι η έμφαση που αποδίδει στην ιδέα μιάς ενιαίας πολιτείας, όπου ο "κοινός νόμος" θα συνδέει "πάντας τοὺς ἀνθρώπους" σε ομόνοια,

35. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* VIII 561c=SVF I 263=Long/Sedley 67D= Ζήνων ο Κιτιεύς απ. 249: "Ποντιανός δὲ Ζήνωνα ἔφη τὸν Κιτιεῖα ὑπολαμβάνειν τὸν Ἐρωτα θεὸν εἶναι φιλίας καὶ ἐλευθερίας ἔτι δὲ καὶ ὁμοιοῦς παρασκευαστικόν..".

36. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Β 1264 Β, 5 α 25-30. Πρβ. και τα σχόλια στην έκδοση, Ζήνων ο Κιτιεύς, απ. 249, σ. 360.

37. Για την πολιτική φιλοσοφία του Ζήνωνος, όπως αυτή απορρέει από τα διασωθέντα αποσπάσματα της "Πολιτείας", πρβλ. Η. C. Baldry "Zeno's Ideal State", *JHS* 89(1959) 3-15, ένα έργο στο οποίο οφείλουμε πολλά για την κατανόηση της πολιτικής φιλοσοφίας του Ζήνωνος, Α-Η. Chrout "The Ideal Polity of the Early Stoics: Zeno's Republic", *RPol.* 27(1965) 173-183. Η. C. Baldry, *The Unity of Mankind... ἐνθ., αν.,* σσ. 154-166. E. N. Tigerstedt, *The Legend of Classical Sparta in Classical Antiquity*, τομ. Β' Uppsala 1974, σσ. 41-48. G.J.D. Aalders, *Political Thought in Hellenistic Times*. Amsterdam: Hakkert, 1975, σσ. 24-27. A. Erskine, *Hellenistic Stoa. Political Thought and Action*. London 1990, σσ. 9-12. M. Schofield, *The Stoic Idea of the City*, ελλ. μτφ. Χλόη Μπάλλα. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1997.

38. Διογ. Λαερτ. VII 33= Ζήνων ο Κιτιεύς απ. 243. Κλήμεντος Αλεξανδρείας, *Επρωματείς* 5, 12, 76, 691P.249S= Ζήνων ο Κιτιεύς απ. 244.

39. Διογ. Λαερτ. VII 34.

40. Διογ. Λαερτ. VII 34.

41. Stob. 2, 7, 11^β (Εκ της Διδύμου επιτομής).

σύμφωνη με την μαρτυρία του Πλουτάρχου⁴². Ο νέος αυτός σχεδιασμός που οραματίζεται ο ιδρυτής της, στον οποίο καταργείται η ιδιοκτησία, τα χρήματα και τα δικαστήρια, όπου άνδρες και γυναίκες είναι ίσοι, ανταποκρίνεται στους καιρούς, όπως τους διεμόρφωσε το νέο κράτος του Μ. Αλεξάνδρου⁴³. Όμως εδώ υφίσταται και η θεμελιώδης διαφορά κατά την άποψή μας. Ο Αλέξανδρος ενίσχυσε τον θεσμό της πόλεως-πολιτείας με την ίδρυση νέων, οι οποίες στο οικουμενικό κράτος δεν κατώθρωσαν να διαδραματίσουν τον ρόλο μιάς πόλεως των Κλασικών χρόνων. Οι δεσμοί του πολίτη δεν διερρυγήθησαν ούτε οι θεσμοί των δικαστηρίων, των νόμων και του νομίματος κατηργήθησαν. Ο σοφός πολίτης εκαλείτο να εκπληρώσει μέσα στα πλαίσια αυτά τα καθήκοντά του.

Η στωϊκή φιλοσοφία έχει όμως και μια ιδιαίτερη σχέση με το πολίτευμα και την ιστορία της Σπάρτης. Ειδικότερα, η Σπάρτη ως υπόδειγμα μιάς πολιτείας αυστηρά πειθαρχημένης, στην οποία υπήρχε η ανδρεία και η ομόνοια, είχε αποκτήσει τον σεβασμό των φιλοσόφων⁴⁴. Μαρτυρείται ότι ο Ζήνων χρησιμοποίησε το πολίτευμα του Λυκούργου ως υπόδειγμα για την ιδανική "Πολιτεία" του: "ταύτην (sc. Λυκούργου Πολιτείαν) [...] ἔλαβε τῆς πολιτείας ὑπόθεσιν καὶ [...] Ζήνων" ⁴⁵. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός της συγγραφής ειδικής πραγματείας με τον τίτλο "Πολιτεία Λακωνική"⁴⁶ από τον μαθητή του Περσαίο και η συγγραφή δύο πραγματειών με τους τίτλους "Περὶ Λακωνικῆς Πολιτείας" και "Περὶ Λυκούργου καὶ Σωκράτους τρία" από τον άλλο μαθητή του,

42. Οφείλουμε να επιστήσουμε την προσοχή στο χωρίο αυτό του Πλουτάρχου, το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία για την πληρέστερη κατανόηση της "Πολιτείας" του Ζήνωνος. Ο W.W. Tarn, *Alexander the Great*, vol II. Cambridge 1948, σ. 419 κ. εξ., το αμφισβητεί εξ ολοκλήρου, ενώ ο Schofield, *ενθ' αν.*, σσ. 108-9, αμφισβητεί την μαρτυρία του Πλουτάρχου ισχυριζόμενος ότι αποδίδει στον Ζήωνα απόψεις μεταγενεστέρας, δέχεται όμως ως αυθεντική την ιδέα του κοινού νόμου, την οποία θεωρεί αναγκαία για την κατανόηση της "Πολιτείας". Ο H.C. Baldry "Zeno's Ideal.", *ενθ' αν.*, σσ. 12-13 απέδειξε ότι τα επιχειρήματα αυτά δεν ευσταθούν.

43. Ζήνων ο Κιτιεύς, σ. 364.

44. Ισοκράτους, *Αρχίδαμος* 67. Του Ιδίου, *Παναθηναϊκός* 178, 226, 258. Ξενοφάντος, *Απομνημονεύματα* Γ V 16. Εφόρου, = *Gr Hist* II A 70 F 149.

45. Πλουτάρχου, *Λυκούργος* 31 = SVF I 261.

46. Διογ. Λαερτ. VII 36 = SVF I 435. Από το έργο διασώζονται δύο μοναδικά αποσπάσματα. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* IV 140e = SVF I 454. Του Ιδίου, *Δειπνοσοφισταί* IV 140b = SVF I 455.

Σφαίρο τον Βορυσθενίτη⁴⁷. Όμως, η στρατιωτική πειθαρχία και ο στρατιωτικός βίος δεν χαρακτηρίζουν την πολιτεία του Ζήνωνος, τα οποία, όπως φαίνεται ο Κιτεύς φιλόσοφος απορρίπτει. Δεν υπάρχει, όμως, και καμμιά σχέση είτε συνάφεια των επιδράσεων της Σπάρτης επί του Ζήνωνος στο κράτος του Αλεξάνδρου.

47. Διογ. Λαερτ. VII 177=SVF I 620.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Μία συνάντηση που δεν έγινε:

Ο Αλέξανδρος με τον Δημόκριτο, Πλάτωνα και Μενέδημο

8.1 Εισαγωγή

Είναι ενδιαφέρον να διερευνήσουμε την συναναστροφή του Αλεξάνδρου με άλλους φιλοσόφους, όπως παραδίδεται στο έργο του (Ψευδο)Καλλισθένους. Οι φιλόσοφοι στους οποίους γίνεται λόγος δεν ήταν δυνατόν να συναντήθηκαν με τον Αλέξανδρο¹.

8.2 Δημόκριτος

Πρόκειται για τον γνωστό Αβδηρίτη φιλόσοφο, ο οποίος φέρεται ότι έλαβε μέρος σε επαφές και διαπραγματεύσεις των Μακεδόνων στην Αθήνα. Το όνομα του παρατίθεται με εκείνο του Πλάτωνος και του Διογένους². Το γεγονός όμως ότι ο Δημόκριτος απεβίωσε το 390 π.Χ. αποκλείει οποιαδήποτε γνωριμία του με τον Αλέξανδρο³.

8.3 Πλάτων

Κατά παρόμοιο με τον Δημόκριτο τρόπο, αναφέρεται ο θείος Πλάτων στο ίδιο χωρίο του (Ψευδο)Καλλισθένους⁴ ότι έλαβε μέρος στις δια-

1. O. Berve, *Prosopographie* II, σσ. 411-432 αφιερώνει ειδικό τμήμα (Abschnitt II), στο οποίο παραθέτει κατ' αλφαβητική σειρά όλα τα ονόματα εκείνων των προσώπων, τα οποία αποδεδειγμένα δεν μπορούν να είχαν επαφή είτε να συναντήθησαν με τον Αλέξανδρο. Ανάμεσα στα πρόσωπα αυτά περιλαμβάνονται και φιλόσοφοι.

2. (Ψευδο)Καλλισθένους II 4 (ed. Kroll).

3. Πρβ. Berve, *Prosopographie*, II, σ.417, no 19

4. (Ψευδο)Καλλισθένους II 4 (ed Kroll).

πραγματεύσεις με τους Μακεδόνες, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

8.4 Μενέδημος ο Ερετριεύς

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο⁵, ο Αλέξανδρος προσκάλεσε στην εκστρατεία του ως συνοδό τον Μενέδημο τον Ερετριέα⁶, τον μετέπειτα ιδρυτή της περιφήμου Ερετριικής Σχολής⁷. Επειδή ο Μένεδημος γεννήθηκε το 350⁸ και η εκστρατεία του Αλεξάνδρου ξεκίνησε το 334 π.Χ. θεωρείται αρκετά απίθανο Έως αδύνατο να προσκάλεσε ο Αλέξανδρος ένα νέο μόλις 16 ετών, ο οποίος να είχε περιβληθεί και την φήμη ενός φιλοσόφου⁹.

5. Πλουτάρχου, *Περί των στωϊκών εναντιωμάτων* 20, 1043D: "Καλλισθένει τινές ἐγκαλοῦσιν, ὅτι πρὸς Ἀλέξανδρον ἐπλευσεν ἐλπίζων ἀναστήσειν Ὀλυνθον, ὡς Στάγειρα Ἀριστοτέλης. Ἐφορον δὲ καὶ Ξενοκράτη καὶ Μενέδημον ἐπαινοῦσε παραιτησαμένους τὸν Ἀλέξανδρον".

6. Διογ. Λαερτ. II 125.

7. Cicero, *Academica* III 129.

8. Διογ. Λαερτ. II 137-8.

9. Δεν υπάρχουν άλλωστε ούτε άλλες ενδείξεις για οποιαδήποτε δήθεν συνάντηση των δύο ανδρών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αμάντου, Κ. " Η μετακίνησης του Ελληνισμού εις την Ασίαν και Αίγυπτον δια του Μ. Αλεξάνδρου", περιοδική έκδοσις *Πρωίας* (1935) σσ. 34-41.
- Ανδρεάδου, Α.Μ. *Ιστορία της Ελληνικής Δημοσίας Οικονομίας*, τόμ. Β'. *Από των Ελληνομακεδονικών μέχρι και των Βυζαντινών Χρόνων*. Εισαγωγή Σ. Σπέντζα. Συμπληρωματική Βιβλιογραφία Χ. Μπαλόγλου-Α. Στεφανή. Αθήνα: Παπαδήμας, 1992².
- Βασιλικοπούλου, Αγνή "Ο Μέγας Αλέξανδρος των Βυζαντινών (Οι Βυζαντινοί, επίγονοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου)", *ΕΕΦΣΠΑ* ΛΒ' (1998-2000) 413-426
- Βελισσαροπούλου, Δ.Κ., *Ελληνες και Ινδοί. Η συνάντηση των δύο κόσμων*, 2 τόμοι. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1990.
- Βελουδή, Γ. "Εισαγωγή", *Η Φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου. Διήγησις Αλεξάνδρου του Μακεδόνα*. Αθήνα: Ερμής, 1977 [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη (ανατ. 1989), σσ. θ'-ρι'].
- Βουρβέρη, Κ., *Πλάτων και Ελληνες πλὴν Αθηναίων*. Αθήναι 1973 [Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία].
- Γεωργούλη, Κ.Ι., *Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης*. Θεσσαλονίκη: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία της Χαλκιδικής, 1962. Ανατύπωση με Πρόλογο Κ.Ι. Δεσποτοπούλου. Συμπληρωματική Βιβλιογραφία Ι. Καλογεράκου. Θεσσαλονίκη: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία της Χαλκιδικής, 2000
- Δασκαλάκη, Απ. "Ο Ισοκράτης και τα περί "ουχ ομοφύλου γένους" των Μακεδόνων", *Αθηνά ΝΕ'* (1951) 226 κ. εξ.
- Δασκαλάκη, Απ. "Η ελληνική νεότης του Μεγάλου Αλεξάνδρου", *Πλάτων* 11 (1959) 97-145.
- Δασκαλάκη, Απ. "Η θεοποίησης του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τα σχέδια ελληνο-ασιατικής αυτοκρατορίας", *ΕΕΦΣΠΑ* 10(1959-60) 35-179.
- Δασκαλάκη, Απ., *Ο Ελληνισμός της Αρχαίας Μακεδονίας*. Αθήναι 1960.
- Δασκαλάκη, Απ., *Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός*. Αθήνα : ΟΕΔΒ, 1979.
- Δαυίδ, Εμμ., "Εισαγωγή", εις Θεοφράστου, *Χαρακτήρες*. Κείμενον, μετάφρασις, ερμηνεία υπό Εμμ. Δαυίδ. Αθήναι: Κολλάρος, 1940, σσ. 5-32 [Ακαδημία Αθηνών: Ελληνική Βιβλιοθήκη 4].

- Δεσποτοπούλου, Κ.Ι. *Φιλοσοφικά Μελετήματα*. Αθήνα: Φέξης, 1965.
- Δεσποτοπούλου, Κ.Ι. "Η εργασία ως στοιχείο της οικονομίας, από την σκοπιά της ελληνικής φιλοσοφίας", *Επιλογή* (Ετησία Έκδοση), Ιανουάριος 1991, σσ. 363-367.
- Ελευθεροπούλου, Α. *Οικονομία και Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη 1931
- Ζηζιούλας, Ιω. "Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων", *ΙΕΕ ΣΤ* (1976) 519-559.
- Ζούμπου, Α.Ν. "Ηλειακά Φιλοσοφήματα", *Π. Ε'* (1962) 190-199.
- Θεοδωράτου, Χρ. "Ισοκράτους Βίος και έργον", *Ισοκράτους Λόγοι*, τόμ. Γ. Αθήναι: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, χ.χ., σσ. 7-17.
- Κανατσούλης, Δ. *Ο Αρχέλαος και αι μεταρρυθμίσεις του εν Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη 1948.
- Κανατσούλης, Δ. *Η Μακεδονία μέχρι του θανάτου του Αρχελάου*. Θεσσαλονίκη 1964.
- Κανατσούλης, Δ. *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μεγάλου Κωνσταντίνου*. Θεσσαλονίκη 1964.
- Κανατσούλης, Δ. "Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός", *Μακεδονικά* 7 (1966/67) [Εις Μνήμην Αλεξ. Λέτσα] 1-30.
- Κανατσούλης, Δ. "Το πολιτιστικόν έργον του Μ. Αλεξάνδρου", *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. ιγ' - κδ'.
- Κανελλοπούλου, Π. "Η προσωπικότης του Μ. Αλεξάνδρου. Πρώτη νεότης και παιδεία", *ΙΕΕ Δ*(1973) 10-25.
- Κανελλοπούλου, Π. *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος 490-146 π.Χ.*, τόμ. Α'. Αθήνα: Γιαλλελης, 1982².
- Καργάκου, Σ. Ι., *Φίλιππος και Αλέξανδρος ως στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες*. Αθήνα, Gutenberg, 1993.
- Κοκολάκη, Μ., *Φιλολογικά μελετήματα εις την Αρχαίαν Ελληνικήν Γραμματείαν*. Αθήναι 1976.
- Κοκολάκη, Μ., *Η δευτέρα Σοφιστική και οι Φιλόστρατοι*. Αθήνα 1980.
- Κ(ουγέα), Σ. "Βιβλιοκρισία: J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus, Bd. I. Leipzig und Berlin, 1926", *Ελλ.* 1 (1928) 166-169
- Κ(ουγέα), Σ. "Βιβλιοκρισία: Ul. Wilcken, Alexander der Grosse. Leipzig 1931", *Ελλ.* 5 (1932) 223-224
- Κόφφα, Α. και Άννας Στραταριδάκη *Ο Μέγας Αλέξανδρος και το εκπολιτιστικό του έργο*. Αθήνα: Γρηγόρης, 1997
- Κύρκου, Βασ. "Η Αρχαία Σοφιστική και η λεγόμενη Δευτέρα Σοφιστική (σχεδίασμα συγκριτικής μελέτης)", *Δωδώνη* 11 (1982) 411-426
- Λαούρδα, Βασ. *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*. Αθήναι: Εκδόσεις του Λόγου,

- 1944.
- Μακρή, Ν. *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι της Αρχαιότητας και η Φιλοσοφία*, τόμ. Β'. Αθήνα: Κ. & Π. Σμπίλιας, 1995.
- Μικρογιαννάκη, Εμμ. "Συγκρίσεις του Μεγ. Αλεξάνδρου", *ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ* III, σσ. 169-183.
- Μικρογιαννάκη, Εμμ. "Ευφραίος ο Ορείτης (Φιλόσοφος και Πολιτικός)", *Πρακτικά Γ Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (30-31 Μαΐου 2000) "ΑΘΗΝΑ και ΕΣΠΕΡΙΑ"*, επιμ. Δ. Ν. Κούτρα. Αθήνα: Αφοί Παπαδάκη, 2001, σσ. 181-192.
- Μίχα, Μαρίας *Το "φυσικό δίκαιο" στους Σοφιστές και στους Κυνικούς*. Αθήνα-Ιωάννινα: Δωδώνη, 1985.
- Μπαγιόνα, Α.-Κ., *Η πολιτική φιλοσοφία των Κυνικών*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1970.
- Μπαλόγλου, Χ. "Η εμφάνιση του πολιτισμένου βίου και η γένεση της ανάγκης για εργασία κατά τους Αβδηρίτες φιλοσόφους", *Τα Εκπαιδευτικά* 37-38 (Απρίλιος- Ιούνιος 1995) 83-90.
- Μπαλόγλου, Χ. *Το πρόγραμμα δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής του Αριστοτέλη. Συμβολή στην μελέτη της δημοσιονομικής σκέψης και πρακτικής των μέσων του 4ου π.Χ. αιώνας*. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 1998.
- Μπαλόγλου, Χ. "Η οικονομική φιλοσοφία των Κυνικών (περιλήψεις αγγλιστί και γαλλιστί)", *Mesogeios* 4(1999) 132-146.
- Μπαλόγλου, Χ. "Βιβλιοκρισία: Ν. Σκουτεροπούλου, Αρχαίοι Κυνικοί (1998)", *Αθηνά ΠΒ'* (1999) 309-312.
- Μπαλόγλου, Χ. "Η κοινωνική και οικονομική οργάνωση της "Πολιτείας του Ηλίου" του Ιαμβούλου", *Πρακτικά Κ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ε.Ι.Ε* (Θεσσαλονίκη, 28-30 Μαΐου 1999). Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 19-31.
- Μπαλόγλου, Χ., Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος, *Περί των Πελοποννησιακών Πραγμάτων*. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 2002.
- Μπαλόγλου, Χ. "Η ηθική αξιολόγηση της εργασίας και η οργάνωσή της στην πολιτική μυθιστορία των Ελληνιστικών Χρόνων", *Εργασία και Επάγγελμα. Οψεις Θεωρητικής και Εφαρμοσμένης Ηθικής*, επιμ. Δ. Ν. Κούτρα. Αθήνα: Στοιχειάγρα, 2002, σσ. 171-188.
- Πολίτου, Λ. "Βιβλιοκρισία: G. Veloudis, Der neugriechische Alexander. Tradition in Bewahrung und Wandel(1968). Του Ιδίου, Alexander der Grosse. Ein alter Neugrieche (1969)", *Ελλ.* 23 (2) (1970) 386-392.
- Πρωτοπαπά-Μαρνέλη, Μαρίας, "Οι αρχαίοι ημών πρόγονοι", Εισήγηση στην Ημερίδα του Δήμου Αθηναίων. Αθήνα 1994 [Δήμος Αθηναίων - Δ/νση Κοινωνικής Μερίμνης και Υγείας].

- Σαράντη, Θ. *Ο Μέγας Αλέξανδρος από την ιστορία έως τον θρύλο*. Θεσσαλονίκη 1970.
- Σαδικάκη, Θ. "Οι πρώτοι πρό του Αριστοτέλους διδάσκαλοι του Μ. Αλεξάνδρου", *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. 231-241.
- Σαδικάκη, Θ. "Η αγωγή βασικός παράγων στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του Μ. Αλεξάνδρου", *ΕΕΦΣΠΑ ΛΒ'* (1998-2000) 37-49.
- Σδράκα, Ευ., *Ο Μέγας Αλέξανδρος ως υιός του θεού Αμμωνος-Διός*. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1995².
- Τζαννετάτου, Θ. "Η ρητορική και ο Ισοκράτης", *Πλάτων* 12(1960) 139-154.
- Τζαννετάτου, Θ. "Η πολιτική ένωση των Αρχαίων Ελλήνων και ο Ισοκράτης", *ΕΕΦΣΠΑ* 12(1961-62) 437-457.
- Τουλουμάκου, Ιω. *Συμβολή στην έρευνα της ιστορικής συνειδήσεως των Ελλήνων στην εποχή Ρωμαϊκής κυριαρχίας*. Αθήναι 1972.
- Τσάτσου, Θ. *Ιστορία της Πολιτείας και των πολιτικών θεωριών*. Αθήναι: Α. Σάκκουλα, 1970.
- Τσοπανάκη, Α.Γ. "Ο Αλέξανδρος στον 'Υφασι'", *ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*, σσ. 27-47.
- Φιλόδημος *Περί οικονομίας*. Απόδοση στην Νεοελληνική Ευ. Μανιάτης. Πρόλογος-Σχόλια Χρήστος Π. Μπαλόγλου. Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψις, 1994.
- Χολέβα, Ι. *Τα Οικονομικά του Μ. Αλεξάνδρου*. Αθήνα: Πελασγός, 1994.
- Χρόνη, Ν. *Οι μετασχηματισμοί της Φιλοσοφίας από των Ελληνιστικών μέχρι των πρωτοχριστιανικών χρόνων*. Αθήνα 1988 [Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου 66].

ΞΕΝΗ

- Aaalders, G.J.D. *Political Thought in Hellenistic Times*. Amsterdam: A. Hakker, 1975.
- Andreotti, R. "Per una critica dell' ideologia di Alessandro Magno", *Historia* 5(1956) 257-302.
- Atkinson, K.M.T. "Demosthenes, Alexander, and Asebeia", *Athenaeum* 51(III-IV) (1973) 310-335.
- Badian, E. "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *Historia* 7(1958) 425-444 [=G.T.Griffith, ed., *Alexander the Great. The main problems*. Cambridge: Heffer-New York: Barnes & Nable, 1966, σσ. 287-306].
- Badian, E. "The deification of Alexander the Great", *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*. Thessaloniki 1981, σσ. 27-71.
- Badian, E. "Nearchus the Cretan", *YCS* 24(1975) 147-170.

- Baldry, H.C. "Zeno's Ideal State", *JHS* 89 (1959) 3-15
- Baldry, H.C., *The Unity of Mankind in Greek Thought*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1965.
- Baloglou, C. "The social and economic organization of Iambulus' "Sun State"", *SKEPSIS* XI(2000) 159-172.
- Baloglou, C. "Review: R. Bracht Branham and Marie-Odile Goulet-Caze, eds, *The Cynics* (1996)", *SKEPSIS* XI (2000) 177-180.
- Baloglou, C. "Euhemerus of Messene: Economic Thought and Policy in the Hellenistic Times", *Mesogeios* 13-14 (2001).
- Bamm, P. *Alexander oder die Verwandlung der Welt*. Zurich, n.d.
- Barker, E. *From Alexander to Constantine. Passages and Documents Illustrating the History of Social and Political Ideas 336 B.C. - A.D. 337*. Oxford: At the Clarendon Press, 1956.
- Beloch, K.J. *Griechische Geschichte*. Bd. III,1: Die griechische Weltherrschaft. Strassburg 1904. Berlin und Leipzig: Teubner, 1925².
- Beloch, K.J. *Griechische Geschichte*. Bd. III,2: Die griechische Weltherrschaft. Strassburg 1904. Berlin und Leipzig: Teubner, 1927².
- Bengtson, H. *The Greek and the Persians*, engl. transl. by J. Conway. New York, 1968.
- Bengtson, H. *Die hellenistische Weltkultur*. Stuttgart: Fr. Steiner, 1988
- Bengtson, H. *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μτφ. Γ. Γαβρίλη. Εισαγωγή-Επιμέλεια Μ. Β. Σακελλαρίου. Αθήνα: Μέλισσα, 1991.
- Berg, B. "Dandamis: An Early Christian Portrait of Indian Asceticism", *C & M* 31 (1970) 269-305.
- Bergson, L., *Der griechische Alexanderroman, Rezension β*. Uppsala 1965
- Berve, H. *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, 2 Bde. München: H. Beck, 1926.
- Berve, H. *Griechische Geschichte*. Bd. II: *Von Perikles bis zur politischen Auflösung*. Frieberg, 1933.
- Berve, H. *Die Tyrannis bei den Griechen*. München : C. H. Beck, 1967.
- Bickerman, E. und J. Sykutris "Speusipps Brief an König Philipp", *Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-Hist. Klasse 80(1928) 36 κ. εξ.
- Bidez, J. "Hermias d' Atarnee", *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politique de l' Academie Royale de Belgique* 29(1943) 133-146.
- Billerbeck, Margarethe "Einführung", in: Margarethe Billerbeck, ed., *Die Kyniker in der modernen Forschung*. Amsterdam: B. R. Gröner, 1991.
- Birt, Th. *Alexander der Grosse und das Weltgriechentum*. Leipzig 1925².

- Blass, Fr. *Die attische Beredsamkeit*. Bd. 2. Leipzig 1892².
- Borza, M. "The Symposium at Alexander's Court", *Ancient Macedonia* 3, Thessaloniki 1984, σσ. 45-55.
- Bosworth, A.B. *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great* (1988), ελλ. μτφ. Κ. Μακρή. Αθήνα: Οδυσσέας, 1996.
- Bosworth, A.B. *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford: At the Clarendon Press, 1996.
- Bosworth, A.B. "Calanus and the Brahman Opposition", W. Will, ed., *Alexander der Grosse. Eine Welteroberung und ihr Hintergrund. Vorträge des Internationalen Bonner Alexanderkolloquiums*, 19-21. 12. 1996. Bonn: R. Habelt, 1998, σσ. 173-204 [Antiquitas 1].
- Bowersock, G. W. *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford 1969.
- Bowie, E.L. "E.L. The Importance of Sophists", J. J. Winkler and G.G. Williams, eds., *Greek Later Literature*. Cambridge 1982, σσ. 29-59.
- Branham, R. Bracht and Marie-Odile Goulet-Caze, eds., *The Cynics. The Cynic Movement in Antiquity and its Legacy*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1996.
- Breloer "Megasthenes über die indische Gesellschaft", *ZDMG* 88 (1934) 130-163
- Bringmann, K. "The King as Benefactor-Some remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism", in: A. Bulloch, E.S.Gruen, A.A. Long, A. Stewart, eds., *Images and Ideologies-Selfdefication in the Hellenistic World*. Berkeley-Los Angeles-London, 1993, σσ. 7-24 [Hellenistic Culture and Society 12].
- Brown, T.S. Onesicritus. *A Study in Hellenistic Historiography*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949.
- Brown, T.S. "Callisthenes and Alexander", *AJPh* 70(1949) 225-248.
- Brown, T.S. "Clitarchus", *AJPh* 71 (1950) 134-155.
- Brunt, P. *Arrian, with an English translation*, vol.I Oxford 1976².
- Brunt, P. "The Aims of Alexander", J. Roisman, ed., *Alexander the Great: Ancient and Modern Perspectives*. Toronto 1995, σσ. 81-89
- Bullock, C.J. *Politics, Finance and Consequences. A Study of the relations between Politics and Finance in the Ancient World with special reference to the consequences of sound and unsound policies*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1939.
- Burn, A.R. *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*. London: Hodder & Stoughton, 1947.
- Bury, J.B. and Russwell Meiggs, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος μέχρι τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου*, 3 τόμοι. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1998².
- Caizzi, F. Decleva, *Pirrone. Testimonianze*. Napoli 1981.

- Carre, P. *Πύρρων ο Έλληνας*, μτφ. Μίρκα Σκάρα. Πρόλογος Ν. Κατσέλη, Αθήνα: Ψυχογιός, 1998.
- Chroust, A.-H. "The Ideal Polity of the Early Stoics: Zeno's Republic", *RPol.* 27 (1965) 173-183
- Chroust, A.-H. "Aristotle's criticism of Plato's "Philosopher King": Some comments on Aristotle's "On Kingship"", *RhMus.* 111(1968) 16-22.
- Chroust, A.-H. *Aristotle-New Light on His Life and on some of his Lost Works*, vol. I. London 1973.
- Connor, W. Robert *Theopompus and Fifth Century Athens*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1968.
- Croenert, W. "Kolotes and Menedemos", *Studien zur Palaeographie und Papyruskunde* 6(1906) col. XXI
- Dawson, D. *Cities of the Gods. Communist Utopias in Greek Thought*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Dillery, J. "Hecataeus of Abdera: Hyperboreans, Egypt, and the *Interpretatio Graeca*", *Historia* XLVII (3) (1998) 255-275.
- Donzelli, U. "Del παραχαράττειν το νόμισμα", *SicGymn.* 11(1958) 96-107.
- Dorrie, H. "Xenokrates", *RE* IX A (2) (1967) 1512-1516.
- Droysen, J.G. *Geschichte Alexanders des Grossen*. Berlin 1838.
- Droysen, J.G. *Geschichte des Hellenismus*, τομ. Α'. 1877².
- Droysen, J.G. *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Μετάφραση - Εισαγωγή - Σχόλια Ρ. Αποστολίδη. Κριτική έκδοση συμπληρωμένη από τους Έρκο και Στάντη Αποστολίδη, 2 τόμοι. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1993, 2η έκδ. 1998.
- Dudley, D. R. *A History of Cynicism from Diogenes to the Sixth Century A.D.* London, 1937 [repr. Hildesheim: G. Olms, 1973].
- Durant, W. *The story of civilization*. Part II: The Life of Greece. New York, 1939.
- During, I.. *Aristotle in the Biographical Tradition*. Gotenborg 1957.
- Ehrenberg, V. "Aristotle and Alexander's Empire", in: V. Ehrenberg, *Alexander and the Greeks*, transl. by Ruth Fraenkel von Velsen. Oxford: B. Blackwell, 1938, σσ. 62-102
- Ehrenberg, V. "Pothis", in: V. Ehrenberg, *Alexander and the Greeks*, transl. by Ruth Fraenkel von Velsen. Oxford: B. Blackwell, 1938, σσ. 52-61.
- Eicke, L. *Veterum philosophorum qualia fuerint de Alexandro Magno iudicia*. Rostock, 1909.
- Ellis, J. R. *Philipp II and the Macedonian Imperialism*. London 1976.
- Ellis, J. R. "Η Μακεδονία του Φιλίππου", στον συλλογικό τόμο, *Φίλιππος, Βασιλεύς Μακεδόνων*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1980
- Engelmann, H. *Der griechische Alexanderroman. Rezension Γ*. Herausgegeben von

- H. Engelmann. Meisenheim a. Glan:A. Hain, 1963.
- Erskine, A. *Hellenistic Stoa. Political Thought and Action*. London, 1990.
- Fears, J. Rufus "The Stoic view of career and character of Alexander the Great", *Philologus* 118 (1974) 113-130.
- Ferguson, J. *Utopias of the Classical World*. London: Thames and Hudson, 1975.
- Fisch, M.H. "Alexander and the Stoics", *AJPh* LVIII (1) (1937) 59-82; LVIII (2) (1937) 129-151.
- Fritz, K. von "Philiskos", *RE* XIX (2) (1938) 2382-83.
- Fritz, K. von "Rezension: W. Robert O' Connor, Theopompus and Fifth Century Athens (1968)", *Gnomon* 42 (1) (1970) 58-65.
- Fox, P. *Alexander the Great*. London 1973.
- Fuhrmann, M. *Das systematische Lehrbuch. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaften in der Antike*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1960.
- Fuhrmann, M. ed. *Anaximenes Ars Rhetorica*. Lipsiae: Teubner, 1966.
- Geyer, F. "Philippos (no7)", *RE* XIX (2) (1938) 2266-2303.
- Gigon, O. *Aristotelis Opera. Volumen III: Librorum Deperditorum Fragmenta*. Berlin-New York: W. de Gruyter, 1987 [Aristotelis Opera ex recensione Imm. Bekkeri].
- Gomperz, H. "Isokrates und die Sokratik", *WSt* 279(1905) 163-207; 28(1906) 1-42.
- Gottschalk, H. B. "Notes on the Wills of the Peripatetic Scholars", *Hermes* 100(1973) 314-342.
- Goulet-Caze M.O. et J.L. Lopez Cruces, art., "Cercidas de Megalopolis (C 83)", dans R. Goulet,, *DPhA* vol. II, Paris 1984, 269-281.
- Graham, A.J. "Abdera and Teos", *JHS* 112 (1992) 44-73.
- Griffith, G.T. ed. *Alexander the Great. The Main Problems*. Cambridge: Haffer-New York: Barnes and Noble, 1966.
- Habicht, Chr. *Gottmenschentum und die griechische Städte*. München, 1970².
- Hadas, M. *Hellenistic Culture. Fusion and Diffusion*. New York, 1959.
- Hadot, P. "Fürstenspiegel", *RAC* VIII (1972) 555-632.
- Hagen, B. von, "Isokrates und Alexander", *Philologus* 68 (1908) 113-133.
- Hamilton, J.R. "Cleitarchus and Aristobulus", *Historia* X (1961) 448-458.
- Hamilton, J.R. "Alexander's Early Life", *G & R* XII (2) (October 1965) 117-124
- Hamilton, J.R. *Plutarch, Alexander. A Commentary*. Oxford, 1969 [repr. with a Foreward and Bibliography by Ph. A. Stadter].
- Hammond, N.G.L. *The Genius of Alexander the Great (1997)*, ελλ. μτφ. Π. Θεοδο-ρίδη. Θεσσαλονίκη:Μαλλιάρης, 1997.
- Hammond, N.G.L. *Το Μακεδονικό Κράτος. Γένεση, Θεσμοί, Ιστορία*, μτφ. Δ. Γκούσκου-Ε. Σακελλαρίου. Αθηνά: Παπαζήσης, 1999.
- Hampf, E. "Alexanders des Grossen Hypomnemata und letzten Pläne", *Studies*

- resented to David Moore Robinson on his 70th Birthday, vol. II, edit. by G. Mylonas and Doris Raymond. Saint Louis, Missouri, 1953, σσ. 816-829.
- Hauben, H. "The expansion of Macedonian sea-Power under Alexander the Great", *AncSoc* 7 (1976) 79-105.
- Hauben, H. "Onesicritus and the Hellenistic Archikybernesis", W. Will und J. Heinrichs, eds., *Zu Alexander d. Grossen. Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.1986*. Amsterdam: A.Hakkert, 1987, σσ. 569-583.
- Heckel, W. "Factions and Macedonians Politics in the Reign of Alexander the Great", *Ancient Macedonia* 4, Thessaloniki 1986, σσ. 293-309.
- Heuss, A. "Alexander der Grosse und die politische Ideologie des Altertums", *A & A* IV (1954) 65-104.
- Hirzel, R. "Zur Charakteristik Theopomps", *RhMus.* 47 (1892) 359-389.
- Hirzel, R. *Der Dialog* I. Leipzig, 1895.
- Hoffmann, W. *Das literarische Porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum*. Leipzig 1907 [Leipziger Historische Abhandlungen].
- Hoistad, R. *Cynic King and Cynic Hero*. Uppsala 1948.
- Holton, D. *Διήγησις του Αλεξάνδρου. The tale of Alexander. The rhymed version*. Critical edition with an Introduction and Commentary. Thessaloniki, 1974.
- Hornblower, J. *Hieronymus of Cardia*. Oxford, 1981.
- Huys, M. "The Spartan practice of selective infanticide and its parallels in ancient utopian thought", *AncSoc.* 27 (1996) 47-74.
- Isnardi, Parente M., *Speusippo Frammenti*. Napoli 1980 [La Scuola di Platone 1].
- Isnardi, Parente M. "Per la biografia di Senocrate", *RIFC* 109 (1981) 129-162.
- Jacoby, F. "Hekataios von Abdera (4)", *RE* VII (2) (1912) 2750-2769.
- Jacoby, F. "Kallisthenes von Olynth", *RE* X (2) (1919) 1674-1707.
- Jacoby, F. "Kleitarchos (2)", *RE* XI (1) (1921) 622-624 [= Griechische Historiker. Stuttgart, 1956, σσ. 332-348].
- Jaeger, W. "Greeks and the Jews: The First Records of Jewish Religion and Civilization", *JR* 18 (1938) 127-143.
- Jaeger, W. *Paideia*, Bd. III. Berlin, 1947.
- Kaerst, J. *Geschichte des Hellenismus*, τόμ. Α'. Berlin 1926², 1927³.
- Kanatsoulis, D. "Antipatros als Feldherr und Staatsmann in der Zeit Philipps und Alexanders des Grossen", *ΕΛΛ. ΙΣΤ'* (1958-1959), Νο1, σσ. 14-64.
- Kohler, M. "Makedonien unter König Archelaos", *Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften*, phil.-hist. Klasse 1893, σσ. 496 κ. εξ.
- Korte, A. "Anaximenes von Lampsakos als Alexanderhistoriker", *RhMus.* 61(1906) 472-480 [=Abhandlungen zur Griechischen Geschichte. Leiden 1956, σσ. 344-355].

- Kroll, W. "Onesikritos", *RE* XVIII (1) (1942) 460-468.
- Kyrkos, Bas. A. *Antiphon-Kritias-Anonymus Iamblichii*. Ioannina, 1988.
- Lesky, A. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφ. Α. Τσοπανάκη. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1965.
- Markle, Minor M. III "Support of Athenian Intellectuals for Phillip: A Study of Isocrates' Philippus and Speusippus' Letter to Philipp", *JHS* XCVI (1976) 80-99.
- Ματρου, G. *Ιστορία της Εκπαιδευσεως κατά την Αρχαιότητα*, μτφ. Θ. Φωτεινοπούλου. Αθήνα 1961.
- Mathieu, G. *Les idées politiques d' Isocrate*. Paris 1925.
- Mauriac, H. M. de "Alexander the Great and the Politics of "Homonoia"", *JHI* 10 (1949) 104-114.
- May, J.M.F. *The Coinage of Abdera*. London 1966.
- Mensching, E. "Peripatetiker über Alexander", *Historia* XII (1963) 274-282.
- Merlan, Ph. "The Successor of Speusippus", *TAPhA* 77 (1946) 103-111.
- Merlan, Ph. "Alexander the Great or Antiphon the Sophist", *CPh* XLV (3) (July 1950) 161-166.
- Merlan, Ph. "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great", *Historia* 3 (1954-55) 60-81.
- Merlan, Ph. "Zur Biographie des Speusippos", *Philologus* 103 (1959) 198-214.
- Meyer, Ed. "Isokrates' Zweiter Brief an Philipp und Demosthenes' 2. Philippika", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, phil.-hist. Klasse XXXI (1909) 758-779.
- Michell, H. "The iron money of Sparta", *Phoenix*, Suppl. To vol. 1 (Spring 1947), 42-44.
- Mohl, R. von, "Die Staatsromane. Ein Beitrag zur Literatur-Geschichte der Staatswissenschaften", *ZgS* 2(1845) 24 κ.εξ [=Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, τομ. 1ος, Erlangen 1855, 165-190].
- Moles, J.L. "The Cynics and politics", A. Lacks and M. Schofield, eds, *Justice and Generosity*. Cambridge (Mass.), 1995, σσ. 128-158.
- Momigliano, A. *Filippo di Macedone*. Roma 1934.
- Morford, M. *The poet Lucan*. New York, 1967.
- Muhll, P. von " Interpretationen biographischer Überlieferung", *MusHelv.* 23(1966).
- Mullach, Fr., ed., *Philosophorum Graecorum Fragmenta*, vol. II. Paris 1881.
- Muller, C. *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. II.
- Murray, G. " Theopompus, or Cynic as Historian", G. Murray, *Greek Studies*. Oxford 1947, σσ. 149-170.
- Murray, O. "Review: H. C. Baldry, The Unity of Mankind in Greek Thought. Cambridge (1965)", *CR* 80 (3) (1966) 368-371.

- Murray, O. "Review: H. Strasburger, Die Wesensbestimmung der Geschichte durch die antike Geschichtsschreibung (Frankfurt/M., 1966)", *CR* 18 (1968) 220.
- Murray, O. "Hecataeus of Abdera and Pharaonic Kingship", *JEA* 56 (1970) 141-171.
- Murray, O. *Περί βασιλείας- Studies in the Justification of Monarchic Power in the Hellenistic World*, *Phil. D.*, Oxford 1970.
- Nachov, I. M. "La poesie de la protestation et de la colere (sotades, Phenix, Cercidas)", *VKF* 5(1973) 5-67.
- Niehues-Probsting, H. *Der Kynismus des Diogenes und der Begriff des Zynismus*. Frankfurt/M. 1988².
- Otto, W. *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten*, τ. Β'. Leipzig und Berlin, 1908.
- Pavese, C. "Aristotele e I filosofi ad Asso", *PP* 77 (1961) 113-119.
- Pearson, L. "Aristobulus the Phocian", *AJPh* 73 (1952) 71-75.
- Pearson, L. "The Diary and Letters of Alexander the Great", *Historia* 3(1955) 429-455 [= G. T. Griffith, ed, *Alexander the Great. The main problems*. Cambridge: Heffer-New York: Barnes & Noble, 1966, σσ. 1-28].
- Pearson, L. *The Lost Histories of Alexander the Great*. New York-Oxford, 1960.
- Pedech, P. *Historiens compagnons d' Alexandre*. Paris: Les Belles Lettres, 1984.
- Perlman, S. "Isokrates' advice on Philip's attitude towards Barbarians (V 154)", *Historia* 16 (1967) 338-343.
- Pfister, Fr. "Alexander der Grosse. Die Geschichte seines Ruhms im Lichte seiner Beinamen", *Historia* XIII (1) (1964) 37-79.
- Pohlentz, M. "Das Lebensziel der Skeptiker", *Hermes* 39 (1904) 15-29.
- Pöhlmann, R. von, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*. München: C.H. Beck, 1925³.
- Reale, G. "Ipotesi per una rilettura della filosofia di Pirone di Elide", in: G. Gianantoni, ed., *Lo scetticismo antico*, vol. 1. Napoli 1981, 283-285, 329-333.
- Regenbogen, O. "Theophrastos (3)", *RE* Suppl. VII (1940) 1354-1362.
- Reuss, Fr. "Zur Überlieferung der Geschichte Alexanders des Grossen", *RhMus*. LV (2) (1902) 559-598.
- Robinson, C.A. Jr. "Alexander's Plans", *AJPh* 61 (1940) 402-412.
- Robinson, C.A. Jr. "Alexander's Deification", *AJPh* 64 (1943) 286-301.
- Robinson, C.A. Jr. "Alexander's Brutality", *AJA* 56 (3) (July 1952) 169-170.
- Robinson, C.A. Jr. "Motivation of Alexander's universalism", *Studies presented to David Moore Robinson on his 70th Birthday*, vol. II, edit. By George E. Mylonas and Doris Raymond. Saint Louis, Missouri, 1953, 830-832.
- Rohde, E. *Der griechische Roman*. Leipzig 1876 [Darmstadt 1960⁵].
- Rohde, E. "Zum griechischen Roman", *RhMus* 48(1893) 110-140.

- Rohde, E. "Theopomp", *RhMus* 49 (1894) 623-624.
- Romilly, J. de "Vocabulaire et propagande au les premiers du mot ομόνοια", *Melanges de Linguistique et le Philologie Grecques offerts a Pierre Chantraine*. Paris 1972, 199-209.
- Ross. W.D. "Aristotle", *Oxford Classical Dictionary*. Oxford 1949.
- Schachermeyr, Fr. *Alexander der Grosse. Ingenium und Macht*. Graz-Salzburg-Wien: A. Pustet, 1949.
- Schachermeyr, Fr. *Griechische Geschichte(mit besonderer Berücksichtigung der geistesgeschichtlichen und kulturmorphologischen Zusammenhänge)*. Stuttgart 1960.
- Schachermeyr, Fr. *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Wien 1973.
- Schmitthemer "Über eine Formveränderung der Monarchie seit Alexander d. Gr.", *Saeculum* 19 (1968) 31-46.
- Schofield, M. *The Stoic Idea of the City*, ελλ. μτφ. Χλόη Μπάλλα. Αθήνα: MIET, 1997.
- Scholz, P. *Der Philosoph und die Politik. Die Ausbildung der philosophischen Lebensform und die Entwicklung des Verhältnisses von Philosophie und Politik im 4. und 3. Jhr. v. Chr.* Stuttgart: Fr. Steiner, 1998.
- Schwartz, E. "Hekataeos von Teos", *RhMus*. 40 (1885) 223-262.
- Schwartz, E. "Chares (13)", *RE* III (2) (1889) 2129.
- Schwartz, E. "Kallisthenes' Hellenika", *Hermes* XXXV (1900) 106-130.
- Sedlar, J.W. *India and the Greek World*. Totowa 1980.
- Seibert, J. *Alexander der Grosse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972.
- Seibert, J. "'Panhellenischer" Kreuzzug, Nationalkrieg, Rachefeldzug oder makedonischer Eroberungskrieg? Überlegungen zu den Ursachen des Krieges gegen Persien", W. Will, ed., *Alexander der Grosse. Eine Welteroberung und ihr Hintergrund. Vorträge des internationalen Bonner Alexander-Kolloquiums, 19-21. 12. 1996*. Bonn: R. Habelt, 1998, 5-58 [Antiquitas 1].
- Sinclair, T.A. *A History of Greek Political Thought*. London 1951.
- Σιρινελί Ζαν *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, μτφ. Σοφίας Μπίνη-Σωτηροπούλου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2001.
- Smith, V. *The Early History of India*. Oxford: At the Clarendon Press, 1904.
- Spoerri, W. "Hekataios von Abdera", *RAC* XIV (1987) 275-310.
- Stein, O. Megasthenes und Kautilya, *SbÖAW*, phil.-hist. Klasse, 191,5 (1921).
- Steinwerter, A. "NOMOS ΕΜΨΥΧΟΣ. Zur Geschichte einer politischen Theorie", *Abhandlungen der Akademie Wien*, phil.-hist. Klasse 83(1946) [1947] 250-255.

- Stonemann, R. "Who are the Brahmins? Indian Love and Cynic doctrine in Palladius' *de Braganibus* and his models", *CQ* 44 (3) (1994) 500-510.
- Stonemann, R. "Naked Philosophers: The Brahmins in the Alexander's Historians and the Alexander Romance", *JHS* CXV (1995) 99-114.
- Stroux, J. "Die stoische Beurteilung Alexanders des Grossen", *Philologus* LXXXVI-II (1933) 222-240.
- Taran, L. *Speusippus of Athens-A Critical Study with a Collection of the Related Texts and Commentary*. Leiden 1981 [Philosophia Antiqua 39].
- Tarn, W.W. "Alexander's *ὑπομνήματα* and the "World-Kingdom"", *JHS* 41(1921).
- Tarn, W.W. *Hellenistic Civilization*. London: Arnold, 1930².
- Tarn, W.W. "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *PBA* XIX (1933) 123-166.
- Tarn, W.W. "Alexander, Cynics and Stoics", *AJPh* 60 (1939) 41-70.
- Tarn, W.W. "Alexander's Plans", *JHS* 59 (1939) 124-135.
- Tarn, W.W. *Alexander the Great*, 2 vols. Cambridge: At the University Press, 1948.
- Thiel, H. van, *Die Rezension λ des Pseudo-Kallisthenes*. Bonn, 1959.
- Thiel, H. van "Alexanders Gespraech mit den Gymnosophisten", *Hermes* 100 (1973) 343-358.
- Thomas, C.G. "Alexander the Great and the Unity of Mankind", *CJ* (March 1968) 258-260.
- Tigerstedt, E.N. *The Legend of Classical Sparta in Classical Antiquity*, vol. II. Uppsala, 1974.
- Treves, P. *Il mito di Alessandro e la Roma d' Augusto*. Milano-Napoli, 1953.
- Tscherikover, V. *Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*. Leipzig 1927 [Philologus, Suppl. XIX, Heft 1].
- Wardman, A.E. "Plutarch und Alexander", *CQ* 49 (1955) 96-107.
- Weber, Fr. *Alexander der Grosse im Urteil der Griechen und Römer bis in die konstantinische Zeit*. Leipzig: Borna, 1909.
- Weigall, A. *Alexandre le Grand*. Paris 1934.
- Welles, Bradford, C. "Review: Alexander der Grosse. Ingenium und Macht. Graz-Salzburg-Wien: A. Pustet, 1949", *AJA* 55(1951) 433-436.
- Wendland, P. "Die Schriftstellerei des Anaximenes von Lampsakos", *Hermes* 39 (1904) 419-443.
- Whitehead, D. "Xenocrates the Metic", *RhMus.* 124 (1981) 223-244.
- Wilcken, Ul. *Alexander der Grosse*. Leipzig, 1931.
- Wilcken, Ul. *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, ελλ. μτφ. Ιω. Τουλουμάκου. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976.
- Will. Ed. *Histoire politique du monde hellenistique*, vol. I. Nancy, 1979².

- Winiarczyk, M., ed. *Euhemerus Messenius Reliquiae*. Stutgardiae et Lipsiae: Teubner, 1991.
- Winter, M. *Compendium Utopiarum. Typologie und Bibliographie literarischer Utopien*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979.
- Wormell, D.E.W. "The Literary Tradition concerning Hermias of Atarneus", *YCS* 5 (1935) 55-92.
- Wust, F.R. *Philipp II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338. München*, 1938 [Munchner Historische Abhandlungen 1,14].
- Zambrini, A. "Gli Indika di Megastene", *ASNP* 12 (1982) 71-149; 15 (1985)781-853.
- Zeller, Ed. *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlicher Entwicklung*, τόμ. Γ, 1³. Leipzig 1880.
- Zemb, J.M. *Αριστοτέλης. Η προσωπικότητα και η φιλοσοφία του μέσα από το έργο του*, ελλ. μτφ. Α. Βερυκοκκάκη-Αρτέμη. Πρόλογος- Επιμέλεια Βασ. Α. Κύρκου. Αθήνα: Λιβάνης, 1979.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Α. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΡΧΑΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ¹

- Αγαθήνωρ 99
 Αγάθων 86
 Αγαμέμνων 72
 Άγις ο Αργεΐος 141, 151
 Άγων 133
 Αθήναιος 30, 37, 88, 89, 99, 106, 119, 166, 167
 Αιακός 135
 Αιλιανός 27, 28, 42, 145
 Αισχίνης 20, 69, 81-84, 135
 Αισχύλος 106, 140
 Αλέξανδρος Α' 91, 137
 Αλέξανδρος Β' 92
 Αλέξαρχος 161
 Αμύντας Γ' 92
 Ανάξαρχος 21, 51, 54, 109, 127, 129, 131, 140-142, 144-147, 150
 Αναξιμένης 19, 77, 104, 121-123, 125, 126, 128
 Ανδροσθένης 52
 Αννίβας 136
 Αντίπατρος, αντιβασιλέας των Μακεδόνων 100, 110, 113
 Αντίπατρος από την Μαγνησία 75, 76, 85, 91
 Αντισθένης 29-31, 87
 Αντιφών 60
 Απολλόδωρος 113, 147
 Απόλλων 60, 143
 Απολλώνιος ο Τυανεύς 19
- Απιανός 163
 Αριμνήστη 94
 Αριστόβουλος 128, 130
 Αριστοκλής 97, 121, 148, 149
 Αριστοτέλης 9, 19, 20, 28, 44, 76-78, 90, 92, 94-99, 101, 103, 107, 109-115, 117-119, 121, 123, 125, 126, 128, 130, 132, 134, 140, 146, 147, 166
 Αριστοφάνης 137
 Αρκεσίλαος 136, 159
 Άρπαλος 104, 106
 Αρριανός 26, 30, 31, 34, 45-47, 52-54, 58, 61, 90, 97, 106, 108, 109, 116, 118, 127, 129, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 141-144, 160, 161
 Αρριδαίος 92
 Αρρύβας 99, 101
 Αρταξέρξης 143
 Αρχέλαος 38, 86, 87, 92
 Αρχίδαμος 69
 Ατρόμητος 81
 Αχλλέας 19, 25, 26, 135
- Βασίλειος Καισαρείας 33
 Βάττυς εκ Κυρήνης 134
 Βήσσοι 120
 Βρασιδάς 133
 Βρύσων 147
- Γαληνός 129
 Γέλλιος 96
 Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων 24
 Γεώργιος Μοναχός 19
 Γλαύκων 124
 Γοργίας 68, 82

1. Το όνομα *Αλέξανδρος Γ'*, βασιλέας των Μακεδόνων, δεν καταχωρήθηκε στο Ευρετήριο λόγω της συχνής αναφοράς του σε κάθε σελίδα

- Γόργος εξ Ιασού 139
 Γυγαία 92
- Δανδάμιος 50, 51
 Δαρειός 88, 120, 143, 164
 Δημόκριτος 21, 35, 51, 129, 150, 169
 Δημοσθένης 20, 69, 70, 73, 74, 81, 83, 87, 93, 97, 98, 135, 139
 Δημοχάρης 93
 Δημήτριος ο Μάγνης 97
 Δημήτριος ο Φαληρέας 94
 Δίας 136-139
 Διογένης ο Κυνικός 19, 20, 33-39, 51, 52, 56, 58-60, 63, 64, 109, 121, 169
 Διογένης ο Βαβυλώνιος 25
 Διογένης ο Λαέρτιος 28, 33, 54, 30, 144, 145, 148-150, 165, 169
 Διογένης ο Συμυρναίος 129
 Διδόδοτος 76
 Διδώωρος ο Σικελιώτης 31, 46, 64, 127, 160
 Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς 71
 Διονύσιος ο Πρεσβύτερος 69
 Διόνυσος 83, 133, 144, 145
 Διόσκουροι 140
 Δούρις 134
 Δίων ο Κάσσιος 165
 Δίων ο Χρυσόστομος 26, 30, 33, 38, 39, 60, 61, 77, 106, 110
 Δωριείς 117
- Έκαταίος ο Αβδηρίτης 152-155
 Έκαταίος ο Μιλήσιος 43, 129
 Επίκτητος 33, 34
 Έραστος 88, 94, 95
 Ερατοσθένης 137, 156
 Ερμείας 87, 94, 95, 97, 98, 113
 Ερμής ο Τρισμέγιστος 19
 Ερμόλαος 121
 Ευαγόρας 70, 72
 Ευβουλίδης 34
- Ευήμερος ο Μεσσηνίος 63, 161
 Ευριπίδης 86, 106, 114, 140
 Ευρυνοή 92
 Ευρυσθέας 30
 Ευσέβιος Καισαρείας 147
 Ευφραίος ο Ωρείτης 20, 74, 87-89
 Εύφραστος 117
 Έφιππος ο Ολύνθιος 139
- Ζεύξις 86
 Ζήνων 21, 156, 160, 162, 165, 166, 168
 Ζωίλος ο Αμφιπολίτης 121
 Ζωναράς 33
- Ηγέλοχος 90
 Ηρακλής 30, 31, 38, 60, 71, 72, 80, 91, 130, 133, 135, 143-145
 Ηρόδοτος 43, 77, 112, 136, 137, 140, 143
 Ησίοδος 35, 106
 Ηφαιστίων 104
- Θαλής ο Μιλήσιος 19
 Θεμίστιος 111
 Θεόδωρος 66
 Θεόπομπος ο Χίος 28, 29, 70, 71, 75, 89, 90, 122
 Θεόφραστος 33, 83, 95, 104, 113, 117-119, 154, 161
 Θεσέας 72
 Θεουκιδίδης 71, 86, 127
- Ιάμβλιχος, Ανώνυμος του Ιαμβλίχου 35
 Ιάμβουλος 63
 Ιάσων των Φερών 69
 Ιερόνυμος 158, 159
 Ικεσίας 34
 Ιππαρχία 20, 42, 43
 Ιππίας 60
 Ιουλιανός 33, 39, 40
 Ιουστίνος 44

- Ισοκράτης 19, 20, 28, 66-80, 89-91, 97,
 117, 120, 135, 167
 Ιωάννης ο Λυδός 120
 Ιωάννης ο Χρυσόστομος 33, 34, 136
 Ιώσηπος 152, 155

 Καίσαρ 112
 Κάλανος 47, 55, 145
 Καλλισθένης 9, 58, 104, 109, 113, 118-
 121, 128, 131, 139, 141, 142
 Καλλίστρατος ο Αφιδναίος 87
 Καμβύσης 88, 142
 Κάνδαλος 46
 Κάρανος 86
 Καρνεάδης 159
 Κερκίδας ο Μεγαλοπολίτης 39, 41
 Κικέρων 39, 111, 118, βλ. και Cicero
 Κλέαρχος εκ Σόλων 143, 154
 Κλείταρχος 128
 Κλείτος 58, 120, 121, 129-131, 139
 Κλέων ο Συρακούσιος 141
 Κλήμης ο Αλεξανδρεύς 129, 157, 158,
 166
 Κοϊντιλιανός 123, βλ. και Quintilianus
 Κόιντος Κούρτιος Ρούφος 127, 140, βλ.
 και Curtius
 Κορίσκος 88, 94, 95
 Κράτης ο Θηβαίος 20, 31, 40-43, 59, 61
 Κριτίας 35
 Κροίσος 136
 Κτησίας 44
 Κύκλωπες 37
 Κύρος 30, 31, 70, 88, 132, 143
 Κωνσταντίνος ο Μέγας 164

 Λαγίδες 154
 Λαοδίκη 138
 Λεύκιππος 117
 Λεωνίδα 25, 99
 Λυκούργος 87, 167
 Λύσανδρος 134

 Λυσίας 68
 Λυσίμαχος ο Ακαρνάν 25-27, 99

 Μάνδανης 46, 50, 55-58
 Μάξιμος ο Τύριος 33
 Μαρσύας 104
 Μεγασθένης 46, 52
 Μελανιππίδης 86
 Μέμων ο Ρόδιος 90, 164
 Μενέδημος ο Ερετριεύς 21, 169, 170
 Μενέλαος 92
 Μητρόδωρος ο Χίος 129
 Μητροκλεύς 42
 Μούσαι 60

 Νέαρχος 52, 53, 108
 Νικάνωρ 94, 104
 Νικήρατος 86
 Νικοκρέων 144, 145
 Νικόμαχος 92

 Ξενοκράτης 20, 85, 94, 99-101, 109,
 117, 128, 146
 Ξενοφών 37, 54, 124, 132, 140, 143
 Ξέρξης 88, 142, 143

 Οδυσσέας 19
 Ολυμπιάδα 24, 25, 93, 99, 101, 137
 Όμηρος 26, 39, 105, 130, 135
 Ονησίκριτος 20, 31, 43, 46, 48, 50-55,
 57-59, 61-64, 105, 109, 128

 Παραιτόνιος 139
 Παρμενίων 110
 Πausανίας 121, 122, 136, 137
 Πειθώ 60
 Περδίκκας 20, 87-89, 92
 Περσαίος 167
 Πηλέας 135
 Πίνδαρος 106, 133, 136, 137
 Πλάτων 19, 21, 35-37, 68, 82, 85, 87-89,

- 92, 94, 108, 109, 124, 165, 166, 169
- Πλείσταρχος 147
- Πλευράτος 72
- Πλίνιος 25, βλ. και Plinius
- Πλιστίας ο Κώος 53
- Πλούταρχος 9, 19, 21, 23-25, 27, 30, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 44, 47, 53, 59-61, 63, 66, 72, 74, 78, 81, 84, 92, 97, 99-101, 103-110, 113-121, 127-132, 134-136, 138, 146, 151, 152, 156, 160, 161, 163, 167, 170
- Πολύβιος 119, 120, 142
- Πολυδεύκης 116
- Πολυνείκης ο Πελλαίος 27
- Πορφύριος 19
- Ποσειδών 139
- Πρόδικος 66
- Πρόξενος 94, 107
- Πρωταγόρας 35, 36, 66, 82, 83, 129
- Πτολεμαίος ο Αλωρίτης 87
- Πτολεμαίος ο Λάγου 139
- Πυθαγόρας 40, 56, 59, 159
- Πυθιάδα 98
- Πυθόδοτος 95
- Πύθων 73, 74
- Πύρρων ο Ηλείος 21, 51, 54, 109, 127, 129, 130, 144, 146-152
- Πώρος 45
- Πωτώνη 92
- Σανδρόκοττος 44, 46, 47
- Σέλευκος 46, 138
- Σεμίραμις 31
- Σέξτος ο Εμπειρικός 150, 151
- Σιβύρτιος 46
- Σιμπλικίος 33
- Σόλων 101
- Σούδα 27, 42, 119
- Σοφοκλής 106
- Σπεύσιππος 20, 73, 74, 76, 85, 89-93, 97, 99, 100
- Στησίχορος 106
- Στίλων 28, 147
- Στράβων 28, 47, 53, 54, 57, 58, 59, 62, 94, 97, 99, 105, 107, 116, 118, 120, 121, 127, 130, 147, 156
- Συνέσιος Κυρήνης 108
- Σφαίριος ο Βορυσθενίτης 168
- Σωκράτης 19, 30, 40, 56, 66, 77, 159
- Ταξίλης 56
- Τέλεστος 106
- Τιμόθεος 60, 72
- Τιμόθεος, ο μουσικός 86
- Τιμοσθένης ο Ρόδιος 53
- Τίμων ο Φλιάσιος 147
- Τυρταίος 135
- Τύρταμος 117
- Υπερείδης 87, 135, 140
- Φαραά 116, 136, 153
- Φερεκράτης 36
- Φίλιππος ο Μακεδών 24, 28, 34, 42, 67, 69-77, 79, 80, 83, 85, 86, 89, 91-99, 101, 103, 109, 110, 113, 118, 122, 134, 142
- Φίλιππος Πηλέας 25
- Φιλίσκος ο Αιγινήτης 20, 27, 28, 33, 52, 64
- Φιλίστος ο Σύριος 106
- Φιλόδημος 37, 119, 121, 124
- Φιλόξενος 106
- Φιλόστρατος 34, 42, 68, 81-84
- Φίλων ο Ιουδαίος 36, 37
- Φοίνιξ 26
- Χαβρίας 90
- Χάρης 120, 128
- Χοιρίλος 86, 151
- Χρύσιππος 37

Ψελλός, Μιχαήλ 19

(Ψευδο)Καλλισθένης 21, 27, 48, 50, 51,
169

Β' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Άμαντος, Κ. 127

Ανδρεάδης, Α.Μ. 126

Αποστολίδης, Η. 23, 126. Ρ. 23, 126. Στ.
23, 126

Βασιλικοπούλου, Αγγή 19

Βελισσαρόπουλος, Δ. 43, 44, 49, 51, 52,
54, 145, 146, 150

Βελουδής, Γ. 48

Βερυκοκάκη-Αρτέμη, Α. 95, 109

Βουρβέρης, Κ. 87

Γαβρίλης, Γ. 70, 86

Γεωργιάδης, Θ. 87

Γεωργούλης, Κ. 93

Γκούσκος, Δ. 86

Δασκαλάκης, Απ. 24, 71, 73, 96, 101,
111, 137, 138

Δαυίδ, Εμμ. 117

Δεσποτόπουλος, Κ. 9, 35, 93, 98

Ελευθερόπουλος, Α. 33

Ζηζιούλας, Ιωάννης (Μητροπολίτης
Περγάμου) 9

Ζούμπος, Α. 146, 149

Θεοδωράτος, Στ. 67

Θεοδωρίδης, Π. 130

Καλογεράκος, Ιω. 93

Κανατσούλης, Δ. 24, 29, 86, 92, 96, 98,
105, 116, 117, 120, 164

Κανελλόπουλος, Π. 40, 162

Καργάκος, Σ. 164

Κατσέλης, Ν. 151

Κοκολάκης, Μ. 68

Κοσματόπουλος, Α. 87

Κουγέας, Σ. 105, 128

Κούτρας, Δ. 88, 154

Κόφφας, Α. 162

Κύρκος, Βασ. 9, 82, 95, 109, βλ. και
Κυγκος

Λαούρδας, Βασ. 67, 70, 78

Μανιάτης, Ευ. 124

Μικρογιαννάκης, Εμμ. 26, 31, 87, 89

Μίχα, Μαρία 38

Μουτσόπουλος, Ευ. 9

Μπαγιόνας, Α.-Κ. 30, 35, 36, 38

Μπάλλα, Χλόη 165, 166

Μπαλόγλου, Χ. 9, 24, 32, 35, 36, 64,
116, 124, 154

Πάππας, Β. 9

Πολίτης, Λ. 48

Πρωτοπαπά-Μαρνέλη, Μαρία 43

Σακελλαρίου, Ε. 86

Σακελλαρίου Μ. 70, 86

Σαράντης, Θ. 31

Σαρικήκης, Θ. 21, 24, 25, 106-108

Σδράκας, Ευ. 138

Σκάρα, Μίρκα 151

Σκουτερόπουλος, Ν. 31, 32, 42

Σπέντζας, Σ. 126

Στεφανής, Α. 126

Στραταριδάκη, Άννα 162

Σωτηροπούλου-Μπίνη, Σ. 108

- Τζαννετάτος, Θ. 67
 Τουλουμάκος, Ιω. 45, 89, 90, 108
 Τσάτσος, Θ. 115
 Τσοπανάκης, Α. 43, 98, 113
- Φωτεινόπουλος, Θ. 25
 Χολέβας, Ιω. 125
 Χρόνης, Ν. 32

Γ' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΞΕΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

- Aalders, G.J.D. 37, 166
 Andreotti, R. 161
 Atkinson, K.M.T. 140
- Badian, E. 53, 110, 114, 133, 161
 Baldry, H.C. 71, 161, 166, 167
 Baloglou, C. 32, 64, βλ. και Μπαλόγλου
 Barker, E. 41, 161
 Beloch, K.J. 69, 90, 99, 128
 Bengtson, H. 67, 70, 74, 86, 158, 165
 Berg, B. 52
 Berve, H. 23, 25, 27, 29, 53, 67, 96, 98,
 99, 104, 105, 112, 118-122, 129, 139,
 151, 152, 164, 169
 Bickermann, E. 74, 76, 91
 Bidez, J. 95
 Billerbeck, Margheritte 31, 34, 41
 Birt, Th. 98, 103
 Blass, Fr. 71, 79
 Borza, M. 104
 Bosworth, A.B. 45, 132, 133, 138, 140,
 146
 Bowersock, G.W. 81
 Bowie, L. 81
 Branham, R. Bracht 32
 Breloer, B. 46
 Bringmann, K. 113
 Brown, T.S. 52, 58, 64, 120, 121, 128,
 132
 Brunt, P. 108, 141, 164
 Bulloch, A. 113
 Bullock, C.J. 125
 Burn, A.R. 146
 Bury, J.B. 45
- Carre, P. 151
 Chroust, A.-H. 94, 112, 166
 Cicero 26, 33, 91, 99, 100, 111, 118, 135,
 150, 170, βλ. και Κικέρων
 Connor, W. 90
 Conway, J. 67
 Croenert, W. 37
 Curtius, Rufus Q. 45, 52, 54, 61, 64, 90,
 116, 118, 135, 138-140, 163, βλ. και
 Κούρτιος
 Dawson, D. 37
 Dharma Nanda 44
 Diels, H. 129
 Dillery, J. 153, 155
 Donzelli, U. 34
 Dorrie, H. 99
 Droysen, J.G. 23, 45, 126, 128
 Dudley, D.R. 34, 40, 41
 Durant, W. 30
 During, I. 95
- Ehrenberg, V. 96, 104, 106, 111
 Eicke, L. 158
 Ellis, J. R. 29
 Engelmann, H. 48-51
 Erskine, A. 166
- Fears, J. Rufus 157-159
 Ferguson, J. 37
 Fisch, M.H. 156, 158
 Fox, P. 107
 Fritz, K. von 28, 90
 Fuhrmann, M. 123

- Gigon, O. 110
 Gitti, A. 158
 Gomperz, H. 78
 Goulet-Caze, Marie-Odile, 32, 41
 Graham, A.J. 152
 Griffith, G.T. 87, 106, 120, 157, 161
 Gruen, E.S. 113
- Hadas, M. 40
 Hadot, P. 60, 67, 68, 112
 Hagen, B. von 76, 77, 80
 Hamilton, J.R. 24, 48, 98, 128, 158
 Hammond, H.G.L. 86, 87, 99, 130
 Hauben, H. 53
 Heckel, W. 104
 Heinrichs, J. 53
 Heuss, A. 61
 Hirzel, R. 29, 156
 Hoffmann, W. 33, 54, 120, 121, 156-158
 Hoistad, R. 30, 59, 158
 Holton, D. 48
 Hornblower, J. 153
 Huys, M. 63
- Isnardi-Parente, M. 92, 99
 Iustinus 105, 119, 140
- Jacoby, F. 119, 127, 128, 153
 Jaeger, W. 67, 95, 96, 98, 155
 Julius Valerius 25, 27, 48, 121
- Kaerst, J. 116, 128, 165
 Kanatsoulis, D. 110
 Kleinwachter, F. 63
 Koehler, M. 86
 Korte, A. 122
 Kroll, W. 52
 Kyrkos, Bas. 35, βλ. και Κύρκος
- Laks, A. 29
 Lesky, A. 98, 113
- Long, A.A. 113
 Lopez Cruces, J.L. 41
- Markle, Minor M. III 68, 72, 74
 Marrou, H. 25, 105
 Mathieu, G. 70, 72
 Mauriac, H.M.de 161
 Maurya 44
 May, J.M.F. 152
 Meiggs, R. 45
 Merlan, Ph. 60, 78, 79, 92, 98, 99
 Mensching, E. 119
 Meyer, Ed. 72
 Michell, H. 37
 Mohl, R. von 63
 Moles, J.L. 29
 Momigliano, A. 86, 98
 Morford, M. 158
 Muhl, P. von 34
 Mullach, Fr. 36
 Muller, C. 46
 Murray, G. 29
 Murray, O. 101, 112, 114, 152, 153, 161
- Nachov, I. M. 41
 Niehues-Probsting, H. 34
- Orosius 135
 Otto, W. 153
- Pearson, L. 53, 120, 127, 128, 158
 Pedech, P. 57, 58, 64
 Perlman, S. 71
 Plinius 25, 107, βλ. και Πλίνιος
 Poehlmann, R. von 153, 165
 Pohlenz, M. 146, 147, 150
 Pompeius Trogus 70
- Quintilianus 25, 157, βλ. και
 Κοϊντιλιανός

- Regenbogen, O. 117
 Reuss, Fr. 128
 Robinson, C. A. Jr. 138
 Rohde, E. 29, 63
 Roisman, J. 164
 Romilly, J. de 165
 Ross, D. 98

 Schachermeyr, Fr. 23, 53, 98, 116, 161, 162
 Schmid, W. 86
 Schmitthemer, W. 94
 Schofield, M. 29, 165-167
 Scholz, P. 98, 99, 111, 114
 Schutrumpf, E. 112, 114, 115
 Schwartz, E. 119, 128, 153, 156
 Seibert, J. 23, 45, 122, 128
 Sinclair, T.A. 162
 Σιρινελί, Ζ. 108
 Smith, V. 45
 Spoerri, W. 153, 154
 Stein, O. 46
 Steinwerter, A. 153
 Stewart, A. 113
 Stoneman, R. 48
 Stroux, J. 156-158
 Sykutris, J. 74, 76, 91

 Taran, L. 92
 Tarn, W.W. 41, 108, 157, 158, 161, 162, 164, 165, 167
 Thiel, H. van 48

 Thomas, C.G. 161
 Tigerstedt, E.N. 166
 Tod 134
 Treves, P. 158
 Tscherikover, V. 61

 Valerius Maximus 100, 108, 120, 129, 135, 146
 Velleius Paterculus 135
 Velsen, Ryth Fraenkel von 104
 Viterbo, Gottfried von 68

 Walbank, F. 99
 Wardman, A.E. 159
 Weber, Fr. 128, 132, 158
 Weigall, A. 96
 Welles, C. Bradford 138
 Wendland, P. 122
 Whitehead, D. 99, 100
 Wilcken, Ul. 44, 45, 96, 98, 105, 108, 116
 Will, W. 53
 Williams, G.G. 81
 Winiarczyk, M. 63
 Winkler, J.J. 81
 Winter, M. 63
 Wormell, D.E.W. 95, 98
 Wust, F.R. 97

 Zambrini, A. 46
 Zeller, E. 146, 156
 Zemb, J.M. 109

Δ' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ & ΤΟΠΟΝΥΜΙΩΝ

- Αβδηρα 129, 152
 Αθήναι, Αθήνα 69, 70, 74, 88, 91, 92, 100, 104, 113, 117, 122, 162, 179
 Αίγινα 52
 Αίγυπτος 70, 116, 136, 153
 Αλεξάνδρεια 136

 Αλεξανδρούπολις 110
 Αμφίπολη 75, 87, 133
 Άσρονος Πέτρα 30
 Αραβία 108
 Αραχωσία 46, Αραχώσιος 59
 Αρβηλα 115

- Αργος 70, 137
 Αρκαδία 136
 Ασία 20, 29, 71, 109, 113-115, 135, 138,
 140, 164
 Ασσος 94-96
 Ασσύριος 31
 Αστυπάλεια 43, 52, 53
 Αταρνέας 94, 113
 Αφαμιώτες 62
 Αφρική 108

 Βαβυλών 84, 107, 116
 Βακτρία 130
 Βακτριανή 121
 Βραγχίδες 58, 59
 Βραχμάνες 47, 49, 50, 51
 Βυζάντιον 110

 Γεδρωσία 31, 45, 106
 Γρανικός ποταμός 130, 164
 Γύθειον 136
 Γυμνοσοφιστές 43, 46-49, 51, 52, 54, 57,
 59, 61, 129, 130, 144, 145

 Δελφοί 137, 143
 Δωδώνη 137

 Εκβάτανα 125, 139
 Ερεσός 95, 117, 118, 134
 Ερχείας, δήμος 66
 Ευρώπη 164
 Ευφράτης 108
 Εφεσος 125, 134

 Ηλεία 21, 151
 Ηπειρος 99, 101, 136, 137

 Θήβα 24, 34, 42, 70, 77, 106, 122, 136
 Θράκη 152

 Ινδία 43-45, 51, 53, 54, 84, 144
 Ινδική 31, 43
 Ινδός ποταμός 44, 46, 47, 52, 59, 62, 64,
 108, 116, 125, 129, 145, 150
 Ιταλία 136

 Καρία 116, Καριάτης 121
 Καρχηδόνιος 138
 Κασπία Θάλασσα 108
 Κιλικία 79
 Κοθωκίδαί 81
 Κόρινθος 33, 164
 Κρήτη 41,
 Κρήτες 62
 Κύπρος 144

 Λάκων 62, Λακωνία 122, 136
 Λάμπσος 121, Λαμψακηνός 122
 Λέσβος 94, 96, 117, 118, 134
 Λιβύη 136, 137

 Μαγνησία 125
 Μαίδων χώρα 110
 Μακεδονία 20, 69, 74, 78, 87-89, 95,
 98-100, 110, 112, 114-116, 118, 134,
 Μακεδόνες 19, 80, 86, 111, 117, 141,
 170
 Μεσόγειος 108
 Μίεζα 94, 99, 103, 104
 Μικρά Ασία 70, 75, 84, 95, 99, 115, 125
 Μουσικανών χώρα 62-64
 Μυτιλήνη 95, 103

 Νάξος 90
 Νάουσα 99
 Νυμφαίο 99, 103, 104

 Ολυμπία 68, 69, 122
 Όλυνθος 69, 75, 93
 Ουρανούπολη 161

 Πακιστάν 44

- Ιαλίμβιοθρα 46
 Ιασαργάδες 125
 Πάτταλα 125
 Πειραιεύς 137
 Πέλλα 28, 86, 89, 96, 104
 Πέρινθος 109
 Περσέπολις 125
 Περσία 52, 55, 70, 79, 88, 127, 148,
 Πέρσης 67, 69, 73, 94, 97, 98, 106,
 113, 114, 116, 122, 143
 Πουτζάμπ 44

 Ρόδος 81, 83, 84

 Σάμος 81, 134
 Σάρδεις 125
 Σίβα 136, 138, 139
 Σικελία 89, 92
 Σινώπη 79
 Σκύθες 143
 Σογδιανή 130, Σογδιανός 59, 106
 Σούσα 47, 98, 115
 Σπάρτη 37, 63, 69, 70, 136, 164, 167,
 168,
 Σπαρτιάτης 90, 117

 Στάγειρα 92, 94, 104
 Συρακούσες 88, 92
 Συρία 25, 136

 Τάξιλα 45-47, 54, 58
 Τέος 152
 Τίγρης 108
 Τράλλεις 125
 Τροία 71
 Τρωάς 94
 Τύρος 30, 135

 Υδάσπης 45, 52
 Υρκανοί 59
 Ύφρασις ποταμός 31, 43, 53

 Φοίνικες 116

 Χαιρώνεια 34, 66, 76, 100, 110
 Χαλκίδα 117
 Χαλκιδική 9, 75, 91, 92
 Χίος 89, 90, 164

 Ωπις 139
 Ωρεοί 89